

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM

SOPRONI SZEMLE

Helytörténeti folyóirat

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

SOPRON VÁROS TANÁCSA

Szerkesztő bizottság:

BOGNÁR DEZSŐ, BOTVAY KÁROLY, DOMONKOS OTTÓ, FALLER JENŐ, FRIEDRICH KÁROLY, GYULAY ZOLTÁN, HARACSI LAJOS, HORVÁTH JÓZSEF, KELÉNYI FERENC, MOLLAY KÁROLY, TAKÁTS ENDRE, TARJÁN GUSZTÁV, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR, ZÁMBÓ JÁNOS.

Szerkeszti:

CSATKAI ENDRE

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / Mollay Károly: Kottanner Jánosné és naplója

Mollay Károly: Kottanner Jánosné és naplója

1. A visegrádi felleghvár romjai között még ma is állanak az ún. keleti palota és a hozzátartozó kincstár falai. A palota földszintjén volt a várkapolna, amelyből lépcső vitt az emeletre, a királynénak előszobából és három lakószobából álló lakosztályába. A várkapolnához észak felől a királyné, majd a király kincseskamrája csatlakozott. Utóbbi egy ötszögletű őrtorony földszintjén volt elhelyezve. Ez az őrtorony zárta le a keleti palota szárnyát.

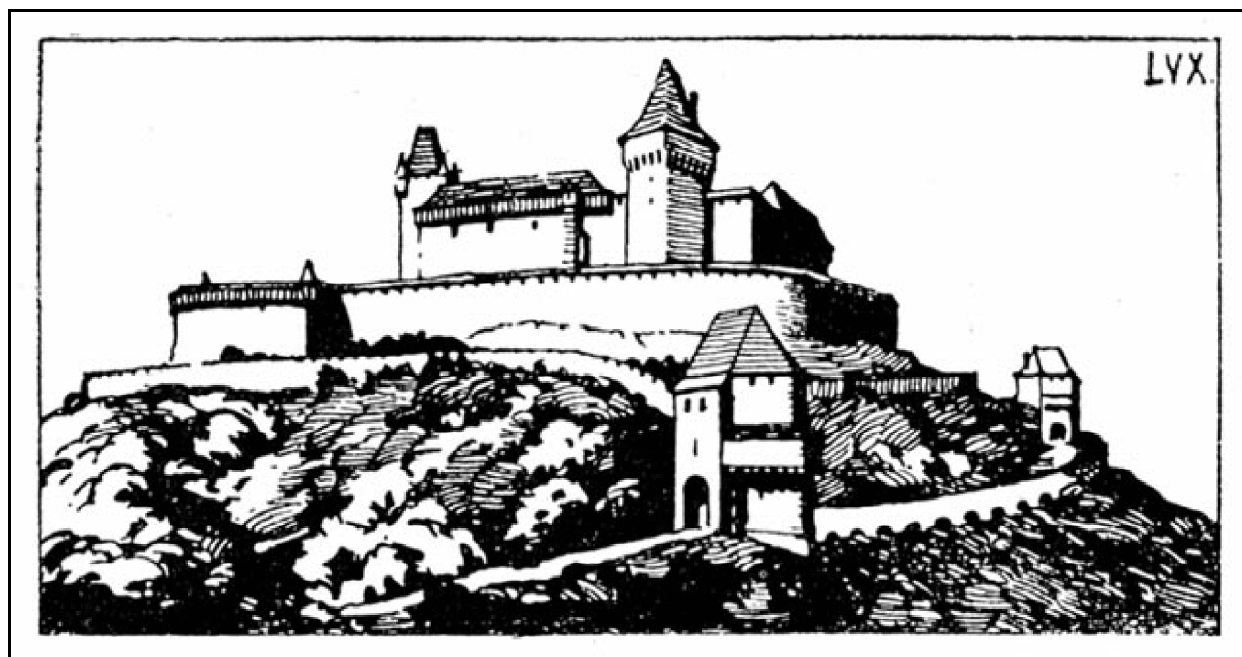
A két kincseskamra felett, az emeleten volt a várnagy lakása. Ennek előszobájából egy ajtó a királyné szomszédos lakosztályába, egy csigalépcső pedig a földszintre, a kincstár előterébe vezetett. Innen lehetett bejutni a királyné kincseskamrájába, ahol a királyné koronáját és ékszereit őrizték; majd a király kincseskamrájába, ahol 1310–1526-ig egy vasládában a királyi koronát és a többi koronázási jelvényt tartották. A kincstár helyiségeit többszörösen lepecsételték. Ha a királyné lakosztályában laktak, akkor éjszaka a várnagy rendszerint az említett csigalépcsőhöz vezető ajtó elé feküdt.

2. A várnagy betegsége miatt 1440. február 20-ról 21-re virradó éjjel Kottanner Jánosné, a másállapotban özvegyé lett (1439. okt. 27.) Erzsébet királyné bizalmasának egy magyar nemes úr és szolgája segítségével mégis sikerült megszereznie a királyi koronát, miután röviddel azelőtt a királyné

koronáját és ékszereit már elvitte a várból eltávozott Erzsébetnek. Kottanner Jánosné a királyi koronával február 21-ről 22-re virradó éjjel, szánon, a Duna be-beszakadó jegén át megy Erzsébethez a komáromi várba, ahol megérkezésének órájában, február 22-én hajnalban megszületik a várva várt fiú, V. László. Erzsébet május 15-én, az éppen tizenkét hetes csecsemőt a Habsburg-párti főurak támogatásával, a Kottanner Jánosné által hozott koronával Székesfehérvárott hamar meg is koronáztatta, hogy a március 8-án magyar királlyá választott 16 éves Ulászló lengyel király megkoronázását és vele, a 31 éves királynéval való házasságát megakadályozza. A koronázás alatt Kottanner Jánosné tartja karján a csecsemő királyt. Aztán Ulászló híveinek előnyomulása miatt ő viszi Győrbe, onnan Magyaróvárra, Kismartonba, majd június 3-án Sopronba: *do gieng man mit dem heiltum aus der stat, und ain, michel volkch mit von frawn und von manen dem edelen kung entgegen und enphiengen jn als jren naturlichen herren.*⁽¹⁾ Sopronból július 3-án mentek tovább V. Lászlónak még apja, Albert király által kijelölt gyámjához, IV. Frigyes német királyhoz.⁽²⁾

23. Mindezeket sokkal részletesebben maga Kottanner Jánosné mondja el töredékesen fennmaradt naplójában, amelyet a bécsi Nationalbibliothek őriz (2920. sz.).⁽³⁾ A kézirat a világi nőtől származó legrégebb német napló. A Magyar Tudományos Akadémiában Czech János már 1834-ben ismertette (Tudománýtár 1834, 235), 1841-ben pedig August Heinrich Hoffmann von Fallersleben, a neves német költő és irodalomtörténész hívta fel rá a német kutatók figyelmét (Verzeichniss der altdeutschen Handschriften. 219); nyomtatásban azonban csak a pozsonyi származású bécsi egyetemi tanár, Endlicher István László adta ki 1846-ban: „Aus den Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin 1439. 1440.” (Leipzig, 1846.). A magyar, az osztrák és a német történettudomány tulajdonképpen Endlicher kiadásának megjelenése után kezdett foglalkozni Kottanner Jánosné alakjával és szerepével. Ernst Birk a napló alapján is tisztázta az említett elzálogosítás részleteit. (vö. a „Quellen und Forschungen zur vaterländischen Geschichte, Literatur und Kunst. Wien, 1849.” című gyűjteményes munka 212–258. 11.). A soproni városi levéltár két 1432. évi levele (vö. most Házi Jenő: Sopron története I. 3:39–41) alapján már Teleki József (A Hunyadiak kora Magyarországon I. Pesten, 1852. 73), Szalay László (Magyarország története III. Lipcse, 1853, 5–21) és Horváth Mihály (Magyarország történelme II. Pesten, 1860, 331) megállapították, hogy Ilona asszony eredetileg Gelusch, azaz Székeles⁽⁴⁾ Péter soproni patrícus (1402–1431.) felesége volt, s férje halála után 1432-ben ment feleségül Kottanner János bécsi polgárhoz, a Szt. István székesegyház kamarásához. 1863-ban Knauz Nándor (Magyar Sion I, 785–796) ismertette a naplónak a koronarablásra vonatkozó részét és közölte a pozsonyi káptalan levéltárának azt az oklevelét, amely szerint Hunyadi János kormányzó 1452. március 17-én Kottanner Jánosnak és Ilona asszonynak V. László király iránti szolgálataikért, *pro multimodis fidelitibus et fidelium seruiciorum gratuitis meritis Nobilium Johannis Kottanner ac domine Elene Kottannerin consortis eiusdem, que ipsi et specialiter annotata domina Elena serenissimo principi domino Ladislao Regi Domino nostro naturali locis debitis et temporibus semper opportunis, non curando prospera scilicet et aduersa, exhibuissent et impendissent*, a Csallóközben fekvő Kisfalud pozsonyi királyi várbirtokot adományozta minden tartozékával együtt. Nagyobb hírnévre a napló 1866 óta tett, amikor Gustav Freytag német író és irodalomtörténész „Eine deutsche Frau am Fürstenhofe” címmel „Bilder aus der deutschen Vergangenheit” című ismert munkájába (Insel-kiadás I, 852–877) dolgozta bele, feltéve, hogy Ilona asszony frank nemesi családból származott (Freytag a magyar kutatók eredményeit nem ismerte). Franz Krones (Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen VIII, 45–48) 1871-ben a stájer történet számára hasznosította a napló adatait. 1873-ban Henszlmann Imre már felhasználta a visegrádi fellegrvár helyiségeinek azonosításához (A visegrádi korona-bolt és a királyi lakosztály elrendezése. Archaeologiai Közl. IX, 1–15), 1891-ben pedig Kerékgyártó Árpád közölte a napló magyar fordítását és elemzését (Irodalomtörténeti Közl. I, 373–382). A további magyar feldolgozások jórészt az utóbbi tanulmányon alapulnak,⁽⁵⁾ bár **3**Kerékgyártó elődeinek eredményeit nem vette figyelembe.

1898-ban aztán Karl Uhlirz megállapította, hogy Ilona asszony a naplót Erzsébet királyné halála (1442. dec. 19.) és V. László halála (1457. nov. 23.) között valakinek tollba mondta, több helyen óvatosságból kihagyva saját és segítőitársai nevét (saját nevét utólag egy másik kéz jegyezte be, segítőitársainak neve továbbra is ismeretlen maradt). Uhlirz a bécsi városi levéltár adatai alapján arra is fényt derített, hogy Kottanner János egy a XIII. századig visszavezethető bécsi polgárcsaládból származott, s hogy ő és Ilona asszony az 1452. évi adományt nem bírták háborítatlanul, amíg Mátyás király 1466. november 20-án, majd 1470. február 28-án Kisfalud birtokában meg nem erősítette őket.⁶⁽⁶⁾

1. A visegrádi fellegrvár a XV. század derekán
(Lux Kálmán helyreállítási kísérlete)

A további kutatások mind több részletet tisztáztak és a napló forrásértékét igazolták. Így felmerült a gondolat, hogy Ilona asszonynak a korona elrablásában Kesseleökeői Liphay Bálint és Bálint nevű szolgálja segédkeztek.⁷⁽⁷⁾ A soproni levéltár további két, 1435., ill. 1437. évi levele (vö. Házi i. m. I. 3:98, 115) alapján Lothar Groß 1925-ben arra a következtetésre jutott, hogy Ilona asszony Wolfram Péter leánya és valószínűleg soproni származású volt.⁸⁽⁸⁾ A napló beható elemzése alapján Lux Kálmánnak sikerült a visegrádi fellegrvár helyiségeinek meghatározása,⁹⁽⁹⁾ minthogy Henszlmann az azonosítást 1873-ban helytelenül végezte el.¹⁰⁽¹⁰⁾ Tisztázódott tehát a koronarablás lefolyása is.

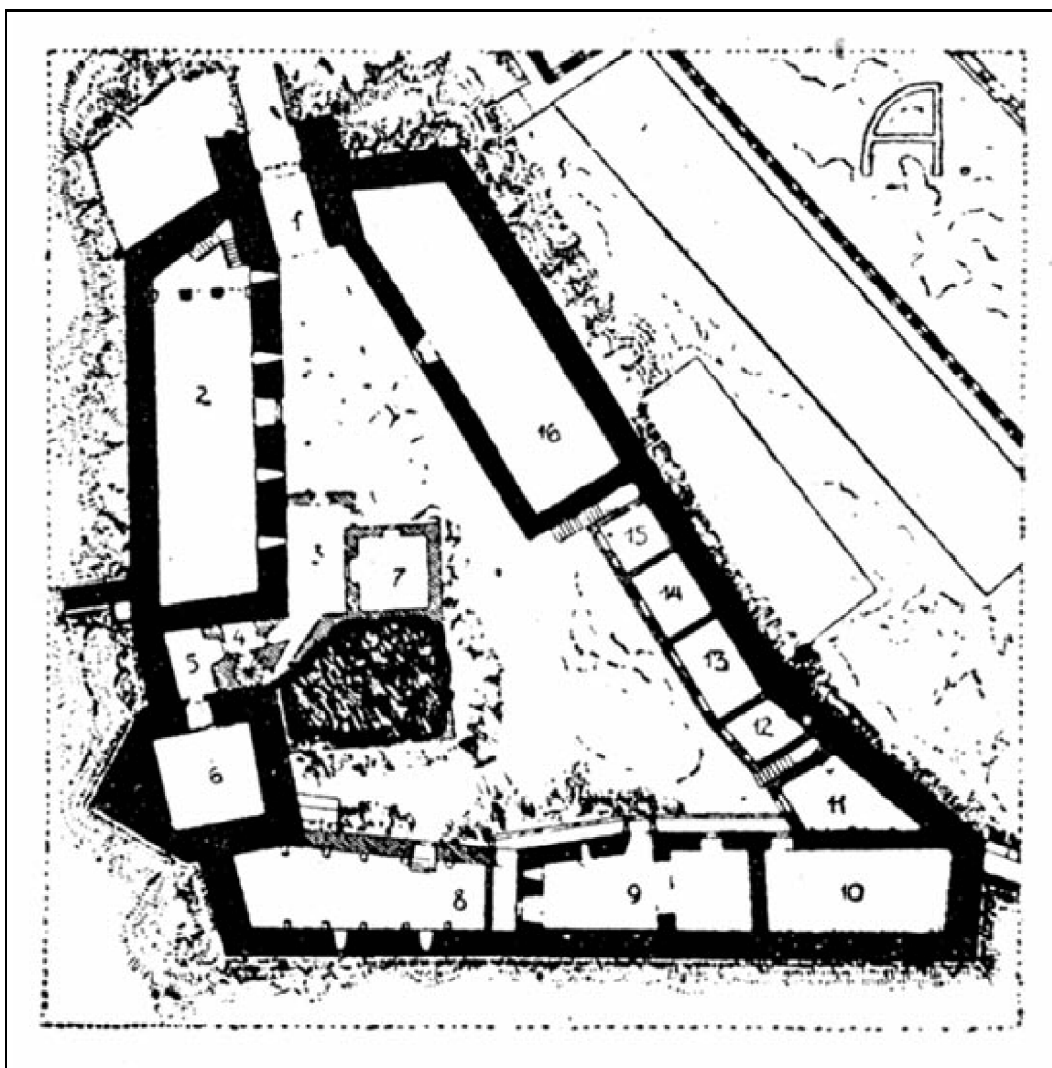
4. Ezekről az eredményektől függetlenül azonban Kottanner Jánosné körül egy másik vélemény is kialakult. Koller József még 1796-ban tette közzé „Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum” című híres művének negyedik kötetében ⁴(Posonii, 1796, 248–9) Huendler Vid nagyváradai segédpüspöknek címzés és keltezés nélkül, az ágostonrendiek klosterneuburgi könyvtárának egyik kódexében fennmaradt levelét. Ebben azt kéri a levél címzettjétől, járjon közbe Szentgyörgyi és Bazini Zsigmond grófnál, említse meg *fratres nostros, videlicet Georium Pelendorffer sororium nostrum, et Wolfgangum Kyles et Dominam Kottannerin Wienne sororem nostram*, hogy rájuk való tekintettel a nyulasi (Moson vm., ma: Jois Burgenlandban) plébániát és a győri suffraganeatust elnyerje, mivel a nagyváradai levegő nem tesz jót neki.

A klosterneuburgi kódex még egy fontos bejegyzést tartalmaz, amely szerint „Frater Vitus Huendler *de Wyenna*” a karmelita rendnek németország¹¹⁽¹¹⁾ és magyarországi főnöke (Koller i. m. 270). Nyilván ilyen minőségben került el Magyarországra,¹²⁽¹²⁾ lett aztán 1447-től András, majd Miklós, végül Janus Pannonius pécsi püspökök helyettese (Bunyitay Vince: A váradi püspökség története II. Nagyvárad, 1883, 145–7). A nyugtalan, pénzéhes, törtető és pompakedvelő ember, aki a magyarországi német irodalom történetében is szerepel, Pécsről a legkülönbözőbb helyekre pályázik, azért is, mivel a humanista Janus Pannonius Huendler egyik jóakarója, Beckenschläger Jeromos pécsi prépost szerint „nem kedvez a németeknek” (*non favet Alamanis*).¹³⁽¹³⁾ Huendler hamarosan Nagyváradra kerül mint Beckenschläger János püspök helyettese, azonban itt sem bírta ki sokáig, *quia aura prefate Civitatis est multum impetuosa, nostredue nature contraria*, amint említett levelében írja. A nyulasi plébániát ugyan nem nyerte el, de élete vége felé, 1467-ben ismét Pécsen találjuk.

Már Bunyitay kiemelte, hogy Huendler Vid „Kottannerné, Erzsébet özvegy királyné udvarhölgyének fivére” volt, azonban csak Békési Emil (Kat. Szemle XIII, 810–813) következtetett 1899-ben arra, hogy Huendler Vid 1400 táján valószínűleg Erdélyben, a szász földön született. A nyugtalan Huendler egyik ajánlója ugyanis azt írta a brassói dékánnak, hogy pártfogoltja végső napjait Brassó vidékén szeretné eltölteni, mivel ott „ismerősei” (*noti*) vannak, főleg azonban „a nyelv miatt” (*praecipue propter ydeoma*). Békési szerint az említett „de Wyenna” kitétel nem utal feltétlenül Huendler Vid bécsi származására, mivel „annyit is jelenthet, hogy sok ideig lakott Bécsben, s így már mintegy oda valónak tekintett.” Az „ismerősök”, a német nyelv és az új állás lehetősége azonban éppen Huendler Vid esetében gyenge érvek erdélyi szász származása mellett. Mégis a kutatók egy része elégségesnek tartotta, sőt Kottanner Jánosné leánynevén Huendler Ilonának és ugyancsak erdélyi szász származásúnak tették meg.¹⁴⁽¹⁴⁾ A kérdés most már Kottanner Jánosné naplójának jelentősége miatt is tisztázandó.

5. Bernhard Capesius már 1943-ban kétségbevonta Ilona asszony és Vid erdélyi szász származását (Dt. Forschung im Südosten II, 477–482); tőle függetlenül ⁵azonban az újabb irodalom sem említi, bár továbbra is testvéreknek tartják őket (Anonymus: Burgenländischer Literaturbote 1948; Otto Brunner a 14. jegyzetben említett „Verfasserlexikon” Kottanner címszavában; Wilhelm Kosch: Dt. Literatur-Lexikon. Bern, 1949–1956²).

Huendler Vid levelét közelebbről még senki sem vizsgálta meg. Keltezését János nagyváradi püspök említése teszi lehetővé, amely csak Beckenschläger (Beckensloer) János nagyváradi püspökségére (1465. máj. 24.–1468. jún. 12.) vonatkozhat (Bunyitay i. m. I, 296, 300). Ezzel egyezik Szentgyörgyi és Bazini Zsigmond gróf (1445–1493) említése; róla ugyanis tudjuk, hogy csak apjának, II. Györgynek halála (1465.) után lett a hatalmas magyaróvári uradalom irányítója, amelyhez Nyulas falu is tartozott.¹⁵⁽¹⁵⁾ Huendler Videt 1467-ben ismét Pécsen találjuk s ezért a levél csak 1466 táján íródhatott. Pellendorfer Györgyről nevén¹⁶⁽¹⁶⁾ kívül egyelőre nem tudunk semmit. Gileis (Kyles) Farkas nyilván a Hof községben (Moson vm., ma Alsó-Ausztriában) birtokos s Sopron városával is kapcsolatban álló családból származik, amelynek eddig két Farkas nevű tagjáról tudtunk. Az egyik soproni alkapitány volt, aztán a Szentgyörgyi és Bazini grófok szolgálatába állt s 1452-ben halt meg. A másik a Fertőrákos melletti Macskakő várában székelt és 1456-ban már nem élt. A levél írásának idején Gileis Gergelyről és Jánosról tudunk: Gergely 1457-ben és 1458-ban kismartoni tisztartó volt.¹⁷⁽¹⁷⁾

2. A visegrádi fellegrvár földszinti alaprajza a XV. század derekán (Lux Kálmán szerint). 1 = kaputorony, 2 = várkapolna, 3 = őrszoba, 4 = a kincstár előtere, 5 = a királyné kincseskamrája, 6 = a király kincseskamrája.

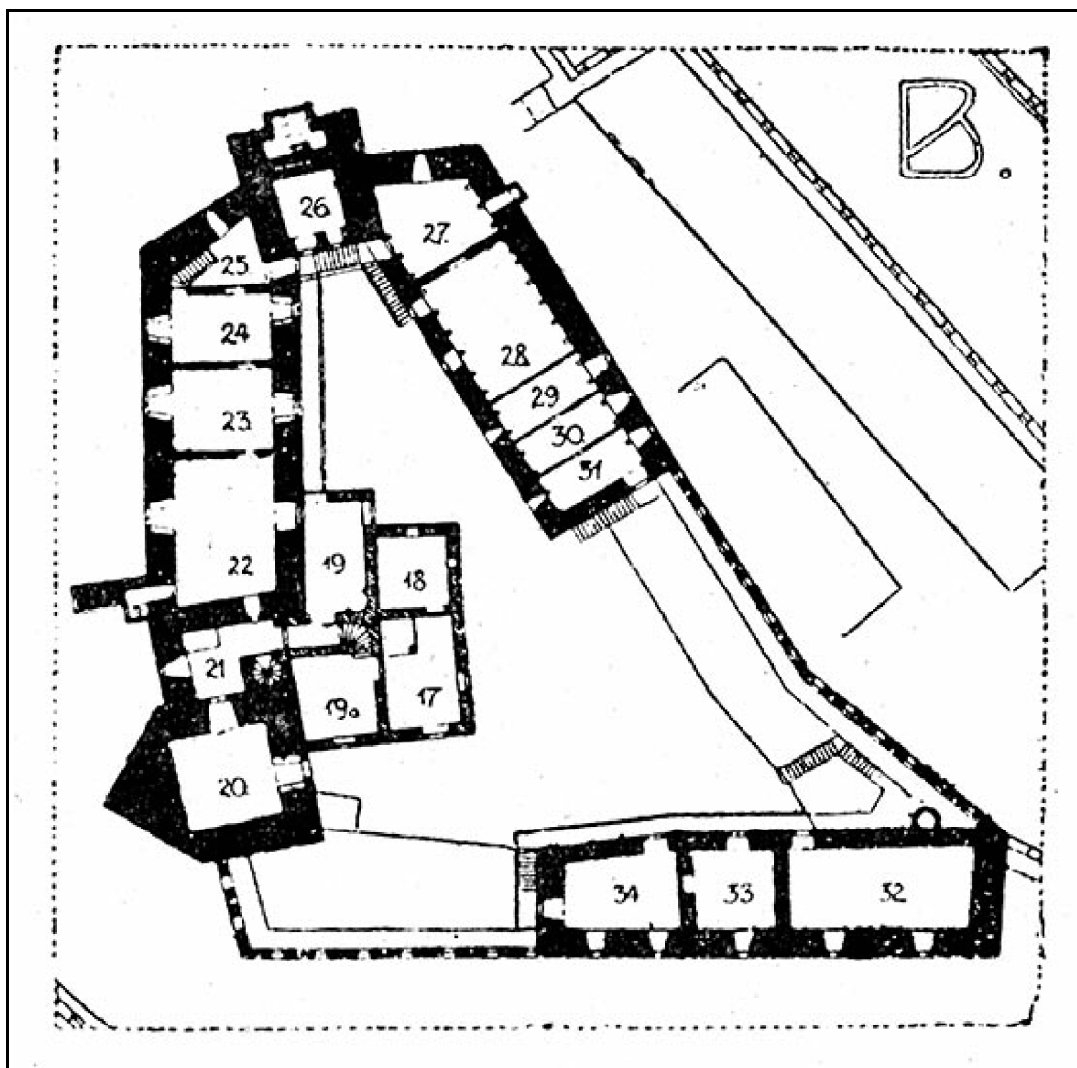
6 Ha a levélben említett Kottannerné a mi Ilona asszonyunkkal azonos, akkor sem lehet Huendler Vid nővére. Amint a levélben a *frater* jelentése nem 'fivér', hanem 'Schwestermann, Schwager' (*sororius*: Pellendorfer György) és 'Geschwisterkind, Vetter' (Gileis Farkas), ugyanúgy a *soror* (Kottannerné) nemcsak 'nővér', hanem 'Muhme, Geschwisterkind' már a klasszikus latinban is. Ez egyúttal azt is bizonyítja, hogy „Frater Vitus Huendler de Wyenna” nem erdélyi származású volt. Kottanner Jánosné származása és szerepe most tehát már tisztázható.

6. Ilona asszony Wolfram Péternek volt a leánya. Az apa 1435-ben még él (Házi i. m. I. 3:98), mégsem szerepel a városi adójegyzékekben s egyelőre egyéb adatunk nincsen rá. Éppen ezért valószínű, hogy azok közé a német eredetű kismesek közé tartozott, akik az említett Gileis-család tagjaihoz és Pellendorfer Györgyhez hasonlóan a nyugat-magyarországi nagybirtokosok szolgálatában álltak. Megerősítik ezt az édesanyjára vonatkozó adatok. Ilona asszony édesanyját 1431 táján¹⁸⁽¹⁸⁾ vejének, a már említett Székeles

Péternek Sopronban, a Szt. György templom mellett, a mai káptalanház helyén¹⁹⁽¹⁹⁾ álló házában mint lakót (*inquilinus*) írják össze: *Item der alten bürgermaisterin mwter* (i. m. II. 6:92). Leányának második házasságkötése, ill. Sopronból való eltávoztása (1432.) után is a városban marad s Achtseinnicht György, majd Bauer Farkas polgárok belvárosi házában lakik (i. m. II. 3:79, 216, 357; II. 6:143). 1440-ben a polgármester szegfűszegbort vesz tőle Erzsébet királyné udvartartása részére (i. m. 291). Utoljára 1442-ben szerepel.

Ilona asszony első férje Székeles Péter volt, aki 1402-ben már a tanács tagja s 1408-tól kezdve kimutathatóan legalább tizenhárom éven át volt a város polgármestere. 1430 táján halt meg. Fia, Vilmos Ausztriába kerül s 1435-ben egy rét miatt pereskedik Sopronban. Mivel betegsége miatt a kitűzött törvénytapon Sopronban nem jelenhet meg, mostohaapjának, Kottanner János bécsi polgárnak és anyai nagyapjának (*meinem een*), Wolfram Péternek ad felhatalmazást ügyének képviselőjére (i. m. I. 3:98). Nyilván örökségi tárgyalásról van szó, mert 1437-ben Kottanner János panaszodik a városi tanácsnak, hogy mostohafia (*mein stewfsun*), Vilmos, Achtseinnicht Györgytől igaztalanul követel pénzt, minthogy követelésük már kielégítést nyert (i. m. I. 3:152).

Ilona asszony ugyanis 1432-ben a bécsi tanácsnak és a bécsi Szt. István székesegyház prépostjának ajánlására, atyjának és rokonainak beleegyezésével, a soproni tanács engedélyével férjhez ment Kottanner Jánoshoz, a székesegyház kamarásához, aki Uhlirz adatai szerint csak 1426-ban érte el nagykorúságát, tehát Ilona asszonynál lényegesen fiatalabb volt. E házasságból több gyermek született, köztük egy leány, Katalin, akit a napló is megnevez. Ilona asszony 1436-ban mindenesetre már V. Albert osztrák herceg, utóbb (1437. dec. 18.–1439. okt. 27.) magyar király és Erzsébet udvarában van, mivel Albert és Erzsébet 1436-ban született leányát, Erzsébetet a napló szerint ő nevelte fel. Mikor Albert és Erzsébet Magyarországra jönnek, családjával együtt követi őket (Endlicher i. m. 18, 45, 47). Erzsébetnek különösen férje halála után volt szüksége az eszes, bátor és talpraesett nőre, aki a napló szerint nem tudott, csak értett magyarul (i. m. 25, 37), mégis az udvari cselszövényekben jól feltalálta magát. Erzsébetnek nemcsak a korona megszerzésében volt segítségére, hanem mellette állt a szülés órájában *und all di weil jr gnad in den kindelpetten lag, kam ich ny aus meinem gebant, weder tag noch nacht* (i. m. 30). Egy miseruhából (*das was Kaiser Sigmunds rokch gewesen*) maga varrta meg titokban V. László koronázási ruháját és tartotta a csecsemőt, amíg lovaggá ütötték és megkoronázták (i. m. 34, 37). Aztán Győr felé utaztukban ő rejti el a koronát a csecsemő bölcsőjében *und legt darzu ainen langen loffel, da mart den kinden mues mit macht: das tet ich darumb, ob yemant in die wiegen griff, daz man des solt wennen, es leg ettwas da, darinn man dem edelen kunig sein mues machiet* (i. m. 42).

3. A visegrádi fellegrár első emeleti alaprajza a XV. század derekán (Lux K. szerint). 20 = a várnagy szobája, 21 = a várnagy előszobája, 22–24 = a királyné szobái, 25 = a királyné előszobája, 26 = kapuórség

Amit átél, azt jól megfigyeli, apró részletekkel, párbeszédek beleszövésével pompásan jellemzi. Így pl. azt, hogyan vitte a koronarablásban segédkező magyar úr szolgája a koronát tartalmazó vánkost a szánra: *do nam der gut gesell den polster auf die achsel und ain alte Kuehaut darzue, die het ainen langen swancz, der gie jm hinden nach und yederman sach jm nach und begunde sein lachen* (i. m. 24). Őszinteségében félelmeit és hiedelmeit is feljegyzi, s ezek az adatok ma a történeti néprajzot is érdekelhetik, hiszen feljegyzésük korára nézve elterjedteknek vehetjük őket. Így pl. a koronarablás éjjelén a királyné lakosztálya körül támadt zaj csak kísértetektől és az ördögtől eredhet (i. m. 22). V. Lászlónak Budáról olyan dajkát hoznak, akinek csecsemő fia van: *wann es mainen die weisen, es sei die milch pesser von der frawn, die ainen sun bringt, denn von ainer tochter* (i. m. 26). A jelenségek magyarázatában az álom nagy szerepet játszik: *der trawm, der bedewtt ettwas* (i. m. 22, 45). Úgyszintén a szimbólum is. Ezért jelentősnek találja, hogy V. László a koronának a komáromi várba érkezése órájában született, annál is inkább, mert egy héttel

későbbre várták a szülést (i. m. 26, 28).

Nagyszerű emlékezetével több olyan esemény részleteit őrizte meg, amelyeket 8más forrásból csak hiányosan ismerünk. A napló szerint pl. az Ulászló pártjára átvált Thallóczi Matkó horvát-szlavón bán és Marczali Imre asztalnokmester elfogatását Ó-Szőnyben Erzsébet királyné és Ilona asszony a komáromi vár faláról nézték végig. Erzsébet a foglyokat még április 11-e előtt Sopronba kísértette, mivel ott akkor Cillei egyik embere, Fladnitzer Frigyes volt a városkapitány (i. m. 31, 32, 34; Házi i. m. I. 3:203, 210–2; II. 3:254; II. 6:163). Marczali Imrét Fraknó várába vitték, Thallóczi Matkót pedig Seres Tamás soproni litterátusnál helyezték el (az Ikva-hídtól az Ezüst utca felé a hetedik házban), aki foglyát egy borbély segítségével hamarosan megszöktette, ezért Erzsébet rendelkezése értelmében hűtlenség címén még május 27-én vagyonát vesztette és menekülnie kellett a városból (Endlicher i. m. 34, 67; Házi i. m. I. 3:197, 327). Mindez arra mutat, hogy a városban az Ulászló-pártnak is voltak hívei, hiszen a magyar Seres Tamás mint Seres János külső tanácsos fia és tanult ember sokfelé megfordult a város ügyeiben (Házi i. m. II. 3:18, 82, 85, 87, 88, 116, 161). Az Ulászló-pártnak ugyanis a török veszély volt a legerősebb érve, amint ezt a napló szerint Thallóczi Matkó és Marczali Imre a királyné előtt ki is fejtette: *gnedige fraw, und hiett ainen sun der zehen iar alt wer, wir nemen sein nicht auf zu ainem herren, wenn er möcht uns den Türkken nicht vor gesein* (Endlicher i. m. 31). Elgondolásaikban azonban nyilván a német veszély is szerepet játszott.

Ilona asszony ugyanis azt is észreveszi, hogy Erzsébet német híveinek nem jó hírük van a magyar nép körében. Amikor Cillei Ulrik és Jan Smykossky cseh zsoldosvezér fegyveresei egy hajnalon körülveszik Thallóczi Matkó és Marczali Imre szőnyi szállását, a parasztok egy szál ingben menekülnek a faluból: *die armen pawrn die fluhen aus dem dörrflein parfuss und in phaitlein* (i. m. 32). Amikor Erzsébet a székesfehérvári koronázásról jövet udvarával és kíséretével átkel a Vértes-hegységen, üres falvakon vonulnak keresztül, *wann die pawrn waren all aus den dorffern geflohen in das holz an dem Schiltperg und die pawrn die warn den maisten tail der herren, die wider uns waren* (i. m. 43). Győrből Magyaróvár felé utaztukban egyesek összeszedték a parasztok marháját és a király szállása elé hajtották. Ilona asszony látta ennek következményeit: *das ist nicht guet; sol mein her kung Lassla in seinen jungen tagen ain rawber gehaissen sein?* Az egyik csapatvezér, Eizinger Ulrik aztán Ilona asszony kérésére visszaadatta az elvett jószágot s Ilona asszony a tettesekre célozva még hozzáteszi: *und waren hoflewte von dewtschen landen* (i. m. 48). Érthető tehát, ha a soproni Seres Tamás az Ulászló-párt mellé áll.

7. Ilona asszony tökéletesen tisztában van tettének, a koronarablásnak súlyával és jelentőségével. Hiszen látta, hogy a segítségül először felkért horvát nemesúr annyira megijedt, hogy félholt módjára színét változtatta, majd rögtön lóra pattant s sietett haza Horvátországba. Gyermekre gondol, mielőtt belemegy *in wagnuss meins lebens*; tudja, hogy két segítőtársa is életével játszik (i. m. 18–9). Amíg ezek a kincstár lakatjaival bajlódnak, fogadalmat tesz, hogy mezítláb Máriacellbe zárandokol *und die weil ich die fart nicht laistet, die weil wolt ich an sambstag nacht nicht auf vedern ligen* (i. m. 22). Még egyszer nem is vállalkozna ilyesmire és visszautasítja az ijedt királyné ajánlatát, aki a koronázás előtt a koronát titokban vissza szeretné vitetni Visegrádra: *des tuen ich nicht und wag mein leben in solcher mass nicht mer* (i. m. 33). Éppen ezért el is várja jutalmát. Mikor segítőtársa a koronával a királyné lakosztályán keresztül végre a várkapornába ér s ott a koronát egy oltárvánkosba rejti, Ilona asszony Szt. Erzsébetnek egy miseruhát és egy oltárterítőt ajánl fel s ehhez később, a napló tollba mondásakor nem minden célzás nélkül jegyzi meg: *das 9sol mein gnediger herr kunig Lassla beczalen* (i. m. 23). V. László megkoronáztatása után is szolgálataira emlékezteti a királynét, aki a napló szerint többek között ezeket mondta: *Ich wil euch und all eur geslecht erheben* (i. m. 40). Erzsébet a koronarablás részleteit a napló szerint sohasem tudta meg, mivel Ilona asszonynak e mozgalmas hetekben nem volt alkalm arra, *daz ich Ir das zon dem anfangk uncz*

an das end hiet mogen sagen, wann wir warn nicht lang bei enander (i. m. 25). Mindez megerősíti azt a feltevést, hogy a napló igazában V. László számára készült emlékiratként, hogy a jutalmazás el ne maradjon. Ilona asszony 1452-ben nyerte el a csallóközi Kisfalud községet, amelynek háborítatlan birtoklásáért még 1470-ben is a Bécsben tartózkodó Mátyás király elé járul.

8. Az itt elmondottak tulajdonképpen Sopron elzálogosításának előtörténetét képezik. Erzsébet 1440. május 8-án az említett Eizinger Ulriknak 2 500 aranyért elzálogosítja koronáját és ékszereit (Birk i. m. 215). Erzsébet tudja, hogy Sopron az ország birtoklásának egyik kulcsa (*ain slussl zu dem lant*, Endlicher i. m. 46), mégis – vagy éppen ezért – 1441. február 25-én 8 000 aranyért elzálogosítja IV. Frigyesnek, akihez a királyi korona is kerül. Bár az időközben egy másik koronával megkoronázott Ulászló is, az ország nagyjai is tiltakoznak az elzálogosítás ellen (Házi I. 3:215–6), Ebersdorfi Zsigmond, a német király tanácsosa és Sopron új városkapitánya április 11-én kiveszi a hűségesküt a várostól (i. m. I. 3:217; II. 6:163). Sopron csak 1463. július 19-én szabadul a zálogjog alól, miután Mátyás király a város tetemes anyagi hozzájárulásával 60 000 aranyért a koronával együtt visszaváltotta. A két időpont közé esik a Zsigmond király uralkodása alatt (1387–1437.) nagy virágzást elért város ipari fejlődésének megtorpanása.²⁰⁽²⁰⁾ E megtorpanás nem közvetlenül az elzálogosítás következménye, de bizonyára összefügg vele. Az összefüggés kiderítése még a jövő kutatás feladata.

9. Érdekes, hogy Ilona asszony alakja és mozgalmas kora eddig nem keltette fel a regényírók érdeklődését, pedig részletekben bővelkedő naplója szinte kínálja a történeti témát. Csak Ferdinánd Piloty, a neves német történeti festő (1828–1895) festette meg azt a jelenetet, amikor Ilona asszony egyik segítőtársa a várkapolnában az oltárvánkosba rejtí a királyi koronát.

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / Mollay Károly: Kottanner Jánosné és naplója / Karl Mollay: Die Helene Kottannerin und ihr Tagebuch.

Karl Mollay: Die Helene Kottannerin und ihr Tagebuch.

Verf. faßt die Ergebnisse der bisherigen Forschung um diese aus Ödenburg stammende und durch ihre „Denkwürdigkeiten“ bekannt gewordene Wiener Bürgerfrau zusammen, die durch die Entführung der ungarischen Königskrone aus der Burg Visegrád (21. II. 1440) in die damalige ungarische Politik entscheidend eingriff. Verf. widerlegt die Auffassung, daß sie Schwester von Veit Huendler, des Suffraganbischofs von Groß-Wardein und siebenbürgisch-sächsischer Herkunft gewesen sei. Auf Grund des Ödenburger Archivmaterials konnten dabei die bisherigen Kenntnisse über ihre Familie ergänzt werden. Eine Analyse ihrer „Denkwürdigkeiten“ zeigt, daß dieses älteste bürgerliche Frauentagebuch des deutschen Mittelalters nicht nur für die damalige politische Geschichte Ungarns, sondern auch für die Lokalgeschichte und für die historische Volkskunde verwertet werden kann.

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / Faller Jenő: Brennbergbánya a bécsi Fries és Társa Bankház bérletében (1822–1827) Egy fejezet a szerző „Brennbergbánya története” című készülő munkájából

10 Faller Jenő: Brennbergbánya a bécsi Fries és Társa Bankház bérletében (1822–1827)

Egy fejezet a szerző „Brennbergbánya története” című készülő munkájából^{*(21)}

Wrbna Rudolf¹⁽²²⁾ a bécsi udvari kommisszió elnöke 1822. szept. 5-én kelt levelében arról értesítette Sopron város tanácsát, hogy az 1797. júl. 1 óta „K. K. Privilegierte Kanal-und Bergbau-Kompagnie”-nek nevezett „Hajózható Csatornatársaság” bérletét az uralkodó a bécsi Fries és Társa Bankházra („an das K. K. Privilegierte Grosshandlungshaus Fries et Cie.”) ruházta át. Így – mint az átirat mondta – nevezett cég bérlője lett mindama bányáknak, melyek eddig a mondott Hajózható Csatornatársaság birtokában vagy bérletében voltak.

Wrbna azt írta továbbá levelében, hogy mivel ily módon a várostól bérelt Brennberg is a Fries és Társa Bankház bérletébe esik, szükségesnek tartja a város vezetőségét biztosítani, hogy az 1793-ban kötött bérleti szerződés²⁽²³⁾ változatlanul érvényben maradjon s annak betartását a cs. k. udvari kamara, illetve az, akit erre az uralkodó kijelöl, tartozik szavatolni és pedig úgy, hogy a brennbergi bányászat ugyanúgy vezetessék, mint ahogy az a kincstár bérletében történt, s ahogy azt a bánya biztonsági és gazdasági követelményei kívánják. Közölte még azt is, hogy a bánya vezetésében és személyzetében semmi változás nem történik s kifejezést adott ama óhajának, hogy az udvari kamara és a város közti jóviszony továbbra is fennmaradjon.³⁽²⁴⁾

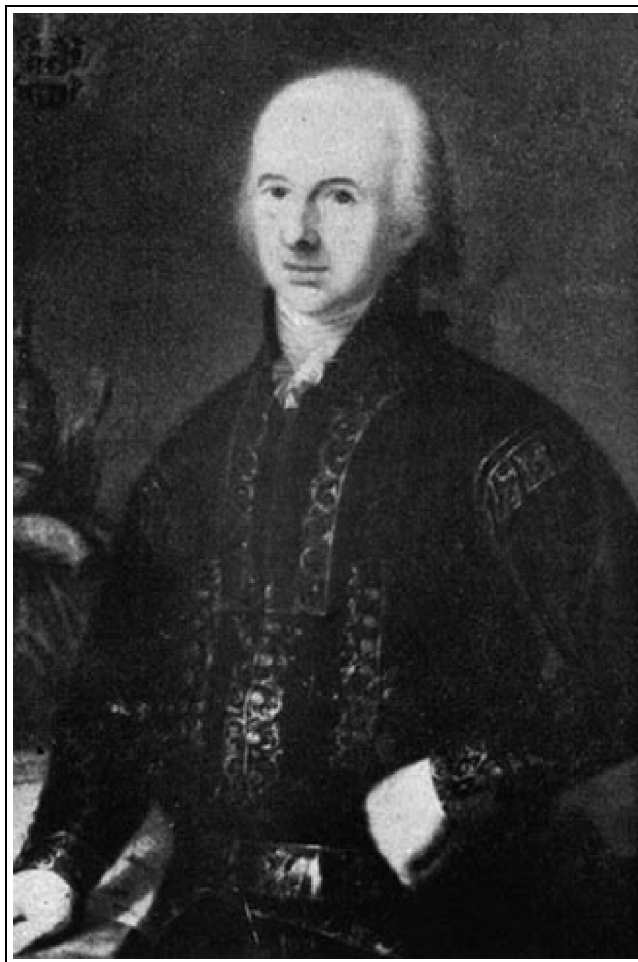
A város vezetősége az öt nappal későbbi tanácsülésen vette tudomásul fentieket, s ezzel Brennberg történetében új fejezet veszi kezdetét, melyet a külföldi kapitalista bérlők idejének nevezhetünk.

11 Az udvari kommisszió elnökének, Wrbnának idézett átiratával kapcsolatban tudnunk kell a következőket:

A társaság, mely a brennbergi szénbányászatot 1791-ben a várostól bérbevette, s melynek később Ferenc császár is tagja volt, hogy a szén olcsóbban vihesse Bécsbe, 1797-ben egy Bécset Sopronnal összekötő, hajózható csatorna építésébe kezdett. A sok pénzt emésztő munka kezdetől fogva sok bajt és fejtörést okozott az osztrák minisztertanácsnak, s így történt, hogy Stadion pénzügyminiszter⁴⁽²⁵⁾ 1819. máj. 11-én azt javasolta, korlátozzák a csatornaépítés költségeit amennyire csak lehetséges, szorítkozzék a további munka kizárólag a kész szakasz fönntartására, melyet adjanak át az áruforgalomnak. Adják bérbe az ahhoz tartozó birtokokat és szénbányákat magánosoknak, kik azokat az udvari kamara irányítása és ellenőrzése mellett tartoznak művelni.

S amíg a minisztertanács azon törte a fejét, hogyan szanálja a vállalatot, hirtelen egy magát egyelőre megnevezni nem akaró vállalkozó jelentkezett, ki ajánlatot tett a csatorna s azzal összefüggő üzemek stb. bérbevételére. Ez a Fries és Társa Bankház, illetve annak főnöke, Fries Móric bankigazgató volt. Stadion fölfigyelt az ajánlatra s 1820. jan. 22-én azt írta Wrbnának, hogy mivel „talán még soha nem volt fontosabb, mint most, hogy minden bevételi forrást kihasználjanak, a pénzügyminisztérium minden ilyen lehetőséget örömmel üdvözlöl s így szükségesnek tartja, hogy az ajánlattal behatóbban foglalkozzanak.” Amikor pedig Fries egy további levelében közölte, hogy a csatornát az Adriáig kívánja kiépíteni és legfőbb célja, hogy azon megindítsa a hajóforgalmat, a pénzügyminisztérium tárgyalásokba kezdett vele. Fries ezek során rámutatott arra, hogy az állam érdeke is azt kívánja, hogy a munkálatokat kisebb költséggel magáncég végezze, annál is inkább, mert annak haszna úgyis az államra száll vissza. A csatorna megépítéséhez szükséges 18–20 millió konvenció forintot Fries „K. K. Privilegierte Kanalbaugesellschaft” néven új részvénytársaság alapításával és részvények kibocsátásával kívánta megszerezni s munkája első menetében kötelezte magát a Pötsching–(Pecsenyéd)–Sopron-i hiányzó csatorna szakasz megépítésére, valamint hajlandó volt átvállalni a bérlet minden gazdasági vonatkozású

részét, erdőket, földbirtokokat, tégláégetőket, szénbányákat [12](#)stb., egyszóval a vállalat minden vagyonát, tartozásaival, adójával és kamataival együtt.

Freudenthali Wrbna Rudolf gróf arcképe
Eredetije a banska-štiavnici Stur Dyonisius Bányászati Múzeumban

Ferenc császár szívesen vette az ajánlatot s 1821. szept. 29-én kelt rendeletével utasította Stadiont, hogy tárgyalja meg az illetékesekkel s tegyen javaslatot annak alapján a további tennivalókra. Az év októberében ugyanis a Csatornatársaság már oly rossz viszonyok között volt, hogy dönteni kellett, hogy vagy teljesen beszünteti a munkát, vagy más tőkés vállalkozónak adja át annak kivitelét. Nagyban befolyásolta a kormányköröket a döntésben az is, hogy a külföld akkor már mulatott azon, hogy a „*nagy Ausztria*” nem tud megépíteni egy csatornát Bécestől Sopronig. Ily viszonyok közt a császár márc. 27-i rendeletével utasította a pénzügyminisztériumot, hogy perfektuálja a bérleti szerződést a *Fries és Társa Bankházzal*, melyet aztán 1822. máj. 14-én maga is [13](#)aláírt. A bérlet – az okirat szerint – 1822. máj. 1-ével lépett életbe s 1834. máj. 1-ével bezárólag 12 évre szólt, és bér fejében a *Fries-Bankház* évi 6 000 Ft-t tartozott fizetni azzal, hogy ha a csatorna eléri Sopront, a bérösszeg esedékes részlete annak kétszeresére emelkedik. [5\(26\)](#)

Így jutott Brennborg az első kapitalista kezére, kinek rövid páréves bérlete után a bányát a külföldi tőkések – mondhatjuk – kézzől-kézre adták s miután azok csaknem kivétel nélkül idegenek, osztrákok voltak,

kivitték annak minden hasznát az országból.

Az új munkaadó, helyesen albérlő megjelenése nem jelentett különösebb változást Brennberg életében.

Így a bányánál – ahogy azt a *Wrbna*-féle leirat biztosította – mindenki szolgálati helyén maradt, a munka minden különösebb zökkenő nélkül folyt tovább, annál is inkább, mert maga a bánya a májusban történt változást csak késő ősszel vette tudomásul. *Fries* és *Bankháza* ugyanis egyelőre a bérlet legfontosabb föladatával, a hajózható csatorna munkálatainak újraindításával volt elfoglalva s így a brennbergi bányászat fölülvizsgálatára csak a szerződés aláírását követő évben, 1823-ban került sor.

Mielőtt ezzel kapcsolatban Brennberg további sorsáról szólnék, szükséges, hogy ismertessem azokat a változásokat, melyek a bérlő személyében a szerződés aláírását követően csaknem azonnal bekövetkeztek, s melyek magától értetődően új helyzetet jelentettek Brennberg történetében is.

*

A *Fries és Társa Bankház*, mely „*Niederösterreichische Schifffahrtskanal-Pachtungsgesellschaft*” néven 1822 nyarán azonnal munkába kezdett, erejét fölülmúló vállalkozásai és beruházásai következtében már az év végére fizetéseképtelen lett s az esedékes évi bért sem tudta a kincstárnak megfizetni. Növelte a bank nehézségét, hogy tulajdonosa és főnöke, *Fries Móric* a következményektől félve Svájcba szökött, úgyhogy a Bankházban fejtelenség lett úrrá. A bukás súlyosan érintette a kincstárt is, mely a tekintélyes és az egész monarchiában gazdagnak hitt *Fries Mórictól*⁶⁽²⁷⁾ a szerződés megkötésekor semminemű biztosítékot sem követelt, úgyhogy a bukás első pillanataiban a szerződés felbontására volt kénytelen gondolni. Tekintve azonban, hogy a Bankház azonnal életrehívott csődtömeggondnoksága elárvereztette *Fries* nagy értéket képviselő, 16 ezer kötetes könyvtárát, vagyont érő műkincseit, képeit és szobrai s azok árából rendezte tartozásait, a kincstár megmaradt a szerződésben s a Bankház csődtömeggondnoksága is folytatta munkáját és 1823 tavaszán Brennbergen is megjelent.⁷⁽²⁸⁾

Működését, – ahogy ez nehéz anyagi helyzetében várható volt – pénzügyi természetű követelésekkel kezdte. Így a bánya vezetősége útján 1823. jún. 19-én ¹⁴értesítette a várost; hogy az év júl. 1-től a városi polgárok számára a darabos szén 12, a darát pedig 8 kr-os árban adja ugyan, ahogy ezt a szerződés biztosítja, de a szén árát ércpénzben számítja, annál is inkább, mert a városnak fizetendő szénbér illetékét ő ugyancsak így fogja befizetni.

A tanács visszautasította a bánya átiratát mondván, hogy ragaszkodik az 1818. évi megállapodáshoz, mely szerint, amíg ezügyben az udvari kamara másképp nem dönt, a városi polgárok papírpénzzel (*Wiener Wehrung*) is fizethetnek.⁸⁽²⁹⁾ A tanács válaszában egyébként utalt *Wrbna* bevezetőben mondott leiratára, mely biztosította a várost, hogy az új bérlő az 1793. évi alapszerződést minden változtatás nélkül veszi át, abban pedig nincs szó más pénzben történő fizetésről, – ragaszkodnak tehát a szerződés szó szerinti betartásához. A bánya válaszában utalt arra, hogy amikor 1793-ban a szén árát „konventios” pénzben szabták meg, senki nem gondolhatott természetesen arra, hogy később papírpénzt fognak bevezetni. Ettől függetlenül a város jövedelme 150 százalékkal emelkedik – ugyanúgy természetesen a bánya bevétele is – s a magasabb szénár különben sem a városi polgárokat terheli, hanem a különböző üzemeket, tekintve, hogy a szállított szén zömét, – 30–40 ezer mázsát – azok veszik át, azok pedig a város álláspontja szerint sem jogosultak, mint magánvállalkozások a kedvezményes szénre. Végül – írta a bánya – a város a neki fizetendő évi bért is ércpénzben (M. M-ben) követeli, maga is eltért hát a papírpénzzel történő fizetéstől.⁹⁽³⁰⁾

Ezzel egyidőben követelte a Bankház csődtömeggondnoksága a szerződésben megállapított szénárak felemelését is éspedig mint illetékeshez, a kamarához benyújtott kérvényében. A kamara a kérést 1823. okt. 29-én kelt 32 502 sz. levelével szokott módon leküldte a városi tanácsnak véleményezés végett, mely a következő év febr. 17-i levelében azt válaszolta, hogy mint azt már több ízben is közölte, régebbi indokai mellett rámutat arra is, hogy a szénárak emelésének semmi értelmét nem látja, tekintve, hogy abból sem a bérlőnek, sem a városnak nagyobb haszna nem lehet, mert ha a szén árát fölemelik, nagyon sokan visszatérnek a fatüzelésre s a szénfogyasztás erősen meg fog csappanni. Így a város indokai alapján a kamara elutasította a *Fries-Bankház* kérését, s a szénárak változatlanul továbbra is megmaradtak.¹⁰⁽³¹⁾

Mint mondtam a bérleti szerződésben beállt változás nem jelentett semmi különösebb megrázkódtatást a bánya életében, annak ellenére a szembenálló felek úgy látszik mindent elkövettek addigi rendezetlen ügyeik tisztázására.

Így a már említett új szénár kívánalmak mellett, a városiak számos addig ¹⁵nem bolygatott területi, minőségi, bányaművelési és jogi kérdéssel álltak elő, amikkel szemben a bérlő is tisztázni kívánt oly dolgokat, melyek addig a kincstári bérlet idejében elő sem fordultak. Közrejátszott természetesen ebben az is, hogy a bánya méretei ezidőben már erősen megnövekedtek s Brennborg nagy jelentőségű lett, tekintve, hogy akkori termelésével messze maga mögött hagyta az akkor már szintén dolgozó dorogi, vértessomlói, sárisápi és mogyorósi szénbányákat.

Tudjuk, hogy Sopron város tanácsa, mert az ellenőrző bizottságok szükségét látták, már 1824-ben újramérte a bányát, mely több mint 20 éve volt fölmérten.¹¹⁽³²⁾ Így készítette el Hasenauer Márton, városi hites mérnök még 1824-ben a „*Copie der Carte von Brennborg, gezeichnet von Martin Hasenauer, Ingenieur d. kön. Freystadt Oedenburg*” föliratú színes térképet, mely elsősorban az új külfejtés határait volt hivatva rögzíteni.

A bánya területének 1824. évi rendezésével kapcsolatban a nov. 24-én fölvett jegyzőkönyv¹²⁽³³⁾ részletesen elmondja, hogy *Ditz Ignác* városi erdőmester följelentésére történt az új mérés, mert a DNy-i irányban haladó külfejtés 90 öl széles homloka – *Szlávik* bányafőgondnok¹³⁽³⁴⁾ mérései szerint is – már 1822-ben túlhaladta a részére kitűzött A–B betűkkel jelölt vonalat és szükségessé vált a terület nyugati határának *CDEF* vonallal való korrekciója s annak térképezése. A jegyzőkönyv elmondja azt is, hogy a külfejtés az *EBF*, illetve *DCA* területeken időközben is már 1 612 négyszögöl erdőt pusztított el, s így további fölmérések is szükségeseek.

A *Hasenauer*-féle 1824. évi térkép egyébként kitűnő áttekintést ad a 20 év alatt létesített külszíni- és bányalétesítményekről, melyek közül mindenekelőtt a Ferenc-altáró szájnyílása mellé épített üzemi- és munkáslakások vonják magukra figyelmünket. A nyolc épület a brennborgi bányaüzem magja, – mely Ó-Brennborg néven részben ma is megvan – élénken mutatja a bányászat fejlődését, mely az 1810-es és 20-as években csaknem kizárólag külfejtéssel dolgozott s 20 év alatt mintegy 26 000 négyszögölnyi területen lefejtette a szenet. Nagyon természetes, a bánya emellett a földalatti műveléseket is folytatta, melyeket különösen a brennborgi zord téli hónapokban művelt, amikor a külfejtés a nagy hőtömegek miatt nem volt telepíthető. A térkép egyébként két külfejtést tüntet föl, mégpedig a bányamező keleti részében 1800-ban kezdett s akkor már réginek mondottat s az újat, mely a Rudolf- és Régi Teréz-aknáktól nyugatra terült el 90 öl széles homlokával Ny, helyesen DNy felé haladt. A régi aknák, illetve tárók közül megtaláljuk mindenekelőtt a Ferenc-altárót, majd a mezőben délről északnak haladva a Rudolf- és Régi Teréz-, a Régi Járgányos- és Gurító-aknákat, (Rudolphi-Schacht, Alter-Teresia-Schacht, Alter Gepl Schacht, Sturz Schacht), valamint a Borbála- és Antal-aknákat. (Barbara-Schacht-, Antoni-Schacht). Új

létesítmények a Segéd-, Újjárgányos-, Új-Teréz- és Pál-akná (Zubau-Schacht, Neuer Gepl-Schacht, Neu Teresia-Schacht, Pauli-Schacht), valamint a bányaterületeken kívül telepített Új-Kutatóakna (Schurf-Schacht) voltak.

A bánya 1824-ben történt fölmérésén kívül a városi tanács már a következő év jan. 3-án kelt határozatával elrendelte, hogy szakértő kovácsok és lakatosok [16](#)bevonásával meg kell állapítani a szén minőségét is: vajon jó és megfelelő szenet kapnak-e a soproniak a bányától?

Egy héttel később, jan. 7-én elrendelte a tanács a külszíni és földalatti létesítmények, lakóházak, üzemi épületek stb. összeírását, majd – miután az eredetileg jan. 25-re kitűzött bejárást, Szlavik bányafőfeülgyelő közbejött halála miatt el kellett halasztani – máj. 4-én kelt határozatában a tanács elrendelte még kivizsgálni, szakszerűen („bergmännisch”) folytatja-e a bérlő a bányászatot?

Az ellenőrző bányabejárás 1825. máj. 5-én folyt le s azon már a bányát *Haitl József*^{[14\(35\)](#)} művezető és *Petrics Jakab*^{[15\(36\)](#)} nyugalmazott felőr mellett az 1825-ben szolgálatba lépett *Buday Ferenc*^{[16\(37\)](#)} képviselte, mint a bánya ideiglenesen kinevezett vezetője. A város nevében Neumayer Nepomuk-János, Schätzel Mihály, Würth Károly városi ügyész, Hasenauer Márton városi mérnök és Wenzel János jelentek meg a bejáráson, kik a szénminőség kérdésével kapcsolatban szakértőként magukkal vitték Russ János és Schwaab János lakatos-, továbbá Schönhofner Sámuel és Leyer Antal kovácsmestereket.

A bizottság jelentése szerint a szakértők megállapították, hogy a szén minősége kifogástalan s a soproniak részére a külfejtés homlokának baloldalán („...auf der sogenannt linken Brust...”) külön rakódóhely van fönntartva, mely összeköttetésben áll a két altárral is. A városi szakértők szerint mégis a fronthomlok jobboldalán („...auf der rechten Brust”) jobb minőségű volt a szén s mint mondták a soproniak, onnét szívesebben vinnék a szenet.

Buday, a bánya képviselője a kívánsággal kapcsolatban kijelentette, hogy tekintetben semmi korlátozás nincs s a külfejtési homlok baloldalát előzetkenységből csak azért jelölték ki kizárólag a soproni lakosok számára, hogy ne kelljen nekik a szénrakodás miatt sokáig várakozni. Semmi akadályja tehát, hogy a soproniak ott rakodjanak, ahol akarnak, de ez esetben esetleg várakozniuk kell.

A második földalattal kapcsolatban a bizottság pontos összeírást végzett, [17](#)melynek alapján megállapította, hogy a bánya területén 14 lakóépület, iskola és kocsmá van, s hogy a lakóházakban összesen 49 dolgozó lakik családjával.

Az összeírásból megállapíthatjuk azt is, hogy a 49 lakóra 53 szoba esett, tekintve azonban, hogy *Petrics Jakab* nyugalmazott bányafelőr családjával egymaga 4 szobát foglalt el, így a többi 49 szobában a családtagok számára való tekintet nélkül egy-egy család húzódott meg.^{[17\(38\)](#)}

Konstatálta a bizottság azt is, hogy a 4. és 5. számú lakóházak kamrái és pincéi a bányabirtok határán kívül esnek, mire a bánya megbízottjai kijelentették, hogy azok a vezetőség tudta nélkül épültek, kötelezik tehát a lakókat, hogy azokat bontsák le, ha ugyan a fennálló határvöveket el nem mozdították. Ezt tisztázandó a bizottság elrendelte a határvövek újramérését és a mérés évenkénti ellenőrzését.^{[18\(39\)](#)}

Épület száma	Beosztása	Lakóinak neve és	
--------------	-----------	------------------	--

Épület száma	Beosztása	Lakóinak neve és	
1	4 szoba, 1 konyha, 1 kamra, 1 kocsiszín, 1 pince, 1 kert	Petrics Jakab nyug. bánya felőr Föhner János első bárcairnok,	
2	2 konyha 1 benyíló, 1 vendégszoba, 1 külön szoba, 1 iroda, 1 iskola, 1 további szoba, 1 pince az épületben, 1 kamra, 1 különálló pince	Szlávik János Grauer György Malek Ferenc, Stark Jakab, Malek György és Dumbek György vajúrok, valamint Szlávik Antal második bárcairnok	
3	2 konyha 8 szoba, 3 kamra, 7 pince, 8 kertcske		
4	1 szerszámkamra, 2 konyha, 8 szoba, 8 kertcske, azokban 3 különálló kamra és 1 pince. Hozzá tartozik a határon kívül álló 3 pince, 1 kert, fatér, kamra és egy sertésól	Pauschenin János, Holler János, Szilák Lukács, Reidl János, Sammereher Antal, Luker Sebestyén Lechner Mátyás és Selinger Balthazár vajúrok	
5	8 szoba, 2 konyha, 1 különálló kamra, 8 kertcske, 8 különálló sertésól 2 kamra, 1 szerkamra, 1 pince, 1 fásszín	Petrán József elő munkás, Módrian Márton, Bohm Antal, Zachariás Márton, Semráth Ferenc, Rausch Tamás, Fux János és Puschka Márton vajúrok	
6	1 folyosó 8 szoba, 1 konyha, 1 különálló kamra, 1 pince és 5 kertcske	Ringl József Petz István, Mayer Mihály, Schulz Simon, Szita Mihály, Persel János, Watzl János és Rausch Mihály vajúrok, valamint Lewisch Mátyás irodaszolga	
7	istálló 7–8 ló számára, mellette 2 kert a kocsmáros és a bánya felőr számára, szín, kerttel		
8	a) 1 konyha 3 szoba, kocsiműhely s cédulaház, 1 szoba, 1 műhely	Boszner János bogvár, Mayer Károly, Feldmüller Mátyás alkalmazottja, Heitl József föl vigyázó, Glatz Ferenc kovács, Hillebrand Márton, Otravitz Antal, Sallfréd Melchior vajúrok	
9	b) 3 szoba, egy konyha c) kovácsműhely, 1 szoba 1 kert, benne fásszín, 1 különálló kamra és istálló		
10	1 szénmérleg		
11	1 konyha, 1 szoba, 1 kamra, 1 kert	Rinbacher József, öreg vajúr	
12	3 konyha, 3 szoba, 1 hozzá épített s 1 különálló kamra, 4 kert	Poch János, Reithofer Jakab Rotheiner György vajúrok	
13	2 konyha, 3 szoba, 1 különálló kamra, 4 kert	Vaverka János, Brastova Mátyás, ifjabb Rinbacher János	

Épület száma	Beosztása	Lakóinak neve és	
14	1 konyha, 1 szoba, 1 kamra, 1 kert	Rinbacher Károly	

18 Végül azzal kapcsolatban, hogy „szakszerűen” („bergmännisch”) folytatja-e a bérlő a bányászatot vagy nem, a bizottság jegyzőkönyvében a következőket rögzítette:

Mindenekelőtt is megállapította, hogy a szemle alkalmával a bányászat kétféle módon, mégpedig külszíni és földalatti műveléssel történt.

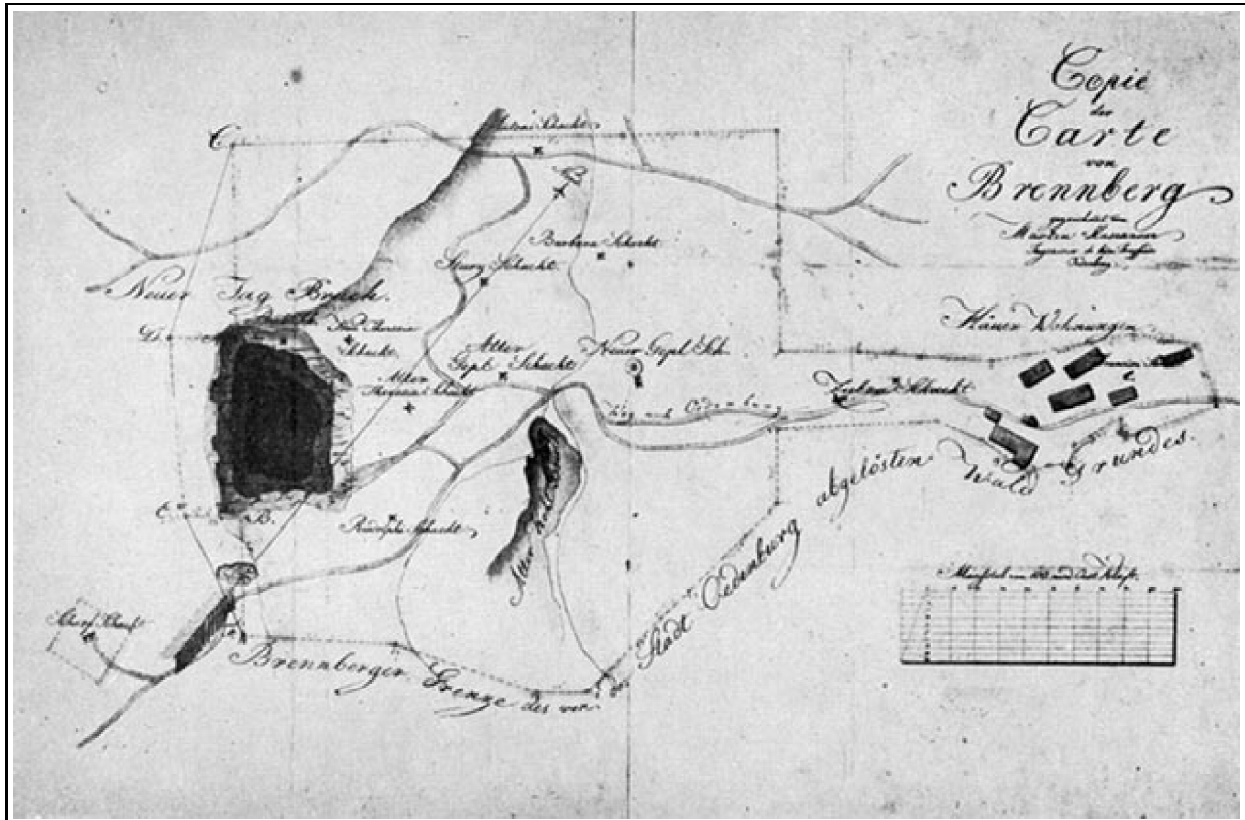
Földalatti műveletek voltak a Teréz-akna, a Riesenstrecke- és a Ferdinánd-táró mezejében, ezeket azonban csak tartalék munkahelyeknek tekintették, melyek az 1801. évben felmért és térképezett állapottól alig mutattak eltérést, tekintve, hogy ekkor már több mint 20 éve csaknem kizárólag külfejtésekből termelték a szenet.

A külfejtés négy ponton volt megtámadva, és pedig a fronthomlok jobb- és balszárnyán s két munkahellyel a Riesenstollen közelében.

Fries Mór (1777–1825)

A bizottság a földalatti műveleteket nem tekintette meg, mert azok egyrészt összehmentek, másrészt mert azokról pontos térkép sem állt rendelkezésre. Így azokat mindössze Petrics nyugalmazott felőr régi, üzemi térképén tudták megsejmlélni, ki a térképet lakásán őrizte és ott mutatta be a bizottságnak. A bánya vezetősége egyébként biztosította a bizottság tagjait, hogy dolgoznak már az új térképen, melyet, amint elkészül, azonnal benyújtanak a városi tanácsnak.

19A brennbergi bányászat átnézeti térképe (1824.) Készítette: Hasenauer Márton (Sopron, Állami Levéltár)

A külfejtés olymódon történt, hogy a széntelep 3–4 öl vastag takaró rétegét ²⁰leszínelték s annak anyagát a már kifejtett üregekbe rakták. Egyszerre több négyszögölnyi területet fejtettek le, melynek helyét a következő fogás letakarási anyagával töltötték ki s magát a szenet a mélyedésből fölvonógéppel („Zugmaschine”) hozták föl.

A külfejtésről egyébként a bizottság városi tagjai egyöntetűen azt mondták, hogy az nem folyik az udvari kamara 1801. jan. 7-én kelt 407. számú rendeletének előírásai szerint s általában az egész külfejtés „nem szakszerű művelés” s így azt az 1793. évi alapszerződés 7. pontja szerint azonnal be kell szüntetni.¹⁹⁽⁴⁰⁾ A fent hivatkozott, 407. számú kamarai rendelet ugyanis világosan kimondja, hogy külfejtéssel csak az esetben szabad dolgozni, ha a letakarandó réteg legfeljebb 4–5 láb vastag, itt azonban 4–5 öl volt a letakart réteg, ami ellenkezik a kamarai rendeletben előírottakkal.

A bánya szakemberei erősen tiltakoztak a megállapítással szemben, jegyzőkönyvbe mondták, hogy a

külfejtés szabályos, nem kíván nagyobb berendezéseket, elmarad a biztosítás, hosszadalmas előkészítés, nincs szükség világításra, nincs semmi fejtési veszteség, tehát lényegesen jobb és gazdaságosabb a mélyművelésnél. Leszögezték egyébként azt is, hogy azt beszünetni csak felsőbb utasításra engedik, illetékes szakemberek megállapítására.

A városi tanácsnak úgy látszik sürgős volt a bizottsági jelentés, mert már máj. 16-án a közgyűlés elé került, mely a bizottság munkáját nem találta kielégítőnek s a következő határozatot hozta:

1. A soproni polgárok részére kijelölt szénrakodó helyet általában elfogadta, azzal a megszorítással azonban, hogy abból semminemű korlátozás nem származhat és a soproniak ott rakodnak, ahol akarnak.

2. Újból tüzetesen fölül kell vizsgálni a bányászok által igénybevett területek határait, s minden létesítményt, ami azon kívül esik, azonnal el kell távolítani. Végül

3. a bányaművelés szakszerűségét bányaszakértővel kell fölülvizsgáltatni. A kiküldött bizottság, melynek tagjai újból *Neumayer Nepomuk János*, *Schätzel Mihály*, *Würth Károly* ügyész, *Hasenauer Márton* városi hites mérnök, *Wenzel János* városgondnok és *Ditz Ignác* erdőmester voltak, miután *Russ János* és *Schwaab János - Mihály - Gottlieb* városi bizottsági tagokkal („Gemeinde-Mitglieder”) kiegészítette magát, kapott föladatát öt pontba foglalta, és pedig a következőképpen:

Újabb vizsgálat tárgyává tette: 1. a szénrakodást, 2. a határjárást és ezzel egy új térkép készítését, 3. a már föladvott művelési területeken lévő faállomány hovatartozását, 4. a városi jog- és igazságszolgáltatás brennbergi vonatkozásait, 5. a bányaművelés szakszerűségét szakértő bevonásával.

A bizottság munkáját júl. 12-én kezdte meg, nagy körültekintéssel folytatta és fejezte be 11 nap alatt, júl. 23-án. A vizsgálatban a bánya részéről *Buday Ferenc*, a bányahivatal ideiglenes vezetője és *Stain (Stein) János*, a Csatornatársaság központi felügyelője („Central-Inspektor”) vettek részt s jelen volt a város bányaszakértője is, *Hankesz Fülöp*, az Eszterházy hitbizomány lajtaújfalu bányászatának szakértője. A bizottság munkáját mondott pontok sorrendjében végezte s azokkal kapcsolatban a következőket foglalta írásba:

ad. 1. Tisztázták a szénrakodás kérdését s leszögezték, hogy a városiak minden korlátozás nélkül ott rakodnak, ahol akarnak. A bánya vezetője, *Buday* ezzel kapcsolatban a fölvetett jegyzőkönyvbe is bevétette, hogy a fölmerült panaszok kizárólag abból származtak, hogy egyes soproniak nem az ő részükre kijelölt helyen rakodtak, hanem másutt, ahol viszont az érkezés sorrendjében juthattak csak szénhez s ezért várniuk kellett. *Buday* tollba mondta azt is, hogy a szén minősége nem egyforma, s ezért ha akadtak olyanok, akik saját maguk kerestek helyet a külfejtésben s ott véletlenül a szén minősége gyengébb volt s ilyet vittek haza, úgy annak egyedül ők az okai s azért a bányát nem lehet hibáztatni.

ad 2. A bizottság ezután a bánya határkérdésével foglalkozott s két nap alatt tüzetesen megtekintett minden határkövet, fölmért mindent s a látottakat jegyzőkönyvbe vette.

Eszerint újból megállapította, hogy a bányászlakásokhoz tartozó kamrák, pajták, sertésólak, árnyékszékek, kertek, farakások stb. az 1–4 sz. határkövekkel rögzített vonalon kívül esnek s így a város megbízottjai azok azonnali eltávolítását követelték. Tekintve azonban, hogy *Buday* igazolta, hogy azokra a bányászoknak föltétlenül szükségük van s ha lebontják, máshová helyezni nem tudják, a bizottság végeredményben úgy határozott, hogy a kérdést a tanács döntésére bízza. – Kétnapos határjárása során megállapította a bizottság azt is, hogy a 7. számú határkövön rongált, a 15. és 17. számúak eltűntek, mert

azokat a külfejtés lefejtette. Ezek följújtása azonban már nem érdekes, tekintve, hogy a bánya aránylag gyorsan haladó külfejtése számára a 14. és 18. számú határvölgyek helyén új területet fog igényelni. – Ugyancsak nem találták a 24. és 30. számú határvölgyeket, melyek sürgős pótlását a bizottság jegyzőkönyvbe vette.

A határvölgyekkel kapcsolatban egyébként a városi bizottság elrendelte azok rongálójának szigorú megbüntetését, mit a bánya vezetősége köteles volt hirdetmény alakjában közölni a brennbergiekkel. Ugyanakkor elrendelte az új határok fölmérését és térképezését, mely munkával *Hasenauer Márton* városi hites mérnököt bízta meg.

ad 3. A fölhagyott művelési területeken időközben újranőtt, vagy megmaradt fákkal kapcsolatban a bizottság azt akarta kimondatni, hogy azokhoz a bányászok nem nyúlhatnak. Ezzel szemben *Buday* a bánya nevében kijelentette, hogy miután az ilyen helyek nincsenek kivéve a bánya területéből, azokkal minden tekintetben a bánya rendelkezik s így az ott levágott fákat is, ha szükséges, kivágathatja. *Buday* ugyanis azzal érvelt, hogy nem lehet tudni, vajon az ilyen területeken nem fog-e a bánya később dolgoztatni, így nem veszi tudomásul a városi bizottság határozatát s a kérdést döntés végett felettes hatósághoz terjeszti.

ad 4. A városi bizottság ez alkalomból – bár e kérdés semmi összefüggésben nem volt a műszaki természetű problémákkal – tisztázni kívánta a bánya bíraskodási kérdését is, tekintve, hogy a bánya állandó harcot folytatott az ellen, hogy szerinte a bányabíróság ügykörébe tartozó személyeket, a városi bíróság elé idézzenek és ott esetleg meg is büntessék.

Ennek jogosságát *Buday* is kétségbevonta s hangoztatta álláspontját, mely szerint, ha valakit, a bánya kötelékébe tartozót tetten érnek, a városi hatóságok megzabolhatják, a kihágásokkal okozott kárt is megállapíthatják, a büntetés, kártérítés nagyságát azonban kizárólag a brennbergi bányabíróság szabhatja ki, vagyis a bánya alkalmazottjai fölött a városi hatóságok nem ítélezhetnek.

A bizottság ezzel szemben arra hivatkozott, hogy a bányászat nem „*reservatum summi principis*”, vagyis nem királyi engedéllyel, vagy bányabírói hozzájárulással [22](#)történő művelet, hanem „*regal beneficium*”, vagyis, a városnak földesúri jogából származó munka, s így az igazságszolgáltatási jog és hatáskör a várost a bánya területén is megilleti („... dasz der Steinkohlen Bergbau nicht als ein Reservatum Summi Principis, welches der Landesfürstlichen Belohnung, oder Bergrichterlichen Muthung unterliegt, sondern als ein Regal-Beneficium der Stadt als Grundheer und der Pächter als ein Privat Unternehmer, dessen Leute der Jurisdiction des Grundherrn rücksichtlich der begangenen Verbrechen und ihrer Beschtrafung unterliegen...”). A bánya területén lakók is nyilván városi alattvalók, kik csak munka és fegyelem szempontjából tartoznak a bérlők hatáskörébe, egyébként fölöttük is a város bíraskodik.

ad 5. A bánya szakszerű művelését illetőleg a bizottság *Hankesz Fülöp* szakértő jelenlétében újból megtekintette a külfejtést, s azt csaknem ugyanolyan állapotban találta, mint az előző, máj. 5-i bányajáráskor, azzal a különbséggel, hogy annak homloka azóta előbbre haladt s egyik pontján a nagy esőzés következtében a meglazult fedőréteg a fejtést betemette, más pontján viszont új letakarás történt, a fejtés telepítés végett. E helyen tisztán és teljes szelvényében volt látható a széntelep, mely a jegyzőkönyv szerint erősen dőlt a haladás irányába, felső részében silányabb minőségű, agyagbeágyazással zavart, alsó részében azonban kifogástalan volt.

Hankesz írásban is benyújtott szakvéleményében azt mondta,[20\(41\)](#) hogy miután bérlő a Csatornatársasággal kötött szerződés értelmében, több osztrák tégláégetőnek s egyéb üzemnek köteles naponta nagy

szénmennyiségeket szállítani, világos, hogy emiatt a legjobb és legvastagabb teleprészeket műveli, hogy a köteles szénmennyiségeket minél kisebb termelési költséggel tudja előteremteni, amivel szemben a kis szénfogyasztók, tehát a soproni polgárok is csak silányabb [23](#)szénhez jutnak. Ily módon – mondták jegyzőkönyvbe a városiak – a bányaművelés nem folyik szakszerűen, hanem rablóbányászatszerűen („... auf solche Weise der Bergbau nicht in gehöriger Ordnung und nach den Regeln des Bergbaues, sondern raubmässig betrieben...”). *Hankesz* szakvéleményében rámutatott arra is, hogy a mélyművelésben megállapíthatók kisebb pótolható hibák s mindezek kiküszöbölése végett azt javasolta, alkalmazzon a város – mindaddig míg bányászataát bérlők által folytatja – bányaszakértőt, ki a bányákat szabályszerűen fogja vezetni s hasznos tanáccsal szolgál a város magistrátusának. Szükséges ez annál is inkább, mert költségkímélés miatt magának a bérlőnek sincs bányatechnikusa. Ugyanakkor rámutatott *Hankesz* még arra, hogy nagyon sürgősen el kell készíteni a külfejtés pontos térképét is.

Buday e megállapításokkal szemben fönntartotta magának azt a jogát, hogy mindezeket jelenti fölötteseinek, egyben bemutatta az udvari kamara két évvel előbb, 1823-ban kiállított bizonylatát, mely szerint akkor a bányaművelés szabályos és jó volt („...die damalige Betreibung des Steinkohlen Bergbaues gut geheissen worden ist...”).

A bejárás végeztével kiderült az is, hogy a „rablóbányászat vádja *Petrics Jakab* nyugalmazott bányafelőltről származik, ki azonban a bizottság előtt jegyzőkönyvbe mondta, hogy bár a bányaművelés szerinte javításra szorul, nem kíván besúgó lenni („... er jedoch vermög seinen ausgestellten Revers keine Denunciationen machen können”). [21\(42\)](#)

A kivizsgálás ezzel júl. 23-án véget ért, a fölvelt jegyzőkönyvet azonban csak a városiak írták alá, annak határozatait a bánya képviselői – mert azokat sérelmesnek tartották – tudomásul nem vették s így érthető, hogy azokat már két nappal később a városi tanácsban tárgyalták.

Hosszú volna a tanács ide vonatkozó határozatairól részletesen szólni s így annak csak leglényegesebb döntéseit ismertetem:

Először elrendelte a szénrakodásra vonatkozókat dobszóval kihirdetni a városi lakosoknak.

Másodszor elrendelte a hiányzó határkövek azonnali helyreállítását és azt, hogy a bérlőtársaság az engedélyezett határvonalon kívül történő külfejtés számára egynegyed éven belül kérjen újabb területet, végül hogy a kutatóakna (Schurfschacht) számára átadott, de igénybe nem vett 625 négyszögölnyi erdőterületet a bánya adja vissza s annak határköveit távolítsa el.

Harmadszor ugyanakkor kimondta a tanács, hogy a már lefejtett bányaterületeken csak az a fa illeti meg a bérlőt, amely már a terület átadásakor is megvolt, a „növendékfa” azonban teljes egészében a várost illeti („... das neu angewachsene Holz für die Stadt un ihren Nutzen angewachsen ist...”), azokat tehát, akik onnét fát visznek, meg kell zálogolni és büntetni.

Negyedszer a bányabíráskodási joggal kapcsolatban a tanács kimondta, hogy a bánya vezetője a bérlőtársulat magánalkalmazottja, s mint ilyen nem bíraskodhat és nem játszhatja a bányabíró szerepét („... der privat Verwalter des Städtischen Steinkohlen-Pächters keine Jurisdiction, vielweniger die einer Bergrichter ausüben kann...”). Így mindazok a munkások, vájárok stb., kik a bányával összefüggésbe nem hozható bármily más tiltott cselekedetet (falopás, tiltott legeltetés, általában minden erdei kihágás stb...) követnek el, a városi bíróság elé idézhetők és megbüntethetők. Ezt közölni kell a bánya vezetőjével,

ki azt tartozik tudomásul venni.

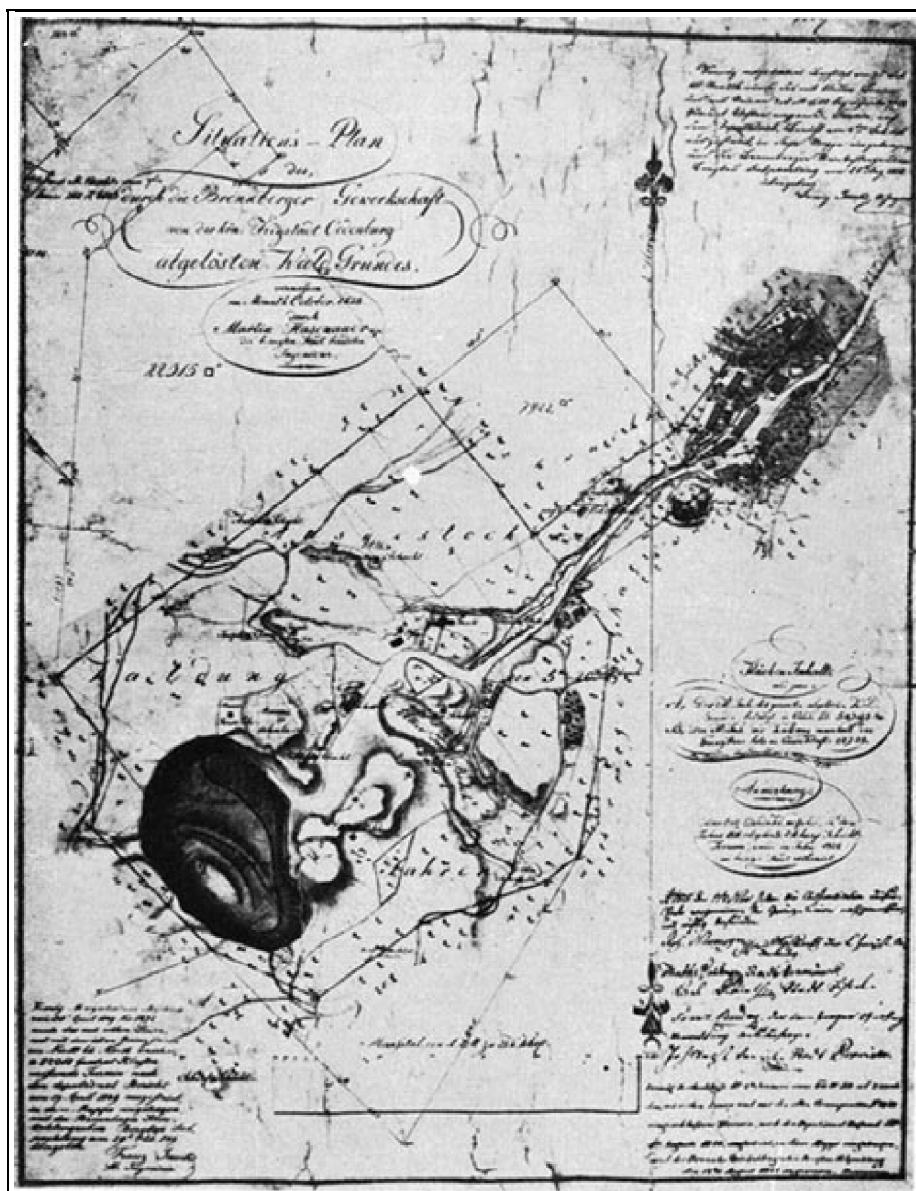
24Végül *ötödször*, tekintve, hogy a városi bizottság megállapította, hogy bányászat szabálytalanul és rablóbányászatszerűen folyik („...nicht in gehöriger Ordnung und nach den Regeln des Bergbaues, sondern raubmässig...”), a városi tanács az 1801. évi 407. számú rendeletre való hivatkozással fölír a kamarának, intézkedjen, hogy a bérlő a szerződésben foglaltaknak megfelelően szabályszerűen művelje a bányászatot s alkalmazzon eléggé megfelelő műszaki vezetőt. Ugyanakkor föl kérte még a tanács *Budayt*, a bánya ideiglenes vezetőjét, hogy a bánya művelési térképét sürgősen küldje meg a tanácsnak.

A tanácshatározatokat természetesen *Buday* is megkapta, ki mindig szívósan védte a bányát s a maga álláspontját, érthető tehát, ha élesen tiltakozott a tanács döntései ellen s hosszú beadványokban bizonyította a bánya igazát, ahol úgy érezte, hogy kötelessége, példásan tett eleget azonban a város követelésének, ha meggyőzték esetleges hibákról és mulasztásokról.

Így még a vizsgálat befejezése előtt, 1825. júl. 22-én kelt, 136. számú beadványában kérte a várost azoknak a területeknek az átadására, amelyeket egyik oldalon a telepes bányászok vettek igénybe, istállóikkal, kamráikkal stb., másik oldalon a külfejtés pusztított el engedély nélkül. E területek a fölmérés szerint 444,65/100-ad, illetve 1491,9/10-ed, összesen 1935,9/10 négyszögölet, vagyis – 1 600 négyszögöles holdakra számítva – 1 és 3/10-ed kat. holdat tettek ki.

A terület megállapítások *Hasenauer Márton* városi hites mérnök fölmérései alapján történtek, ki ezügyben készített jelentéséhez 1825. okt.-i kelettel pontos térképet csatolt „*Situations-Plan des durch die Brennberger Gewerkschaft von der Kön. Freystadt Ödenburg abgelösten Wald Grundes*” címen.^{[22\(43\)](#)}

A föltűnő részletességgel készített térkép igen becses adatokkal szolgál a bányászat akkori állapotához, aminek műszaki leírását egyébként az év elejei, máj. 5-i bizottsági bejárás jegyzőkönyve alapján előzőkben ismertettem már. Ettől eltekintve a térképen számos értékes bejegyzést találunk még a bányászattal kapcsolatban. Így pl. a Ferenc-altáró tengelyvonalában olvasható „szakadás” („Einbruch auf den Erbstollen”) elárulja, hogy az öreg altáróban nagy omlás történt, valószínűleg az I. számú légakna helyén s ezért mélyítették a törés mellett az I. számú segédaknát (I-ter Zubauschacht) tekintve, hogy az altáró a bányavíz levezetése miatt nélkülözhetetlen volt. Feladatát azonban lényegében a Ferdinánd-altáró vette át, mely KNy-i irányban, 56 öl hosszban érte el az Új külfejtés keleti szélén, fönn tartott Ferdinánd bányamező műveleteit (Ferdinándi Bau), bekötött a külfejtésbe s megcsapolta annak vizét. A térkép szerint új létesítmények voltak még az Új Teréz-, az Antal-, József- és Riesen-légaknák, valamint az említett Ferdinánd- és Riesen-altárók. A térkép egyébként összesen 13 aknát és 3 altárót tüntet föl, továbbá egy tégláégetőt s két kőfejtőt, melyek az építkezés anyagát biztosították.

25A brennbergi bányászat birtoktérképe (1825)
Készítette: Hasenauer Márton (Sopron, Állami Levéltár)

Élesen követelte Buday továbbá a bánya mindenkori vezetője részére a bíraskodás jogát, hivatkozott a helytartótanács 1789. jan. 10-én kelt 1010 számú rendeletére, mely Sopron és Vas megyék területére megszabott hatáskörrel bányabíróságot („...eine Berggerichts-Substitution”-t) szervezett Brennbergen, mely a politikai büntettek kivételével följogosította a bánya alkalmazottjai részéről elkövetett s a rendeletben részletesen felsorolt fegyelmi és egyéb ügyeket [26](#)érintő cselekedetek elintézésére („...ausser politischen Verbrechen, alle bey den Bergpersonalen der unterstenen Werke vorfallende, in erwähnten hohen Verordnung weitläufig und specifisch angeführte Fälle, Disciplin und übrigen Angelegenheiten zu Schlichten und in linea iudiciali einzuschreiten hat...”).[23\(44\)](#)

Rámutatott *Buday* arra is, hogy mivel a bányászok nagy részét a kamara más cs. kir. bányáktól helyezte át Brennbegbe s azok mind nyugdíjogosultak, így a fönnálló törvények szerint azok csak bizonyos cselekmények elkövetésével kapcsolatban állíthatók a városi, vagy megyei bíróság elé. A bánya vezetősége nem engedheti tehát a „szabad bányászokat” a földesúri bíróság illetékességének, ami ellen egyébként a bányászok is tiltakoztak, mondván, hogy abbahagyják a munkát. Az addigi rendet – írta *Buday* – mint bányabírószági szerv nem engedi megzavarni annál kevésbé sem, mert ennek a bérleti szerződés sem mond ellen és semmi alapot sem ad a városnak arra, hogy ilyet kíváncson. Így ebben a kérdésben jelentést tesz az illetékes selmeci bányabírószágnak s az ottani főbányagrófi hivatalnak, valamint az udvari kamarának, addig azonban fönn tartja a meglévő gyakorlatot s kéri a tanácsot, hogy álláspontját ismerje el s vegye tudomásul.

Ugyanígy önérzetesen utasította vissza – mint írta – azt „az évek óta megismétlődő rágalmat és ráfogást”, hogy a brennbergi bányászat „szabálytalanul és rablóbányászatszerűen” folyik. Ezt csak az esetben lehetne állítani, ha beigazolást nyerne, hogy nem ismerték föl a széntelep fekvését, vagy bűnös hanyagságból, vagy ostobaságból („...aus sträflicher Nachlässigkeit, oder 27Dummheit...”), akár földalatti, akár a külszíni művelést rosszul végeznék, ami egyébként szégyene lenne a bányának és összes dolgozóinak. *Buday* közölte, hogy bármikor megesküszik, hogy az eddigi művelési mód nem károsította meg a várost, és bár nem akar 10 éves szaktudásával hencegni („...ohne sich mit einem durch mehr als 10 Jahre gesammelten Kentnissen weiters zu brüsten...”) nyugodtan állítja, hogy az efajta gyanúsításoknak semmi alapja és a jövőben sem enged meg semmilyen szabálytalanságot. Jelentette még a tanácsnak, hogy bánya dolgozói képzett szakmunkások, kik közül nyolc-tíz akár munkafelügyelő is lehetne azonnal, hisz mint kiváló szakmunkások, jó munkájukért megkülönböztető jelvényt, „kétfejű sast” viselnek („...denen gestattet ist zum Beweis ihres Dienstes und Arbeits Kenntnissen den k. k. Adler zu tragen...”). Ezek maguk is joggal nehezményezik a sértő rágalmat és tiltakoznak az ellen. De különben is a bányát két-három évenként neves „bányafőtanácsosok” őrzik ellen, kiknek irányításával folyik a munka. Így az utolsó ellenőrzést *Garapits*²⁴⁽⁴⁵⁾ udvari tanácsos végezte, ki a művelést nem kifogásolta és jónak mondta. Azóta semminemű szabálytalanság nem történt, ennek ellenére a bánya tervbe vette egy műszaki szakember alkalmazását, amit a városi tanács kell, hogy megnyugvással vegyen tudomásul.

Buday beadványát a város természetesen megválaszolta s okt. 10-én kelt 3189. számú leveléből csak annyit érdekes följegyezni, hogy a bányabírói kérdésben azt írta, hogy mivel a városnak minden hozzátartozó területen, ideértve a nyolc úrbéres községet is²⁵⁽⁴⁶⁾ „ius gladii” gyakorlására van joga és fölhatalmazása és bár elismeri a bányavezetőségnek azt a jogát, hogy közte és a bánya személyzete közt felmerülő vitás kérdésekben saját hatáskörében ítékezhet, ennek ellenére eredeti álláspontjából a tanács semmit sem enged és azt fönn tartja.

A hosszú vitákra, elsősorban a rablóbányászattal kapcsolatos folyton visszatérő vádakra aztán az udvari kamara tett pontot, mely a város, illetve a bánya ismételt panaszaira szept. 1-én minden előzetes bejelentés nélkül Raab Ferenc udvari tanácsos vezetésével kiküldte megbízottait Brennbegre s megvizsgáltatta a művelésmódot, minek alapján közölte a várossal, hogy régebben voltak ugyan bizonyos szabálytalanságok a művelés körül, a megtartott felülvizsgálat szerint azonban az jelenleg szabályosan folyik s a város panaszja teljesen alaptalan. A kamara ezért felhívta a városi tanácsot, tartózkodjon minden szerződésellenes eljárástól, ha viszont a bérlő nem járna el bármely vonatkozásban szabályosan, úgy panaszát adja elő a brennbergi bányászatot évente ellenőrző bizottságnak, melynek legfontosabb föladata éppen a művelés ellenőrzése, ha pedig halasztást nem tűrő ügyről lenne szó, akkor a tanács forduljon haladéktalanul a kamarához.²⁶⁽⁴⁷⁾

A tanács – mint azt már több ízben láttuk – nem elégedett meg még a kamara [28](#)döntésével sem s fölírta az udvari bizottsághoz (Hofkomissiohoz) s kérte, hogy mivel szakértője nincs, akit a bányabejárásokra kiküldhetne, bízta meg az udvari bizottság *Petric*s nyugalmazott bányafelőrét a brennbergi bányászat állandó ellenőrzésével és felügyeletével, ki azt minden díjazás nélkül elvállalja, ha az udvari bizottság, melytől nyugdíját kapja erre meghatalmazza, s ha ebből kifolyólag nyugdíja nem csorbul és családja sem szenved emiatt semminemű hátrányt. *Petric*s ugyanis más módon nem hajlandó szakértősködni, mert hiszen amikor nyugdíjazták, az udvari bizottságnak írásbeli nyilatkozatot adott, hogy a brennbergi bányaugyekben nem fog beleszólni és nem fog soha „denuncálni”, ellenkező esetben nyugdíját elveszíti.[27\(48\)](#)

A városnak az udvari bizottság helyett az udvari kamara válaszolt s 1826. febr. 23-i, 4673. számú levelében azt írta, hogy mivel az udvari bizottság idevonatkozó nyilatkozata szerint az 1793. okt. 28-án, illetve a jelenlegi albérlő társasággal („domus magnaria Viennensis Baronis Eries et sociorum”) 1822. máj. 1-én kötött megállapodás nem tartalmaz semmi oly rendelkezést, mely szerint a bérletársaság köteles lenne ily ellenőrzést megengedni, az ilyen fajta ellenőrzés kizárólag az udvari bizottságot, vagy a király által e célra külön kiküldött közeget illetheti csak meg. A tanácsnak ugyanis megvan a módja arra, hogy panaszait az ellenőrzésre kirendelt s évégett a bányához évenként kiszálló bizottságnak föltárja, az udvari kamara a kérésnek eleget nem tesz, de megengedi a városnak, hogy *Petric*s az évi bányabejárásokon jelen lehet s tanácsait a város igénybeveheti.[28\(49\)](#)

A városi tanács azonban mindezek ellenére nem nyugodott, újabb kivizsgálást kért, mit az udvari kamara 5584/792 számú, 1826. máj. 20-án kelt átiratával soronkívül el is rendelt s azt júl. 5-én meg is tartották.

Mielőtt azonban annak lefolyásáról szólnék, szükséges, hogy kitérjek a bánya bérletében beállt újabb személyi változásra.

*

1826. dec. 20-án kelt beadványában ugyanis *Feldmüller Mátyás* persenbeugi hajómester – a *Fries és Társa* csődtömeggondnoksággal történt előzetes megállapodás értelmében – azzal a javaslattal fordult a kamarához, írják át a bérletet visszamenőleg 1822. máj. 1-i kelettel az ő nevére, mely esetben megtéríti a kincstár mintegy 15 ezer forintos kárát is.

Feldmüller a monarchia legnagyobb hajóvállalkozója volt, kinek több mint [29](#)1200 hajója közlekedett a Dunán, amiért „Dunaadmirális”-nak is nevezték. A napóleoni háborúkban bátorságával tüntette ki magát s Ferenc császár baráti körébe tartozott. A tekintélyes pénzember ajánlatát a kamara 1827. márc. 1-ével aláírta s így a Csatornatársulat Brennberggel együtt *Feldmüller* kezébe jutott, ki már azt megelőzően is többször megfordult Brennbergen s így ismerte a bányát.

A kincstár a *Fries és Társa* csődtömeggondnokság szerződését 1827. nov. 1-én ennek ellenére fölmondta, arra való hivatkozással, hogy az albérlő nem tett eleget a szerződésben foglaltaknak. Nyilvánvaló, hogy a kincstárnak nem voltak további tervei a vállalattal s a fölmondással csak azt célozta, hogy szabadon rendelkezessen, mert ugyanakkor árverésre bocsátotta a bérletet s az megint a legtöbbet ígérő *Feldmüller* kezében maradt, 1829. jan. 1-től 1834. dec. 31-ig terjedő időre. *Feldmüller* a szerződés szerint a bérletért évi 6 000 Ft-ot tartozott fizetni s ugyanekkor 30 000 Ft összegű biztosítékot a szerződés betartásáért.[29\(50\)](#)

Így találjuk *Feldmüller*-t az 1826. júl. 5-én megtartott bányabejáráson is Brennbergben, ki innentől kezdve bérlete teljes ideje alatt minden esztendőben ellátogatott a bányába, melynek mindig szívében viselte sorsát s

mindent elkövetett annak fölvirágoztatására.

*

Visszatérve a mondott 1826. júl. 5-i bányajárásra, tudjuk, hogy azon az udvari kamarát *Raab Ferenc József* udvari tanácsos és az alsóausztriai kincstári birtokok adminisztrátora, *Möser Ferdinánd* képviselték.

Sopron város nevében *Neumayer Nepomuk János* városi tanácsos, *Sailer Mátyás* szószóló és *Artner Lajos* tb. ügyész jelentek meg, a polgárság nevében pedig *Russ János* polgár, *Hasenauer Márton* városi mérnök és *Petrics Jakab* jelentkeztek.

A bérlő *Fries és Társa* cég csődtömeggondnokság képviseletében *Stein János* csatornatársasági felügyelő és *Feldmüller Mátyás* voltak jelen, a bányaiüzemet *Buday Ferenc* bányagondnok képviselte.

A bizottság – mint a jegyzőkönyv mondja – részletesen megvizsgálta az üzemet s meggyőződött arról, hogy annak vezetősége mindenben eleget tett a régebbi kifogásoknak, s megnyugvással konstataálta, hogy *Brennberg* a legjobb szénbánya, melynek termelési lehetőségei hosszú időre vannak biztosítva.³⁰⁽⁵¹⁾

Hogy azonban eleget tegyenek a város követelésének, föltették a kérdést a megjelent soproniaknak, mi az amit panasznak s amiért a bizottság kiszállását kérték?

A város megbízottjai semmi újat nem mondtak. Megint csak a szerintük szakszerűtlenül művelt külfejtést panaszták, mondván, hogy az ottani műveletek veszteségesek, különösen a magasabb részekben, mert a fedőrétegek letakarásakor lehetetlen elkerülni, hogy nagyobb szénmennyiségeket be ne temessenek, melyek a termelés számára ilymódon örökre elvesznek. – Kérték továbbá, hogy *Buday* bányagondnokot utasítsák a munkálatok végzésének betartására, amit *Buday* tudomásul vett s biztosította a panaszosokat, hogy minden vonatkozásban kezeskedik a munka szabályos folytatásáért.

Mint látjuk, a városiak semmit sem tudtak már fölhozni s látszott, hogy ³⁰kicsinyes kötekedésről van csak szó, nehogy a bányának legyen igaza. – Így látta helyesen az udvari kamara is, mely a jegyzőkönyvbe foglaltak alapján 1826. aug. 23-án kelt 24 589, sz. leiratában súlyosan megróttta a tanácsot, hogy a helyszíni szemlén semmi pozitívumot nem tudott előhozni s nyilván csak ürügyet keresett arra, hogy igazolhassa egyoldalú ellenőrzésének jogosságát és szükségességét. Ahhoz pedig nincs joga, – írta a kamarai leirat – de nem is lehet megengedni, hogy a bérlőt a város hiába zaklassa s annak fölösleges kiadásokat okozzon. Hivatkozott egyébként 4 674. számú, 1826. febr. 26-án kelt rendeletére, melyben utasította a várost, hogy ha a bányával kapcsolatban bármi panasolni valója akad, kellő indokolással jelentse azt a kamarának, vagy tegye szóvá az évente szabályosan megtartott bányabejárásokon, de tartózkodjon minden egyoldalú és önkényes eljárástól.

A kamara ettől függetlenül megtartotta rendes évi szemláját, és pedig 1826. júl. 25-én, melynek lefolyásáról felvett jegyzőkönyvből az alantiakat tudjuk:

A bizottság először a Ferdinánd-altárót járta be s megtekintette annak vágatait, szállítóaknáit stb. *Petrics* a szokott módon újból vádaskodott s elmondta panaszait, hogy rablóbányászat s szakszerűtlen munka folyik. A vádakra elsőnek *Buday*, a bányaiüzem vezetője válaszolt, majd az udvari komisszió nevében megjelent *Raab* udvari tanácsos szólalt föl s jegyzőkönyvbe mondta, hogy *Petrics* vádjai alaptalanok. Voltak a művelésnek régebben hiányosságai, amiken ma már nem lehet segíteni – jelentette ki *Raab* –, de a mostani bányászat jó és szakszerűen folyik. A szén kifogástalan, jóminőségű s legalább két évszázadra való van belőle. – A bizottság ezután a külfejtést nézte meg, ahol a városiak újból elmondták szokott panaszait,

kérve a bizottságot, hogy utasítsa a bányát a mélyművelésre, mert igaz ugyan, hogy a bánya megkezdte a külfejtésből a mélyművelésre való áttérést, de a nyitásokat az eső alámosta, azok beszakadtak, nagy széntömegeket temetve maguk alá, melyek a termelés szempontjából örök időkre elvesztek. *Buday* hozzászólása után *Raab* újból visszautasította a vádakát mondván, hogy a külfejtés szabályszerűen folyik s azzal kapcsolatban nincsen semmi tennivaló. A helyszíni bejárás után arról jegyzőkönyvet vettek, melyben a város megbízottjai alantiakat tartották szükségesnek rögzíteni:

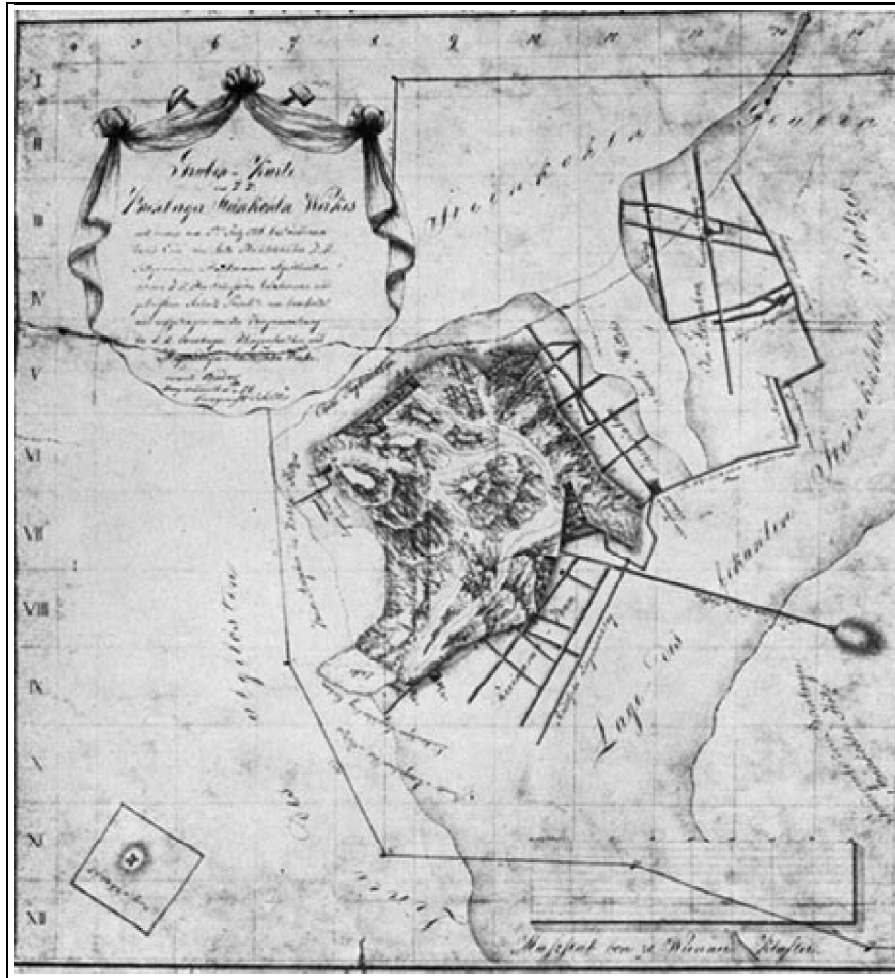
1. Az udvari kamara majd minden alkalommal megállapította, hogy *Petricks*-nek a külfejtéssel kapcsolatos észrevételei alaptalanok, de lényegében azt megnyugtató módon soha sem igazolta. 2. Döntést kértek a kutatóakna részére kihasított 625 négyszögölnyi terület sorsát illetően, amit már több ízben követeltek. 3. A szénkiadás körül sokszor panaszkodott hibák megjavítandók. 4. A készülő bányatérkép sürgősen megküldendő. Jegyzőkönyvbe vétették még azt is, hogy a kamara *Petricks* vádjait lényegében sosem hallgatta és vizsgálta meg érdemben s kifogásolták azt is, hogy *Budayt* kinevezték bányagondnoknak, ugyanakkor felesküdt a városnak is, mint szénszállítási ellenőr – ami összeférhetetlen.

A városi tanács a jegyzőkönyvet három nappal később, 1826. júl. 28-án 2125. sz. levelével megküldte a kamarának, kérve az abban foglaltak kivizsgálását.

A kamara azonnal válaszolt a város felterjesztésére, de lényegében csak a kérdéses 625 négyszögölnyi területtel foglalkozott s azt javasolta, egyezzen meg a város méltányosan a bányával, a panaszkodott faállományt illetően, egyben megismételte, hogy a városnak nincs panaszolnivalója, mert a műveletek szabályosan folynak.

Igazolják ezt a bánya 1826-ban készült s a szóban lévő júl. 5-i bányajárás 31. alkalmával már rendelkezésre álló „*Gruben-Karte des K. K. Brennberger Steinkohl- und Eisenwerkes*” fölíratú térkép adatai is, melyek a műveletek akkori állapotát rögzítik.

A térkép készítője ismeretlen s jobb alsó sarkában látható, díszes keretbe írt magyarázata („*Erklärung*”) elmondja, hogy a külfejtésnek 1826 nyarán két támadási pontja volt, s hogy annak letakarítási anyagát az I., II., III., IV., illetve VII. számú föltöréseken át szállították ki. Ugyanott olvassuk, hogy a földalatti műveletek közül a Ferdinánd-mezőben három, a Teréz-mezőben két munkahelyen folyik a munka s a szén kiszállítása a Teréz-, József- és Karolina-aknákon át történik, melyek közül a Karolinát az évben mélyítették.

A brennbergi szénbánya 1826-ból származó bányatérképe
(Sopron, Állami Levéltár)

A térkép felső, illetve bal oldalán kitűnő szelvényeket találunk („Saiger Riss”, „Saiger Profil”), melyek közül a felsőn a külfejtés V., VI. és III. számú [32](#) föltöréseit, majd tovább É-nak, a Teréz-, Karolina- és József-aknak metszeteit, helyesen műveleteit látjuk. Ugyanakkor a baloldali szelvény a külfejtés VI. és VIII. számú föltöréseit, majd ÉNy-nak a Ferdinánd-, Szállító- és Teréz-aknákat, tovább megint a külfejtés V., IV. és III. számú föltöréseit, a József- és Karolina-aknak szelvényeit mutatja. A térképen egyébként jól látjuk a Ferdinánd-altárót, s a D-ről É-nak csapó telep dőlés, illetve csapásmenti kiterjedését, melyet középtájon egy K–Ny-i irányú meddő bemosás szakít meg.

Az 1827. évi szokásos bányajárást máj. 23-ra tűzte ki az udvari kamara. *Buday* ennek megfelelően értesítette a városi tanácsot s közölte azt is, hogy az udvari bizottság (Hofkomisszio) és a Csatornatársaság tagjai egy nappal előbb, máj. 22-én érkeznek Sopronba s a Rózsa vendégfogadóba szállnak.^{[31\(52\)](#)}

A program szerint lefolytatott szemlén lényegében az előző évben megjelent bizottsági tagok vettek részt, az semmi újat nem hozott s csaknem kimondottan arra szorítkozott, hogy megvizsgálta, végrehajtotta-e a bánya az előző évi határozatokat. Örömmel állapították meg egyébként, hogy a Ferdinánd-altáró műveletei

új s gazdag szénmezőt tártak fel, s hogy e fejtések szakszerűen és szabályosan folynak. *Buday* bányagondnok egyébként az 1826. évi 244 496 mázsás termeléssel szemben csak 180 000 mázsát előirányzott, mit a rossz időjárással indokolt, minek következtében a külfejtés termelése erősen visszaesett. A bányabejárás ezzel véget ért s a bizottság tagjai nevüket ez alkalomból is beírták az emlékkönyvbe.³²⁽⁵³⁾

Az 1827. esztendő üzemi eseményei ezzel le is zárultak, s legfőljebb még azt említhetjük meg, hogy a város visszakapta a kutatóaknával lefoglalt 625 négyszögölnyi területét. *Buday* a bánya dolgozóinak rossz húsellátását panaszolta³³⁽⁵⁴⁾ s az az évi soproni nagy tűzvész károsultjainak megsegítésére gyűjtés folyt a bányánál s annak eredményeként 128 Ft 21 kr-t szolgáltatott be a város pénztárába.³⁴⁽⁵⁵⁾

A bánya vezetősége egyébként Bánfalván székel s hivatalosan „*Oberbergverwaltung des Brennberger Steinkohlen Bergbaues*”-nek címezte magát. (Hivatalos körbélyegzőjének fölirata: „K. K. Brennberger Berggerichts Substitution Ob. Bergverw. am Brennbberg” volt. Vezetője a sokat idézett *Buday Ferenc* bányagondnok, bányanagy („Bergverwalter, Berggerichts-Substitut”) volt, ki Heitl József és Petrán József fölviigyzókkal, valamint Föhner János bárcairnökkel, *Buday József* gyakornokkal és Mayer Károllyal, Feldmüller Mátyás delegáltjával látta el az üzemet. A bánya dolgozóinak száma 1827-ben 50 szakmányos vājár, 8 urasági vājár és 15 napszámos, összesen 73 fő volt³⁵⁽⁵⁶⁾ s a bérlet ideje alatt alanti szénmennységeket termelte:

³³ Év	Termelés bécsi mázsában	Mai mázsában
1822.	203 420	113 915,2
1823.	129 681	72 621,4
1824.	141 214 1/2	79 079,8
1825.	267 264	149 667,8
1826.	244 496	136 917,8
1827.	202 746	113 537,8

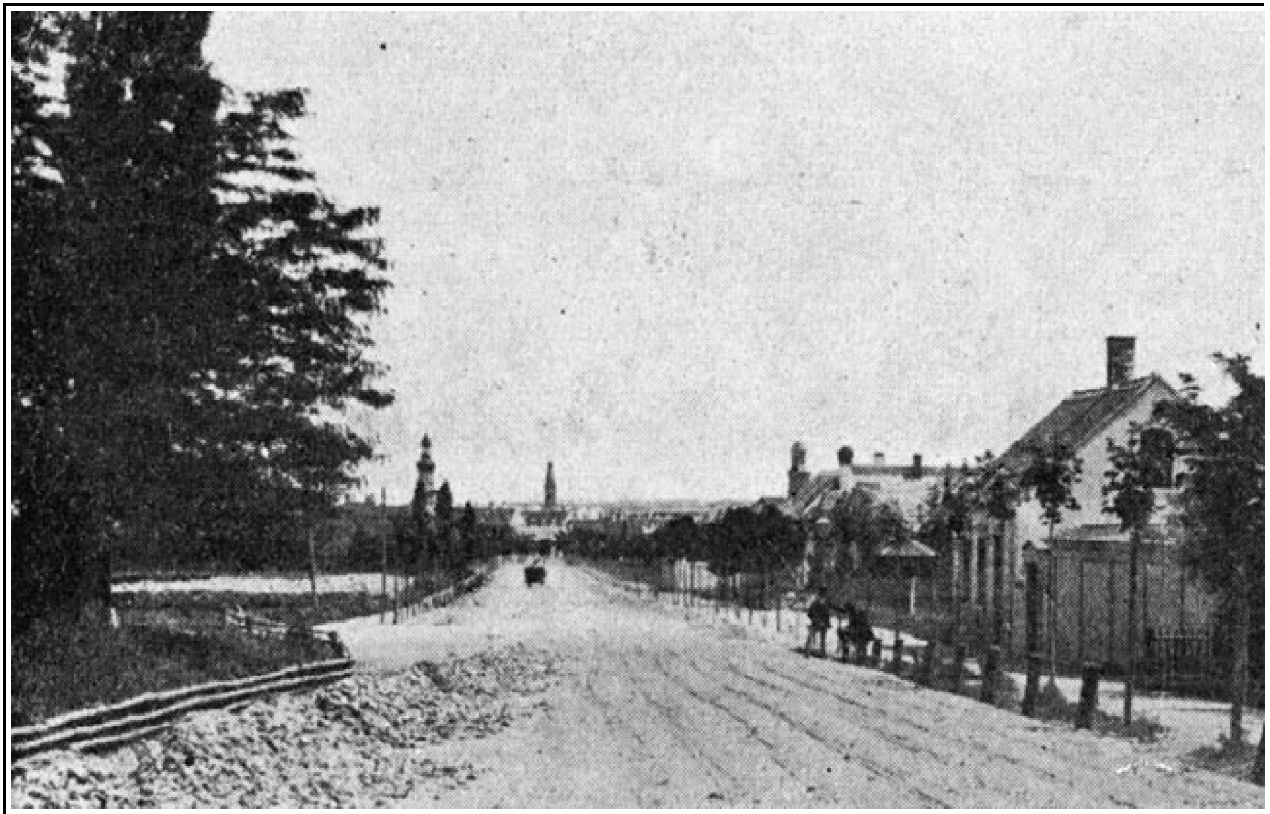
Ugyanezen idő alatt a bánya összesen 9 761,42 régi ún. konvenciós forintot (M. M. = Metall Münze), illetve 13 468,21 papírforintot (Wiener Wehrung) fizetett be bányabér címén a város pénztárába.³⁶⁽⁵⁷⁾

*

Mint bevezetőben mondtam, a bécsi *Fries és Társa Bank*ház bérletével, helyesen albérletével veszi kezdetét a külföldi kapitalisták uralma Brennbergen.

A *Bankház* rövid hat éves nyugodt bérleti ideje alig sejteti még azokat a sokszor áthidalhatatlannak látszó ellentéteket, melyek később a város s a bánya kapitalista bérlői között kialakulnak s melyek közepette, mikor Sopron 1848-ban elszakadt Béctől, panaszosan írta Deák Ferenc igazságügyminiszternek, hogy: „...a város helyzete az ausztriai kincstár irányában *tűrhetetlen* lett... és ha nem követett volna el a bányabérlő és maga az ausztriai kincstár is annyi *kicsapongást* a várossal szemben, a város, mely olyan nagy kincset kapott Brennbeggel a természettől, talán az eddiginél felével nagyobb népességgel lenne, de

kifejlődésének, fölvirágzásának mindig a haszonbér, mint visszalökő gát, ellenállott.”³⁷⁽⁵⁸⁾

A Kossuth út 1870 körül (Tuefbrunner Sándor felvétele)

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / Károlyi Zoltán: A Fertő és Hanság vízügyi kérdéseinek mai állása

34 Károlyi Zoltán: A Fertő és Hanság vízügyi kérdéseinek mai állása

Sopron és környékének közvéleményét mindenkor nagyon érdekelték a Fertő tóval kapcsolatos kérdések. Természetessé teszi ezt egyrészt a közelség és a sokféle érdekszálal való egybefűzőtség, másrészt azonban fontos gazdasági és kulturális kapcsolatok, vonatkozások is.

A Fertőnek és a Hanságnak nagyon bő irodalma van, az irodalmi jegyzékben felsorolt cikkekben további bőséges irodalmi hivatkozások találhatók, különösen a 3., 16. és 35. sorszám alattiak tartalmazznak sok adatot.

Minthogy az utóbbi időben a közvélemény a Hanság, de különösen a Fertő kérdéseiről nem kaphatott összefoglaló képet, úgy érzem, nem lesz hiábavaló, ha ezekről a problémákról a múlt helyzetének tárgyilagos feltárása és a jövő lehetőségeinek vizsgálata alapján igyekszünk áttekintő képet szerezni.

A Fertő és Hanság a Kisalföld közös medencéjében fekszenek és bár csak keskeny, alacsony hátság

választja el a kettőt egymástól, köztük már külsőleg is nagy különbségek vannak. A Hanságnak, valamikor Magyarország legnagyobb kiterjedésű lápvidékének ilyen értelemben már csak az emléke él. Az idegen, aki a Hanságba jöve mocsarat keres, elcsodálkozik, mert csak belterjesen művelt hatalmas szántóföldeket, réteket, erdőket talál, melyek bőségesen ontják gazdag termésüket. A vizet sűrű csatornarendszer vezeti a zsilipekhez és szivattyútelepekhez. Legfeljebb nagyon csapadékos időben, áradáskor fordul elő, hogy bizonyos ideig víz borítja a réteket. Aki a régi romantikus lápvilágot, Hany Istók birodalmát keresi, ennek nyomát sem leli, csupán a fekete, növényi alkatrészekben gazdag lápi „hanyos” talaj mutatja meg, hol volt ez az-ösmocsár.

Ezzel szemben a Fertő tó ma is úgyszólván eredeti állapotban, ha nem is eredeti kiterjedésében megvan, de még így is a Balaton után a legnagyobb tó a Kárpátmedencében. Lapos partjai és rendkívül kis mélysége azonban kihasználását erősen korlátozzák.

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / Károlyi Zoltán: A Fertő és Hanság vízügyi kérdéseinek mai állása / A Fertő és Hanság földrajzi és vízrajzi helyzete

A Fertő és Hanság földrajzi és vízrajzi helyzete

A Fertő és Hanság medencéjét nyugat felől úgynevezett geológiai törésvonal határolja. Ez az első és második mediterrán korban bekövetkezett törés Pozsony–Sopron–Kőszeg–Graz vonalán fekszik, tőle nyugatra kiemelkedő hegység, keletre pedig síkság, a Kisalföld süllyedt medencéje található. Ez a medence a Nagyalfölddel egyidőben, a harmadkorban süllyedt le. A harmadkor végén a Duna a mai Kisalföld helyén elterült ún. Felső-Pliocén tóba torkollott. Ez a torkolat azonban nem a dévényi kapunál, hanem a Lajta hegység és a hamburgi hegyek között volt. Innen származott a Hanságtól északra elterülő hatalmas ősi hordalékkúp, a parndorfi fennsík. Később a Duna átvándorolt mai helyére. A Fertőtől délre elterülő síkság, az ún. pontusi táblához tartozik, melynek különböző méretű süllyedéséből származik a Hanság és a Fertő medencéje is, de 35ebből a süllyedésből kimaradt a parndorfi fennsík, és így ez ma 35–50 méterrel magasabb mint a Fertő szintje. A Fertőtől és a Hanságtól délre fekvő területen, részben a pliocén korban a szél által összefűjt domhátaból, részben az Ikva és Répce által lerakott hordalékkúpból álló magasabb gerinc húzódik.

A Fertő tó fő táplálója a Rozália és Lajta hegységek csapadékait összegyűjtő Vulka patak. Rajta kívül csak néhány jelentéktelen patakocska: Rákos, Bozi, Balfi patak ömlik a Fertőbe. A Fertőtől keletre és a Hanságtól északra az ún. Fertőzug (Seewinkel) terül el, amelyen számos lefolyástalan tó bizonyítja, hogy erről a területről a vízrendszer számottevő víztáplálást nem kaphat.

Délről az Ikva, Répce, Kistrába és mellékvizeik eredetileg a Hanság mocsarába ömlöttek, ma főlecsapoló csatornáját, a Rábcát táplálják. Az ősidőkben, a szabályozás előtt a Fertő és a Hanság medencéje tulajdonképpen lefolyástalan volt. Az ősi Rábca, mely mély pontjain kígyózott Győr irányába, inkább túlfolyónak volt nevezhető, mely a nedves időben meggyülemelő felesleges vizet vezette lassanként a Dunába.

A Fertő és a Hanság tehát, mint azt Cholnoky Jenő bizonyította, *a lefolyástalan medencék közé volt sorolható*. Innen származik vízének nagy szikszóartalma is, mert a hozzáfolyt vízmennyiség párolgás útján távozott el. A Fertőt és Hanságot magasabb homokos-kavicsos hát választja el egymástól, amelynek

következménye, hogy a Fertő tóvá alakult, az eléggé bő vízfolyásoktól táplált Hanság pedig mocsárrá vált.

A Fertő tó viszonylag kevés víztáplálása és nagy párolgása következtében állt elő az a jelenség, amely a szabályozás és vízhasznosítás szempontjából is döntő jelentőségű: *a tó vízszíneinek nagy határok közötti ingadozása* és a tó időnkénti teljes kiszáradása. A medencét a szabályozás előtti időben három oldalról is elöntötték az árvizek. A Rába árvizei Paty, Uraiujfalu, Nick körül kiöntöttek, és Répcelak, Gyóró, Hövej, Kapuvár, Agyagosszergény vonalán egyenesen a Hanságba és a Fertőbe ömlöttek. Meisner Ernő, a Rába-szabályozás végrehajtója kimutatta, hogy az évenként előforduló Rába-árvizekből általában másodpercenként 100 m³-nél nagyobb vízmennyiség folyt a Fertő felé. A Duna árvizei részben Rajka–Kilitinél, de inkább Magyaróvár környékén átömölve, részben Győr felől visszaduzzadva öntötték el a Hanságot. Nedves időszakokban a vízfolyások bőséges táplálása és az árvízi átömlések következtében magasra emelkedett a Fertő és Hanság vize. Aszályos években, amikor az átömlések több éven át elmaradtak, a tápláló vízfolyások kisebb vízmennyiséget szállítottak a medencébe, mint amennyi elpárolgott belőle, ilyenkor a vízszín jelentősen csökkent, sőt néha el is fogyott a víz.

Számos bizonyíték van arra is, hogy a Fertőt, sőt részben a Hanságot is földalatti vizek táplálják, amelyek Magyaróvár környékéről a Duna kavicsaltalajából származhatnak. Ezeknek a földalatti vizeknek a mennyiségére vonatkozólag sajnos még nincsenek adataink, valószínű azonban, hogy az a nedves és száraz időszakok szerint erősen változó lehet. Erre vall az is, hogy a Fertő tó 1868 évben történt teljes kiszáradása alkalmával sem a lakosság, sem a kiküldött vizsgálóbizottság a tófenéken forrásokat nem észlelt. Aszályos években tehát úgy látszik, hogy a földalatti táplálás is elapad a talajvízszín leszállása következtében. Nedves években, illetőleg normális viszonyok között a talajvízszín megfigyelő kutak adatai a talajvízszínek a Fertő, ill. Hanság felé irányuló esését mutatják, sőt több megfigyelés a Fertőben és a Hanság környékén tapasztalt nyomás alatt álló, feltörő vízről számolt be.

Roth-Fuchs Gabriele bécsi tanárnő 1933-ban és 1941-ben megkísérelte a Fertő tó vízállásváltozásait a napfoltperiodusokkal is összefüggésbe hozni, de a legújabb perioduskutatások ezek értékét kétségessé teszik.

36A Fertő tó vízszíneinek erős ingadozásait vizsgálva azt a fontos megállapítást szűrhetjük le, hogy a Fertő, és vele együtt a Hanság vize hosszú aszályos időszakokban, amikor a hozzáfolyás a párolgásnál jóval kisebb, kiszáradhat, ami a jelenlegi viszonyok között gazdasági katasztrófát idézhet elő.

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / Károlyi Zoltán: A Fertő és Hanság vízügyi kérdéseinek mai állása / A szabályozási munkák és azok hatása

A szabályozási munkák és azok hatása

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / Károlyi Zoltán: A Fertő és Hanság vízügyi kérdéseinek mai állása / A szabályozási munkák és azok hatása / a) A Hanság lecsapolása

a) A Hanság lecsapolása

A XVIII. és XIX. században több kisebb csatornaépítési munkát végeztek a vizek levezetése céljából, amelyek azonban csak helyi jellegűeknek minősíthetők, és a csatornák gyorsan be is iszapoltak. Több szabályozási terv is készült, de ezek nem valósultak meg. Említést érdemel, hogy a Hanság csatorna őst

először 1775-ben ásták meg, és később, 1820 körül is tisztogatták. 1780-ban pedig megépítették a pomogy–eszterházi utat, amely nem volt egyéb, mint a vizek elöntése ellen védő keresztirányú gát. A Rába, Rábca és Fertő szabályozására irányuló átfogó terveket 1878-ban készítette Meiszner Ernő, a Rábaszabályzó Társulat „vezérmérnöke.” Ezek a tervek a rajtuk takarékosági okokból végzett lényeges megnyirbálások és hosszabb huzavona után végre mégis kivitelre kerültek. A munkálatokat az 1885. évi XV. tc. alapján 1886 és 1892 között végezték el, ennek során új, egyenes medret ástak a Rábcának és azt töltések közé fogták, ezenkívül megásták a Hanság csatornát a pomogyi hídig. Ezeknek a munkálatoknak az eredménye a Hanság egész vidékének vízmentesítése lett. A Hanság mocsara kiszáradt, és helyébe a dús lápi talajon termő területek keletkeztek. A későbbiek folyamán ezt a sikeres lecsapolást tovább fejlesztették, számos lecsapoló mellécsatornát ástak, és a töltések mellé átemelő szivattyútelepeket építettek, miáltal teljesen megváltoztatták a korábbi mocsárvidék képét. A Hanság lecsapolása azonban már néhány évvel a víz levonulása után világossá tette, hogy *a tőzeges talaj nem tud víz nélkül megélni*. Ha a talajvíz szintje leszállt, a tőzeg kiszült és a szénatermés elpusztult, sőt a száraz tőzeg néha meg is gyulladt. A Hanság birtokosai ezért már 1898-ban duzzasztókat építettek a Hanságcsatornán abból a célból, hogy ezzel a talajvíz szintjét mindig kellő magasságban tarthassák. Kialakult tehát fokozatosan a Hanság *altalajnedvesítő öntözőgazdálkodása*, amely nélkül száraz években a hansági termelés teljesen elpusztulna. Kellő mennyiségű vízzel ellátva azonban rendkívül jó terméseredményeket hoz. A Hanságnak ezt az altalajnedvesítő öntözőrendszerét, amely később modern gravitációs öntözőberendezésekkel is kibővült, nagy részben a Fertő vize táplálja.

Önként következik tehát ebből, hogy a Fertő tó előbb említett kiszáradása az egész virágzó hansági gazdaságot egycsapásra tönkre tenné.

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / Károlyi Zoltán: A Fertő és Hanság vízügyi kérdéseinek mai állása / A szabályozási munkák és azok hatása / b) A Fertő rendezése

b) A Fertő rendezése

Nem járt a Hanság lecsapolásához hasonló sikerrel a Fertő rendezése. Az eredeti Meiszner-féle tervek szerint a Hanságcsatornát meg kellett volna hosszabbítani a Fertő tó közepén egészen a Vulkáig. A tervnek ezt a részét azonban főképp takarékosági okokból elhagyták, és a Hanságcsatornát csak a pomogyi hídig építették meg. Ennek a munkálatnak az lett az eredménye, hogy a Fertő magas vízszíne leszállt, a tavaszi áradásoktól megemelkedő tóvízszín is néhány hónap alatt leszállítható volt normális magasságára. Tehát a Fertő vízszíneinek bizonyos szabályozása lehetővé vált, de az korántsem volt kielégítő.

Abban, hogy a Hanságcsatorna meghosszabbítása elmaradt, közrejátszott a Fertő érdekelttség egy részének ellenzése is, akik Széchenyi Béla vezetésével ³⁷számos hírlapi cikkben is állást foglaltak a Fertő lecsapolása ellen. Legfőbb érvük a tófenék egy részén talált rossz, szikes talaj volt, amely miatt sokan kétségbevonták a költséges csatornaépítési munkálatok gazdaságosságát. Ezért úgy döntöttek, hogy a Fertőt csak részlegesen csapolják le azáltal, hogy a Hanság-csatornát meghosszabbítják a tó közepéig. Ezt a munkálatot 1909-ben és 1910-ben végezték el. A munka azonban kudarcba fulladt. Amikor a csatorna már 6 km mélyen nyúlt be a tóba és a befejezéshez csak 2 km-es szakasz kotrása hiányzott, 1910-ben egy heves északi szélvihar tönkretette az egész addig végzett munkát: a hullámverés a csatornából kiemelt anyagot elhatalolt és a csatorna legnagyobb részét beiszapolta, úgyhogy a munkát abba kellett hagyni.

Az 1911–12 években újból kikutortak 3,5 km-es szakaszt, de a hullámverés ezt is beiszapolta.

A munkának ez a kudarca a Rábaszabályozó Társulatnál viharos botrányt váltott ki, különösen a kisbirtokosok támadták a nagybirtokosok embereiből álló vezetőséget, és a hiábavaló költségeken kívül leginkább azt panaszolták fel, hogy a tó vízszíneinek lepadása miatt a jól jövedelmező nádasok kipusztultak.

A csatorna se le nem csapolta a Fertő tavat, sem régi állapotában nem hagyta meg, hanem mindenképpen hátrányos állapotot teremtett.

Később a Fertő szélére zsilipet építettek, amivel a tóvízszint bizonyos mértékig szabályozni lehet, de a Fertő sajnos még ma is abban a felemás állapotában van, amelyet a munkálatok 1911-ben történt abbahagyása hozott. A Hanság-csatornát és a Rábcát később ismételten bővítették és kotorták, hogy a csapadékos időszakokban megduzzadó vizet gyorsabban lehessen levezetni. Időközben a Fertő vízszíne is, amely 1911–12-ben hirtelen 70 cm-el lepadt, lassan ismét felemelkedett, de állandóan bizonyos határok között ingadozik.

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / Károlyi Zoltán: A Fertő és Hanság vízügyi kérdéseinek mai állása / A Fertő jelenlegi állapotának hátrányai

A Fertő jelenlegi állapotának hátrányai

A Hanságcsatorna megépítése lehetővé tette a felesleges víznek a Fertőből való elvezetését. Erre a célra épült 1912-ben a Fertőszéli zsilip, amelyet a viharok ismételten tönkretettek. A háborús események következtében is elpusztultak a Hanságcsatornán épült zsilipek, ill. duzzasztók, melyek közül a Fertőszéli zsilip az elmúlt évben épült teljesen újjá. Ezeknek a zsilipeknek a segítségével tehát meg tudták és meg tudják akadályozni a fölös víz leeresztésével azt, hogy nedves időszakokban a Fertő vízszíne túlságosan megemelkedjék. Azáltal, hogy a Duna és Rába mentén árvédelmi töltések épültek, a korábbi árvízi előtések egyszer s mindenkorra megszűntek. Így a múltban előfordult igen magas Fertő-vízállások többé már nem következhetnek be. *Nincs* azonban semmi *lehetőség arra, hogy* száraz időszakokban, amikor a párolgási veszteség nagy, *megakadályozzuk a Fertő lepadását*. A Rábaszabályozó Társulat megállapított egy bizonyos vízszintet – 114,53 m Adria feletti magasságot –, amelyen igyekeztek a víz magasságát tartani, de ez a kifejtett okokból vajmi kevésbé sikerült. A tó átlagos vízállásai nedves időszakban ennél a célul kitűzött vízszintnél 120–130 cm-rel magasabbra is szoktak emelkedni, de ugyanannyival alacsonyabbra is szállhatnak. A vízállások adatait figyelve azt kell megállapítanunk, hogy a víz sokkal gyakrabban áll alacsonyabb szinten az előírtnál, leggyakrabban annál 50 cm-rel is alacsonyabb. Ez természetes is, hiszen a víznek az előírt szint fölé való emelkedésekor megkezdik a zsilipen a felesleges víz lebocsátását, de ha a víz párolgás folytán apad le az előírt szint alá, azt nem tudják pótolni. Így a Fertő vize – ha kisebb mértékben is – de éppúgy ingadozik a száraz, vagy nedves időszakok szerint, mint az ősidőkben, sőt a tó kiszáradásának a lehetősége most talán még nagyobb.

38A Fertő vízállása tehát az idő nagy többségében alacsony. A víz mélysége így túlnyomórészt sekély. Minthogy a Fertő környéke az ország legszelesebb vidékei közé tartozik, a szél hatásának a tó vízére nagy szerepe van. Északi szél a vizet a tó északi feléből a szó szoros értelmében áthajtja a déli tórésszebe. Erős szél esetén Nezsidernél, vagy Feketevárosonál valósággal elfogyhat a víz, s csak sár marad a helyén. Ha a szél délre fordul, akkor viszont a Fertő magyar területeiről fog el a víz. Előfordult már szélvihar esetén, hogy a Fertő északi és déli oldalán lévő vízmércék között 80 cm-es szintkülönbséget is mértek. A szél által felkorbácsolt hullámok a tó fenekének az iszapját is felkavarják és a vizet zavarossá teszik, ami

szakemberek véleménye szerint halélettani szempontból is káros. Szél esetén tehát a víz tulajdonképpen kétszer akkora területet bebarangol, mint amennyin nyugodt állapotban elérne.

Ha a *halászati szempontokat* nézzük, amelyek a tó gazdasági kihasználásának egyik fő tényezőjét teszik, ugyancsak arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a víz magasságának erős ingadozása, de főképpen időnkénti jelentős lepadása a halászati eredményeket igen nagy mértékben befolyásolja. *Dr. Varga Lajos* és *dr. Mika Ferenc* pontos adatokkal igazolták, hogy a Fertő vízszíningadozását milyen erősen megérzi a halállomány. A sekély víz miatt a halak többféle módon is elpusztulhatnak: a) Ha erős tartós szélvihar az egyik tófélből áthajtja a vizet a másikba, a halak nagy része szárazra kerül és nagy tömegben elpusztulhat. b) Kemény tél alkalmával (mint amilyen az 1928–29. évi volt) a víz több helyütt fenékgig befagyhat, ami nemcsak a halállománynak, hanem még az azt tápláló planktonoknak is a teljes pusztulását okozhatja. c) Hosszantartó alacsony vízállás alkalmával a nagy párolgás miatt a víz szikótartalma nagyon megnövekedhet, amit a halak egyes fajai nehezen tudnak elviselni, s részben el is pusztulnak tőle. Ugyanez vonatkozik a viharok által felkavart iszapra is. Mindennek az eredménye az, hogy a hajdanában oly virágzó fertői halászatnak hosszú alacsony vízállások idején kimutathatóan csak az elenyészően kis része van már meg. Így a Fertő halászatának ma már elég alárendelt szerepe van.

Az egyik legjelentősebb gazdasági tényező a *nádtermelés*, szintén sokkal nagyobb hasznot hajtana, ha a víz színe nem ingadozna oly nagy határok között. Ha több éven át magas vízállás van a Fertőn, a nádövezet kijebb húzódik a partok felé, ha viszont tartós kisvizek következnek be, ez a szélső nádöv szárazra kerül és elpusztul, vagy legalábbis a minősége jelentősen megromlik.

A *természetbarátok* és *természetbúvárok* számára oly becses világhírű madárvilág fejlődése is a víz lehető állandóságát kívánja meg, különösen költés idején.

Végül, de nem utolsó sorban kell beszélni az *üdülés és a vízisport* szempontjairól. A hatalmas tófelület és nyáron rendkívül meleg víz, melynek az osztrákok a gyógyhatását is kimutatták, egyenesen tálcán kínálja a tónak ilyen célból való kihasználását. A víz erős ingadozását, különösen a lepadását azonban az üdülők és vízisportolók sem szenvedhetik. Legjobb bizonyítéka ennek az, hogy a huszas évek elején az osztrákok magas Fertő vízállások idején a bécsiek Balatonját szerették volna itt kifejleszteni. Tömegesen épültek fürdőtelepek, és a vízisportok rendkívül fellendültek, de a néhány évvel később bekövetkezett alacsony vízállások az üzleti vállalkozásokat egymás után tönkretették.

Sopron város közelsége folytán szintén jelentős hasznot húzhatna az üdülési és vízisport lehetőségekből, ezt azonban a feszült politikai viszonyokon kívül a kedvezőtlen vízállások is lehetetlenné teszik. A földrajzi adottságok folytán természetesen Ausztriának volna nagyobb, sőt talán az egyéb szempontokon túlmenően is elsőrendű érdeke, ha a Fertő nagy üdülőhellyé válhatna.

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / Károlyi Zoltán: A Fertő és Hanság vízügyi kérdéseinek mai állása / Az állandó vízszíntartás lehetőségei

39Az állandó vízszíntartás lehetőségei

A felsoroltak kivétel nélkül minden szempontból előnyösnek mutatják a Fertő vízének lehető állandóságát. Az elmondottak alapján az is mindenki előtt világos lehet, hogy ez a vízszintállandósítás csakis úgy valósítható meg, ha a *tavat idegen vízfolyásból tápláljuk*, amikor nagy párolgás és kevés hozzáfolyás

esetén vize erősen apadni kezd. A tavat tehát hosszú száraz időszakokban kellene táplálni, amikor más vízfolyáson is kevés víz folyik le. Ezért azok a már régebben javasolt elgondolások, hogy a Fertőt a Rába vagy a Lajta vízával tápláljuk, nem adnának kielégítő megoldást, mert vízüik egyrészt szárazság idején nem elegendő a Fertő vízhiányának pótlására, másrészt éppen szárazság idején ezeknek a folyóknak a vizét a különböző öntözések igénybeveszik.

Az a lehetőség, hogy ezeknek a folyóknak a nagyvizeit vezessük a tóba és abban *tározzuk*, ismét csak a tóvízszín erős ingadozását jelentené, mert ha száraz időben így nem apadna is le mértéktelenül a tó vize, áradáskor viszont nagyon megemelkedne.

Egyedül a *Duna vízával való táplálás* adná meg a lehetőségét annak, hogy Fertő vizét közel állandó szinten tartsuk. A Duna nagy vízmennyisége megengedhetné ugyanis azt, hogy még a legnagyobb szárazság idején is elvegyük belőle a Fertő tó vízpótlásához szükséges vízmennyiséget.

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / Károlyi Zoltán: A Fertő és Hanság vízügyi kérdéseinek mai állása / A Fertő részleges lecsapolására vonatkozó tervek

A Fertő részleges lecsapolására vonatkozó tervek

A húszas évektől kezdve számos terv készült a Fertő kérdéseinek rendezésére. Különösen az osztrákok készítettek változatos terveket. Egynémelyikük azonban kevésbé látszik reálisnak, mert több osztrák szerző (mint Swarowsky, Reinhardt) helytelenül értelmezett adatokból indult ki, a társulati és katonai magasságokat összecserélte és így helytelenül értelmezte a Hanságcsatorna esésviszonyait és a tó fenékmagasságát. A tervezők általában abból indulnak ki, hogy Magyarországnak a fennhatósága alá tartozó tórész teljes lecsapolása és mezőgazdasági kihasználása, Ausztriának viszont inkább a tó fenntartása az érdeke. A víz elvezetésének kérdését és az ezzel kapcsolatos nehézségeket Herz kivételével nem méltatják kellő figyelemre, bár mindenütt hangsúlyozzák, hogy egyik terv sem valósítható meg Magyarország közreműködése nélkül. A tervek egy része – különösen *Merlice* mérnök képviseli ezt az irányzatot – a tavat teljes egészében meg kívánja tartani.

Nagyon sok olyan terv készült, amely a tavat kisebb terjedelemben óhajtja megtartani, a többi részét pedig lecsapolni és mezőgazdaságilag hasznosítani akarja. Ezeknek a terveknek az az alapelgondolása, hogy kisebb tavat könnyebb táplálni és lepadását megakadályozni. Ugyanakkor jelentékeny területek válnának mezőgazdaságilag hasznosíthatóvá.

Ezt az elgondolást képviseli édesapám, *Károlyi Sándor* javaslata alapján *Sárány Béla* és *Vogel József* által részletesen kidolgozott terv is, amely a talajvizsgálatok alapján legrosszabbnak minősített területeken – az eredeti tóterület egyharmadán – kívánta a tavat megtartani, a jobb termőterületeket pedig lecsapolni, ill. részben halastavakként hasznosítani. Ezt a tervet annak idején mind a magyar, mind pedig, az osztrák kormány engedélyezte és dr. Schuster Ferenc kimutatta, hogy az ilyen nagyságú tó vízháztartása egyensúlyban lenne, vagyis az évi átlagos hozzáfolyás és párolgás kiegyenlítené egymást.

A nevezetesebb osztrák tervek lényege a következő:

Merlice teljes egészében meg kívánja a tavat tartani, sőt vízszínét 1 m-rel emelni akarja. Az ehhez szükséges vizet a Lajtából szerezne be. Katzelsdorfnál [40a](#) Lajta nyári nagyvízéből 20 m³s/-os vízkivételt tervez. A vizet a Lajta-hegység alatt istolyon vezetné át a Vulkába és leejtené a Fertőbe. Az állandó

vízmenyiség biztosítására a Vulka völgyben 3 tározót létesítene 65 millió m³ tározótérrel. A kihasználható hasznos esés 133 m lenne.

Kadnár 1,7 m mély tavat akar előállítani, amelynek táplálásához az Ikvából, Répcéből, valamint a Lajtaból Brucknál 8–10 m³/s vizet kellene kivezetni és Nezsidernél a tóba ejteni 30 m esés kihasználásával.

Reinhardt 115,50 m szintre duzzasztaná a tavat és a Lajtaból táplálná mint Kadnár.

Csökkentett terjedelmű tavat terveztek 1929-ben *Hoffmann* és *Deperis*, akik a tó felerészbeni lecsapolását irányozták elő (170 km²). A megmaradó tó vízszínét 2 m-rel kívánták felduzzasztani. A bécsi Dunacsatornából Fischamendig 182 m³/s vízvezetésű, 9 m esést kihasználó hajózható erőmű-csatornát terveztek. Tovább műcsatorna épülne a Fertőig, a Lajta-hegység alatt 3 km-es istollyal, 5 millió m³-es tározó térrel, melynek célja a csúcsterhelésekkel jelentkező energiaigények kielégítése. Az összes kihasználható esés 35,8 m, a vízerőmű teljesítménye 45 300 LE. Ezenkívül megoldja a terv a Lajta árvizeinek a tóba vezetését.

Scharbaum 1933-ból való terve Rusztnál keresztirányú és hosszirányú töltéssel három részre osztja a tavat, déli és északnyugati harmadát lecsapolja. A víztáplálást úgy oldja meg mint Merlice, egyéb részleteiben a Sárkány–Vogel tervhez hasonlít.

Hainisch a tavat keresztöltéssel 127 km²-re csökkentené. Északi felében halastavat kíván létesíteni, évenkénti lecsapolással és lehalászással (ami műszakilag kivihetetlen), déli felét pedig lecsapolná.

A *Grünhut–Bartoletti* terv (1935) a középén kívánja a tavat 112,5 km² területtel meghagyni és a nyugati és keleti partsávot lecsapolni. A tavat észak-déli töltés határolná a magyar országhatárig, a magyar területen pedig teljesen érintetlenül hagyja a tavat. Ez a megoldás Magyarország teljes kikapcsolásával kísérelné meg az osztrák gazdasági érdekeket szolgálni, de éppen ezért erőltetett és nem lehet gazdaságos.

Goldemud terve, melyet Herz ismertetett, lényegében nagyon hasonlít a Sárkány–Vogel tervhez. A Rusztnál tervezett keresztöltéstől északra 137 km² területű és a mainál 1,1–2 m-rel magasabb vízszintű tavat hagyna meg, a többit lecsapolná, vagy polder-szerűen hasznosítaná.

Véleményem szerint ma agrárpolitikai megfontolásnak, gazdaságossági számításnak és számos más szempontnak az alapján dönthető csak el, hogy a jövőben a Fertő tó teljes terjedelmében megmaradjon-e, vagy pedig kisebb-nagyobb részeit, akár öntözött mezőgazdasági művelés, akár halgazdaság céljából töltésekkel elkülönítve víztelenítsék. Ezt a kérdést a két államnak annak figyelembevételével, hogy a tó vize csak a Hanságcsatornán keresztül vezethető le, együttesen kell eldönteni, úgy azonban, hogy saját felségterületére nézve mindegyik állam maga határozza meg, hogy mennyi tavat és mennyi lecsapolható területet kíván megtartani. Ennek az elgondolásnak jó gerincét képezheti a Sárkány–Vogel-féle terv.

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / Károlyi Zoltán: A Fertő és Hanság vízügyi kérdéseinek mai állása / A Hanság öntözésének kérdései

A Hanság öntözésének kérdései

Mint fentebb már említettük, a hansági termelés, az úgynevezett „hanyos”, tözeges lápi talajokon csak úgy lehetséges, ha a talajban megfelelő magasságig víz van. Ellenkező esetben a növényzet kiszül és elpusztul.

Öntözés nélkül tehát a Hanságban termelés nem lehetséges. A terület nagy részén ún. altalajnedvesítő 41öntözés folyik, amely abból áll, hogy a Hanságcsatorna és a belőle kiágazó mellécsatornák vizét duzzasztókkal bizonyos magasságban tartják. Ezt az öntözési formát a legújabb időkben is fejlesztik. Ezenkívül távolabbi területekre külön öntözőcsatornákon is eljuttatják az öntözővizet. A Hanság tehát az öntözővizet teljes egészében a Fertőből kapja. Legújabban felmerült az a terv, hogy az Ikva vizeit közvetlenül a Fertőbe vezetik és benne tározzák.

A országosan indított *öntözővíz-minőség vizsgálatot*, amely különösen az alföldi szíktartalmú vizeknek az öntözésére való káros hatását mutatta ki, a Fertő és a Hanságcsatorna vizére is kiterjesztették. Ezek a vizsgálatok azt eredményezték, – amit már az eddigi adatokból is sejteni lehetett – hogy a Fertő és a Hanságcsatorna vize oly nagy százalékban tartalmaz nátriumot, szódát, szóval szíksót, amely az öntözésre megengedhetőnek nyilvánított tartalmat lényegesen meghaladja. Ebből következik, hogy a Fertő vízének a Hanság öntözésére való felhasználása ezeknek a területeknek előbb vagy utóbb bekövetkező elszíkesedésére fog vezetni. Ez ellen csak egy orvosság képzelhető el, éspedig az, hogy *a Hanságot ne a Fertő vizével, hanem idegen eredetű tiszta vízzel, legcélszerűbben a Duna vizével öntözzük.*

Ismét csak eljutottunk tehát oda, hogy az idegen vízzel való táplálás oldhatja meg a Hanság problémáját. Az csak természetes, hogy ha a Duna vizét a Hanság északi széléig elvezetjük, akkor annak a Fertőbe való vezetése aránylag könnyen megoldható és ez a vízmennyiség biztosíthatja egyrészt a Fertő állandó vízszínét, másrészt azt fel is hígíthatja, azáltal, hogy a bevezetett vízmennyiségnek megfelelő szíksótartalmú tóvizet a Fertőszéli zsilipen át levezetik.

Külön előnyt jelentene a Dunából való vízellátás a Hanság északi szélén elterülő erdőkre és rétekre, hogy azok magasabb szintről kaphatnának öntözővizet, mert jelenleg a Hanságcsatornának a vize ezekre a helyekre nemigen jut el, mint azt a kapuvári erdőgazdaság kimutatta.

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / Károlyi Zoltán: A Fertő és Hanság vízügyi kérdéseinek mai állása / Az idegen vízzel való táplálás lehetőségei

Az idegen vízzel való táplálás lehetőségei

Már az első világháború előtt, sőt a Fertőlecsapolási tervekkel egyidőben is felmerült a Rába vízének – a Kistrába közvetítésével – a Hanság öntözésére, illetőleg a Fertőben tározásra való felhasználása. A Nicki duzzasztónál épült ún. hármaskút vízkivételi zsilip annak idején éppen abból a célból készült, hogy ezt a vízellátást lehetővé tegye. A Kistrába mentén azonban régebben is, de az újabb időkben fokozott mértékben létesültek öntözőgazdaságok, amelyek a víz nagyrésztét igénybeveszik. A Rábaköz egyébként is a Körösök vidéke után az ország legbelterjesebb vízgazdálkodású része. A Rába vize tehát, hogy úgy mondjuk, nagyrésztben „foglalt”.

A Lajta mentén osztrák területen is sok vízhasználat van, sőt a Lajta vízének nagy részét el is vezetik a Duna csatorna, illetőleg a Fische felé (Kehrbach csatorna). Magyar területen a márialigeti öntözés szintén sok vizet igénybevesz a Lajtából, szárazság idején tehát a Lajta vize sem volna elegendő a Fertő táplálására. Az Ikva, Répce vagy akár a Lajta nagyvizeinek bevezetése, mint fentebb már említettük, a tóvízszín nagy ingadozását nem szüntetné meg, de hosszú, többéves száraz periódusokban a tóvízszín erős lepadását sem tudná meggátolni.

Osztrák tervek készültek ugyan a Lajta és a Vulka nagyvízeinek völgyzárógátakkal való tározásáról, de ezek költségesek voltak mellett csak másodsorban szolgálnák a vízszint tartásának szempontját, első feladatuk nyilván az üzleti érdek: az erőtermelés lenne.

A Dunából való táplálás adná meg mindenképpen a kielégítő eredményt.

42 Beigazolódott, hogy a csehszlovák határ közelében a rajkai zsilipnél a Duna legkisebb vízállásánál is gravitációsan kivehető annyi víz, amennyi a Fertő táplálásához, valamint a Hanság öntözővízzel való ellátásához bőségesen elegendő. A tápláló csatorna Hegyeshalom–Mosonszlovák irányában volna vezetendő, honnan a víz egyrészt észak felől az egész Hanságot, valamint a tőle északra levő területek nagy részét elláthatná öntözővízzel, másrészt nyugati irányba vezetve Frauenkirchen (Boldogasszony) és Podersdorf (Pátfalu) határán keresztül a Fertőt érné el. Ezzel a csatornával megoldható volna, hogy egyrészt a Hanság tiszta öntözővizet kaphatna és a Hanságcsatorna csak lecsapolásra szolgálna, másrészt a Fertőbe tetszés szerinti időben – tehát szárazság idején is – a szükséges vízmennyiség bevezethető lenne, tehát a víznek gyakorlatilag állandó szinten tartása megvalósítható volna.

Ily módon megvalósulhatna a Fertő és Hanság vízrendszer teljes és egységes vízhasznosítása, ami az összes – mind az osztrák, mind a magyar – igényeket kielégítené.

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / Károlyi Zoltán: A Fertő és Hanság vízügyi kérdéseinek mai állása / IRODALOM

IRODALOM

1. *Aradi Mátyás*: A Hanság élővilága. Győr, 1954.
2. *Cholnoky Jenő dr.*: A lefolyástalan medencék sorsa. Matem. és Természettudományi Értesítő, 1928/45.
3. *Gerabek*: Wasserwirtschaftliche Probleme des Seewinkels. Österr. Wasserwirtschaft, 1953/1.
4. *Grünhut–Bartoletti*: Der Neusiedlersee, eine wasserwirtschaftliche Studie. Wasserwirtschaft u. Technik, 1937/34–36.
5. *Haempel O.*: Der Neusiedler-See und seine Fischerei-Verhältnisse. Österreich. Fischerei Zeitung, 23. évf., 1926. Wien.
6. *Hainisch S.*: Nutzbarmachung des Neusiedler-Sees. Die Wasserwirtschaft. 1925/17.
7. *Hainisch*: Nutzbarmachung des Neusiedler-Sees. Die Wasserwirtschaft, 1933.
8. *Halbfass*: Seegrund als Ackerland-Trockenlegung des Neusiedler-Sees. Deutsche Allgemeine Zeitung, 1924.
9. *Herz O.*: Die Regulierung und Nutzmachung des Neusiedler Sees. Deutsche Allg. Zeitung 1924.
10. *Hoffmann F. és Deperis G.*: Wasserkraftwerk an der Donau und am Neusiedler-Sees. Wasserwirtschaft, 1929/35.

11. *Homér Janka dr.*: Magyarország halászati földrajza. *Halászat*. 1932/3–10.
12. *Kadnár*: Über die Regulierung des Neusiedler-Sees. *Wasserwirtschaft*, 1930/21.
13. *Kallbrunner*: Die Trockenlegung des Neusiedler-Sees. *Die Wasserwirtschaft*, 1924/22.
14. *Károlyi Sándor*: A Fertő tó. *Vízügyi Közlemények*, 1933/2.
15. *Kövér Fidél József*: A Hanság földrajza. Föld és Ember 1930.
16. *Károlyi Zoltán*: A Hanság és a Fertő tó rendezési kérdéseinek fejlődése. *Vízügyi Közlemények* 1955/3–4.
17. *Mazek-Fialla*: Die Zukunft des Neusiedler-Sees. Verlag K. Kühne, Wien. 1948.
18. *Meiszner Ernő*: A Rábaszabályozó Társulat terveinek ismertetése. Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye, 1882. XVI. kötet. 26–49. oldal.
19. *Merlicek E.*: Zur Nutzbarmachung des Neusiedler-Sees. *Die Wasserwirtschaft*, 1926/19.
20. *Merlicek E.*: Wie können wir den Neusiedler-See nutzbar machen? *Die Wasserwirtschaft*, 1931/17–18.
21. *Merlicek E.*: Die Geschichte der Technik als Lehrmeisterin. *Zeitschrift des Ö. I. A. V.* 1956/15–16.
22. *Mika-Varga*: A Fertőn történt katasztrófák hatása a tó halállományára és halászatára. *Halászat* 1935/5–16.
23. *Moser Ignác és Hecke Vencel* magyaróvári tanárok tanulmánya a Fertő tó teljes kiszáradásakor 1865–1866-ból. (Kézirat Moson vármegye levéltárában.)
4324. *Moser I. dr.*: Der abgetrocknete Boden des Neusiedler-Sees. *Jahrbuch der k. k. geolog. Reichsanstalt*, Wien, 1866. 338–344. old.
25. *Nagy Ferenc*: Néhány észlelet a Fertő tó jegén 1906. január havában. *Földrajzi Közlemények*, 1906/34.
26. *Neumann I. K. F.*: Der Neusiedler-See und seine Erhaltung. *Wasserkraft u. Wasserwirtschaft*, München, 1938.
27. *Naumann*: Neusiedler-See, ein Kleinod Österreichs. Verlag K. Kühne, Wien– Leipzig.
28. *Neresheimer E.*: Zur Nutzbarmachung des Neusiedler-Sees. *Wasserwirtschaft*, 1925/14.
29. *L. Pozdena*: Zur Kenntnis der Salzböden, erörtert an einigen Profilen aus der Umgebung des Neusiedler-Sees. *Chemie der Erde* 1932.
30. *Reinhardt L. J.*: Geographische Voraussetzungen einer Ausgestaltung des Neusiedler-Sees. *Mitteil. der Geogr. Gesellschaft*, Wien, 1939/82.
31. *Rapp G.*: Untersuchungen über die Kultivierung von Salzböden. *Die Bodenkultur*, Wien, 1950/3.
32. *Roth-Fuchs*: Beobachtungen überasserschwankungen am Neusiedler-See. *Mitteil. d. Geogr. Ges.*ien, 1933/76.

33. *Scheibenpflug H.*: Neusiedlersee-Projekte. Der Österr. Volkswirt Wien, 1933.
34. *Schober J.*: Die Regulierung und Nutzbarmachung des Neusiedler-Sees. Die Wasserwirtschaft, 1933/23–24.
35. *Dr. Schuster Ferenc*: Das Regulierungsproblem des Neusiedler-Sees. Doktori értekezés. (Kézirat.) München, 1943.
36. *Schuster Ferenc dr.*: A Fertő tó vízháztartása. Hidrológiai Közlöny, 1947. XXVII. 1–4. sz.
37. *Stundl, K.*: Limnologische Untersuchungen an Salzlacken und Ziehbrunnen im Seewinkel (Burgenland). Archiv für Hydrologie. 1838/34.
38. *Szalacsy Lajos dr.*: A Rábaszabályozó Társulat története és *Meiszner Ernő*: A Rábaszabályozó Társulat műveinek leírása. Budapest, 1896.
39. *Szontagh Tamás dr., Horusitzky Henrik, Marosy Pál és Asbóth Béla*: A Fertő tó geológiai és mezőgazdasági viszonyainak tanulmányozására kiküldött bizottság jelentése. F. M. kiadás, Budapest, 1903.
40. *Varga Lajos dr.*: Adatok a Fertő tó fizikai és kémiai viszonyainak évi változásához. Hidrológiai Közlöny, 1931.
41. *Varga Lajos dr.*: A Fertő tó lecsapolásának kérdése. A Földgömb, 1933. IV. évf. 10.
42. *Varga Lajos dr.*: Hat év előtti osztrák vita a Fertő tó sorsáról. *Soproni Szemle* 1939/3.
43. *Varga Lajos dr. és dr. Mika Ferenc*: A magyar Fertő halászata az utolsó 12 esztendő folyamán. *Soproni Szemle* 1937/1.
14. *Varga L. és Mika F.*: Die jüngsten Katastrophen des Neusiedler-Sees und ihre Einwirkung auf den Fischbestand. Archiv für Hydrobiologie, Wien, 31. kötet.
45. *Voit W.*: Nutzbarmachung des Neusiedler-Sees. Deutsche Wasserwirtschaft 1934/27.

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / Perkovátz Bódog–Kubinszky Mihály: Széchenyi István és a Sopron–Bécsújhely-i vasút építése

44 Perkovátz Bódog–Kubinszky Mihály: Széchenyi István és a Sopron–Bécsújhely-i vasút építése

A XIX. század első felében Magyarországon – évszázados mulasztások folytán – a közlekedés helyzete kétségbeejtő volt. Az áruk fuvarozása és a személyforgalom hazánkban természetszerűen szinte teljes mértékben a közutakon bonyolódott le. Ezeken az elhanyagolt utakon azonban a forgalom zavartalan és zökkenőmentes vitelét a por és sár kedvezőtlenül befolyásolta. Teljesen elmaradott állapotban volt hajózásunk is. Amíg külföldön számos helyen már lüktető forgalmú folyamhajózás alakult ki, addig nálunk az ebben a tekintetben számbajöhető víziutakon, hazánk nagy folyóin rendszeres folyamhajózásról még csak beszélni sem lehetett. Ilyen körülmények között – közutaink siralmas állapota és a rendszeres folyami

hajózás hiánya mellett – világos, hogy nem lehetett biztosítani az ország rendes vérkeringését, a belföldi és a külfölddel történő kielégítő közlekedést, a hírközlés zavartalan menetét. Ez gátat vetett a kereskedelem, a mezőgazdaság, valamint az ipar felvirágoztatásának. Ilyen körülmények méginkább tartománnyá, a Habsburg birodalom gyarmatává süllyesztették hazánkat. Az ország felemelkedése, iparának, mezőgazdaságának, kereskedelmének s ezekkel összefüggően nem utolsó sorban kultúrájának fejlesztése, az általános közlekedés színvonalának lényeges emelése – átfogó jellegű közlekedési reform nélkül – nem volt elképzelhető. A tények elferdítése volna, ha azt állítanánk, hogy ebben az irányban a hatalom birtokosai – elsősorban az országgyűlés – részéről nem voltak kezdeményezések. Már az 1790–91. évi országgyűlés országos küldöttségeket – deputációkat – rendelt ki, főleg az ügyi kérdések tanulmányozására s az eddigi megyei rendszert nagyrészt felváltó egységes úthálózat létesítésére alkalmas javaslatok kidolgozására. Ugyancsak feladata volt e deputációnak megfelelő tervek készítése a folyók szabályozására és a gazdasági élet által megkívánt csatornák létesítésére. A kezdeti felbuzdulás azonban nem hozott eredményt, s az 1825. évi országgyűlés is csak annyira jutott, hogy új bizottságot küldött ki az említett kérdések tanulmányozására. E bizottság 1827-ben már megkezdte a közlekedés fejlesztésével kapcsolatos elvi alapok tisztázását, de aztán ennyiben is maradtak. Elmaradottságunkat ebben a vonatkozásban még súlyosabbnak kell ítélnünk, ha figyelembe vesszük, hogy Európa fejlett államaiban, így elsőnek Angliában, új közlekedési eszközök, vasutak építéséhez fognak. Ezzel szemben nálunk – amint erre már utaltunk – a szokott közlekedési lehetőségek is elmaradtak voltak.

Széchenyi István kiemelkedő történelmi érdeme, hogy nemcsak felismerte a közlekedés fejlesztésének nagy nemzeti jelentőségét, de – alkotó módon – egész életét a többi között ennek a célnak szolgálatába állította. Széchenyi „conditio sine qua non”-nak tekintette a közlekedés átfogó és mélyreható fejlesztését, mint olyan leglényegesebb tényezőt, amely nélkül az ország gyökeres gazdasági reformja el sem képzelhető. E felismerés alapján közlekedési ⁴⁵ jellegű munkássága igen szerteágazó, s egyaránt kiterjedt az úthálózat fejlesztésére, legfontosabb folyók szabályozására s nem utolsósorban a magyar vasúti hálózat alapjainak a lerakására. Ebben a vonatkozásban kifejtett *gyakorlati munkássága* igen jelentős. Javaslatok, cikkei, tehát *elméleti munkássága*, korszakalkotó; neves Javaslatában olyan egységes közlekedéspolitikai rendszert épít fel, amely mai szemmel nézve is számos hasznosítható és helytálló gondolatot tartalmaz. Különösen meg kell becsülnünk ezt a munkásságot már azért is, mivel egységes közlekedéspolitikáról, az ország gazdaságának és kultúrájának igényeit felölelő, a különböző közlekedési lehetőségeket harmonikusan összehangoló, átfogó közlekedéspolitikai szemlélet többé-kevésbé azóta is hiányzik.

Schönerer M. arcképe
(Eybl kőrajza)

Széchenyi már ifjúkorában tett külföldi utazásai során nagy fogékonyságot mutatott az anyagi valóság s különösen a technika fejlődése iránt. A külföldi viszonyok tanulmányozása során bőven nyílt alkalma összehasonlításokra a nyugati államok mindinkább fejlődő s pezsgő gazdasági élete, valamint a szegényes, az összehasonlítás során meghökkentő elmaradottságot mutató magyar viszonyok között. Talán ez is magyarázza a hazája sorsán javítani akaró Széchenyinek a gazdasági élet alapjait jelentő közlekedés iránt támasztott nagyfokú érdeklődését. A közlekedésnek akkor alkalmazott valamennyi ága érdekelte, s mindegyik tekintetben számos javaslatot készített, elgondolást dolgozott ki. Méginkább tette ezt mint a Helytartótanács mellett működő közlekedési bizottság elnöke, majd később – az első felelős Minisztériumban – mint a közlekedésügyi tárca vezetője. A közgazdasággal, valamint a közlekedéssel kapcsolatos munkássága során a technikai újítások szeretete már korán a külföldön akkor meginduló vasútépítésekre fordította figyelmét. Hamar felismerte ennek a közlekedési eszköznek óriási gazdasági, kulturális és honvédelmi jelentőségét. Különösen nagy energiát fordít tehát arra, hogy ez a közlekedési eszköz mielőbb nálunk is meghonosodjék.

Széchenyi István irodalmi munkásságában már korán találunk nyomot a vasutakra vonatkozóan. A Hitelben megemlíti a kőbányai próbavasút sajnálatos sikertelenségét. Műveiben helyesen látja meg, hogy a

soron következő, hazánk szempontjából legfontosabb közlekedési eszköz a vasút. A vasútépítést ezért minden vonatkozásban szorgalmazza. Emellett azonban élesen bírálja a különböző, legnagyobbbrészt megvalósíthatatlan tervekkel előálló álmodozókat, kiket „mizerikordianus projektánsok”-nak nevezett. Műveiben a vasútépítés ügyét mindenkor a legnagyobbfokú realitással tárgyalja.

Széchenyi egyéniségének tárgyalása nem tartozik e cikk keretei közé. Megemlíjtük azonban, egyéniségéből a reformkorszak közepén szükségszerűen következett, hogy egy olyan jelentős technikai vívmány hazai életrekelésénél mint a vasút, Széchenyi István tevékenyen részt vegyen. Széchenyi ezért feltehetőleg akkor is támogatta volna az első hazai vasútépítések valamelyikét, ha az nem is érinti szűkebb hazájának – Sopron vármegyének – területét. Kétségtelen, ez nem vitatható, hogy a részvények jegyzésével anyagi előnyöket is kívánt magának biztosítani. Ez a körülmény azonban egyáltalán nem csökkenti hazafiúi érdemeit, különösen, ha figyelembe vesszük egy ilyen vállalkozás sikerének – az akkori műszaki tájékozatlanság mellett fennálló – 46erősen kétséges voltát. Az önzetlenség bizonyítékául szolgál, hogy Széchenyi törekvéseit épp a soproni vasút építésénél – amint azt a későbbiekben látni fogjuk – csupán erkölcsi siker koronázta, s az anyagi részvétel erős veszteséget okozott számára.

Természetesen nemcsak Széchenyi és Kossuth az egyedüliek, akik hazánkban a vasútépítés óriási jelentőségét felismerték. Meglátták ezt egyes tőkések is, akik ezt a találmányt szintén a maguk hasznára kívánták fordítani. Így pl. Ausztriában, széleskörű nyugateurópai összeköttetései folytán, elsőnek a híres Rothschild-bankház foglalkozott a vasútépítés gondolatával. Ennek alapján több bécsi műszaki szakemberrel szövetkezve született meg a Galiciát Béccsel összekötő vasút terve. Ez a vasút Galiciából elsősorban sót és gabonát, Sziléziából pedig szenet volt hivatva Ausztriába szállítani. A Rothschild-bankház 1835. évi április hó 15-én nyújtotta be erre vonatkozóan a szükséges kérelmet, s összeköttetései révén még az említett év november 11-én el is nyerte az engedélyt az építkezéshez. A bankház által kibocsátott részvények oly hamar keltek el, hogy a vállalkozás az egész bécsi tőkés társadalom figyelmét magára vonta. Hozzájárult ehhez még, hogy az ezidőben megnyílt első németországi gőzvonatású vasút (1835. évi december hó 7-én Nürnberg és Fürth között) és a folyamatban lévő egyéb külföldi vállalkozások ugyancsak széleskörű érdeklődést keltettek. Az ily módon kialakult versenyben a második legnagyobb bécsi tőkés, Sina György iparbáró bankháza sem akart lemaradni, s már 1836. február hó 17-én kérvényt nyújtott be vasút építése ügyében. A kérvény szerint a vasutat Béctől – a Duna jobbpartján – Győrig kívánták vezetni. Emellett bejelentették azt a szándékukat is, hogy a vonalakat egészen Triesztig építik ki. Rothschild Salamon Mayer, a bécsi ház gazdája bizalmasa volt a nagyhatalmú Metternich Kelemen hercegnek, s így érthetően hamar tudomást szerzett a konkurens cég terveiről. Rothschild ekkor már megbánta, hogy nem ő vállalkozott elsőnek a magyarországi vasútépítésekre s nyomban – három napon belül – engedélyt kért egy Magyarországra vezetendő vasútvonal építése érdekében, amelyet a Duna balpartján kívántak megépíteni. Emellett az Adriai tengerhez való csatlakozásra is vállalkozott. A Rothschild és a Sina bankházak üzleti versengéséből következett azután az a hosszú harc, amely hazánkban a Duna balparti és jobbparti vasútjai között kifejlődött, és amelynek során Széchenyi István először lép a hazai közlekedési kérdések vitájának porondjára. Az osztrák kormány ugyanis egyelőre csupán előmunkálati engedélyeket adott ki, s a végleges döntés csak több év múlva részesítette előnyben a balparti vasutat.

A vasútépítés ügye a pozsonyi országgyűlést is élénken foglalkoztatta. Az 1836. évi diétán súlyosan esett latba, hogy az ausztriai kormány engedélyezte a galíciai vasút építését. Az országgyűlésen ugyanis a haladó szellemű képviselők felismerték, hogy ennek a vasútvonalnak a megépítése a fejletlen magyar kereskedelemnek jóformán teljes elsorvadását idézi elő, ha mielőbb nem teszik meg a szükséges

intézkedéseket. A hajón és fogaton szállított bácskai búza – hangoztatták többen – a bécsi piacon semmi esetre sem lehet versenytársa a galíciai gabonának, mert ez utóbbinak szállítási költségei a vasút folytán jelentősen csökkentek, és ílymódon jóval olcsóbb lesz, mint az előbbi. Ekkor született meg első vasúti törvényünk, melyet az 1836. XXV. t. c.-ként iktattak be.

*

Sopron város előnyös földrajzi fekvése, a Kis-Alföld s az Alpok nyúlványainak találkozásánál elfoglalt kulcsfonti helyzete már régóta lehetővé tette ⁴⁷és elősegítette, hogy közlekedési gócponttá fejlődjék. A Habsburgok fővárosának, Bécsnek az elmúlt évszázadban igen jelentős gazdasági kapcsolatai voltak Sopronnal és Sopronon keresztül Magyarország egyéb városaival. A termékeny és gazdag Dunántúl ugyancsak Sopronon keresztül állt összeköttetésben Béccsel. Sopron helyzetének megítélésénél a múlt század első felében figyelembe kell venni azt is, hogy Buda és Pest csupán a század második felében egyesültek s indultak világvárosi fejlődésnek. Tehát ebből a szempontból is igen erősen esett latba Sopron földrajzi helyzete Bécs közelében. Városunk már a postajáratok szervezésénél is jelentős szerephez jutott s innét több irányban vezetett postakocsijáratot. Érthető, hogy ebben az időben számos terv merült fel Sopron közlekedési helyzetének fejlesztése érdekében. Érdekességgént említhető az a fantasztikus terv, mely csatorna építését irányozta elő Bécs és Győr között Sopron érintésével. Ezen akarták szállítani a brennbergbányai szenet. Az a terv is felmerült, hogy a pesti kőbányai próbavasútnál bemutatott függővasúti rendszerrel Budát és Sopront, sőt Sopront és Fiumét kössék össze. A tervek természetesen nem valósulhattak meg, de bizonyítékul szolgálnak arra, hogy Sopron már a vasút gondolatának felmerülése előtt is több olyan tervben szerepelt, amelyek elsőként kívánták a közlekedés új formáit hazánkban bevezetni. Jelentős tény az, hogy Sopron városát ennyi, s ily különféle tervek alapján kívánták új közlekedési ágazatba vonni, miután már régóta fontos állomása volt az országúti forgalomnak.

Vizsgáljuk meg ez után, hogy a Sopron–Bécsújhely-i vasút milyen helyet foglalt el Széchenyi István közéleti tevékenységében és különösképpen a közlekedési reformok megvalósítására irányuló munkájában. Szinte mindenki ismeri Széchenyi tevékenységét a Lánchíd építésével kapcsolatban. Kevesen tudják azonban, hogy mekkora szerepe volt a Sopron–Bécsújhely-i vasút építésében. Még kevesebben tudják, hogy az előző kettő között igen fontos összefüggések találhatók.

Széchenyi a Lánchíddal kapcsolatban került összeköttetésbe a már említett bécsi Sina-bankházzal, mivel ez mutatott leginkább hajlandóságot arra, hogy az építkezéshez szükséges anyagi erőket rendelkezésre bocsássa, illetőleg részvénytársaságot alakítson. A Lánchíd Széchenyi egész gondolatvilágában, közgazdasági, politikai és társadalmi reformjavaslataiban egyaránt döntő szerepet játszott. Az előbb említettük, hogy a Rothschild- és a Sina-bankházak között élénk verseny alakult ki a magyarországi vasútépítkezésekkel kapcsolatban. Természetes tehát, hogy Széchenyi a versenyben annak az oldalára állt, aki az ő Lánchídjának építéséhez anyagi pártfogást nyújtott. Ezt az igen fontos körülményt a kutatók általában nem veszik figyelembe, amikor Széchenyi álláspontját a jobbparti vasút támogatásával kapcsolatban tárgyalják. Széchenyi ugyanis műszaki alkotásainak megvalósítása során – a kor társadalmi struktúrájából folyóan – szükségszerűen kénytelen volt egy erős tőkés csoportra támaszkodni. Enélkül reformpolitikájának aligha lettek volna kézzelfogható eredményei. Mivel a Lánchíd építésénél a Sina-bankházzal került összeköttetésbe, a későbbiek során is ez lett az a tőkés érdekelttség, amellyel a kapcsolatot fenntartotta s amelyikre támaszkodva igyekezett terveit megvalósítani.

Amikor tehát a bankház a győri vasútvonalon felül, a Bécset Sopronon át Győrrel összekötő vonalnak az építésével is foglalkozott, Széchenyi teljes erővel lépett e gondolat megvalósításának szolgálatába. Annál is

inkább tette ezt, mivel székhelye is Sopron megyében volt; de ez a szempont sem vezette. Széchenyi a soproni vasutat akkor is szorgalmazta, amikor később viszonya a Sina-bankházzal már nem volt töretlen, sőt ebben a vonatkozásban a korábban [48](#) igen erős kapcsolatai is megszűntek. Ekkor a soproni vasút már Széchenyi nagy, átfogó jellegű közlekedési terveiben kapott helyet. Az évek múltával ugyanis Széchenyi látóköre és hatásköre igen nagy mértékben bővült; az 1846. év után már országos hálózatot tervez és hazánk helyzetét a világközlekedés szempontjából taglalja. Mindezekben a tervekben a soproni vasút is nagy szerepet játszik. Ebben látja a gazdaságos összeköttetés megteremtését Bécs és a tenger között, mégpedig nem a később megépült semmeringi útirányon át, hanem Magyarországon keresztül. Ezért még a vonal üzembehelyezése előtt, annak egészen Kanizsáig történő továbbépítését szorgalmazza. E tervek kidolgozása során szeme előtt lebeg az a nagy gazdasági előny, mely e vonal megépítése esetében hazánkra szállna. Emellett azonban Sopron városának közvetlen érdekei is vezetnek: városunkat kívánja összekötni a tőle alig 70 km távolságban fekvő világvárossal. Sopront a külvilággal, a sáros országúton felül, egyéb alkalmasabb közlekedési eszközzel is egybe kívánja kapcsolni.

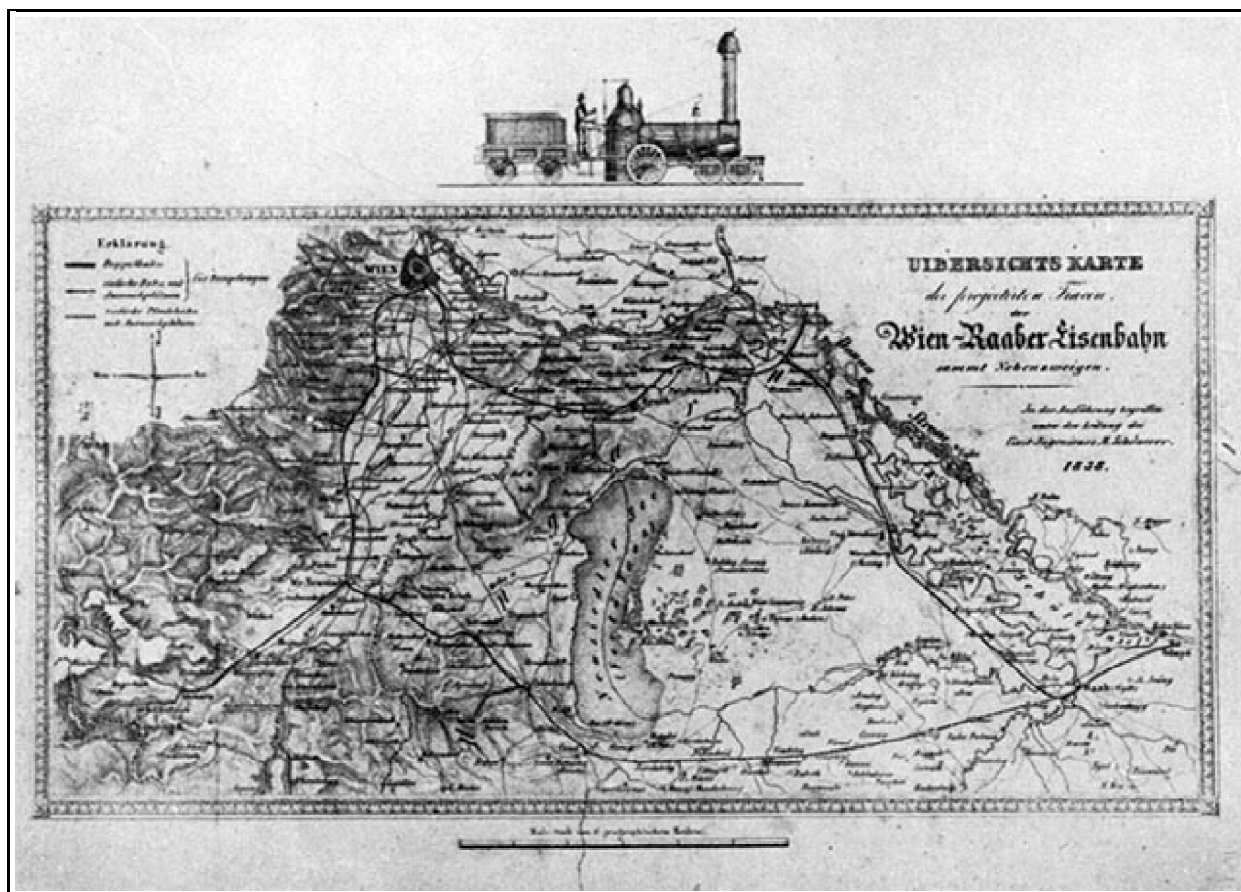
E szempontok mindegyike igen lényeges szerepet játszott Széchenyi István közlekedési reformjavaslatainak elkészítésénél.

*

A Sopron–Bécsújhely között 1847-ben megnyílt vasútvonal eszméje a korábbi, többnyire kivihetetlen tervek után komoly formában először 1836-ban vetődött fel. Sina György, vállalkozásai során, a Bécs és Győr, valamint a Bécs és Gloggnitz közötti vonalakat akarta megépíteni, s ez utóbbiból ágazott volna ki a Sopront érintő Bécsújhely és Győr közötti vonal. E három vonal, földrajzi és forgalmi szempontból egyaránt valóban kedvező egységet képvisel. A magyarországi vonalszakaszokra az előmunkálati engedélyt a magyar udvari kancellária 1836. február 20-án adta ki. (A bécsújhelyi vonal ügye is a magyar kancelláriához tartozott, mivel az Sopron és Katzelsdorf között akkoriban magyar területet érintett.) Ezt követően kerek egy esztendő eltelté után, 1837. február 27-én, Sina már építési engedélyért folyamodott.

Már ekkor összeköttetés létesült Sina és Széchenyi között. Erről tanúskodik ugyanis Széchenyinek egy 1837. évi március 9-én kelt levele, amelyben személyes megbeszélés céljából megbízott kiküldését kéri a bankártól. (Személyes ismeretségük csupán későbbi keletű; Széchenyi csak egy évvel később, 1838 tavaszán látogat el – a Lánchíd ügyében – a Sina-bankházba.)

Sina kérvénye alapján V. Ferdinánd a Bécs–Győr vonalra vonatkozó engedélyező jóváhagyását 1837. évi december 19-én adta ki, s ezt a bankár 1838. január 2-án vette kézhez. A jóváhagyást – a *benignum privilegium exclusivum*-ot – az újságok is közzé teszik. Ekkor már kérdéses, hogy a vonalat milyen irányba vezetnek, s erre vonatkozóan az akkori újságok sem tartalmaznak határozott utalást. Széchenyi sincs tájékoztatva, Sinához küldött egyik levelében Sopron mögé két kérdőjelet tesz [1\(59\)](#). A válasz úgy látszik megnyugtató lehetett, mert Széchenyi naplójában rövidesen örömének ad kifejezést, mivel a vasút építését Badenon és Bécsújhelyen át Sopronig tervezik. Ekkor a Sopron és Győr közötti szakaszcól már nincsen szó; ennek a vonalnak az ügye közel negyven évre aludt el.

49A Győr–Sopron–Bécs-i vasút terve 1838. (Sopron, Liszt Ferenc Múzeum)

50 Időközben – 1838. februárjában – Sina elkészítette vasútprogramját és azt még a közzététel előtt megküldte Széchenyinek is, azzal a kérelemmel, hogy legyen tagja a részvények árusításával foglalkozó bizottságnak. Széchenyi ugyanis ekkor már híres ember volt, reformpolitikája következtében igen előkelő helyet foglalt el a magyar közéletben. Ezt kihasználva a bankár Széchenyi bevonásával saját üzletéhez kívánt megfelelő reklámot csinálni. Széchenyi viszont kényszerítve volt a jóviszony fenntartására, mert a bankház aktív támogatása és segítsége nélkül, nem lett volna képes – egymaga – elképzelései, tervei megvalósítására. Minderre figyelemmel Széchenyi odáig elment, hogy a maga számára is kért részvényeket.

Ezzel kapcsolatban megjegyezhető, hogy ekkor az érdeklődés igen nagy volt és Bécsben a részvényeket névértéken felüli összeggel jegyezték. De ez főleg csak Ausztriára mondható, mert nálunk a maradi közvélemény nem sok érdeklődést tanúsított a vasútépítési terv iránt, noha a bank Magyarországra 2500 részvény elhelyezését tervezte s ezt a kérdést állandóan szorgalmazta. A magyar nemesség és vagyonos polgárság – maradisága folytán – általában nem támogatta a korszerű közlekedés kialakítására irányuló törekvéseket, sőt azokat, akik ezért síkra szálltak, különböző gyanúsításokkal illették. Széchenyit is megvádolták azzal, hogy a közlekedési vállalkozásokat csupán az anyagi haszon reménye miatt támogatja, illetőleg kezdeményezi. Erről tanúskodik egy 1838. november 9-ről származó rendőri jelentés is²⁽⁶⁰⁾.

A Sina-féle jobbparti és a Rothschild-féle balparti vasút között az érdekellentét az idő múlásával mind élesebb lett s ez odáig fajult, hogy az egyes társaságok ülésein a rendőrség tettelegességtől tartott. Az

érdekellentét közéleti síkra is áttelődött, és az 1839. évi pozsonyi országgyűlés nagy viát folytatott ebben a kérdésben. A vitából a sajtó is kivette a részét. A különböző viták során az egyes csoportok egymást anyagi érdekeltséggel vádolták, saját részükről viszont – vállalkozásuk sikere érdekében – több ígéretet tettek. Így például a Sina-féle csoport a jobbparti vasút ügyének alátámasztására egy Duna–Tisza csatorna ásására is ajánlatot tett. Ma már világos, hogy azok voltak az erősebbek, akik a balparti vasút építése mellett foglaltak állást, bár sikerüket csak az tette lehetővé, hogy a Sina-féle csoport megfelelő anyagi erők hiányában egyelőre lemondott a magyarországi vonalainak megépítéséről. Így a győri vasút is lekerült a napirendről, s egy ideig a soproni vasútról sem esik szó. A bankház ugyanis ekkor minden erejét a már megkezdett Baden–Bécsújhely–Gloggnitz vonal befejezésére fordította. Több évi munka után ez a vonal 1842. év májusában meg is nyílt a forgalom számára.

Mivel lemondtak a magyarországi vonalokról, a bankház a vasút nevét is megváltoztatta s az a Bécs–Gloggnitz-i Vasúttársasággá alakult át. A még be nem fizetett részvények bevonása elmaradt. Ezzel a magyar vasútépítés történetének első korszaka lezárultnak tekinthető. A soproni vasút helyzete is megváltozik. Most már nincs remény arra, hogy egy egységes magyar vasúti hálózatban kapjon helyet, és mivel a tervből a Sopron–Győr közötti szakasz is kimaradt, a soproni vasút elsősorban az osztrák vasútépítések függvényévé vált. Ezt támasztja alá, hogy a gloggnitzi vasút építése idején sem hagytak alább azok a remények, hogy Sopron legalább Béccsel kapjon vasúti összeköttetést. Az a körülmény, hogy a soproni vasút a továbbiakban már független a győritől, ⁵¹azzal is járt, hogy kikerült a hazai közérdeklődés fénycsúcsjából. Ez a vállalkozás összehozása tekintetében több hátránnyal járt ugyan, de mégis nyugalmasabb légkört biztosított a résztvevőknek. Ilymódon a hazai zilált politikai helyzet és pártviszályok már nem veszélyeztették többé a soproni vasútépítés ügyét, s az elhárítandó akadály csupán a kormánynál volt. A későbbiek során látni fogjuk, hogy ezzel – bár nem kis nehézségek árán – Széchenyi sikeresen megbirkózott.

Marastoni: Tschurl Ede arcképe (Sopron, Liszt Ferenc Múzeum)

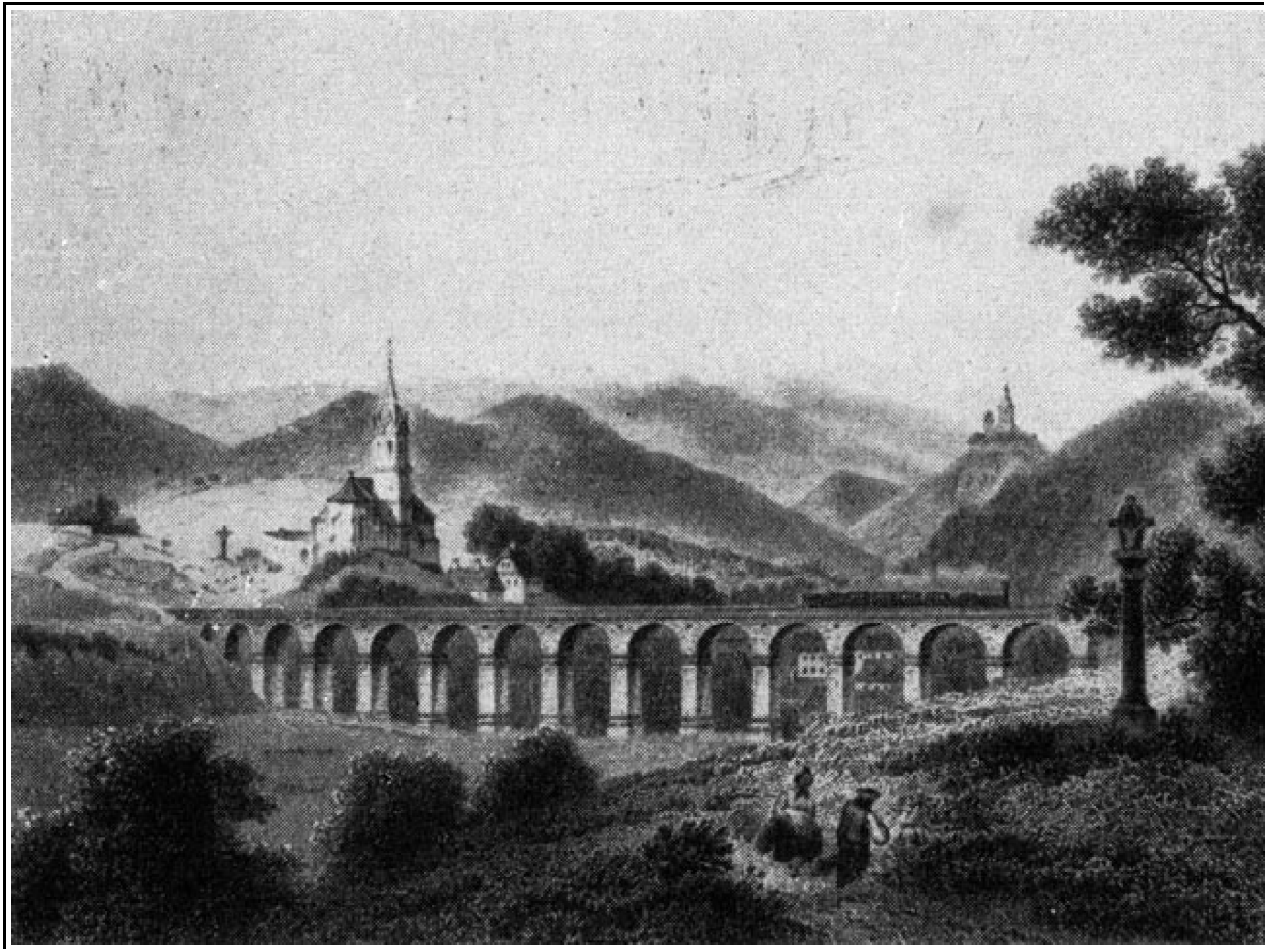
Széchenyi ugyanis egy pillanatra sem hagyta abba munkásságát a soproni vasút érdekében. Tudni kell, hogy ekkor Bécsben és általában Ausztriában egyre inkább előtérbe kerül a főváros és a tenger vasúti összeköttetésének kérdése. Erre vonatkozóan számos terv készült, ezek megvalósítása azonban nehéz terepviszonyok miatt késett. (Megjegyezzük, hogy Ghega, a hegyivasút megteremtője, csak tíz év múltával építette meg a híressé vált semmeringi vasútját.) Széchenyi a tengeri összeköttetésre irányuló tervekben is az országnak kívánt hasznot hajtani. Kapcsolatot létesített Zsedényi Ede kancelláriai titoknokkal s egyéb befolyásos személyekkel, és tervbe vette a soproni vonal beillesztését a trieszti összeköttetésbe.³⁽⁶¹⁾ Ez az elgondolás az ország számára igen előnyös volt, mert ha a Bécs és a tenger közötti vasútvonal Nyugat-Magyarországon keresztül vezet, ez az érintett területeken nagy gazdasági fellendülést hozott volna. Mérhetetlen nagy lehetőségeket biztosított volna ez Sopron számára ⁵²is, mivel a trieszti vonal a félig-meddig már elaludt Sopron–Bécsiújhely-i vasútnak lett volna a folytatása. Széchenyi elgondolásának sikere érdekében Sopron vármegye küldötteiből deputációt is vezetett a nádor elé. Megemlíthető, hogy ez az elgondolás később sem aludt el teljesen, már 1846-ban – még a bécsiújhelyi vonal megnyitása előtt –

felmérik és kitűzik a vonal folytatását egészen Kanizsáig. Ennek megépítését azonban a szabadságharc bukása már a későbbi időkre halasztja, Sopron és Nagykanizsa között csak 1865-ben – tehát Széchenyi halála után – indul meg a forgalom.

1843 őszén – felbuzdulva a gloggnitzi vasút sikerén – Sina életre kelti a soproni szárnyvonal tervét. Előbb Schönerert küldi el Széchenyihez;⁴⁽⁶²⁾ majd másnap személyesen is felkeresi őt.⁵⁽⁶³⁾ Széchenyi a tárgyalások során mérlegeli a lehetőségeket. Ez kitűnik abból is, hogy a szárnyvonal építésére vonatkozó terveket Rothschild műszaki emberével, Goldschmidt mérnökkel is megbeszéli.⁶⁽⁶⁴⁾ A megbeszélések Sinával ekkor egymást követik. Sina ezeken azt kívánja Széchenyitől, hogy egymillió forint érték körüli összeggel betársuló részvényeseket biztosítson.⁷⁽⁶⁵⁾ E kívánság teljesen nem volt elérhetetlen. Még a mindenható Kancellár, Metternich is érdeklődik a vasútépítés ügye iránt és egy ebéd alkalmával azt kéri Széchenyitől, hogy őt is vegyék fel a részvényt jegyzők listájára. Sőt akkora összeggel kíván betársulni, hogy azon még Széchenyi is elcsodálkozik.⁸⁽⁶⁶⁾

Időközben Sina engedélyért folyamodott, hogy a „Wien–Gloggnitzer Eisenbahn” koncesszióját egészítsék ki a Bécsről Bruckig terjedő és a Bécsújhelytől Katzelsdorffig nyúló szakaszra. Az előbbi a régi győri vasút tervének felújításához lenne az első lépés, az utóbbi pedig a Bécsújhely–Sopron vonalnak az osztrák szakaszát jelentené. Ehhez a koncessziót Sina 1844. február 4-én el is nyeri. Ilymódon a vonal első 3,6 km hosszúságú szakaszának – mely az osztrák területre esik – megépítése előtt a legnagyobb akadályok már elgördültek. A koncesszió ellen természetesen a balparti vasútvonal bankárai – így a Rothschild-házon belül főleg Sztányi Ullmann Móric pesti bankár – erősen tiltakoztak. A koncesszióban – főleg a brucki vonalat illetően – nagy veszélyt láttak a pozsonyi összeköttetésre nézve. Ekkor állítólag majdnem párbajra került a sor Széchenyi és a balparti vasút egyik híve, Fejérváry között.

Széchenyi, a vasút híveivel együtt 1844 nyarán minden követ megmozgatott az ügy előbbrevitele érdekében. Ennek kapcsán egyes soproniakkal együtt gyakran látogatott el a helytartótanács tanácsosához, Mérey Sándorhoz, és ⁵³Lechner Józsefhez, a főépítési hivatal igazgatójához.⁹⁽⁶⁷⁾ A soproni vasút ügyében ezen felül Procopius György udvari ágenssel is összeköttetésben állt,¹⁰⁽⁶⁸⁾ és többször felkereste Schédius Lajost, a helytartótanács egy másik tanácsosát is. Útjain rendszeresen elkísérte Tschurl Ede soproni kereskedő, a soproni vasút ügyének egyik leglelkesebb pártolója, aki később a vasúttársaság jegyzője lett. Június 25-én Tschurl terjeszti elő Pesten az építési terveket és a díjszabásra vonatkozó tervezetet is. Ez a sok utánjárás és fáradságos utazgatás kétségtelenül előbbre lendítette az ügyet, bár az sokszor elég rosszul állt. Ilyenkor Széchenyi sokat bosszankodott. Különösen bántotta, hogy a kérvények és a különböző felterjesztések elintézésének ideje mindig igen hosszúra nyúlt. Ezért Széchenyi naplójában a helytartótanács embereit gyakran azzal gyanúsítja, hogy félrevezetik őt.¹¹⁽⁶⁹⁾ Főleg Méreyben véli a vasútépítés gondolatának ellenlábását, de Procopiusról is feltételezi, hogy gátolja az ügyet.

A nagymartoni viadukt. A háttérben Fraknó vára
(Rohbock acélmetszete, 1860 körül)

Az egyik ilyen nehézség alkalmával Széchenyi – feljegyzései szerint – arra gondol, hogy a vállalkozás sikere érdekében a három bankháznak össze [54](#)kellene fognia (Rothschild, Ullmann és Sina). Ez a gondolat erős bizonyítéka annak, hogy Széchenyi már a vasút létesítésének kezdeti időpontjában is mennyire csak az ügyet tartotta fontosnak és nem a Sina érdekeltség hasznának növelését. [12\(70\)](#)

Az előbbieken említett beadványokra a válasz még mindig nem érkezett meg és ez Széchenyit módfelett aggasztotta. Nem vitte előbbre az ügyet az sem, hogy Méreyt 800 Ft-nyi összeggel lepénzelték. Széchenyi tudta, hogy a császár már aláírta az engedélyt, s ezért aggodalma még nagyobb, mert az ügy elintézésének késleltetésében intrikát lát. Ez az aggodalom érthető, különösen akkor, ha elgondoljuk, hogy a balparti és a jobbparti vasutat illetően olyan nagy vita keletkezett, amely a bankházak egyéb üzleti vállalkozásaira is kihatással volt. Erre figyelemmel a gáncsoskodási lehetőségektől itt is lehetett tartani. Saját titkárához, Tasner Antalhoz írt leveléből kitűnik, hogy az Ullmann-csoport nyíltan csak a brucki vonal koncesszióját támadta, a soproni vasút engedélyezése ellen azonban kifogása nincsen. Ennek ellenére Széchenyi gyanúja jogos volt.

A kancellár végül november 4-én közölte Széchenyivel, hogy aznap érkezett a resolúció. [13\(71\)](#) A

szabadalmat 80 évre kérték ugyan, de csak 50 évre kapták meg. Apponyi György kancellár magára vállalta ennek elintézését, Széchenyi azonban ennek elintézésében nem nagyon bízott. Kérésére azért másnap Pazziazzzi Mihály kancelláriai titkár el is hozta neki a határozatot.

A határozat után azonban még mindig nincs meg a vasúttársaság megalakítására vonatkozó engedély. Ezért újból megkezdődnek az utánjárások. Báró Gervay Sebestyén államtanácsos 1845 januárjában értesítést küldött Széchenyinek, hogy az engedély ügyét tárgyalás alá veszik ugyan, de nehézséget okoz, hogy a társaság szabályainak tervezete magyar nyelven van fogalmazva. Az államtanácsos közölte, hogy ebben az ügyben maga Metternich személyesen is kíván tárgyalni. Végül február hó 19-én megérkezik a pesti helytartótanácsoshoz az alapszabályokat jóváhagyó döntés Bécsből. Erről a tényről nemcsak a kancellár Apponyi György, hanem maga a nádor is siet neki írni, mivel tudja, hogy ez az ügy mennyire szívén fekszik Széchenyinek.¹⁴⁽⁷²⁾ Széchenyi az értesítés alapján Tschurl Edével együtt nyomban át is megy Budára.¹⁵⁽⁷³⁾ Harmadnap Ürményi József alnádort keresték fel újból, ezúttal azonban nem találtak kedvező ⁵⁵fogadtatásra. Ambrus Mihály helytartótanácsos sem nézte jó szemmel a Sina-féle vállalkozásokat. Mégis ez alkalommal megszövegezték a vasúttársaságra vonatkozó szerződést.

A nehézségek ezzel azonban még korántsem értek véget. Noszlopy Ignác soproni váltótörvényszéki elnök – aki már egy év óta a vasút előkészítő bizottságának elnöke volt – nem akarta a vasutat a váltótörvényszéken bejegyeztetni Széchenyi ezzel kapcsolatban naplójában meg is jegyezte: „Vigye el őt az ördög!”¹⁶⁽⁷⁴⁾

A végső engedélyeztetés Bécsből ez alkalommal is még késlekedik és ily módon az alakuló közgyűlés összehívása is korainak bizonyult. Végre március 25-én Gervaytól megjött az értesítés, hogy a vasúttársaság engedélyezésének irata már elment a kancelláriához.¹⁷⁽⁷⁵⁾ Valóban így is volt. Széchenyi 1845. március 5627-én reggel Tschurl Edével együtt ismét átment Budára és itt a vasúttársaság és a helytartótanács közötti jóváhagyott szerződést aláírták. Ezzel az aktussal végetért a vasúttársaság megalakításáért folytatott másfél éves újabb küzdelem, és a Sopron–Bécsújhely közötti vasút megépítésének az ügye a megvalósuláshoz közeledett. Ekkor már csak az építkezés lebonyolítása volt hátra. Széchenyi és Tschurl ezután Sopronba utaztak, ahol március 30-án az „Oedenburg–Wiener Neustädter Eisenbahn Gesellschaft” megtartotta alakuló közgyűlését. Ezen a társaság elnökévé Széchenyit választották meg.¹⁸⁽⁷⁶⁾ A közgyűlésen bemutatták a helytartótanáccsal kötött szerződést és a jóváhagyott alapszabályokat. Tíz igazgató tagot választottak, intézkedtek a részvényekre nézve, és ami a legfontosabb, elhatározták a munka megkezdését.

Néhány nappal később Széchenyi Bécsbe utazott, ahol a vasút ügyében újabb gyűléseken vett részt. Április 8-án pl. Sinánál elnökölt egy ülésen.¹⁹⁽⁷⁷⁾ A tárgyalások most már főleg a munka megkezdésével

kapcsolatosak. Az építkezés valóban nemsokára meg is kezdődött és március 13-án az első szakaszon már dolgoztak. Először Bécsújhely közelében a gloggnitzi vasút tulajdonában lévő osztrák részen kezdték meg a munkát. Nemsokára azonban már az egész vonalon folyt az építkezés, amit Széchenyi naplójában is nyugtázott. A vasútvonalhoz szükséges földet többnyire megváltották, illetőleg a megváltást megígérték. Sopron városa 22 hold földet bocsátott a vasút rendelkezésére, részben ott, ahol a vonal a város területén áthalad, részben pedig idegen földek megváltásáért cserébe. Ezzel a hozzájárulással a város hathatósan támogatta a vasút ügyét, amiből világosan kitűnik, hogy a város lakosai és vezetősége teljes mértékben tudatában voltak azoknak a nagy gazdasági előnyöknek, amelyeket az új közlekedési eszköztől várni lehetett. A munkálatokat ekkor Schönerer maga vezette és gyakran tartózkodott Sopronban is. Augusztusra a munkák már nagyon előrehaladtak. Ebben az időszakban Széchenyi megtekintette az építkezést, majd különböző telkeket szemrevételezett, amelyeket a soproni állomás telepítéséhez kellett megvásárolni.²⁰⁽⁷⁸⁾

A pénzügyi és közgazdasági szempontokon túlmenően Széchenyi kezdettől fogva a vasútépítés és a vasúti üzem műszaki kérdései iránt is igen nagy érdeklődést tanúsított. Amikor pl. ezen a nyáron vonattal Prágába utazott, kifejtette naplójában, hogy a vonatok sebessége aligha lesz valaha is több, mint óránként 20 mérföld. (Ez nem több, mint 40 km-es óránkénti sebesség.)²¹⁽⁷⁹⁾ Széchenyinek ez a gondolata természetesen a korabeli műszaki véleményeket tükrözi. Azokat, akik előbbre merészeltek nézni, gyakran kinevették. Széchenyi gazdasági és politikai téren igen sok vonatkozásban előbbrelátott ugyan mint kortársai, de műszaki téren ezt nem is lehetett tőle elvárni. Így is feltűnik, hogy érdeklődésében odáig megy, miszerint a nagymartoni nagy viaduktot is bírálja és Schönererrel a tekintetben folytat vitát műszakilag, vajon kifogástalanok-e a munkák. Schönerer megnyugtatta az aggályoskodó Széchenyit. Ezek az aggályok persze inkább Széchenyinek mindenhol veszélyt látó, aggodalmaskodó lelkivilágára vezethetők vissza, mint a munkahelyen tapasztalt tényekre. Ma 110 évi üzemeltetés ⁵⁷után már mindenki tudja, hogy Schönerernek volt igaza, és valóban szolid munkát végzett.

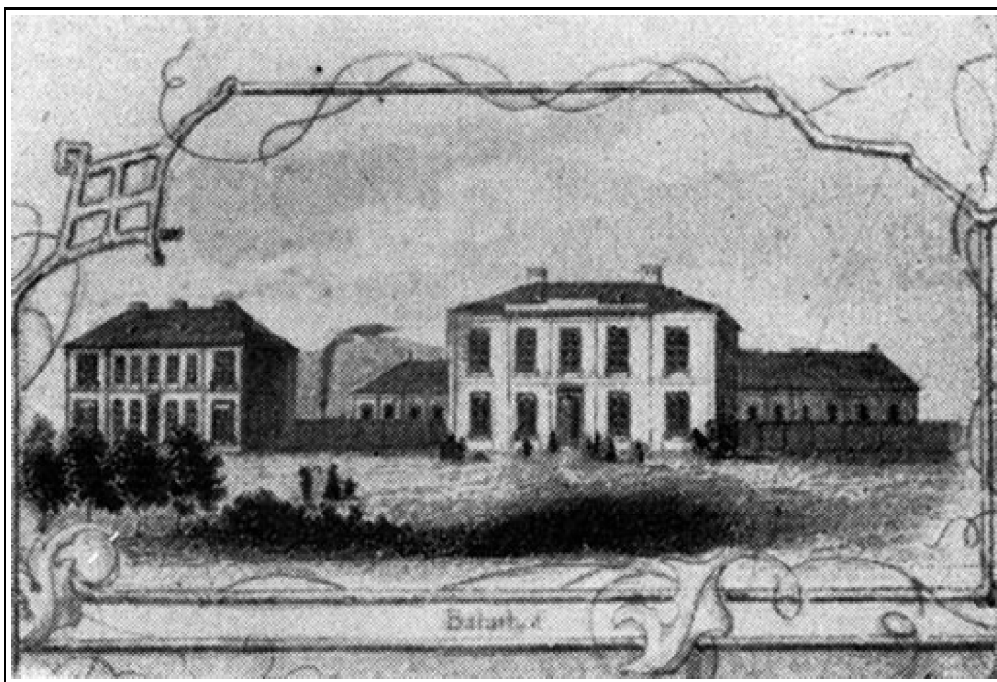
Sina és Széchenyi között ekkor a kapcsolat már erős csorbákat szenvedett. Sina 1842-ben, amikor a pozsonyi országgyűlésen a követek rokonszenvét a balparti vasút oldalán látta, felhagyott a jobbparti vasút építésének terveivel. Ettől függetlenül is már előzőleg sem biztosított olyan tőkét és szervezést, amely a jobbparti vasút gondolatát végül is diadalra vihette volna. Mindezek a körülmények Széchenyiben, aki a nagy akadályoktól sem rettent vissza, mély nyomot hagytak. A nagy hazafiban emellett az sem keltett nagy örömet, amikor Sina Magyarországról becsmérlőleg nyilatkozott és a magyarországi befektetéseivel kapcsolatban felmerült nehézségekre hivatkozva, hottentotta országnak nevezte hazánkat.²²⁽⁸⁰⁾ Ez a kijelentés végleg lerántja a leplet Sináról, erről a kényszerszövetségesről, Széchenyi is valósággal undorodik tőle. – További szakadást okoztak a hazája felvirágoztatásáért küzdő hazafi és csupán a vállalkozása hasznát váró bankár között a soproni vasúttal kapcsolatos pénzügyi nehézségek is.

Egyelőre ugyan még úgy látszott, hogy az eredetileg figyelembe vett másfélmillió Ft elegendő lesz az építkezéshez. Kitűnik ez az 1846. március 30-án megtartott második közgyűlés jegyzőkönyvéből is. (Ezt a közgyűlést az első után pontosan egy év elteltével tartották meg.) A gyűlésen a vezetőség már arról számolhatott be, hogy 1845. év végéig 388 258 Ft összeget fordítottak az építkezésre. Egyúttal közölték, hogy az építkezés befejezése 1847 nyarára várható. A közgyűlésen felmerült a gloggnitzi vasúttal történő egyesülés gondolata. Ezzel kapcsolatban az igazgatóságot felhatalmazták, hogy indítson az érdekeltekkel megfelelő tárgyalásokat. Egyöntetűen megszavazták azonban, hogy a forgalom lebonyolításával mindenesetre a gloggnitzi vasutat kell megbízni. Ebben az időben a vonalnak meghosszabbítása dél felé, már annyira megérett, hogy a közgyűlés jegyzőkönyvébe az erre vonatkozó előmunkálatok szükségességére is utaltak. Rohonczy Ignác soproni követ ennek ügyében már összeköttetésbe is lépett Széchenyivel.

Széchenyi fél, hogy Bécsben ez igen nagy zavarokat fog okozni a tervezett semmeringi vasút miatt, azért ajánlja, hogy a vasutat az ország területén beljebb, Kanizsán át vezessék. 20 évvel később ez így is történt.²³⁽⁸¹⁾

Az építkezés menetét nyáron a nádornak is meg akarták mutatni, de arról, hogy ez valóban bekövetkezett volna, semmilyen feljegyzés nem tanúskodik. Valószínű, hogy a nádor nem tekintette meg az építkezést.

A pénzügyi zavarok 1846. év december hónapjában kezdődtek meg. Az építkezés folyamatos előrehaladása ugyanis már ekkor megmutatta, hogy az előre tervezett költségeken felül további anyagi erőfeszítésekre lesz majd szükség. A költség túllépés a korabeli vasútépítkezéseknél általános jelenség volt. A vállalkozók ugyanis az építkezések megkezdésekor meglehetősen szerényen kalkuláltak, alacsony átlagos mérföld egységárakat vettek figyelembe, hogy ily módon ⁵⁸a várható hasznot a befektetett összeghez képest a részvényjegyzők előtt minél kedvezőbben tüntessék fel. Ha pl. a vasútépítés során valamely bonyolultabb műtárgy építése vált szükségessé, vagy a sínek beszerzése nem az előre figyelembe vett árakon történt meg, stb., mindez nagy összegekkel növelte meg a kiadásokat. A soproni vasút is kereken 50 százalékkal került többbe, mint amire az építkezés kezdeténél számoltak és 1,5 millió Ft helyett a végösszeg 2 1/4 millió Ft-ot tett ki. 1846. év decemberétől – amint már említettük a pénzügyi nehézségek kezdetétől – a hiányzó összegek előteremtésére irányuló törekvések jellemzik az építkezést. Ahogy Széchenyi az építkezés gondolatának felmerülés után teljes energiával harcolt az engedély megszerzéséért és a társaság megalakulásáért, úgy most is minden erejét latba veti a pénzügyi bajok legyőzése érdekében. Saját anyagi erőforrásait sem kíméli, a biztos veszteség tudata ellenére sem.²⁴⁽⁸²⁾ Ebben az időben Sina gazdasági vezetőjével, Doblhoff báróval is sokszor folytatott tárgyalást. Kübeck Frigyesnél, az udvari kamaraelnöknél is járt pártfogás ügyében. Az egyelőre hiányzó 600 000 Ft-ból maga 150 000-et, vagyis negyedrészt vállalt. A társaság nagy üzleti reményeket fűz a vasút üzeméhez, ezért mindenáron sürgeti a megkezdett vonal befejezését és az építőnek prémiumot tűznek ki. Széchenyi – amint ez kitűnik Schedius Lajoshoz írt leveléből – helyszínen intézkedik és nevezettel közli, hogy a kissé megrekedt munkákat előbbre akarja hozni, s ezért Sopronba utazik.²⁵⁽⁸³⁾ A munkák nyilván a téli zord időjárás miatt lassultak meg. Széchenyi soproni látogatása alkalmával ⁵⁹megtekinti a pályaudvart, amely szerfelett megnyeri tetszését.²⁶⁽⁸⁴⁾ Másnap, 1847. február 27-én Nagymartonba utazik, ahol folyamatban van a nagy völgyhíd építése. Széchenyi megjegyzi a merész konstrukciótól, amelyet nagyszerű római szabású munkának nevez.²⁷⁽⁸⁵⁾ Nyilván a rómaiak által épített akvaduktok jutnak eszébe. A következő napon közgyűlést tartottak, amelyen királyi biztosként Simon János Sopron megyei alispán is megjelent.²⁸⁽⁸⁶⁾ A közgyűlés a vezetőséget teljhatalommal ruházta fel a még hiányzó tőke előteremtésére. Ezen a tavaszon a vezetőség tisztán látta, hogy a hiányzó összeg összesen 750 000 Ft-ot tesz ki.²⁹⁽⁸⁷⁾ Sina ezzel kapcsolatban egyik megbeszélésén Tschurlt okozza az anyagi nehézségek miatt. Azt állítja, hogy – mint titkár és mint jegyző – rosszul szervezte meg a vállalkozást.³⁰⁽⁸⁸⁾ Ez az igazságtalan állítás annyira rosszul esik az említettnek, hogy még a közgyűlés jegyzőkönyvét sem hajlandó megfogalmazni. Újabb bizonyíték ez Sina gonoszlelkű rosszindulatára. – Tschurlt az utókor a soproni vasút önzetlen és lelkes pártfogójaként ismeri.

A soproni pályaudvar 1855 körül
(Reschka acélmetszete)

Széchenyi a még hiányzó pénzösszeg előteremtése ügyében ismételten Apponyi György kancellárral is tárgyalt. Végül május 14-én megérkezett a kancellária döntése. Eszerint a 750 000 Ft-nak kölcsön formájában történő felvételét engedélyezték a Sopron–Németújhely-i Vasúttársaság részére.

A pénzügyi zavarokon felül ebben az időszakban újabb nehézséget jelentett, hogy a gloggnitzi vasút is akadályokat támasztott a forgalom lebonyolításával kapcsolatos tárgyalások során. A soproniak a vasút feltételeit elfogadhatatlannak minősítették. Ez a körülmény ismét Sina jóindulata ellen szól, hiszen a gloggnitzi vasút is az ő vállalkozása volt, és ha a részvénytársaság megalakulása során előjogairól és mindennemű személyét kiemelő megkülönböztetésről le is mondott s jogai csak a részvényeseket, illetőleg a vezetőséget megillető jogok voltak, a bankárnak feltétlenül mégis oly nagy befolyásának kellett lennie, amely lehetővé tette volna, hogy a két társvállalkozás között nehézség már eleve se támadhasson.

Az építkezés 1847. év nyarán fejeződött be, s az első próbavonat augusztus 2-án járta be a vonalat. A megnyitást eredetileg augusztus 16-án kívánták megtartani, de ezt – feltehetőleg a nemzeti ünnep miatt – augusztus 20-ra halasztották. Az ünnepies megnyitásra a 9 kocsiból álló különvonat ezen a napon 7 órakor indult el Bécsújhelyről, s a korabeli feljegyzések szerint 8,43-kor érkezett Sopronba. Itt díszlovéssal, a katonaság és a polgárőrség sorfalával, különböző ceremóniákkal, majd bankettel fogadták az érkezőket. A menet a városba is [bevonult](#). Az ünnepség után a különvonat még aznap délelőtt visszament Bécsújhelyre. Ezt követően a vonalon megindult a rendszeres forgalom, amelyet a gloggnitzi vasút bonyolított le. Minden bizonnyal a vonalon a Schönerer által Philadelphiában vásárolt – a Norris cég gyárában készült – neves „Philadelphia” mozdony is közlekedett.

Érdekes, hogy Széchenyi István – amint azt már három héttel előbb közölte Lunkányival – nem vett részt az ünnepségeken, s augusztus 20-án Pesten tartózkodott. Az új vonalon először az említett év október 5-én

utazott Sopronból Bécsbe. Az akkori menetrend szerint a vonat Bécsújhelyen fél órát várakozott, majd 5,15-kor indult tovább s 7,30-kor érkezett Bécsbe. Jellemző Széchenyi szerénységére, hogy teljes menetdíjat fizetett. Az utazás egyébként igen kedvező benyomást tett rá.

12	
Von Oedenburg	
gehen die Trains ab	
um $\frac{1}{2}$ 6 U. Fr.	Gemischter-Train nach allen Stationen bis Neustadt und Sloggnitz, dann als Personen-Train nach Theresienfeld, Felixdorf, Leobersdorf, Wöllau, Baden, Gumpoldskirchen, Mödling, Brunn, Piesing, Weidling und Wien. (In Verbindung mit der k. k. südl. Staats-Eisenbahn bis Raibach.)
$\frac{1}{2}$ 2 Uhr Nach.	Gemischter-Train nach allen Stationen bis Neustadt, dann Theresienfeld, Felixdorf, Leobersdorf, Wöllau, Baden, Gumpoldskirchen, Mödling, Brunn, Piesing, Weidling und Wien. (In Verbindung mit der Nordbahn.)
Von Mattersdorf	
gehen die Trains ab	
um $\frac{1}{4}$ 7 U. Fr.	Gemischter-Train nach allen Stationen bis Neustadt und Sloggnitz, dann als Personen-Train nach Theresienfeld, Felixdorf, Leobersdorf, Wöllau, Baden, Gumpoldskirchen, Mödling, Brunn, Piesing, Weidling und Wien. (In Verbindung mit der k. k. südl. Staats-Eisenbahn bis Raibach.)
$\frac{1}{4}$ 10 U. Vor.	Gemischter-Train nach allen Stationen bis Oedenburg.
2 Uhr Nach.	Gemischter-Train nach allen Stationen bis Neustadt, dann Theresienfeld, Felixdorf, Leobersdorf, Wöllau, Baden, Gumpoldskirchen, Mödling, Brunn, Piesing, Weidling und Wien. (In Verbindung mit der Nordbahn.)
$\frac{1}{4}$ 8 Uhr Ab.	Gemischter-Train nach allen Stationen bis Oedenburg.

A Sopron–Bécsújhely-i vasút menetrendje 1850-ben

61A vasút megnyitása természetesen nem mentesítette a vállalatot az anyagi gondoktól. Széchenyi ezzel kapcsolatban október végén Bécsben Sinával tárgyalt egy 55 000 forintos váltó beváltása érdekében. Ez sikerült ugyan, de a nehézségeket távolról sem hárította még el. Széchenyinek 1848 elején István nádorhoz írt leveléből kitűnnek a nehézségeket előidéző okok. Eszerint a részvények értéke erősen leszállt, jóval a névérték alá. Emellett Kübeck Frigyes, udvari kamarai elnök nem adott helyt annak a kérelemnek, hogy a társaság a részvényesektől a még nem esedékes részleteket is bevonhassa. A vonakodás eredménye azután

az volt, hogy a részvényesek nagyobb része egyáltalán nem is fizetett. Ekkor a vállalkozás vezetőinek egyedüli reménye csupán abban maradt, hogy a vasút forgalma folyamatosan növekszik s így a bevételek is mind nagyobbak lesznek.

A vasúttársaság anyagi gondjai több jogtiprást is előidéztek. A parasztoktól kisajátított és megváltott földek nagy részét ugyanis még mindig nem fizették ki, holott az igénybevétel már három évvel előbb – 1845-ben megtörtént. Ez végül is odavezetett, hogy a nagymartoni parasztság 1848. április 10-én – jogos követeléseinek biztosítása érdekében – valósággal fellázadt a vasút ellen. Ennek során a lerakott kilométerköveket is felszedték. A Sopronból kivezényelt 224 főnyi katonaság sem tudta a nyugalmat helyreállítani, mivel a mintegy 3 000 főnyi földművestömeg követelését fenntartotta. Az összegyűlt tömeg bejelentette, hogy amennyiben pénzüket nem kapják meg, a község határában a vasútvonalat lezárják és a forgalom lebonyolítását megakadályozzák. Erre figyelemmel április 12-én Bécsből újabb 500 főnyi katonaságot rendeltek ki. Ezeket a felvételi épületben szállásolták el, kellő fenyegető magatartást is tanúsítottak, de a „felkelést” nem tudták letörni. A vasúttársaság végül is komoly ígéreteket volt kénytelen tenni adósságának kiegyenlítésére.

A megépített vasútvonal messzemenő kihatással volt Sopron város további fejlődésére. – A gazdasági, kereskedelmi helyzet fejlesztésén kívül a város a Neuhoftól épített vasútállomás felé gyorsan kiépült. – Széchenyi István e vasúttal maradandó szolgálatot tett a városnak.

*

Ismertetésünkhöz hozzátartozik, hogy Széchenyi és a nádor közbenjárására még a soproni vasút építésének ideje alatt megalakult a helytartótanács mellett működő közlekedési bizottság. Elnöke – erre bevezetőnkben már utaltunk – Széchenyi lett, aki a bizottságnak 1846. év őszén történt végleges jóváhagyása után fokozott lendülettel fogott hozzá az országos közlekedési hálózat kialakításához. Az itt végzett több éves munkájának betetőzése az 1848. évi január hóban megjelent és az országos közlekedési hálózat fejlesztését, valamint kiépítését részletesen tárgyaló „Javaslat a magyar közlekedési ügy rendezéséről” című tanulmánya. Ezt Széchenyi gondolatai és irányítása alapján Kovács Lajos írta meg, az ebben lefektetett elvek és javaslatok kétségtelenül Széchenyitől származnak. A közlekedési javaslat messzemenően figyelembe veszi a már megépült, illetőleg építés alatt álló hazai vasútvonalakat és a jövő fejlődésének a kialakításában ezekre támaszkodik. A Közlekedési Javaslatban méltó szerepet kap a soproni vasút is. Ami eddig csak bátorítalan elgondolás volt, ti. a dél felé történő meghosszabbítás, az most már reális alakot ölt, mert azt Széchenyi az egész javaslattal együtt – bár hosszas viták után – jóváhagyatja az országgyűléssel. Eszerint a vasutat Csepregen át Szombathelyig, majd Nagykanizsáig tervezik meghosszabbítani, s itt csatlakozik a tervbe vett és sokat vitatott fumei vonalhoz. A javaslat e kérdés kapcsán megjegyzi azt is, hogy ennek a Sopron–kanizsai [62](#) vonalnak voltaképpen a Pécsen át Mohácsig tervezett vasút is.

A Közlekedési Javaslat kiadásával teljessé vált a szakadás Sina és Széchenyi között. Már az is, hogy Sina a soproni vasút részére a szükséges kölcsönöket csak 7 százalékos kamat ellenében volt hajlandó rendelkezésre bocsátani, jogosan háborította fel a vasút minden támogatóját és tagját. A másik részről viszont Széchenyi – az országos érdekek figyelembevételével – az egyelőre megvalósítandó első ütembe nem vette fel a jobbparti vasút kiépítését. A Pest és Bécs közötti összeköttetést ugyanis a részben már megnyílt középponti vasúttal most már ő is biztosítottaknak látta. Tasnerhez írt egyik leveléből kitűnik az is, hogy Sinának, a gyűlölt bankárnak kihagyását az ügyből egyébként is kívánatosnak látta.

A Sopron–Bécsújhely-i vasút menetrendje 1850-ben
(Sopron, Liszt Ferenc Múzeum)

⁶³E cikk által engedett keretek között – úgy hisszük – lényegében minden fontosabb mozzanatot felvázoltunk Széchenyi István munkásságáról a Sopron–Bécsújhely-i vasúttal kapcsolatban. Egyet nem szabad elfelejtenünk s ez különös jelentőséget ad ennek a vasútvonalnak: korunk egy nagy vívmányának feltalálója, Diesel mondotta, hogy minden alkotó a tervek és elképzelések igen nagy halmazával rendelkezik s ezeken dolgozik, de ezekből csak igen kevés valósul meg, s életükben ennek is csak elenyésző részét érhetik meg. Különösen vonatkozik ez a gondolat Széchenyi István közlekedési jellegű munkásságára. Széchenyi ugyanis a vasutak kiépítésére vonatkozó hosszú munkássága ellenére is csak egy esetben láthatta munkája eredményét. Megélte ugyan a Lánchíd befejezését és a győri-, sőt a déli vasút kiépítését is, de ekkor már döblingi magányában élt. Alkotó munkája során csak egy vasút épült meg s ez a Sopron–Bécsújhely-i vasút volt.

Széchenyi a magyar közlekedés s általában a magyar gazdasági élet fellendítéséért hallatlanul szívós,

kitartó munkát végzett. Az elmondottakból is kitűnik, hogy milyen céltudatosan, időt, pénzt, szellemi erőit nem kímélve törekedett az ország javára szolgáló javaslatainak megvalósítására. Az állandó, mértéktelenül végzett szellemi munka, aggodása javaslatai megvalósításáért s az ebből következő rendszeresen megfeszített idegállapot is hozzájárultak ahhoz, hogy 1848 őszén a döblingi gyógyintézet magányába kellett vonulnia. A vasúttal kapcsolatos munkásságát még itt sem hagyta abba. 1850 őszén például levelet küldött titkárának, Tasner Antalnak, amelyben az egész országot átszövő vasúthálózatról ír, amely, ha megvalósul, „paradicsommá” változtatja majd hazánkat.

*

Széchenyi holttestét 1860. április 10-én a Sopron–Bécsújhely vonalon hozták haza. – A rendőrség az általános megrendülés okozta zavargások lehetősége miatt nem engedte meg a gyászmenet végigvonulását a városon. Így holttestet az állomásról teljesen csendben viszik Czenkre. Úgy látszik a császárság még haló porában is félt a nemzet nagy fiától.

A tanulmány és az adatok összeállítása Östör József (1875–1949) Széchenyi-gyűjteménye alapján történt. Segítséget nyújtott Thier László gyűjteménye is.

A zárójelekben a jegyzeteknél található rövidített hivatkozások találhatók.

Bártfai Szabó László: Adatok Széchenyi István és kora történetéhez 1808–1860. I.–II. Budapest, 1943. (B. Sz. L. Adatok.)

Corti Egon Caesar: Das Haus Rothschild in der Zeit seiner Blüte 1830–1871. (Insel Verlag, 1928.)

Csatkai Endre: A Déli pályaudvar multja. Uj Sopronvármegye 1943. január 16.

Geiger krónika. (Sopron Városi Levéltár.)

Király Kálmán: A százéves magyar vasút. „Budapest”, 1946. augusztus.

Lipthay Sándor: Gróf Széchenyi István műszaki alkotásai. Budapest, 1896.

Majláth: Gróf Széchenyi István levelei I–III. (Majláth: Sz. I. L.)

Östör József: Széchenyi István és Sopron. Soproni Szemle, 1942. február 15.

Östör József: Széchenyi és vármegyéje. 1942.

Östör József: A döblingi Széchenyi. Budapest, 1944.

Strach Hermann: Von den ersten Anfängen bis. zum Jahre 1867. (Geschichte der Eisenbahnen der k. u. k. Monarchie. Band. L)

Széchenyi István: Javaslat a magyar közlekedésügy rendezéséről. Pozsony, 1843. (Közl. Jav.)

Viszota Gyula: Gróf Széchenyi István naplói (V. és VI. kötet) Budapest, 1937. és 1939. (Sz. N.)

64 Széchenyi Istvánnak, valamint a Sopron–Bécsújhely-i vasút építésével összeköttetésben álló, a tanulmányban szereplő személyek:

Apponyi György (1808–1899), királyi tábla bírása, al-, majd főkancellár.

Batthyány Lajos (1806–1849), az első magyar miniszterelnök.

Gervay József Sebestyén államtanácsos, az állam és konferenciális tanács jegyzője, Metternich irodájának igazgatója.

Goldschmidt – Rothschild mérnöke.

Kübeck Frigyes (1780–1855), az általános kamara elnöke Bécsben.

Lechner József a főépítészeti hivatal igazgatója.

Luka Sándor váltótörvényszéki bírós.

Lunkányi János († 1859), Széchenyi nevelője, majd jószágigazgatója.

Mérey Sándor helytartótanácsos.

Noszlopy Ignác soproni váltótörvényszéki elnök.

Paziazzai Mihály kancelláriai titkár.

Procopius György udvari ágens a budai főhivataloknál.

Rohonczy Ignác soproni követ, majd alispán.

Rothschild Salamon Mayer (1774–1855), a Rothschild család bécsi bankházának tulajdonosa.

Schedius Lajos (1797–1857), helytartótanácsos.

Schönerer Mátás mérnök.

Sina György bankár (1782–1856), a Sina-bankházak feje.

Sina János (1804–1869), a bécsi bankház főnöke.

Tasner Antal (1808–1876), Széchenyi titkára.

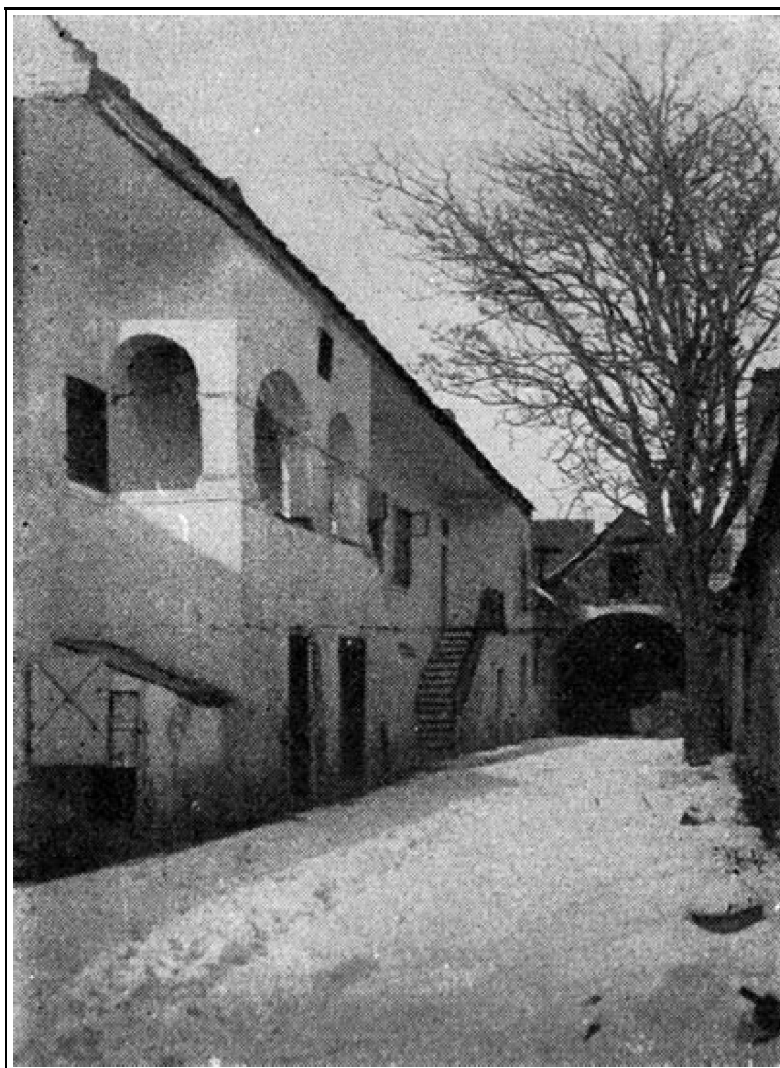
Tschurl Ede a vasúttársaság jegyzője, soproni kereskedő.

Ullmann Mór pesti bankár.

Vághy Ferenc a hétszemélyes törvényszék bírós.

Wirkner Lajos (1802–1882), kancelláriai titkár.

Zsedényi Ede (1804–1879), helytartótanácsi tanácsos, szepesi követ, az alsótáblai konzervatív párt egyik vezére.

A soproni postapalota helyén állt egyik ház udvara
(1910 körül készült fénykép)

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / Németh Sámuel: A soproni evangélikus líceum tanuló ifjúsága a XVIII. században

65 Németh Sámuel: A soproni evangélikus líceum tanuló ifjúsága a XVIII. században

A soproni evangélikus líceum, jelenleg Berzsényi gimnázium, 1957-ben ünnepli fennállásának a hagyomány szerint négyszáz éves örömmünepét. A háromszázéves évfordulón megjelent Müllner Mátyás tollából az iskola története.¹⁽⁸⁹⁾ 1907-ben, a háromszázötvenéves jubileumra Payr Sándor foglalta össze az intézet történetét.²⁽⁹⁰⁾ A négyszázados emlékünnepre szintén a leghelyesebb az iskola múltjával való

foglalkozás, az iskolatörténet egyes részleteinek pontosabb feltárása, mint az eddigi áttekintő, összefoglaló művekben lehetséges volt. Ez lesz a célja bizonyára a tervbe vett „Emlékkönyv”-nek. Ez volt a célja e sorok írójának is, amikor különösebben a XVIII. század iskolatörténetével foglalkozott.

A XVIII. századig az iskola történetéből főleg a következő mozzanatok emelkednek ki:

Az iskola megszervezése 1557-ben a Szentlélek-templom felett lévő dombon (am Pflaster). A megszervezés körül különösen Hummel Kristóf polgármester buzgólkodott. Első rektora 1557-ben Nusser Boldizsár volt.

Nagy csapás érte a fejlődő iskolát 1584-ben. Bécsből jövő rendeletre a lelkészeknek, tanítóknak a városból távoznok kellett, és csak a Bocskai-féle bécsi békekötés után 1606-ban nyílhatott meg újra az iskola, 22 évi szünetelés után.

A XVII. századnak egyik legnevezetesebb mozzanata, hogy 1657-ben a latin gimnázium mellett megszervezi a városi tanács és az evangélikus konvent a magyar gimnáziumot is. Az alapítás két okból történt: 1) hogy a dunántúli magyar evangélikus gyülekezeteket magyar lelkészekkel láthassák el, és 2) hogy a soproni német fiúk idehaza tanulhassanak meg magyarul. Első rektora Kövesdy Pál volt. (1658–1664), akinek nevét az irodalomban az 1686-ban megjelent magyar nyelvtana tartotta fenn. Ennek a gimnáziumnak tanterve tökéletesen megegyezett a régebbi latin gimnáziummal, de ebben az iskolában még beszélni sem volt szabad németül. A szervezeti szabályzat kimondja, hogy: „*exulet prorsus lingua Germanica*”: a német nyelv teljesen száműzessék.³⁽⁹¹⁾

A XVII. század közepén tehát három gimnáziuma volt Sopronnak: a jezsuita gimnázium és a két evangélikus, az egyik a régi helyén (am Pflaster), a másik, a magyar gimnázium ott, ahol ma is áll.

Azonban alighogy fejlődésnek indult az új iskola, 1674-ben a Wesselényi-féle összeesküvés ürügye alatt Pozsonyba idéztek minden soproni evangélikus ⁶⁶lelkészt és tanítót. Csak akkor szüntették be ellenük az eljárást, amikor a tanács az iskolákat, templomokat a katolikusoknak átadta. Csak a soproni országgyűlés után, 1681-ben kapták újra vissza iskoláikat az evangélikusok. Ekkor azonban már csak a magyar iskola nyílt meg 1682. július 9-én.

A megnyílt iskola mintegy a tanárok személyében is jelezte, hogy folytatója, egybeolvasztója a volt két iskolának. A latin gimnáziumnak volt conrectora, Fridelius János lett az új egyesített iskola rektora, a magyar iskola tanárai közül Czenky Márton tanított az új iskolában is.

A XVIII. század elejétől fogva tehát az egyesült két gimnázium története foglalkoztat bennünket. *Ez alkalommal különösképpen a XVIII. század tanuló ifjúságáról, elhelyezkedéséről, a diákjóléti intézményekről, a tanulók fegyelmzéséről szólnak.*

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / Németh Sámuel: A soproni evangélikus líceum tanuló ifjúsága a XVIII. században / A tanulók száma

A tanulók száma

Az evangélikus gimnáziumok között népesség tekintetében gimnáziumunk a XVIII. században a közepes létszámúak közé tartozott. A hatvanas évekből származó kimutatások szerint legnépesebb Pozsony (502), utána következik Késmárk (280), Sopron (211), Eperjes (203), Selmechánya (57). Sopronra vonatkozó

adataink vannak még 1741, 1742 és 1777-ből. 1741-ben a létszám 292, ebből azonban 151 elemi iskolás, 1742-ben 259, ebből 120 az elemi iskolai tanuló. Az 1777-i főigazgatói látogatásra készített kimutatásban 243 tanuló szerepel, ebben a számban azonban csak a gimnázium tanulói vannak feltüntetve úgy, hogy a negyvenes évek 141-es, illetőleg 129-es létszámához képest lényeges emelkedést találunk. Ezt három tényező okozta: 1) a győri evangélikus gimnázium bezárása, 2) a pápai református főiskola lefokozása, úgyhogy *Sopron egyediül protestáns gimnázium volt Dunántúlon*, 3) az iskola kiváló vezetése mind a rectorok, tanárok, mind a fenntartó egyházközség részéről.

A nagy református és katolikus gimnáziumok létszámától így is messze elmaradt gimnáziumunk. Sárospatakon 1771-ben 1270, Debrecenben 1478, Nagyszombatban a jogászok nélkül 968 tanuló volt.⁴⁽⁹²⁾

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / Németh Sámuel: A soproni evangélikus líceum tanuló ifjúsága a XVIII. században / Anyakönyvek. Az 1777-i kimutatás

Anyakönyvek. Az 1777-i kimutatás

Az 1681–1781-ig terjedő időből sajnos csak két anyakönyv maradt fenn s ezek is osztálynaplók, nem terjednek ki az egész ifjúságra. Az egyik a sexta, a legalsó osztály anyakönyve: *Catalogus discipulorum classis sextae ab anno Domini 1738. die 9. Septembris*. Az első bejegyzés 1738. szeptember elsejéről szól, az utolsó 1777. november 18-ról. Az osztálytanár: Bauhofer Richárd 1738–1768-ig 498 tanuló írt be osztályába. 1768-ban Szakonyi József vette át a sexta vezetését s 1777. június 18-ig 210 növendéke volt. – A második anyakönyv a quintáé: *Catalogus discipulorum V. classis ab anno 1762. mens. Septemb.* Itt az első bejegyzés 1762. november 20-án történt, az utolsó 1803. június 8-án. Az összes bejegyzett tanulók száma 740. Az ilyen osztálynaplókön kívül volt még a rectornál egy egyetemes névkönyv az összes tanulókra kiterjeszkedőleg: „album discipulorum”, sajnos ilyen nem maradt ránk. Az osztálynaplók is megsemmisültek a legutóbbi háborúban.

Az 1777-i főigazgatói látogatás alkalmával beterjesztett kimutatás azért nagy jelentőségű, mert közli az összes tanulók névsorát osztályok szerint, közli ⁶⁷a tanulók életkorát, származási helyét, soproni elhelyezkedését, tanulmányi és erkölcsi előhaladását, s így a kimutatás révén pillanthatunk be először részletesebben a tanulók életviszonyaiba.⁵⁽⁹³⁾

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / Németh Sámuel: A soproni evangélikus líceum tanuló ifjúsága a XVIII. században / A tanulók származása

A tanulók származása

Az 1777-i kimutatás szerint iskolánk a következő megyékből kapta növendékeit:

Bács	1	Jásznagykun	1	Trencsén	4
Bánság	2	Komárom	1	Ung	1
Bars	2	Liptó	1	Vas	51

Békés	1	Nógrád	5	Veszprém	31
Bodrog	3	Pest	11	Verőce	2
Borsod	2	Pozsony	2	Zala	10
Fejér	3	Sopron megye	27	Zólyom	2
Gömör	7	Sopron városa	45		
Győr	26	Sümeg	2	Összesen	<hr/> 243

A közölt adatokból és az említett anyakönyvek alapján tehát tanulóink származására vonatkozólag a következő megállapításokat tehetjük:

a) A gimnázium tanulóinak zömét a közel fekvő Sopron, Vas, Győr, Veszprém megyék szolgáltatták. Ezekben a vármegyékben élnek Dunántúlon tömegesebben az evangélikusok. Különösen a jómódú, intelligens, hitbuzgó kemenesaljai családok fiait találjuk nagy számmal. Vas megyéből került ki 1777-ben az ifjúság egy ötöde: 51. A Vas megyei családok közül a következőknek fiait találjuk iskolánkban: Király, Gömbös, Guoth, Pálffy, Berky, Sikos, Kartsay, Radó, Berzsényi, Mecséry, Boda, Hajas, Döbröntey, Dukai Takács, Schneller, Mihátsi, Koltai Vidos, Kisfaludy, Bárány, Ivány, Tulok, Túlmos, Nagy, Mesterházy.

b) Azt természetesnek találjuk, hogy Sopron megye és Sopron városa együttesen a legtöbb tanulót adták a megyék közül: 72-t. Ebből a számból a megyére 27, a városra 45 tanuló esik. Itt is megtaláljuk azokat a családokat, amelyek fiaikat hagyományos egyházi ragaszkodással évszázadokon át gimnáziumunkba küldték. Ilyenek: a mankóbüki Horváth, Mesterházy, Asbóth, Ajkay, Doctorits, Bárdossy, Torkos, László, Szemerey, Tátay, Jakab, Bognár, Vörös, Balogh, Noszlopy, Nagy, Káldy, Conrád, Schreiner stb. családok. A soproni családok közül a következőknek fiai szerepelnek a kimutatásban: Lederer, Reisch, Waltersdorfer, Kayser, Heimler, Limberger, Artner, Lenk, Krug, Schiller, Töpler, Wohlmuth, Gabriel, Schranz, Schmidt, Scheffer, Thirring, Karner, Neidherr, Kundt, Kleeblatt, Kleinrath, Schindler, Tschurl, Gruber, Laitner, Roth, Tiefbrunner, Braumüller, Rupprecht stb. családok.

A soproni tanulóknál feltűnő, hogy aránylag kevesen jutnak fel a magasabb osztályokba. A legelső osztályban 1777-ben 16, a másodikban 8, a harmadikban 15, a negyedikben 2 soproni tanuló volt, az ötödikben és hatodikban már egy sem. Valószínű magyarázata ennek a jelenségnek, hogy a soproni jómódú és intelligens iparosok és kereskedők nem akarták elmulasztani az előttük lévő alkalmat, de viszont fiaikat nagyobb részben üzletükben tartották s ezért elégnek ítélték, ha egy-két alsó osztályt végeztetnek el velük.

68c) A többi megyéből az ismeretes Győry, Ihász, Győrffy, Perlaky, Fejér, Szalay, Barcza, Hrabovszky, Podmaniczky, Prónay, Kenessey, Zsoldos, Illés stb. nevekre bukkanunk. A Felvidékről a Fábri, Royko, Zubeck, Ottlik, Blasy, Bucho családok bizonyára a német nyelv tanulásaért küldték ide fiaikat. Feltűnő, hogy sok szerbet találunk a Délvidékről. Valószínűnek tartjuk, hogy őket is a német és a magyar nyelv vonzotta ide. Leontievics, Manolievits, Subits, Bellics, Markovits, Nedelkovits, Raits, Stojanovits, Nikolics, Jankovits, Adamovits, Popovich stb. a neveik ezeknek a délszláv tanulóknak. Hogy jól érezték itt magukat, bizonyítja Popovich bejegyzése Löw Károly Frigyes albumába: „Extra Pannoniam non est vita, si

est vita, non est ita.”

d) Az 1777-i kimutatásban a legalsó osztályban a 26 tanuló közül nem soproni csak 9! Ennek a magyarázata, hogy a vidéki tanulók az alsó egy-két osztályt odahaza végezték, s legtöbbször a második vagy harmadik osztályba vették fel őket. Kis János is a vadosfai iskolából a gimnázium harmadik osztályába lépett.

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / Németh Sámuel: A soproni evangélikus líceum tanuló ifjúsága a XVIII. században / Anyanyelv, előmenetel, vallás

Anyanyelv, előmenetel, vallás

Az *anyanyelvre* vonatkozólag kimutatás nem készült. Van egy rovat „Natio” címszóval, ez alatt azonban mindenki „Hungarus” jelzéssel szerepel, az egyetlen Garanchichról mondja, hogy „Rascius” = rác. Nemzetiségi szempontból mindenesetre nagyon változatos az ifjúság képe, de azért kétségtelen a magyarság túlsúlya. Ha csak a magyar nevéket vesszük is magyar anyanyelvűeknek, akkor is az 1777-ben kimutatott 243 tanuló közül 134 a kétségtelen magyar anyanyelvű.

Az *előmenetel* jelzése vonatkozik az erkölcsi magaviseletre (mores) és a tanulmányi előmenetelre (studia). Az előbbi a következő jelzőkkel jelzik: mediocris, probus, non malus, non adeo bonus, cultus, incultus, petulans, bonus, obsequens, modestus, – az utóbbira a következő megállapításokat találjuk: diligens, intendens, laboriosus, sedulus, transit. Határozott érdemjegyeket tehát ekkor még nem találunk.

A *vallás* szempontjából azt lehetne mondani, tisztán evangélikus az ifjúság. Katolikus tanulót nem volt szabad felvenni. A szerbek görög-keletiek s volt még egy-két református, akik Pápáról jöttek, egyrészt az ottani iskola lefokozása miatt, másrészt azért, mert számukra özv. Telekesi Török Istvánné alapítványt tett. 1741-ről feljegyzí Hajnóczi, hogy 16 református volt és 6 görög-keleti.

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / Németh Sámuel: A soproni evangélikus líceum tanuló ifjúsága a XVIII. században / A tanulók elhelyezkedése Sopronban

A tanulók elhelyezkedése Sopronban

Az 1777-i kimutatásnak egyik kérdőpontja: „modus vivendi”, vagyis hogyan vannak a tanulók elhelyezve Sopronban. A kimutatásban és a két anyakönyvben található válaszok eléggé kimerítően tájékoztatnak bennünket a tanulók elhelyezkedéséről. Ezeket a feleleteket találjuk: domi, -domo, -cambio, -victu conducto, -fundatione et beneficio, -instructione. – Mít jelentenek ezek a szavak?

a) *Domi* = otthon van, teljes ellátása a szüleinél. Ez a jelzés tehát a soproni tanulókra vonatkozik. Pl. Johannes Rupprecht, Sopronium, alitur domi apud parentes.

b) *Domo* = hazulról kapja az élelmet. Amint azt Gamauf magyarázza:⁶⁽⁹⁴⁾ „domo, id est victualia horsim subministrando a parentibus.” – „abból az élelemből él, amelyet szülei idehoznak neki.” Azt gondolhatnók, hogy a szegény ⁶⁹tanulókat látják el így hazulról, hogy így olcsóbb legyen az élelmezés. De nem így van. Éppen a jómódú nemesi házak fiainál látjuk ezt a jelzést. Így pl. a Radó (Lak), Vidos (Asszonyfa),

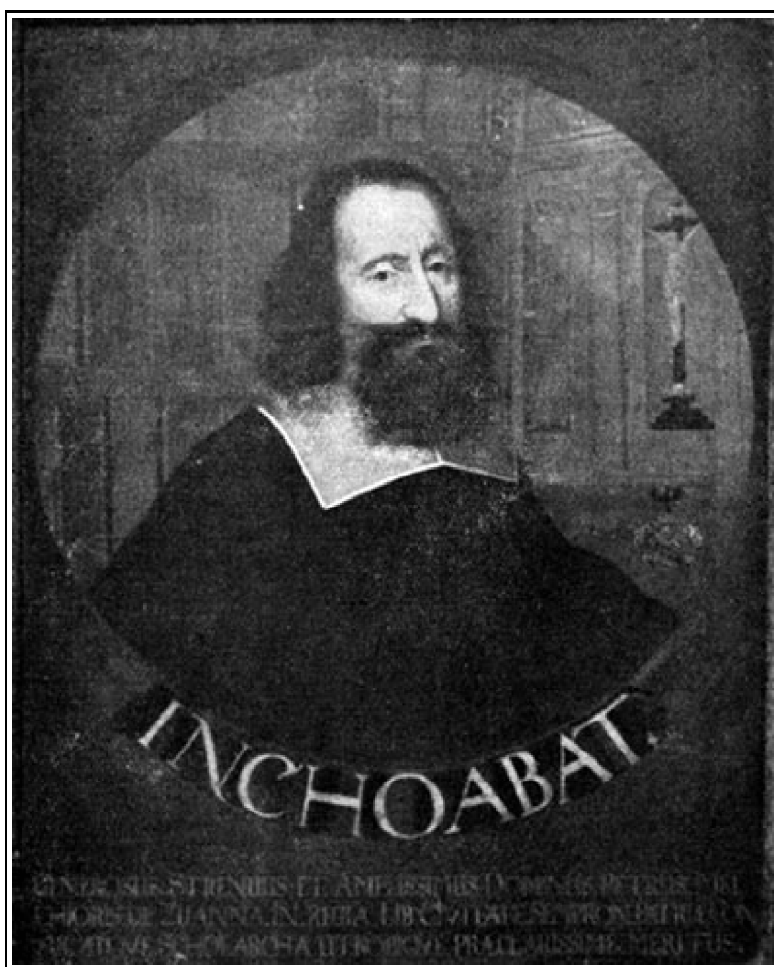
Berzsenyi (Magasi) családok hazulról látják el fiaikat.

c) *Cambio* = cserében van. Általános jó szokás volt, s szinte csak a napjainkban szűnt meg. Pedig nagy jelentősége volt! A szegényebb magyar családnak Sopronban annyiba került a fia ellátása, mintha otthon maradt volna, a német fiú megtanult magyarul, a magyar németül, s a fiak révén baráti kapcsolatok létesültek a magyarok és németek között.

d) *Victu conducto* = fizetett ellátás. Soproni polgárcsaládok diákokat tartottak úgy, mint napjainkban is. Csakhogy mivel a XVIII. században nagyon kevés tanuló étkezhetett az alumneumban, nemcsak szálláson, hanem étkezésein is az illető családnál voltak. Tartottak a tanárok is diákokat.

e) „*Fundation, et beneficio*” = „alapítványokból és jótéteményekből.” A jótétemények alá sorozhatjuk az alumneumot is, amelyről a diákjóléti intézményeknél külön szólnunk.

f) *Instructione* = tanításból. Ezek az úgynevezett *pedagógusok*, akik a gyengébb tanulókat tanították, otthon vigyáztak rájuk, az iskolába kísérték őket.

Zsuzsanna Péter Menyhért, a líceumi nagykönyvtár alapítója (1666)

70A pozsonyiaknál ugyanezen helyzetet, ugyanazokat az elnevezéseket találjuk: a) domestici hujates =

idevalók, b) propriis sumptibus viventes = saját költségükön élnek, c) per cambium = cserében vannak, d) in paedagogiis = tanítanak, e) in alumneo = az alumneumban vannak elhelyezve.

Kis János „EMLÉKEZÉSEI”-ben szól az ő ellátásáról, s világos képet rajzol róla, amely megfelel a fentebb mondottaknak.⁷⁽⁹⁵⁾ „Szüleim jóságának s szeretetének az is bizonyosága vala, hogy szegénységek mellett sem hagytak az *alumneumra*, az az azon intézetre szorulnom, melyben a szűkölködő tanulók ingyen kapnak ebédet. Eleinten *cserében* soproni gyermekeket vivének le helyettem, kik nálok magyarul tanultak. Azután egy pár esztendeig *hazulról* küldének számomra élelmet, a szállásért és főzésért alku szerint fizetvén. Utóbb pedig a tehetősebb szülők, kik gyermekeik mellé felvigyázóul, s a *tanításbeli segédiül* használtak, fogadának számomra szállást és asztalt, s ekkor mint már nagyobb diákot a soproni konvent is szegény és szűkölködő tanulók számára rendelt hagyományokból részeltete évenként néhány forintokból álló *stipendiumban*. ”

Íme Kis János életében együtt látjuk az *alumneum*, a *cambium*, a *domo*, a pedagógia és a *stipendiarii* fogalmak magyarázatát.

Gamauf még egy módját említi a diákok létfenntartásának, az ő elnevezése szerint „Pagendienst”, talán „belső inas”-nak lehetne fordítani. Említi, hogy nagybátyja, Gamauf Sámuel mint soproni diák dr. Küttel házában talált ilyen elhelyezést egész tanulói pályája alatt. Gamauf szerint, s amint láttuk Kis János szerint is, legkevésbé szerették a tanulók az *alumneumi* ellátást, s inkább vállaltak ilyen belső inaskodást előkelő, gazdag családoknál. Ezeknek pártfogásával szerezhettek tanítványokat is s lehettek így „pedagógusok.”

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / Németh Sámuel: A soproni evangélikus líceum tanuló ifjúsága a XVIII. században / Alumneum

Alumneum

Az evangélikus és a református iskolák még régóta végzik azt a tehetségmentést, amelyet az állam ma olyan nagyvonalúan végez. Iskoláink tanulóinak jó része szegény tanuló volt. Hajnóczi beszéli, hogy mikor Lőcsén tanult, egy ízben tanuló társaival kirándult a Kárpátokba. Zivataros idő miatt kénytelenek voltak Késmárkon megállapodni. Meglátogatták az iskolát, s itt a falon egy képet látott, egy szárnyas ifjú képét, amint kiterjesztett szárnyával sóvárogva akar repülni a magasba. Egyik lábára azonban nagy kő van kötve s ez húzza lefelé. Ez a kő a szegénység, amint a felirat is jelezte:

Ingenio poteram superas volitare per auras,
Me nisi paupertas invida deprimeret.

(Lelkem az égi magasba repülni sóvárgva szeretne
Ám az irigy szükség nagy súlya húz lefelé.)⁸⁽⁹⁶⁾

Sok magasba lendülő pályát rántott vissza a nyomorúság, de az iskola, a patrónusok mindig igyekeztek a nyomasztó szegénységen könnyíteni. A reformátusoknál a bennlakással egybekötött konviktus, az evangélikusoknál az *alumneum*, az ingyenes vagy kedvezményes étkeztetés jelentette a diákjóléti intézményt s azonkívül természetesen a különböző ösztöndíjalapítványok.

Kétségtelen, hogy az *alumneumnak* valamilyen alakja megvolt már a XVII. században is. A városi számadások között találjuk 1640-ből Valla Lukács nyugtáját, amelyben nyugtázza, hogy az 1640. évre

összesen 104 magyar tallért 7 ⁷¹sillinget és 2 garast vett fel az *alumnusok számára*. (Zur Erhaltung der Schulalumnorum).⁹⁽⁹⁷⁾ Amikor 1682-ben nyolc évi szünetelés után újra megnyílt a bezárt iskola, felélesztették ezt az alumneumot is. A működésével azonban úgy látszik nem voltak megelégedve. Az 1717. *esztendő jelentős határidő diákjóléti intézményeink történetében. Ehhez az évhez fűződik az alumneum újjászervezése, alapítványok létesítése, patrónusok megnyerése*. Kastenholz András lelkész buzgólkodott különösen ebben az irányban. Az ő gondoskodó szeretetének, találékonyságának, lelkes buzgalmának köszönhetjük, hogy az alumneum céljaira s majd általában ösztöndíjakra annyi sok alapítvány létesült a XVIII. század első felében. Kastenholz soproni származású. A líceumban Fridelius alatt végezte tanulmányait. 1701–1704-ig a lipcsei egyetemen tanult, 1706-ban Nemescsóra, majd innét Kőszegre került lelkésznek. A Kőszegen ez időben elterjedt pestisjárvány idején bátran, férfiasan viselkedett. Úgy látszik ezért is, de meg mivel mint sopronit ismerték, 1713-ban, amikor a járvány Sopronban is felütötte fejét, a soproniak Meiszner Mihály és Serpilius Keresztély mellé kormányengedéllyel mint „*expositus pestilentiarius*”-t megválasztották. Serpilius 1714-ben meghalt, ekkor Kastenholzot rendes lelkésszé választották s itt működött haláláig, 1724-ig.¹⁰⁽⁹⁸⁾

A XVIII. század elején, Kastenholz idejében szomorú viszonyok között volt az evangélikus közélet, s szomorú volt különösen az ifjúság helyzete. A protestánsok a városi, megyei, állami hivatalokból teljesen kiszorultak s ez volt a célja a decretális eskünek is. A templomok, iskolák száma a múlt évszázadokhoz képest sok százal csökkent, s ezzel együtt csökkent természetesen a lelkészi és tanítói állások száma is, úgyhogy a protestáns ifjúság elhelyezkedése mind nehezebb és nehezebb lett s félni lehetett, hogy nem lesznek lelkészei és tanítói az egyháznak, mert mindinkább kevesbedett azok száma, akik magasabb iskolát végeztek. Hozzájárult még az évekig tartó háborús nyomorúság, úgyhogy amint Kastenholz írja, a vidéki lakosság nem tudja fiait Sopronba hozni, s vagy otthon marad a tehetséges ifjúság és barbárságba süllyed, vagy más iskolába távozik, ahol nagyobb támogatást remél. Sopron polgársága nem tudja önmaga ellátni ezeket a szegény tanulókat, s ezért támadt Kastenholznak az a gondolata, hogy a Sopronban és Sopron vidékén lakó jómódú hitsorsosokat mintegy patronátusnak megszervezi, s ezeknek évi határozott összegű hozzájárulásra alapítja az alumneumot.¹¹⁽⁹⁹⁾

Szándéka sikerült is. A patrónusok közül elsőnek *Telekesi Török István*, a volt kuruc generális, Szent-András és Egyed földesura jelentkezett, a magára vállalta hat tanulónak ellátását. Egy tanuló évi ellátási díját 30 frt-ban állapították meg. Telekesi Török az évi 180 frt-ot 1719-ig beszolgáltatta, ebben az évben pedig a 180 frt-nak megfelelő tőkét: 3 000 frt-ot fizetett be a konvent pénztárába. Más kikötése nem volt, minthogy amíg él, ő nevezi ki a hat alumnust.¹²⁽¹⁰⁰⁾

Török példáján felbuzdulva, és a soproni lelkészek felhívásának engedve, egymás után jelentkeztek a patrónusok, akik bizonyos évi járulék fizetésére kötelezték magukat. Maga Kastenholz is vállalt egy tanulót, vagyis évenként 30 frt-ot fizetett be erre a célra. Ostffy Mihály is az elsők között volt. A Sopronban levő evangélikus osztrák főnemesség különösen nagy megértést és áldozatkészséget ⁷²mutatott. Közülük a következők ajánlottak fel különböző összegeket: gróf Auersperg Augustin, gróf Metternichné, szül. Regal grófnő, gróf Regal, Buda katonai parancsnoka, Volkra Szidónia grófnő, gróf Kornfail, gróf Rudolphiné, gróf Seckendorf tábornok, gróf Wurmbrand Vilmos. özv. gróf Regalné, szül. Metternich grófnő, gróf Stein Henrik, Löffelholtz bárónő, gróf Windischgrätz Ehrenreich.

Egy tanuló ellátását biztosító összegnél, tehát 30 forintnál kevesebbet egyik sem ajánlott fel. A bevétel ezekből a megajánlásokból 1723-ban 472 frt. 1732-ben 540 frt. volt. Idővel azonban a nevezett patrónusok közül sokan elköltöztek, elhaltak. Az elesett összegeket részben legalább pótolták az újabb alapítványok,

amelyek az ifjúság számára ösztöndíjakat juttattak.

1717. június 15-én nyílt meg az újonnan szervezett alumneum. Kastenholz bejegyzése szerint: „den 15. Juni hat man die ersten 7 Alumnos in hospitia vertheilet und denenselben Kosten gemietet.”¹³⁽¹⁰¹⁾ Az alumnusokra vonatkozólag szabályzat is készült, amelynek első pontját közli Kastenholz.¹⁴⁽¹⁰²⁾ Eszerint a konvent tudta nélkül senki sem vehető fel az alumneumba. Aki fel akar vétetni, az nyújtson be írásbeli folyamodást. Az alumnusok száma a tizenkettőt ne haladja túl. Az alumnusokra vonatkozólag Gamauf közli még,¹⁵⁽¹⁰³⁾ hogy az alumneumban gyülekeznek télen reggel 6, nyáron reggel 5 órakor. Reggeli istentiszteletet tartanak, amely énekből és imából áll, az imát a legidősebb olvassa. Ugyanígy történik este is. Az első 12 alumnus nevét is megtaláljuk az elszámolási könyvben és Gamaufnál is.¹⁶⁽¹⁰⁴⁾

A kérdés most már, vajon hogyan volt ez az alumneum szervezve? A Kastenholz-féle szervezés előtti időről Hajnóczy egyik colloquimában találunk értékes adatokat.¹⁷⁽¹⁰⁵⁾ Ebből a beszélgetésből megtudjuk, hogy 1738-ban a pestis veszedelme miatt hazaküldték a soproni tanuló ifjúságot. Kortod János tanuló sietve megy jóakarójához, Vicaldi Jánoshoz (akinek neve alatt tulajdonképpen Hajnóczy szerepel) és elpanaszolja neki helyzetét. Tanulmányait abba kell hagynia, el kell távoznia az alumneumból. Vicaldi azzal vigasztalja, hogy amikor ő diák volt, 1713-ban ugyanez történt övele is. Vigasztalja azzal is, hogy mennyivel jobb dolguk van most az alumnusoknak, mint az ő idejében... „Óh ti boldogok, mennyivel boldogabbak, mint mi voltunk akkoriban! Milyen bőkezűek most a patronusok. Nekünk nem volt mindegyikünknek külön szállásunk, hanem mindnyájan éjjel és nappal ugyanazon a helyen tartózkodtunk, ott, ahol ti most étkezni szoktatok. Elképzelheted, mit jelentett ez tanulás és egészség szempontjából egyaránt. Ti most szétszotva a polgárok házaiban laktok, ahol kinek tetszik. Az ételt a szállásadók jósága nyújtja. Nekünk nem volt coenánk, nekünk szürkület után nem volt szabad kitenni lábunkat a gimnáziumból. Fekvő helyünk gyalult deszka és kecskeszorból készült takaró. Ételnk kevés és szerény, vendégünk ellenben naponta számolhatatlan: legyek, bolhák, csótányok, poloskák ⁷³s ezek nemcsak az odahordott ételből lakmároztak, hanem a mi vérünkben is, pedig úgyis elég kevés volt. Ti mentesek vagytok Minerva táborának ettől a lovasságától és gyalogságától! Mikor már nem bírtam tűrni ezt a nyomorúságot, inkább a temetőben, a megholtak árnyai közt töltöttem az éjszakát s azoknak a sírhalmán aludtam, vagy a legalsó osztály ablaka alatt lévő gyöpre dőltem álmosan, mint hogy élő testemet odanyújtsam ezeknek a férgeknek, amelyek hemzsegték a mi alumneumunkban vagy inkább dologházunkban (ergastulum)!”...

A leírás nem valami rokonszenves képet fest az 1713-i állapotokról! A higiénia érdekében az időkben nem nagy gondot fordítottak, ezt tudjuk más iskolák internátusairól is. Hajnóczy leírása világosságot derít az alumnusok későbbi helyzetére is. Megtudjuk innét is, amit ugyancsak Hajnóczy igazgatói naplójából és a lelkeszek naplójából is tudunk, hogy 1717-től kezdve az alumnusok nem laktak együtt, nem volt internátus, hanem csak étkező hely. 1717–1741-ig a gimnázium egy helyisége külön az alumnusok számára volt fenntartva étkező és imádkozó helyül.¹⁸⁽¹⁰⁶⁾ Amikor Hajnóczy az elemi iskolából kivette a gimnázium első osztályát, külön helyet is adott neki, az alumneumot, amely ezentúl osztályterem is volt, étkező és imádkozó hely is. Eredetileg a lakásért és az élelemért a patrónusoktól megajánlott összeget: 30 frt-ot fizettek. Ezért mondja Kastenholz, hogy az első hét alumnust szétszotották szállásaikra és számukra ételmezést béreltek. (Kosten gemietet.) Később ez az összeg nem volt elegendő teljes ellátásra, s akkor részben mint ösztöndíjat pénzben adták ki az illetőknek, részben pedig az ételmet a polgároktól koldulták össze.¹⁹⁽¹⁰⁷⁾ Az alumnusok közül kettőnek feladata volt az étel szerzése (cibi procurandi negotium). Ezek a közös pénztárból évi hat forintot kaptak.²⁰⁽¹⁰⁸⁾ Gamauf szerint ezeknek naponta körül kellett járni a polgárok között s felkutatni azokat a jótékony lelkeket, akik másnapra hajlandók ételmet adni az alumnusoknak. A felkutatott helyekről másnap másik két alumnus elszállította az ételt.²¹⁽¹⁰⁹⁾ Az ételmen kívül az alumnusok számára pénzgyűjtést

is rendeztek. A gyűjtők ilyenkor régebben énekeltek is úgy mint Luther is diákkorában. Hajnóczi idejében az éneklést megszüntették. A lelkészek a szószékről hívták fel a polgárok figyelmét az adakozásra. A gyűjtők bizonyítványt kaptak a rector aláírásával és pecsétjével, hogy a katolikus gimnázium szintén kéregető növendékeitől meg lehessen őket különböztetni. Az ilyen gyűjtések egész szép eredménnyel végződtek: 1741. dec. 24-én száz forintot gyűjtöttek. Az adományt a temetések alkalmával befolyt összeggel együtt részben szétosztották az alumnusok között, részben közös kiadásokra fordították.²²⁽¹¹⁰⁾

Bár a dunántúli evangélikus egyházkerület nem volt felügyelő, kormányzó hatósága a soproni evangélikus egyházközségnek s így az iskolának sem, mégis természetes, hogy az iskola működését élénk figyelemmel kísérte. Hisz az egyházkerület vezető egyéniségei mind itt nevelkedtek s tudták, hogy a lelkész és ⁷⁴tanító utánpótlás csak innét várható. Mivel az egyházkerület gyülekezeteinek túlnyomó nagy száma magyar anyanyelvű volt, azért az egyházkerület különös gondot fordított arra, hogy magyar anyanyelvű lelkészek és tanítók kerüljenek ki az iskolából. Az 1746-ban Téten tartott egyházkerületi közgyűlés kiküldte Németh Sámuel (későbbi püspök) győri és Fábry Gergely vadosfai lelkészt, hogy ebben az ügyben tárgyaljanak a soproni konventtel. Az volt az egyházkerületnek a javaslata, hogy az alumnusok sorába a Telekesi Török stipendiáriusai közé mindenekelőtt magyar anyanyelvűeket vegyen fel a konvent. Az 1746. augusztus 20-án tartott konventgyűlés az egyházkerület javaslatát teljesen méltányosnak találta s megígérte, hogy amennyiben az illetők megfelelő okmányokkal igazolják, hogy szegények és az iskolától ajánló levelük lesz, elsősorban magyar anyanyelvűeket vesz fel az alumneumba.

Az alumnusok száma 1741-ben már 22-re emelkedett s ellátásuk élelemmel és a számukra rendezett gyűjtés kétségtelenül súlyos teher volt a polgárság számára. A polgárok azonban büszkéek voltak iskolájukra s szívesen áldoztak érte. Körülbelül ilyen módon látták el az alumneumot a többi evangélikus iskolában is. Pozsonyban p. o. „az alumneumban ebédet kapnak a polgároknak és nemeseknek önkéntes adományaiból.”²³⁽¹¹¹⁾ A késmárkiakról is azt olvassuk, hogy „a szegény tanulók az iskola konviktusában laktak és az összegyűjtött élelmiszerekből és pénzadományokból tartották fenn magukat.” Itt is volt éneklés a gyűjtések alkalmával.²⁴⁽¹¹²⁾

Hajnóczi mint helytelen szokást említi meg, hogy nyár idején különösen szénabetakarításra (foenisecia) s más mezei munkára is kikérik a polgárok az alumnusokat. Ez a munka a tanulók egészségére káros, tanulmányaikban akadályozza őket. Különben is, ha harmincan volnának is, akkor sem lennének elegendők arra, hogy mindenhová elmelessenek. S ha nem mennek, akkor meg az élelemgyűjtés alkalmával elkergetik őket a fazekaikkal. Hajnóczi szerint annyira megrögződött ez a szokás, hogy teljesen megszüntetni nem is lehet, de legalább meg kellene állapítani, hogy kik mehetnek és kikhez.²⁵⁽¹¹³⁾

Ez a csirájában olyan gyenge és szegényes alumneum a XIX. század végén és a XX. század elején oda fejlődött, hogy a teológiai, gimnáziumi és tanítóképző ifjúságának nagy része: 300–400 tanuló étkezett itt.

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / Németh Sámuel: A soproni evangélikus líceum tanuló ifjúsága a XVIII. században / Ösztöndíj-alapítványok

Ösztöndíj-alapítványok

A XVII. században és a XVIII. század elején a tanulóknak kiosztott segélyeket a városi, később az evangélikus egyházközségi pénztár fizette ki. Csak kevés ösztöndíj-alapítvány származik a XVII. századból. Az alumneum újjászervezésének évétől: 1717-től kezdve találunk nagyobb számmal

alapítványokat s ezután ezeknek kamatait az ev. konvent osztja szét az ösztöndíjas tanulók között. A lelkészek közül a „junior” az alumnusok ügyét vezette, a „senior” volt a stipendiumok administratora. Ez a lelkész számolt el a konventtel szemben, s ez osztotta ki a konvent határozata alapján az ösztöndíjakat. A Mária Terézia-féle nyomozás kiterjeszkedett az egyházi iskolák alapítványaira is és bekövetelte ezeknek jegyzékét. Részben ebből a jegyzékből, [26\(114\)](#) részben Gamauf és Müllner [75](#) Mátyás adataiból az 1766-ban meglévő alapítványokat a következőképpen állíthatjuk össze:

1. A gimnáziumi tanulók számára létesített ösztöndíjak tőkéje	16 760.– ft.
2. Egyetemei hallgatók részére	27 000.– ft.
3. Az iskola céljaira	1 000.– ft.
4. Az alumneum javára	5 500.– ft.
Összesen:	<hr/> 50 260.– ft.

Az ösztöndíjasok számára külön szabályzatot készített a konvent: „*Leges et statuta pia et salutaris a stipendiariis rite diligenterque observanda.*” A törvények az iskolai tanulmányokban való szorgalmat, az isteni tiszteletek pontos látogatását követelik az ösztöndíjat élvező ifjúságtól. Akik rosszul viselkednek, azokat pénzbüntetéssel sújtják. Ha ismételt figyelmeztetésre sem javulnak meg, megvonják tőlük a jótéteményt. [27\(115\)](#)

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / Németh Sámuel: A soproni evangélikus líceum tanuló ifjúsága a XVIII. században / A nevezetesebb ösztöndíj-alapítványok a XVIII. században

A nevezetesebb ösztöndíj-alapítványok a XVIII. században

1. <i>Lackner Kristóf 1631</i>
Egyharmada egyetemi tanulmányokat folytató, a többi gimnáziumi tanulók számára.	8 000.– ft
2. <i>Leövey Mátyás 1641</i>
A tanuló ifjúság számára.	2 560.–
3. <i>Raumschüssel Margaretha 1664</i>
Az ezer forintból 500 a latin,
500 a magyar iskola céljaira.	1 000.–
4. <i>Telekesi Török István 1719</i>
Hat alumnus költségeinek fedezésére.	3 000.–
5. <i>Csányi János 1726</i>
Egy tanuló évi 30 ft.	500.–

6.	<i>Löffelholz Konstanzia bárónő 1725</i> Hat szegény nemes ifjú egyenként 30 frt-ot kapjon.	3 000.–
7.	<i>Geusel Ádám 1720</i> Joghallgatónak vagy orvostanhallgatónak.	5 000.–
8.	<i>Radl Sámuel 1729</i> Hét szegény sorsú, egyetemen tanuló teológusnak. Elsősorban olyanoknak, akik a soproni evangélikus gimnáziumban végeztek.	7 000.–
9.	<i>Sailer Mária Magdaléna 1747</i> Szegény tanulók számára.	500.–
10.	<i>Telekesi Török Istvánné Komáromi Katalin 1732</i> A soproni evangélikus gimnáziumban tanuló két református tanuló számára.	2 000.–
11.	<i>Roggerdorf Christina grófnő 1745</i> Két soproni teológusnak.	1 000.–
12.	<i>Szentmártoni alias Figuli Mihály 1764</i> Három szegénysorsú magyar ifjú számára, elsősorban teológusoknak, kemesaljiaknak.	3 000.–
7613.	<i>báró Palmné Mayern Renata 1756</i> Két teológusnak 3–4 éven át, akik németországi egyetemeken tartózkodnak.	10 000.–
14.	<i>Szakonyi Mária 1763</i> Veszprém megyei Sopronban tanuló ifjú számára.	400.–
15.	<i>Artner Lipót 1769</i> Szegény tanulóknak papír osztassék ki	300.–
16.	<i>Gabriel Keresztély János 1775</i> Fele az alumneum számára, a másik fele két egyetemi hallgatónak.	2 000.–
17.	<i>Gabriel Katalin 1777</i> Az alumneum javára.	1 000.–

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / Németh Sámuel: A soproni evangélikus líceum tanuló ifjúsága a XVIII. században / A tanulók fegyelmezése. Iskolai törvények

A tanulók fegyelmezése. Iskolai törvények

Az iskola belső fegyelmét a tanulók magaviseletét szabályozó iskolai törvények biztosították. Korszakunknak két időpontjából maradtak fenn ilyen törvények: Fridelius (1682–1712) idejéből és

1766-ból. Ezeken kívül a tanulók magaviseletére nézve adatokat találunk Hajnóczinak már említett „Desideria scholastica”-jában.

A legrégebbi, a XVIII. század elejéről származó törvényeket kétségtelenül Fridelius alkotta. Nemcsak a törvények szelleméből következtetünk erre, amely teljes összhangban áll Fridelius tantervi utasításaival, hanem Hajnóczinak egy megjegyzése is világosan utal rá: „Azokat az iskolai törvényeket, amelyeket Fridelius szerkesztett és Deccard bővített, gondosan szem előtt kell tartani.²⁸⁽¹¹⁶⁾ Alapjában ezek a Fridelius-féle törvények maradtak érvényben az egész XVIII. században. Az 1766-ból származók is csak annyiban térnek el az eredetitől, hogy rövidebbek, tömörebbek.²⁹⁽¹¹⁷⁾

A Fridelius-féle törvényekből öt példány maradt fenn: 3 német, egy latin és egy magyar nyelven.³⁰⁽¹¹⁸⁾

A törvény három szakaszra oszlik: I. Tanítványaink isteni félelméről, – II. A tanítványoknak jó erkölcséről, III. Tanuló ifjaink tanulásáról.

Az *első szakasz* szabályozza az iskolai és nyilvános istentiszteleten való részvételt és felhívja a tanulók figyelmét a házi istentiszteletre.

A *második szakasz* a tanulók erkölcsi magatartására vonatkozó rendelkezéseket tartalmazza 27 pontban. Rendes, tiszta ruhában járjanak. A város urainak adják meg a kellő tiszteletet. Tanszereiket tartsák rendben. Tanulótársaikkal ne pörlekedjenek, ne gyűlölködjének. Az árnyékszékeket tartsák rendben. Hazamenetel közben semmiféle csintalanságot el ne kövessenek, hanem siessenek szállásukra. A kijelölt decuriók vigyázzanak a rendre, s ha valaki nem jól viselkedik, jelentsék a praeceptornak. Ami az iskolában történik, arról ne fecsegenek otthon, különösen praeceptorára senki ne panaszkodjék. Ami otthon történik, arról ne beszéljenek az iskolában. Rút, undok szóktól tartózkodjanak, zsidóknak, ebeknek, lovaknak az utcán békét hagyjanak. A temetéseken rendesen viselkedjenek, bottal, korbáccsal meg ne jelenjenek. A rossz társaságtól óvják magukat. A prédikátorok, tanácsbeli urak, praeceptorok, vének, asszonyok, leányok ⁷⁷előtt üvegjüket levegýék. Sem a városban, sem a Wandorfon lévő kocsmába, sörházba vagy más illetlen helyekre menni senki ne merészeljen. Táncokra, lakodalmakra, vendégségbe csak akkor mehet a tanuló, ha praeceptorától, szüleitől vagy gazdájától engedélye van. Fegyvert viselni nem szabad. Kardot, puskát a rectornál le kell tenni. Nyáron hideg vízben fürödni, télen csuszkalni, hóval hajigálni senki ne merjen. Kertekben, szőlőkben ne lopkodjanak.

A *harmadik szakaszban* a tanulmányaik rendes végzésére inti a törvény az ifjúságot s figyelmezteti a tanítás alatt való helyes magaviseletre. Ne súgjanak, ne tartsák egymás elé a könyvet. Akik a latin és a német nyelvet tanulják, csak ezeken a nyelveken beszéljenek, erre van rendelve a signum. Az iskolai dolgozatot mindenki maga készítse. Aki iskolánkból eltávozik, ne alattomban menjen el, hanem praeceptorának jelentse, a legfelsőbb osztálybeliek pedig nyilvánosan búcsúzzanak.

A Deccardtól készített latin nyelvű törvények ugyanezt tartalmazzák, csak részletesebbek. Deccard ragyogtatja bennük klasszikus műveltségét, majdnem minden pontot a klasszikusokból vett idézettel támaszt alá. „Discipuli cupiditate discendi et attentissime audiendi et quaerendi ardeant. Musicam enim docet amor, et cognitu ea solent esse facillima quae discentibus amabilia. Cum fueris discendi cupidus, multa addisces. Isokrates.” („A tanulók égjének a tanulás és a feszült figyelemmel való hallgatás vágyától... A Musicát a szeretet tanítja meg és a megtanulásra azok a dolgok a legkönnyebbek, amelyek a tanulóknak kedvesek. Ha vágyódsz tanulni, sokat fogsz megtanulni.”) Ilyen hozzáfűzésekkel látja el Deccard az egyes szakaszokat. Részletesebb is mint Fridelius p. o. a játékok felsorolásánál: kocka és

kártyajáték tilos.

Az 1766-i iskolai törvények is a Fridelius-félén alapulnak. Ugyanaz a beosztásuk is: I. Tanítványinknak isteni félelméről. II. Az tanítványinknak jó erkölcséről. III. Tanuló ifjainknak tanulásáról. Tartalmilag az egyes pontok is megegyeznek a Fridelius-félével, csak rövidebbek, szűkszavúak.

Iskolai törvényeink tehát körülbelül 60 év alatt úgyszólván semmit sem változtak, ami arra mutat, hogy az ifjúság külső körülményei sem igen alakultak át ez alatt az idő alatt.

Feltűnő a törvényekben, hogy a büntetés neméről nincsen szó. Ilyen általánosságban találjuk: „Az kertekben és szőlőkben lévő gyümölcsöt erőszakkal leszakasztani senki ne merézcöllye, mivel ez nem egyéb lopásnál, az lopás pedig büntetést érdemöl.” A törvények utolsó pontjában összefoglalva is megtaláljuk, hogy aki ezek ellen a törvények ellen vét, „tselekedetéhez képest megbüntetessék”, s ha a büntetés nem használ, „az ollyatin Tanítvány Oskoláinkból kivetessék.” A büntetés módzatairól azonban, mint más iskolák törvényeiben találjuk, nincsen szó.

A *signumot* megemlíti mindegyik törvény s kívánja Hajnóczi is az alsó osztályokban. Kétféle signum volt: signum linguarum és signum morum. A német fiúknak csak magyarul és latinul, a magyar fiúknak csak németül és latinul volt szabad beszélniök. Ha ez ellen a rendelkezés ellen vétettek, megkapták a signum linguarumot. Hogy iskolánkban miből állt a signum, erre adat nincsen. Más iskolák történetéből tudjuk, hogy különböző alakú jelet kellett az illetőnek viselnie. Úgy látszik ugyanez a büntetése volt annak is, aki ellen erkölcsi szempontból volt kifogás, talán más alakú signumot kapott. Ez volt a signum morum.

A *carcer* felállítását Hajnóczi ajánlja,³¹⁽¹¹⁹⁾ tehát Hajnócziig nem volt. Hajnóczi 1741-ben, amikor a rectorátust átvette, az ifjúság fegyelmével nem volt megelégedve ⁷⁸és a felsőbbség részéről intézkedéseket várt. A törvények tiltanak bizonyos dolgokat, az ifjúság mégis cselekszi. „Ami az iskolai fegyelmet illeti, az vagy semmi, vagy legalább lazább lett a szülőkre való tekintetből. Innét van sok tanulónk szabados magaviselete, az istentisztelet és az iskola látogatásának elhanyagolása, az éjjeli csavargás, sarkantyúk, botok, török, fegyverek viselése, ami semmiképpen sem egyeztethető össze a tanuló ifjúság helyzetével. A fegyelmezés módját kell tehát megállapítani mindazokra nézve, akik a törvényeket áthágják. Különösen pedig azokkal szemben, akik az intést semmibe sem veszik, sőt tanítójukkal vakmerően szembehelyezkednek. Mivel bűnül rónák fel, ha Orbilius plagosusok lennének, s mivel a szolgálalkúek a veréstől csak eltompulnak, de meg nem javulnak, azért különösen a serdültebb ifjúság megfegyelmezésére helyesnek látszik a *carcer* felállítása, (*Carcer quoque constituendus videtur.*) és a büntetés más neveinek megállapítása is, hogy a bűnösök megszégyenüljenek és megjavuljanak.”

Hajnóczi felterjesztésére csak annyi történt, hogy a régi törvényeket újra összeírták és az ifjúság előtt ünnepélyesen felolvasták.

A *pénzbüntetés* minden iskolában általános szokás volt. Nálunk az egyetemes iskolai törvényekben nincsen róla szó, de igenis megtaláljuk az ösztöndíjasok külön törvényében. Itt a következő intézkedéseket találjuk: Ha valaki a „stipendiariusok” közül az esti vecsernyéről ok nélkül elmarad, egy dénárt fizessen, aki vasárnap vagy ünnepnap marad el az istentiszteletről, egy krajcárt fizet.

A *büntetésekről* tehát a törvényekben kevés szó esik. Ezt a hiányt érezte Hajnóczi, s ezért akarta a fegyelmezés módját (*modus disciplinae*) pontosabban körülírni. Úgy látszik, ez nem sikerült neki.

A *törvényeknek inkább oktató-nevelő hangja van.* Hogy mennyire részletező, magyarázó, oktató hangú a

törvény, arra megemlíthetjük a XXVI. pontot, amely így szól: „Hogy ha pedig valamely Tanuló Iffjunak vagy szüleivel vagy más bötsületes Urral valami beszélgetése vagyon, tehát azon beszélgetését szintin illy bötsületesen vigye véghez, úgy, hogy süvegét avagy kalapját az előtt le vegye, örvendetes ábrázattyát mutassa, szemeivel frissen mind azon által szemérmetesen azon személyre tekintsen, a mellyhez szoll, az beszéd közben se kezeivel se süvegével ne jádžék, hanem bötsületesen állyon és arra, amely felől véle beszélgetnek, szorgalmatosan vigyázzon, hogy azontul is okossan mindenekre megfelelhessen, nem különben is akkor, midőn kíváztatik, az az előbb meg ne felellyen, mig amaz beszélgetését el nem végezte” ...Inkább illemtanba, mint iskolai törvénybe való részletezés.

Egyébként az ifjúság ellen a korabeli iratokban nagyobb panaszok nem fordulnak elő. Még Hajnóczi kifogásait is túlzottnak tartotta Russ Kristóf konventtag. Ha súlyosabb esetek történtek volna, bizonyára nyoma lenne vagy Hajnóczi vagy a lelkészek naplójában.

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / Győrfi János: Sopron környékének gubacsdarazsai

79 Győrfi János: Sopron környékének gubacsdarazsai

Azok, akik a soproni erdőkben gyakrabban sétálnak, valószínűleg észrevették, hogy a tölgyfákon különféle alakú képződmények vannak, amelyeket, ha kettészelnek, azokban fehér, lábatlan álca vagy álcák láthatók. Ezek a képződmények a gubacsdarazsak által okozott gubacsok. Mielőtt a soproni erdőkben gyűjtött gubacsdarazsak ismertetésére rátérnék, először röviden azok életmódját és biológiáját ismertetem.

A gubacsdarazsak (Cynipidae) családja apró vagy közép nagyságú fajokat foglal magában. Jellemzi őket a visszafejlett szárnyerezetű és szárnyjegy nélküli szárny. A potrohuk oldalt összenyomott. Álcáik láb nélküliek, fejük alig kivehető.

Életmód tekintetében a Cynipidákat két csoportra osztjuk. Ezek közül jelen dolgozatomban csak a növényevő gubacsdarazsak (Phytophag Cynipidae) első alcsaládjával, a gubacsképző darazsakkal (Cynipinae) foglalkozom; az ide tartozó második alcsalád: az albérlő gubacsdarazsak (Synerginae), és a gubacsdarazsak második csoportját, az élősködő gubacsdarazsakat (Zoophag Cynipidae) nem tárgyalom.

A növényevő gubacsdarazsakra jellemző, hogy a potroh második szelvénye a potroh felénél nagyobb. A potrohnyél sima, az arc nem rovátkolt. Álcáik a növények szöveteiben élnek, ahol különböző alakú gubacsot képeznek. Az álcáik fejlődése nagyon különböző. Általában a nyári nemzedék álcái azonnal fejlődnek és csakhamar bebábozódnak, a télgenerációnál az álcaállapot sokkal tovább tart. Itt az alábbi lehetőségek fordulnak elő:

1. Az álca ugyanabban az évben kifejlődik. Áttelel, azután egy évig vagy még tovább a gubacsban marad.
2. Az álca fejlődését az első évben csak bizonyos fokig fejezi be, áttelel és csak a második évben fejlődik ki teljesen.
3. Az álca fejlődése, miután a petét elhagyta és a gubacsképződést megindította, teljesen megáll, néhány hónapig pihen és csak akkor fejlődik tovább, amikor a gubacs már a földre esett (pl. a Neuropterus fajok).

A nőtények petéiket felfelé görbülő tojókészülékük segítségével a gazdanövény kiválasztott részébe rakják. A megtámadott szövet az ingerekre sejtburjánzással felel és a megtámadott helyen gubacsot fejleszt.

Minden gubacsdarázs hatására a darázsra jellegzetes gubacs képződik. A gubacs annyira sajátosságos képződmény, hogy arról a darázsat könnyebb felismerni, mint magáról a rovarról. Szabályszerint ugyanaz a nemzedék, ugyanazt a növényt választja peterakás céljára. Szaporodásuk háromféle: 1. kétivarú (sexualis), amikor minden nemzedéknél találunk hímeket és nőstényeket; 2. tiszta parthenogenetikus vagy agam alakok, amelyeknél csak nőstények találhatók; 3. heterogonia, amikor az egyivarú nemzedék a kétivarúval váltakozik. A heterogonikus nemzedéknél az egyivarú generáció gubacsa teljesen különbözik a kétivarú nemzedék gubacsától, [80](#)nem is arra a növényi részre rakja a petéit. Régebben ezeket külön fajoknak tartották.

A gubacs keletkezésével és a gubacsképzés okával sokan foglalkoztak. A legújabb elmélet szerint a gubacs a következőképpen keletkezik: a nőstény által a megfelelő növényi szövetekben elhelyezett petéből kibúvó álca kikeléskor a petehéj felszakítása alkalmával a szomszédos szöveteket is megsérti. Valószínűleg az álca nyálával bekerülő anyag hatására a megsebzett sejtek sejtmagja megduzzad, fala feloldódik. Az álca mozgása közben több sejtet is megsért s mindegyiknél bekövetkezik ez az oldódási folyamat mindaddig, amíg az álca az így keletkezett üregbe teljesen be nem süllyed. Az álca besüllyedése után az üreg záródik és ezúton kezdődik a gubacs tulajdonképpeni kialakulása. A gubacsképződésnek tehát három fázisát különböztetjük meg.

1. A növényi szövet megsebzése a peterakás alkalmával, ami után egy sajátosságos kallusképződés indul meg. Egyes megfigyelők szerint az anya már a peterakás alkalmával is bocsát a sebbe ingerlő anyagot.
2. A megsebzett szövet feloldása a petével bekerülő vagy az álca által kiválasztott mérgező anyag segítségével és az álcának a szövetekbe való besüllyedése.
3. Sajátosságos gubacsképződés az álca fejlődésének hatására. Hogy a gubacs kialakulására az álca fejlődése van legnagyobb hatással, azt legjobban bizonyítja az a körülmény, hogy ha a fejlődő gubacsban az álca elpusztul, a gubacs fejlődése is megáll.

A kifejlődött gubacsban egy vagy több üreget találunk. Ezek az úgynevezett álcakamrák. Az a gubacs, amelyben csak egy álca fejlődik, egykamrás, melyben pedig több álca él, többkamrás. A gubacsok egy- vagy többkamrás volta is fontos jellege a fajnak. A gubacsok felépítése a következő: az álcakamra körül helyezkedik el a táplálóréteg, ezután a védőréteg (keményréteg), majd a gubacskéreg, és végül a legkülső rész az epidermis. A két első réteg együttvéve a belső gubacsot alkotja, a két utolsó réteg pedig az ún. külső gubacsot képezi. A belső és külső gubacs elhatárolása nem mindenütt egyformán jellegzetes.

A gubacsdarázsok legnagyobb részének gazdanövényei a tölgyfélék. Az eddig ismert gubacsdarázsok 90 százaléka a tölgyeken élnek. Tölgyön kívül, a fásnövények közül a juharon és a vadrózsán is találunk gubacsot, továbbá néhány gyomnövényen.

A gubacsdarázsok rejtetten fejlődő rovarok, tehát másodlagos károsítók. Rendszerint sarjerdőkben, vagy meg nem felelő termőhelyre telepített tölgyesekben szaporodnak el. Ha fiatal tölgyeket támadnak meg, abban az esetben egyes fák halálát is okozhatják. Idősebb állományokban károsításuk jelentéktelen. Megjelenésükkel azonban figyelmeztetik az erdőgazdát, hogy az állományban valami baj van, az állomány nem jól érzi magát. A gubacsdarázsok után mindig valami újabb másodlagos károsító fellépésével is számolnunk kell.

A gubacsdarázsok által képzett gubacsok több-kevesebb csersavat tartalmaznak. A több csersavat tartalmazó gubacsok gyűjtése, mint erdei mellékhasználat, jelentős lehet. Nálunk a legtöbb csersavat a

Cynips quercus calicis gubacsa tartalmazza.

A gubacsdarazsak biológiájának rövid ismertetése után rátérek Sopron környékén gyűjtött gubacsdarazsaink ismertetésére.

1. *Pediaspis aceris* Först. Különféle juharfákon, főleg a hegyi és korai juharon okoz kb. 4–8 mm nagyságú gubacsokat. Ennek a gubacsdarazónak a hegyi juhar gyökerein élő parthenogenetikus alakját *Pediaspis sorbi* Fischl-nak nevezik. A kétivarú nemzedékének gubacsai a juharok levelén, levélnyelén, kérgén, fiatal hajtásain jelennek meg. Az agam alak a harmadik év tavaszán repül. Ezt a nyugateurópai gubacsdarázs-fajt az Erdei iskola környékén találtam.

2. *Rhodites rosae* L. A rózsaféléken idéz elő gömbölyű, 50 mm-t meghaladó gubacsot, sűrű fonal vagy tövisszerű kinövésekkel. A kifejlődött darázs a II. év május–júniusában repül. Sopron környékén mindenütt nagyon közönséges.

3. *Rhodites Mayri* Schlecht. Gubacsa kerek vagy hosszúkas, gyakran szabálytalan alakú, rövid tüskékkel borított, ritkán egészen vagy majdnem teljesen sima. Mérete eléri a 20 mm-t. Különböző rózsafélék levélszárán, hajtásán stb. található. A darázs a II. év májusában repül. Sopron szárazabb részein többször megtaláltam.

4. *Rhodites rosarum* Gir. Kerek, 6 mm-t elérő, kevés tövissel fedett, nagyobb borsószem nagyságú gubacsa egykamrás. Gazdái a különféle rózsafajok. A darázs II. év tavaszán repül. Szárhalmi erdőben gyűjtöttem.

1. *Cynips quaercus-tozae* (Bosc)

5. *Rhodites eglanteriae* Hart. Gubacs gömbölyű, borsónagyságú. A darázs a II. év májusában repül. Gazdái a különféle rózsafajok. Szárhalmi erdőben többször gyűjtöttem.

6. *Rhodites centifoliae* Hart. Főleg a *Rosae caninan* és *Rosae centifolian* található. A darázs a II. év tavaszán repül. Fertőrákos környékén találtam.

7. *Rhodites spinosissimae* Gir. Gubacs sima, borsó vagy babszem nagyságú. Szintén különféle rózsafajokon található. Szárhalmi erdőben gyűjtöttem.

8. *Aylax scabiosae* Gir. Félgömbalakú, borsónagyságú, húsos, vastagfalú, gubacs a *Centaurea scabiosa* L., a vastövű imola gyökfőjén, vagy a csúcsa közelében található. A darázs a II. év májusában repül. Bécsi dombon és a Virág völgyben gyűjtöttem.

9. *Aylax Rogenhoferi* Wachtl. Gubacsai a gazdanövény murvaleveleinek tövén található, 4–8 mm

nagyságú daganatok alakjában. Gazdanövénye a vastövű imola. A darázs a II. év május–júniusában repül. A Bécsi-dombokon gyűjtöttem.

10. *Aylax jaceae* Schenck. Gyenge, 4–5 mm nagyságú gubacsát a *Centaurea jacea* L. réti imolán találtam. A darázs a II. év május–júniusában repül. Lelőhelye a Szárhalmi erdő Tómalom felé eső része.

11. *Aylax Latreillei* Kieff. 20 mm-t is meghaladó gubacsai oldalán fehér szőrrel fedettek. A *Glechoma hederacea* L. kerekrepekény levelén és levélnyelén találtam a Károly-magaslat környékén. A darázs a II. év tavaszán repül.

12. *Aylax glechomae* L. Gubacsa hasonlít az előbbi faj gubacsához. A kerekrepekény levelein, levélnyelén és a növény szárán találtam a Főiskola botanikus kertjében.

13. *Aylax papaveris* Perris. A gubacs a terméstkok erősen megduzzadt belsejét meglehetősen kemény anyaggal tölti ki. A pipacson, *Paver rhoas* L., és a bujdosó mákon, *Papaver dubium* L.-n találtam, a Főiskola botanikus kertjében és a Virág völgyben. A darázs a II. év áprilisától június végéig repül.

14. *Aylax minor* Hart. A terméstkok nem vagy csak alig vastagodott meg. A pipacson gyűjtöttem Nagycenk környékén. A darázs a II. év májusában repül.

15. *Aylax salviae* Gir. Gubacsa szabálytalan, babnagyságú. A kertizsályán, *Salvia officinalis* L.-en találtam, a Főiskola botanikus kertjében.

16. *Aulacidea pilosella* Kieff. Gubacsát megtaláltam a *Hieracium pilosella*, az ezüstös hölgymál, a *Hieracium cymosum* L., a csomós hölgymál szárán, levelének középerén, kicsiny (3,5 x 1,5 mm) tojás vagy orsóslakú daganatok alakjában. A darázs a II. év májusában repül. A Szárhalmi erdőben gyűjtöttem.

17. *Aulacidea tragopogonis* Thoms. Gubacsa hosszúkás. Gazdanövénye a *Tragopogon major* Jacq. a nagy bakszakál. A Virág völgyben találtam.

18. *Aulacidae scorzonerae* Gir. Gubacsa a növény szárán 60 mm hosszú és 10 mm vastag daganat alakjában található. Gazdanövénye a *Scorzonera humilis* L. az alacsony pozdor. Az ágfalvi erdőben gyűjtöttem.

19. *Xestophanes potentillae* Vill. Gubacsa szabálytalan. A *Potentilla reptans* L. az indás pimpon találtam a Tómalom környékén.

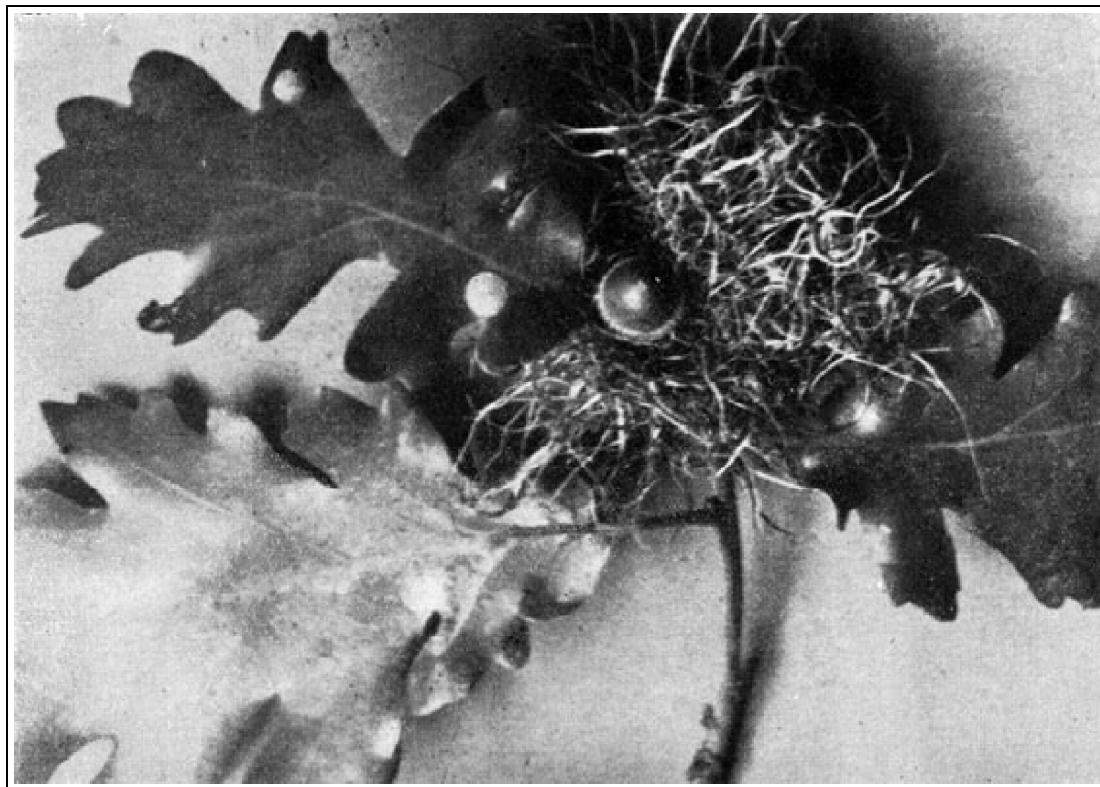
20. *Diastrophus Mayri* Reinh. Az orsóslakú gubacs méretei 30 x 15 mm. Különösen, a *Potentilla argentea* L., az ezüstös pimpó hajtásain található. A Szárhalmi erdőben gyűjtöttem.

21. *Diastrophus rubi* Hrt. Gubacsa hosszúkás. A *Rubus idaeus* L., a málnán és a *Rubus caesius* L., a hamvas szeder ágain, levélnyelén található. Igen közönséges. A darázs a II. év tavaszán repül.

22. *Phanicis centaureae* Först. Gubacsa kívülről alig látható. Többször gyűjtöttem a fertőrákosi erdő szélén *Centaurea jacea* L., réti imola szárából.

83 *Biorrhiza pallida* Ol. Agam alakja a *Biorrhiza aptera* Bosc. Ez a gubacsdarázs a *Quercus robur* L., kocsányos, *petraea* Liebl., kocsánytalan és a *pubescens* Willd., molyhostölgyön okoz gubacsokat. Az agam alak gubacsát az említett tölgyek gyökerein képezi. A gubacs cseresznye vagy dió nagyságú, többkamrás. A szárnyatlan nemzők a II. vagy III. év decemberében vagy januárjában jelennek meg. Az ivaros nemzedék

gubacsa dió- vagy alma nagyságú, többkamrás, csupasz, puha, szivacszerű. A darázs az I. év júliusában repül. Sopron környékén mindenütt igen közönséges.

2. *Cynips caput-medusae* Htg.

24. *Trigonaspis megaptera* Panz. Agám alakja a *Trigonaspis renum* Gir. Ennek kb. 4 mm nagyságú, lapos, veseforma gubacsa az említett tölgyfélék leveleinek az alsó oldalán az oldalereken sorban helyezkednek el. A darázs a II. év októberében, ritkábban a II. év nyarán vagy a III. évben repül. A kétivarú nemzedéke az idősebb ágakon vagy törzsön okoz gubacsokat. A gömbölyű gubacs csupasz, nedvdús, vastagfalú, egykamrás. A darázs az I. év májusában vagy júniusában repül. A soproni erdőkben közönséges.

25. *Trigonaspis synaspis* Htg. Sexualis alakja a *Trigonaspis megapteropsis* Wriese., 7 mm nagyságú kerek gubacsát a tölgyek oldalhajtásain képezi. A darázs az I. vagy II. év június–júliusában repül. Az agám alak gubacsa kb. szintén 7 mm, gömbölyű, kezdetben zöld, megérve piros. A nemes tölgyek levelein található. Május–júniusban érik. Érés után lehull. A darázs az I. vagy II. év június–júliusában repül. Hubertus környékén találtam.

26. *Aphelonyx cerricola* Gir. Gazdanövénye a csertölgy. A hajtás hónaljában készíti gömbölyű, rövidnyelű, 15 mm nagyságot is elérő gubacsát. A gubacsok [84](#) kezdetben zöldek, rövid nemezszőrrel fedettek, később megbarnulnak és csupaszok. Késő ősszel érik, megérve nem esik le. Minden gubacsban csak egy álca található. A darázs az V. év decemberében repül. A Dudlesz erdőben gyűjtöttem.

27. *Cynips Kollari* Htg. Agám alakja barna, gömbölyű, kisebb diónagyságú, sima egykamrás gubacsát a

fiatal tölgy hajtásain képezi csoportosan. A gubacs augusztus–szeptemberben érik, évekig a fán marad. A darázs az I. év szeptemberében, vagy a II. év júniusában repül. Kétivarú nemzedéke a csertölgy rügyeiben *Andricus circulans* Mayr. név alatt képez tojásalakú gubacsot, amely március–áprilisban érik. A darázs az I. év áprilisában repül. A sopronkörnyéki tölgyesek egyik legközönségesebb gubacsa.

28. *Cynips lignicola* Htg. Gubacsa főleg a nemestölgyek ágain található, egyesével vagy csoportosan, Alakja gömb, nagysága eléri a 10 mm-t. Felülete hálósan repedezett, színe szürkésbarna. Az álcakamra a gubacs alapjához közel fekszik. Késő ősszel érik. A darázs a II. év május–júniusában repül. Sopron környékén igen közönséges.

29. *Cynips glutinosa* Gir. Gubacsa urnaalakú, kb. 10 mm nagyságú. Kezdetben sárgás, később megbarnul. A nemestölgyeken idéz elő rügygubacsot. A Váris környékén találtam.

30. *Cynips conglomerata* Gir. A gubacs kerek vagy körtealakú, kb. 10 mm nagyságú, kezdetben zöld, később megbarnul. Felülete sima, az álcakamra a gubacs csúcsrészéhez van közel. Gyakran sűrű csomókban ülnek egymás mellett. A darázs az I. év novemberében repül. Sopronban mindenütt igen közönséges.

31. *Cynips quercus-tozae* Bosc. (*argentea* Htg.) A nemestölgyeken képez sokszor 40 mm nagyságot is elérő barna, gömbölyded rügygubacsot (l. ábra). A gubacs csúcsán jellemző gallér van. A belső gubacsa tojásdadalakú. Ősszel érik. A darázs a II. év február–márciusában repül. Ezt a gubacsot a Hubertus mellett és igen nagy mennyiségben Vitnyéd körül találtam.

32. *Cynips caliciformis* Gir. Gubacsa kb. 10 mm nagyságú, kezdetben zöld, később barna színű, pikkelyesen szőrös, szabályosan mezőkre osztott és minden osztásrészben egy kicsi, fényes szemölcs van. A külső gubacs vékonyfalú, puha, a belső kemény. Megérve nem esik le. A darázs az I. év augusztusában repül. A Szárhalmi erdőben gyűjtöttem.

33. *Cynips hungarica* Htg. Gubacsa 25–30 mm nagyságú. Felületét jólfejlett szemölcsök borítják. Barna színű. A gubacs külső fala puha, szivacsos, belsejében nagyobb üreg van és ebben az üregben található a rövidnyelű belsőgubacs. Ősszel érik. Érés után leesik. A darázs II. év február–márciusában repül. Sopron környékén mindenütt közönséges.

34. *Cynips gallae-tinctoriae* Ol. Barna színű, kemény, fás gubacsa a 20 mm-t is elérheti. Felületén kisebb dudorok találhatók. A külső gubacs fala kemény, alakja gömbölyű. Ősszel érik, a tél folyamán lehull. A darázs a II. év június–júliusában repül. A kocsányos tölgyön képez rügygubacsot. Dudlesz és a Szárhalmi erdőben gyűjtöttem. Egykamrás gubacsának csertartartalma igen nagy, ipari célokra használják fel.

35. *Cynips aries* Mayr. Gubacsa szarvalakú, a tövén szélesen ülő. Az első év augusztusában érik. A darázs az I. év augusztus–szeptemberében repül. A nemestölgyeken képez rügygubacsot. A Tómalom környékén találtam.

36. *Cynips corruptrix* Schlechtl. A gubacs alsó része hengeres, a felső részén 1–5, kb. 4 mm nagyságú lekerekített nyúlványa van. A gubacs kemény, 6 mm hosszú. Felső része fénylő, vörösesbarna. A külső gubacs fényes, az álcakamra a külső gubacs alsó részén helyezkedik el. Ősszel érik. A kocsányos tölgyön, képez rügygubacsot. A darázs a II. év májusában repül. Vitnyédén és a Szárhalmi erdőben gyűjtöttem.

37. *Cynips Hartigi* Koll. Félgömbalakú, 30 mm-t elérő gubacsa csak kezdetben zöld, később megbarnul. Az egyes gubacsok 5 mm nagyok, gömbölydedek, egykamrásak. A gubacsok csomókban egyesülnek. A

tölgyeken rügygubacsot képez. Ősszel érik, érés után nem hull le. A darázs a II. év márciusában repül.

3. *Diplolepis quaercus-folii* L. ag. gen.

38. *Cynips truncicola* Gir. Szürkészöld, kerek gubacs kb. 7 mm nagy, sűrűn álló, rövid nyulványokkal. A nemestölgyeken idéz elő rügygubacsot. A darázs a II. vagy III. év márciusában repül. Tómalom környékén és a Szárhalmi erdőben gyűjtöttem.

39. *Cynips quercus-calicis* Burgst. Agam alakja a tölgymakk kupakján okoz 86gubacsot. Belső gubacs aránylag igen nagy, 3,5 mm. Késő ősszel érik, érés után lehull. A darázs a II. vagy III. év február–márciusában repül. Csersavtartalma igen nagy, bőrcserzésre főleg ezt használják. Kétivarú nemzedéke *Andricus cerri* Beig. név alatt a csertölgy hímvirágján kb. 2 mm-es gömbölyű gubacsokat képez. Sopron környékén közönséges.

40. *Cynips Mayri* Kieff. Fás, barnáspiros, fénylő, 25 mm hosszú és 20 mm széles gubacs a nemestölgyek termésén képződik, amelynek alsó része a makkot félkörben fedi. A gubacs ősszel érik, a darázs az I. év

október–novemberében, vagy a II. év tavaszán repül. A Dudlesz erdőben és a Muck körül gyűjtöttem.

41. *Cynips caput-medusae* Htg. A nemestölgyek termés-gubacsa. Rajta sokszor 40–45 mm hosszú nyúlványok láthatók. A nyúlványok színe pirosas. (2. ábra). A gubacs közepén egy vékonyfalú, 5 mm nagyságú belső gubacs található. Ősszel érik, a tél vége felé lehull. A darázs a II. év február–márciusában repül. Sopron környékén közönséges.

42. *Andricus fecundator* Htg. (*pilosus* Adl.) 2 mm nagyságú gubacsa hegyes, tojásalakú, rajta merev, hátrafelé irányuló fehér szőrökkel. Színe kezdetben zöld, később világosbarna. Május végén érik. A darázs az I. év júliusában repül. A kocsános és kocsántalan tölgyön él. Sopron környékén több helyen megtalálható.

43. *Andricus glandulae* Schch. Harangalakú gubacsát selymes, fehér, lefelé irányuló szőrözet fedi. A gubacs csúcsa szemölcsszerű, sima és barna színű. A gubacs felső részén helyezkedik el az álcakamra, alsó részét szivacszerű szövet tölti ki. Ősszel érik. A darázs a II. vagy III. év március–áprilisában repül. A nemestölgyeken rügygubacsot képez. A Virág völgyben gyűjtöttem.

44. *Andricus curator* Htg. (*collaris* Htg.) Agam alakjának gubacsa citromszerű, 4 mm, kemény, csupasz. A nemestölgyek rügyén keletkezik. Szeptember–októberben érik, érés után lehull, a darázs a III. év február–márciusában repül. Kétivarú nemzedéke a tölgyek levelének kétoldalán idéz elő félgömbalakú gubacsot. Május–júniusban érik. A darázs az I. év május–júniusában repül. Sopron környékén elég gyakori.

45. *Andricus inflator* Htg. (*globuli* Htg.) Agam alakja a nemestölgyek rügyein okoz gubacsot, amely kerek, 4–4,5 mm nagyságú, a csúcán sárgás vagy vöröses szemölcsökkel. A gubacs külső fele húsos, a belső fele fás, hosszirányban repedezett. A darázs a II. vagy III. év tavaszán repül. A gubacs októberben érik, érés után lehull. Kétivarú nemzedéke a tölgyek hajtásán idéz elő gubacsot. Bunkóalakú gubacsa a 20 mm-t is eléri. A gubacs május–júniusban érik. A darázs az I. év június–júliusában repül. Károly-magaslat körül gyűjtöttem.

46. *Andricus quercus-ramuli* L. Agam alakját *Andricus autumnalis* Htg.-nak nevezik. Gubacsa 5 mm nagyságú, hegyes, tojásalakú. Ősszel érik. Érés után leesik. A darázs II. vagy III. év tavaszán repül. A sexualis nemzedék gubacsa eléri a 20 mm-t. Ez a kerek gubacsképződmény 10–20 kb. 2 mm nagyságú hosszúkás, kemény, barna színű gubacsokból áll. A tölgyeken levél-gubacsot idéz elő. A gubacs májusban érik. A darázs az I. év május–júniusában repül. Sopron környékén aránylag gyakori.

47. *Andricus nudus* Adl. (*malpighii* Adl.) A nemestölgyeken rügygubacsot okoz. Gubacsa rövidnyelű, vagy ülő. 10 mm nagyságú, szeptemberben jelenik meg, októberben a gubacs megéri. A darázs a III. év áprilisában repül. Várhelyen találtam.

48. *Andricus lucidus* Htg. A nemestölgyeken rügygubacsot képez. A gubacsot merev nyúlványok fedik. Gömbölyű, eléri a 20 mm-t. Ősszel érik, érés után 87 is a fán marad. Egykamrás gubacsából a darázs az I. év november, vagy a II. év januárjában repül elő. Sopron környékén mindenütt közönséges.

49. *Andricus solitarius* Fourc. 16 mm-es orsóalakú gubacsa nemezszerűen szőrös, később csupasszá válik. A gubacs alsó része nyélalakú. Augusztus–szeptemberben érik. A darázs az I. év szeptember–októberében repül. Nemestölgyeken rügygubacsot idéz elő. Károly-magaslat környékén találtam.

50. *Andricus quercus-radicis* F. (*trilineatus* Htg.) Az agam alak gubacsa gömbölyű, 70 mm nagyságú,

sokkamrás. A nemestölgyek öregebb törzsrészen a földalatt, vagy a gyökereken található. Gubacs szeptemberben érik. A darázs a III. év áprilisában repül. A sexualis nemzedék 2 mm nagyságú csoportosan elhelyezett gubacsai a hajtás tövén, néha a levél nyelén és a levélereken is megtalálható. Gubacs júliusban érik. A darázs az I. év augusztusában vagy szeptemberében repül. A Tómalom környékén gyűjtöttem.

4. *Neuroterus quercus baccarum* L. ag. gen.

51. *Andricus quercus-corticis* L. (*gemmatus* Adl.) Az agam alak gubacs fordított kúpalakú. 10 mm hosszú, 5 mm széles. Ősszel érik. A darázs II. év április–májusában repül. Sexualis alakjának gubacsai kerek, vagy elliptikus, 2 mm hosszú, csupasz, sima és igen vékonyfalú. Júniusban érik. A darázs az I. év július–augusztusában repül. Gubacsát mindkét alak a nemestölgyek hajtásain képezi. A Békátó körül találtam.

52. *Andricus ostreatus* Gir. (*furunculus* Belj.) Agam alakja a nemestölgyek levelének alsó oldalán az ereken képez 4 mm nagyságú, hosszúkás, kemény, sima, fénylő gubacsot. A gubacs szeptember–októberben érik, érés után lehull. A darázs I. év október–novemberében, vagy a II. év tavaszán repül. A kétivarú nemzedék gubacsai a hajtásokon található, 3 mm hosszú. A darázs az I. év májusában repül. Tómalom környékén gyűjtöttem.

8853. *Andricus testaceipes* Htg. (*Sieboldi* Htg.) Az agam alak gubacs széles, kúpalakú, a felső része karcsú. Nagysága 6 mm. A gubacs a II. év őszén érik, a darázs a III. év áprilisában repül. Kirepülési nyílása oldalt helyezkedik el. A nemestölgyek hajtásain képez gubacsot. A kétivarú nemzedék gubacsai valamivel vastagabb, mint az agam alaké. A Tómalom környékén találtam.

54. *Andricus marginalis* Adl. Gubacs tojás vagy orsóalakú. 3,5 mm hosszú, 2,5 mm széles. A nemestölgyeken levélgubacsot idéz elő. Május–júniusban érik, a darázs a II. év tavaszán repül. A Dudlesz

és a Szárhalmi erdőben gyűjtöttem.

55. *Andricus Mayri* Wachtl. Sokkamrás gömbölyű gubacsa kb. 10 mm nagyságú. A gubacsot számos, sűrűnálló, egyenlőtlen hosszú, tompahegyű nyúlvány fedi. Októberben érik. A darázs II. vagy III. év tavaszán repül. Gubacsot a kocsánostölgy hímvirágján idéz elő. Várison találtam.

56. *Andricus multiplicatus* Gir. A csertölgy oldalhajításain 15 mm nagyságú, hosszúkas, barnás-sárga gubacs okozója. Május–júniusban érik,érés után nem esik le. A darázs az I. év júliusában repül. A Hubertusz környékén többször megtaláltam.

57. *Andricus cydoniae* Gir. Szintén a csertölgy oldalhajításain idéz elő hosszúkas gubacsot, amelynek teteje üregszerűen nyitott. Májusban–júniusban érik. A darázs az I. év június–júliusában repül. A Szárhalmi erdőben találtam.

58. *Andricus grossulariae* Gir. Körtealakú gubacsai szintén a csertölgy hímvirágzatán keletkeznek, amelyek kezdetben zöldek, később szép pirosak, majd barnás színűvé válnak, meglehetősen fényesek, gyengén szőrösek. Legtöbbször csomókban találhatók. Le nem hulló gubacsa májusban érik. A darázs az I. év június–júliusában repül. A Hubertusz környékén többször megtaláltam.

59. *Callirhytis glandium* Gir. Az összes tölgyfélék makkhéja alatt számos 2 mm, kemény, hosszúkas gubacsokat idéz elő. A gubacs ősszel érik, a darázs azonban csak a III. vagy a IV. év októberében repül. A csertölgyön gyakoribb, mint a kocsános- és kocsántalan tölgy makkján. Váris környékén több esetben gyűjtöttem.

60. *Diplolepis quercus-folii* L. Agam alakja a tölgyek leveleinek alsó oldalán okoz kerek, 20 mm-t is meghaladó sárgás, vagy pirosas gubacsokat (3. ábra). A gubacs felülete sima, vagy apró szemölcsök borítják, fala szivacsos. Belső gubacsa keményfalú. Szeptemberben érik,érés után lehull vagy a levélen marad összeszáradva. A darázs az I. év november–decemberében vagy a II. év tavaszán repül. Ennek kétivarú nemzedékét *Diplolepis Taschenbergi* Schlecht-nek nevezik. Ez a darázs a kocsános és kocsántalan tölgyön rügygubacsot képez. A tojásalakú gubacs a csúcán lekerekített, kezdetben vörös, később sötétibolya színűvé válik. A gubacs májusban érik, a darázs május–júniusban repül. A soproni erdőkben aránylag nagyon gyakori.

61. *Diplolepis longiventris* Htg. A kocsános és kocsántalan tölgyön szintén levélgubacsot képez. 10 mm nagyságú gubacsa a levelek alsó oldalán keletkezik, ritkán azok felső lapján. Sárgás vagy vörösses színű, rajta sárga vagy zöldes színű köralakú sávok láthatók. Fala meglehetősen kemény. Októberben érik, a darázs az I. év november–decemberében repül. Kétivarú nemzedéke *Diplolepis similis* Adl. név alatt ismeretes. A nemestölgyeken rügygubacsot idéz elő. Tojásalakú, gyengén hegyes gubacsát meglehetősen hosszú, fehérés szőrözet fedi. Májusban érik. A darázs az I. év májusában repül. Sopronban nem ritka.

62. *Diplolepis agama* Htg. Tojásalakú, 4 mm nagyságú gubacsa a tövén ellaposodik. A tölgylevelek alsó oldalán az oldalereken képződik. Színe kezdetben sárgásfehér, később barnássárga, sohasem vöröses, majdnem fénytelen. Keményfalú. Gazdanövényei a nemestölgyek. Szeptemberben érik, a darázs 89október–novemberben repül. A Főiskola botanikus kertjében több esetben gyűjtöttem.

63. *Diplolepis quercus* Fourc. (*pubescentis* Mayr.) 10 mm nagyságot elérő gubacsa gömbölyű, világosbarna, fénytelen. Késő ősszel érik. A darázs az I. év október–decemberében repül. A molyhos- és kocsános tölgyön észleltem. A Szárhalmi és a Dudlesz erdőben gyűjtöttem.

64. *Chilaspis nitida* Gir. Agam alakja a csertölgy levelein idéz elő kerek, 6 mm nagyságú világoszöld, majdnem szürkésbarna, rövid szőrökkel fedett gubacsot. Október–novemberben érik, érés után lehull. A darázs a II. vagy III. év augusztusában repül. Sexualis nemzedékét *Chilaspis Löwi Wachtl.*-nak nevezik. Ez az alak a csertölgy hímvirágján okoz 20 mm nagyságot elérő füzérek. A füzérek 3 mm nagyságú, kétkamrás, hosszúkás, sűrűn szőrös gubacsokból állanak. A gubacs április–májusban érik. A darazsak május–júniusban repülnek. A Szárhalmi erdőben gyűjtöttem.

65. *Synophrus politus* Htg. Keményfalú, fás, 15 mm nagyságú, gömbölyű gubacsát a csertölgy rügyén képezi. Felülete érdes, kicsi fehér szemölcsök borítják. Gubacsa ősszel érik, a darázs a II. év március–áprilisában repül. Endréd körül gyűjtöttem.

66. *Neuroterus aestivalis* Gir. A csertölgy hímvirágzatán idéz elő serlegalakú, 10 mm hosszú, 8 mm széles gubacsokat. A gubacs megérve sárgászöld, vagy pirosas színű. Májusban érik. A darázs az I. év június–júliusában repül. A Szárhalmi erdőben gyűjtöttem.

67. *Neuroterus aprilinus* Gir. Kétivarú nemzedéke nagy gubacsot képez a nemestölgyeken. Gubacsa 4 mm hosszú, tojásalakú, fehéres zöld, vagy vöröses, 1–5 kamrás, nedvdús. Április közepén érik. A darázs április végén, június elején repül. Agam nemzedékét *Neuroterus Schlechtendali* Mayr, név alatt ismerjük, amely a nemestölgyek hímvirágzatán idéz elő gubacsot. A gubacsok púp alakúak. 1–2 mm nagyságúak. Május–júniusban érik, érés után lehull. A darázs az I. vagy II. év július–augusztusában repül. A Főiskola botanikus kertjében gyűjtöttem.

68. *Neuroterus rumismalis* Fourc. Agam nemzedékének korongalakú, meglehetősen vastag, a közepén erősen bemélyedő gubacsának átmérője 3 mm, sűrű fehér szőr fedi. Októberben érik, érés után lehull. A darázs a II. év márciusában repül. A nemestölgyek levelén okoz gubacsot. Sexualis nemzedékének világoszöld, laposan boltozott gubacsának közepén szemölcsszerű kiemelkedés van. Ugyancsak a nemestölgyek levelén idéz elő gubacsot. Május–júniusban érik. A darázs az I. év május–júniusában repül. A Főiskola botanikus kertjében, de a városkörnyéki erdőkben is megtaláltam.

69. *Neuroterus albipes* Schck. Agam nemzedékének, melyet *Neuroterus laeviusculus* Schck.-nak neveznek, gubacsa erősen kidomborodik a közepén. Átmérője 5 mm, majdnem csupasz, színe sárgás vagy sötétvörös. A gubacs a levelek mindkét oldalán megtalálható. A nemestölgyek levelén él. Szeptemberben érik, érés után lehull. A darázs a II. év márciusában repül. Kétivarú nemzedékének hegyes, 2 mm hosszú és 1 mm széles gubacsa a nemestölgyek fő és mellék erein keletkeznek. Vékonyfalú, majdnem csupasz gubacsa májusban érik. A darázs az I. év májusában repül. A Károly-magaslat körül és a Főiskola botanikus kertjében többször megtaláltam.

70. *Neuroterus quercus baccarum* L. Agam alakja a nemestölgyek levelein 5 mm átmérőjű, barnássárga, kezdetben pirosas gubacsot idéz elő, amelynek széle lapos, közepén erősen kiemelkedik. Széle fehérfoltos (4. ábra). A parthene-genetikus alakját *Neuroterus lenticularis* Ol.-nak nevezik. Gubacsa ősszel érik, 90 érés után lehull. A darázs a II. év márciusában repül. Sexualis nemzedékének gubacsa 5 mm nagy, szőlőszemalakú, szőrös, zöldes, vastagfalú. Május–júniusban érik. A darázs az I. év júniusában repül. Gubacsát a nemestölgyek levelein képezi. A Főiskola botanikus kertjében gyűjtöttem.

71. *Neuroterus tricolor* Htg. Agam alakját *Neuroterus fumipennis* Htg.-nak nevezik. A nemestölgyek levelein idéz elő 3 mm átmérőjű barnássárga, vagy vöröses gubacsokat. Késő ősszel érik, érés után lehull. A darázs a II. év áprilisában repül. Sexualis alak gubacsa 4,5 mm, gömbalakú, zöld színű, fala nedvdús.

Május–júniusban érik. A darázs az I. év júniusában repül, Tómalom környékén találtam.

72. *Neuroterus macropterus* Htg. Gubacsa a csertölgy hajtástengelyén, mint bunkó vagy orsóalakú daganat jelentkezik, amely 50 mm hosszú és 10 mm vastag. Gubacsa sokkamrás, ősszel érik. A darázs a II. vagy IV. év telén repül. A Szárhalmi erdőben gyűjtöttem.

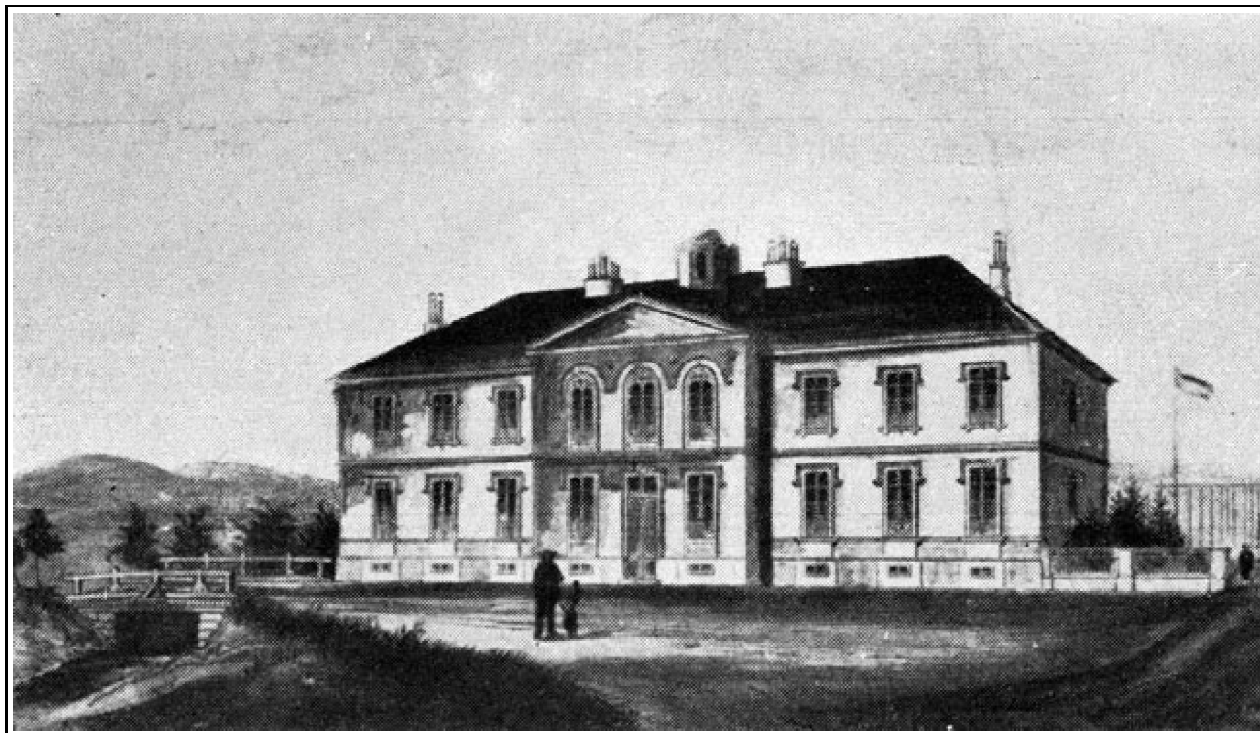
73. *Neuroterus saliens*. Koll. A csertölgy hajtástengelyén vagy a levelén idéz elő hosszúkás, orsóalakú, 3 mm nagyságú, zöldes vagy vörösesbarna gubacsot. Megérve a gubacs ugrik. Októberben érik. A darázs a II. év áprilisában repül. A Szárhalmi erdőben szedtem.

74. *Neuroterus lanuginosus* Gir. A csertölgy levelein idéz elő erősen lapos, 6 mm átmérőjű, 4 mm magas gubacsot. A gubacs felül gyengén kiemelkedik, alul boltozott. Felső részét hosszú, selymes szőr fedi. Egykamrás gubacsa októberben érik s azután lehull. A darázs márciusban repül. A Szárhalmi erdőben találtam.

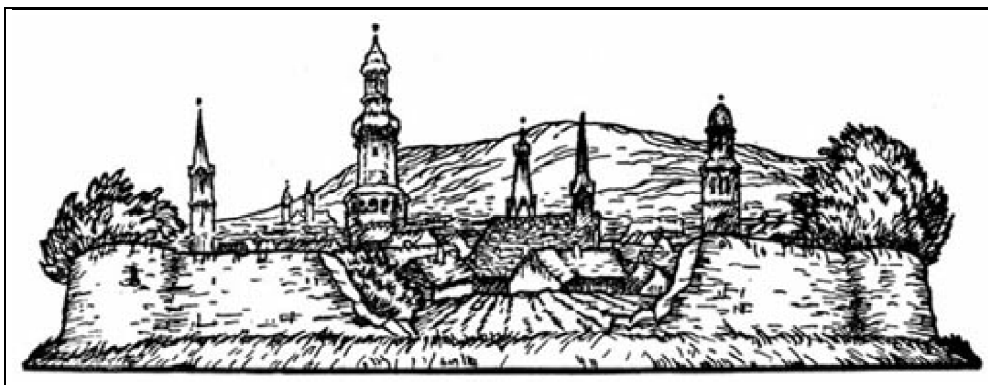
75. *Neuroterus glandiformis* Gir. A csertölgy makkján vagy a makk csészéjén idéz elő 10 mm nagyságú, többkamrás gubacsot, amely a makk fejlődését megakadályozza. Májusban érik, a darázs az I. év május–júniusában repül. A Szárhalmi és Dudlesz erdőben gyűjtöttem.

*

Ezzel Sopron környéke gubacsdarázsainak ismerete még korántsem teljes. Szorgalmas kutatások még biztosan új fajokkal gazdagítják hazánk, ill. városunk környékének faunáját.

Az 1944/45-ben elpusztult tanítóképző 1880 körül – Színezett fametszet

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR

91 **HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR**

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Péczely Piroska: A Balatoni Múzeum soproni kártyái

Péczely Piroska: A Balatoni Múzeum soproni kártyái

A soproni kártyafestők történetével szépen foglalkoztak a helyi kutatók, ennek megfelelően jól ki is derítették a mesterek nevét¹⁽¹²⁰⁾. 1939-ig a történelmi Magyarország területén összesen 90 név merült fel, abból 45 pestbudai, a vidéki városokra eső 35-ből 12 soproni, azaz majdnem egyharmada, utána már csak öttel következik Denrecen²⁽¹²¹⁾.

Annak ellenére, hogy az idő és használat a játékkártyák tömegét emésztette fel, múzeumaink sok érdekes, tanulságos darabot őriztek meg. A Balatoni Múzeum soproni kártyáiról Kolb Jenőnek a soproni kártyafestőkről írt nagyobb tanulmányában olvashatjuk: „A második csomag ifjabb Merlein műve. 54 lapos tarokk, burkolópapírosán a következő felirattal: FEINE TAROC FABRICIRT VON JOSEPH MERLEIN IN DER STADT (Nr. 98) IN OEDENBURG. A sümegi állam Darnay-múzeum tulajdonában volt, onnan a múzeum egyéb anyagával együtt Keszthelyre szállították, az átszervezés alatt álló Balatoni Múzeumba. (Darnay Kálmán úr közlése).”³⁽¹²²⁾

1939 óta sok viszontagság érte a keszthelyi múzeumot. Értékes anyagának egy része 1944–45. eseményeinek esett áldozatul. A megmaradt, azóta gondosan rendezett, és gyarapított iparművészeti anyag kedves darabja a soproni származású játék, mely a régi soproni iparművészet barátait bizonytalán érdekelné fogja, annál inkább is, mivel annak idején az idézett tanulmányban nem kapott helyet.

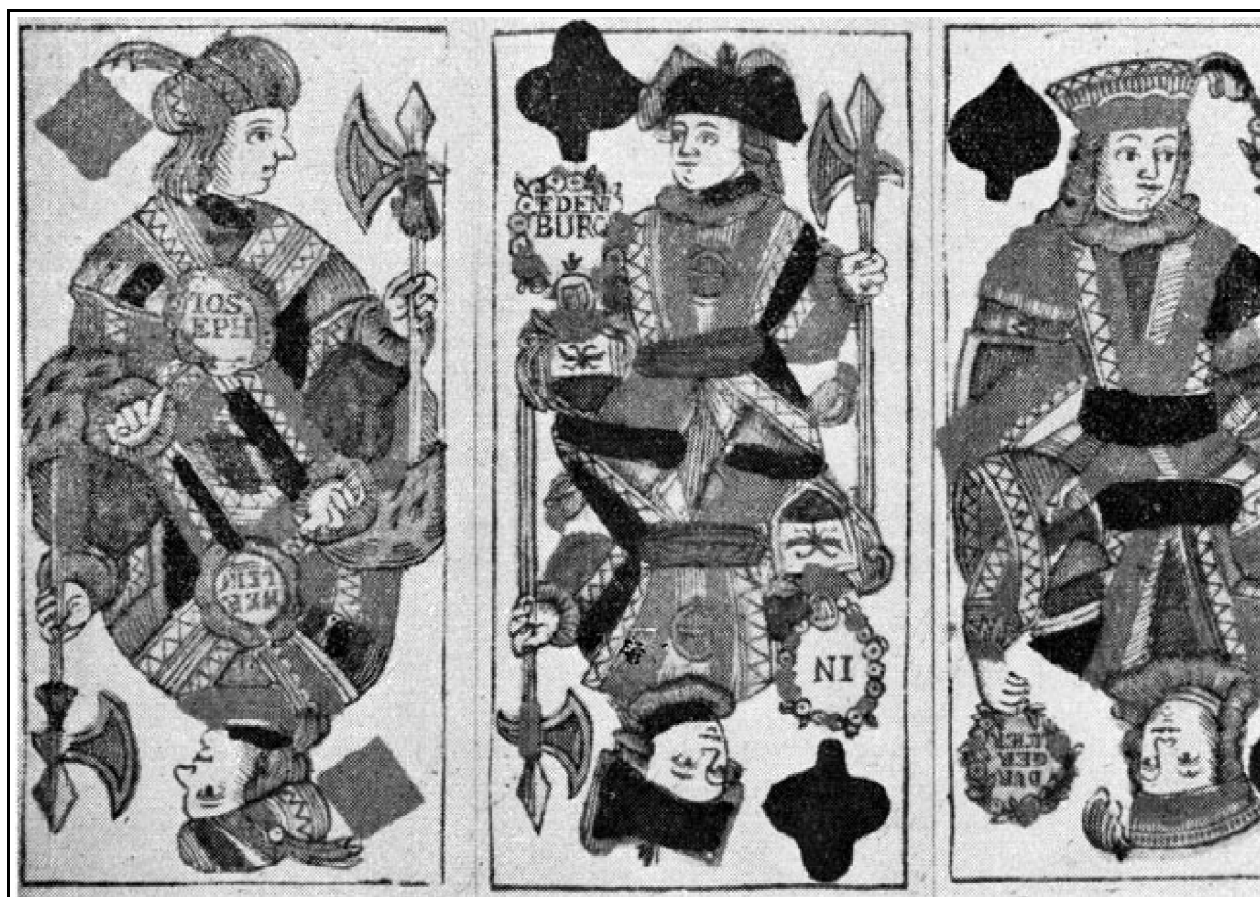
A soproni Liszt Ferenc Múzeumban két soproni játszma van, a korábbi 42 lapos tarokk, színezett fametszet. A készítő jelzése négy bubon elosztva így hangzik: KRISTOF MERLEIN BURGERLICHER KARTENMAHLER AUF DER WIRTSHAUSGASSEN IN OBREN FREYHAUS. Amint látnivaló,

azonos vezetéknévű mester, mint a keszthelyi példány mestere. Mikor 1818 körül meghalt a belvárosban a Szent György utca 2-es számú házban volt része. Mikor József fia, aki 1799-ben született, megszerezte a polgárjogot, 1823-ban átvette az apai örökségképpen rászállt házrészét és vele nyilván a műhelyt is felszerelésével együtt. Így magyarázható, hogy azt a dúcot, vagy dúcokat, amelyekről atyja az ismert kártyajátszmat nyomta, ő is felhasználta egész csekély változtatásokkal. Egyezik elsősorban a nagyság, 111x57 mm, egyezők a figurák és rajzban teljesen, színezésben pedig lényegtelen eltéréssel egyezők az I–XXI. jelzésig terjedő lapok is. Ezek persze teljesen eltérnek a mai használt tarokk kártyától és színezésben 92rendkívül tarkák, nem a természet, hanem a meglévő festékkészlet határozta meg használatukat.

Az eltérés elsősorban a Bub-okon látható jelzésben mutatkozik. A fiatalabb Merlein kivakarta a karo-bubon apja keresztnévét és a magáét írta bele, meghagyta a pikk-bubon a jelzést: Burgellicher Kartenmahler és végül a treff-bubon az apja jelzését IN EDEDENBURG-ra változtatta át, miután az apai betűket kivakarta a fadúcról. A herz-bubon végleg eltüntette a feliratot és azt semmivel sem pótolta, így a soproni példánnyal egyébként teljesen egyező piros kalapos, kék alabárdos alak jobbkezevel egy üres sárga kartusra támaszkodik. A herz-bubon már azért sem tarthatta meg a ház megjelölését, mert 1804-ben már nem a Wirtshausgasse-ban, a Fogadószeren lakott, hanem saját házrészében, a Szt. György utcában.

Az I.–XXI. jelzésig terjedő lapok – annak bizonyosságául, hogy a régi dúcról nyomták azokat, rajzban tökéletesen azonosak a soproni játszmaival, színezésükben csak itt-ott mutatkozik alig észrevehető eltérés. Eszerint: I. Fél lábát felemelő pagát, jobb kezét kék kardon tartja, a ballal csúcsos süvegét emeli maga elé (a süveg sárga, belül téglavörös), a kardon jobb oldalt kis pagát áll fél lábbon, kezében sárga bot. Baloldalt kék és sárga levél – ez a soproni játszma, valamint a lap tükörképén zöld és vörös, – jobbra kék fülű, piros, sárga, zöld virágváza.

II. Piros kabátos és kalapos álló férfi, kék vörös sávós nagyobb juhhal, mögötte egy kisebbnek csak a feje látszik. Baloldalt karám.

Merlein József soproni kártyafestő munkája. Keszthely. (Balatoni Múzeum)

III. Tarka koronás madár, oldalnézetben, jobblábát kék, rózsaszín vízszugarat lövellő szökőkút szélén nyugtatja. Fent jobbra felhőcsomó: lila, sárga, kék.

IV. Gólya, kék nyakkal, tarka testtel, csőrében zöldes kígyó, baloldalt lila, zöld és vörös virág, jobboldalt urnaszerű virágváza, fent jobbról sárga, kék, lila felhő.

V. Tűzok. Jobbra fordul, csőrében kifliszerű féreg. Balra virágváza és felette felhő, jobboldalt vörös talaj folytatásaként sötétlilás fatörzs 3 levéllel.

VI. Felemelt lábú madár, tarka színekben. Baloldalt ion oszlopfeje, jobbra felényire látható virágváza.

VII. Vörösfülű és farkú, rózsaszín pófájú kutya (teste kék, vörös pettyekkel) lila, görbe fa mellett, mely mögött kékszerű és pirosfülű nyúl szalad. A fán 3 leveles ág és sárga, piros béléttű trombita.

VIII. Lilaszínű, kék mellű szarvas oldalt fordultan, balra, nagy, sárga és piros váza, felében vágva, valamivel odább piros, sárga, kék felhő, jobboldalt zöld, piros és sárga virág.

Meg kell jegyezni, hogy a színezés, részleteiben ugyanannak a lapnak a tükörképén sem mindig egyezik, ezek a lényegtelen eltérések megmutatkoznak a soproni lapok majdnem mindegyikén, ha azokat a keszthelyi

példányokkal mérjük össze. Valójában csak a nagyobb színfoltok eltérése érdemel említést.

IX. Kék testű, sárga farkú és sörényű lovat fékez piros kabátos, zöldnadrágos férfi, ostorral. Kabátujja lilás, rózsaszín és sárga.

X. Ágaskodó egyszarvú, világoslila testtel, sárga sörénnyel. Balra piros és sárga színezésű váza virággal és magasra emelkedő levéllel, jobbra piros és zöld levél.

XI. Sötétoslila zerge, balról nagy váza, felette ötszörös felhő, jobbra tarka sziklacsoport.

XII. Kék, vöröspettyes és halványlila elefánt, ormányával törökruhás embert emel fel, ez jobbkezeiben sárgafejű kalapácsot tart. (A soproni kártyán a kalapács feje vörös.)

XIII. Lilatestű, sárgafarkú és sörényű oroszlán, labdaszerű emberfejjel. Farka vége és két füle vörös. Balról fatörzs leveles ággal.

XIV. Zöld vízben kéknyakú és halványrózsaszín nyakú hattyú, fent jobbra négyes, kék, sárga, rózsaszín felhőcsomó.

XV. Sárga vaddisznó, vörös sörénnyel, zöld lábbal, ráveti magát egy rózsaszínű kutyára. Fent balra vörös, sárga, kék-vörös felhőcsomó.

XVI. Pirosfülű, lila- és sárgatestű, sárgafarkú nőstényoroszlán két lábán táncol. Vörös első lába tarka leveles ág felé nyúl, másikon piros, sárga és zöld virágcsomót tart, fent kék, sárga, piros, lila és sárga felhő. Jobbról váza fonattal, felesben.

XVII. Kecske, kék testtel, vörös, lila, sárga és lila lábbal, öklel egy halványrózsaszínű, vörös farkú és fülvél szelindek felé. Balról fatörzs leveles ággal, jobbról fent 5 részes felhőcsomó lila, sárga, kék-lila, vörös színben.

XVIII. Lila, kékszarvú, rózsaszínű és sárgalábú tehenet fej háttal ülő vörösblúzos, sárga- és piroskendős asszony, vörös és sárga zséterbe. Baloldalt vörös és sárga virágos váza, felette kék-sárga-vörös, lila, vörös négyrészes felhőcsomó, jobbra zöld és sárga virág.

XIX. Egy álló és egy fekvő tehén, *a*) lilásarcú, kéknyakú, lilás- és sárgatestű, *b*) sötétlila testű, vörös szarvú, halványrózsaszín fejű. Jobbra zöld-piroskalapú pásztor sárga (vörös bélletű) trombitával, vörös-kék blúz, sárga kötény, piros oldaltarisznya, zöld nadrág, testszínű láb, cipője nincs. Balra meanderes urna, vörös alapon, magas virággal.

XX. Piros-zöld kalapos, sárga-vörös köpenyes, sárga bugyogós, rózsaszínlábú ember lila majmot tart láncon, pikulázik. Balra széles, sárga váza, vörös és rózsaszínű virággal, felette kék, sárga, halványlila és vörös felhő, jobbra lila fatörzs kis levéllel.

XXI. Lila, vörösfülű medve, háttal, vörös sárgakarimás, zöldtollas kalapú, piros és sárga ujjú (egyik kezén csak piros a tükröképen), kéksizmás férfi jobbkezeiben láncot csörget, mellette jobbról sárga hegedű és vörös vonó.

Ez utolsó lapnál figyelemre méltó, hogy a színezés annyira követi előképét, hogy a kabátujj tükröképén az egyik ujjat itt is csak pirosra festi, mint a soproni lapon is látható.

A kártyák hátlapja sárga alapon rozsdabarna márványozású.

A festést illetően, ha nem is gyakorlatlanságot, de bizonyos „nagyüzemi” felületességet észlelünk, mintha a színeket sietve, unottan dobták volna fel, különösen a kisebb alakzatoknál majd mindenütt kifut a rajz körvonalaiból. A természetellenes színek, a képzeletbeli állatok mégis rendkívül kedvesek, mulatságosak. Szinte érezzük bennük a mese, a játék örömét és vidámságát. Ez feledteti velünk azt a sok zavart, amit a kártya, az „ördög bibliája” már az emberek közt okozott.

Merlein Józsefnek tehát eredeti munkáját még nem ismerjük és a keszthelyi darab tulajdonképpen csak ismételése az apa játszómájának.

A Szt. György utca 2-es számú ház nincs már meg, a második világháború 94 alatt bomba pusztította el. Ámbár a Merlein-család már 1848 óta kivonult onnan és noha a házat 1851-ben teljesen átépítették, a soproni hagyomány most is emlékezetben tartja, hogy ott kártyafestő lakott. Utolsó formájában az első emeleten egy széles, üvegezett erkély nézett le az utcára s bár ez az 1850-es évek átalakításának volt a terméke, öreg soproniak szerint – persze nem helyes a hagyomány – ott szárították a frissenfestett kártyákat. Nincs azonban kizárva, hogy a Merleinek idejében is volt ott már erkély és annak emléke kísért a ház későbbi alakjáról szóló elbeszélésekben.

A szemben levő ház, Szt. György utca 2. (elpusztult 1944/45.), a kártyafestők hajdani háza helyén állt (Angyalfi A. felvétele)

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Sági Károly: Jelképes temetkezés a Sopron-bécsidombi késővaskori temetőben

95 Sági Károly: Jelképes temetkezés a Sopron-bécsidombi késővaskori temetőben

A múlt század második felében kavicsbányászás közben többször bukkantak késővaskori sírokra a soproni Bécsi dombon. Pár ásatás is folyt ezen a helyen.¹⁽¹²³⁾ Paúr Iván ásatása során egy 365 cm hosszú, 255 cm széles, kelet-nyugati irányú gödör került itt elő. A gödör szélei élükre állított kövekkel voltak kirakva és a gödör közepén az emberi csontvázakhoz hasonlóan fejjel keletnek, lábbal nyugatnak fordított vaddisznó csontváz feküdt. A gödör északnyugati sarkában két urna és egy omphalosos csésze állott, a délkeleti sarokban vasollót és ehhez rozsdásodva egy vaskést találtak.²⁽¹²⁴⁾

Paúr Iván »pogány szentélyt«, »áldozati helyet« lát a leletben.³⁽¹²⁵⁾ Hasonló Márton Lajos véleménye is.⁴⁽¹²⁶⁾

Kétségtelen, hogy a keltaság vallásában és mitoszában nagy szerepük volt az erdei állatoknak, köztük a vaddisznónak is.⁵⁽¹²⁷⁾ Kisplasztikai, vagy domborműves vaddisznó ábrázolások a kelta kultúra hatása alatt álló területeken eléggé gyakoriak.⁶⁽¹²⁸⁾ Mint a ribic-i temető egyik ossariumának (hamvakat rejtő kőláda) oldalfalán kifaragott domborművön látjuk, a vaddisznó kapcsolatban volt a túlvilágképzelettel is, illetve a vélt túlvilági élet fogalmával is.⁷⁽¹²⁹⁾

Hunyady Ilona késővaskorról írt összefoglalásából tudjuk, hogy majdnem minden jól megfigyelt késővaskori sírban megtaláljuk a disznó- (vaddisznó) csontokat,⁸⁽¹³⁰⁾ urnába vagy tálba helyezve.

Hogy ez a szokás később, a rómaiak által meghódított keltaságnál is ismeretes volt, szépen mutatja a bölcskei aedícula (sírkápolna) fal domborműve, amely egy bennszülött ruhás asszonyt ábrázol, aki tálban vaddisznófejet tart.⁹⁽¹³¹⁾

Márton Lajos arra figyelmeztet azonban bennünket, hogy a Bécsi dombi esetben a vadkancsontváz nem lehet egy kirabolt sír melléklete, hanem önálló, bolygatatlan leletnek kell azt tekintenünk.¹⁰⁽¹³²⁾

A Bécsi dombi késővaskori temetőből előkerült vadkancsontváz nem elszigetelt jelenség. A bölcskei késővaskori temető egyik sírjának urnája mellett egy másik nagyméretű edényben »fiatal vadkannak bolygatatlan csontváza« feküdt.¹¹⁽¹³³⁾ Majdnem teljes vaddisznócsontváz került elő a szőregi temető 8. számú urnasírjából is.¹²⁽¹³⁴⁾ Ez a két eset világosan mutatja, hogy nemcsak a vaddisznó részei kerülhetnek utolsó útravalóként a halott sírjába, hanem a teljes vaddisznót is eltemethették a halottal együtt.

Az égetéses sírok esetében azt látjuk, hogy a halott számára sírba tett utolsó útravalót nem égették el a halottal együtt. Arra is van példa a koracsászárkori égetéses sírok esetében, hogy egy csővezeték nyúlt le a sírba, melynek segítségével a sírba temetett ételmellékletet pótolni lehetett.¹³⁽¹³⁵⁾ A késővaskori égetéses sírok vaddisznó csontvázainak étel jellegét jól aláhúzza az a körülmény, hogy a szőregi sírba nem teljes, hanem már megcsontkított ⁹⁶vaddisznót temettek el a halottal. A mondottak után a Bécsi dombi vaddisznócsontvázban is a halott számára eltemetett ételmellékletet kell látnunk. Ennek ellentmondani látszik viszont az a körülmény, amire a kérdéssel foglalkozók is utalnak már, hogy sem emberi csontvázzrészeket, sem elégetett hamvakat nem találtak a gödörben az ásatás során.¹⁴⁽¹³⁶⁾

Ez az ellentmondás látszólagos azonban, ha az úgynevezett »jelképes sírokra«, (kenotaphium) gondolunk, melyekkel már az őskorban is találkozunk.¹⁵⁽¹³⁷⁾ A görög-római hitvilágból ismerjük a jelképes sírokkal kapcsolatos hiedelmeket is. Tudjuk, hogy hitük szerint a vallás követelményeinek megfelelő temetés elmulasztása kihatással volt a túlvilági boldogságra, a vélt túlvilági életre. Ez az oka aztán, hogy akiket nem lehetett ténylegesen valamilyen oknál fogva eltemetni, legalább jelképesen temették el.¹⁶⁽¹³⁸⁾ Egy pannoniai helyi lakosság sorából, tehát a rómaiak által meghódított késővaskori népességből kikerült halott jelképes sírját Intercisaban (ma: Sztalinváros) tárhattuk fel.¹⁷⁽¹³⁹⁾ Ebben a koracsászárkori sírban éppen úgy ott voltak a mellékletek, mintha maga a halott is a sírgödörbe került volna. A jelképes sírokba helyezett sírmellékleteket az őskori síroknál is megtaláljuk.¹⁸⁽¹⁴⁰⁾

A Bécsi dombi késővaskori temető területén előkerült gödörben is olyan mellékletek voltak a vaddisznócsontváz mellett, amelyek megszokottak ennek az időszaknak sírjainál. Az edények az étel- és italmelléklet befogadására szolgáltak, eredeti rendeltetésüket azonban csak ritkán árulja el az italból visszamaradó üledék, vagy az ételből esetleg megmaradt csont. A vaskés a mindennapi élet megszokott

tárgya, amely nemcsak a késővaskorban, hanem a későbbi időkben is szinte általános sírmelléklet. A vasolló sem ritka a késővaskori sírok mellékletei közt. Egy galliai (ma: Franciaország) sírkövön ábrázolt kelta házaspár férfi alakja kezében is viszontlátjuk a szóbanforgó ollótípust.¹⁹⁽¹⁴¹⁾

A Paúr Iván által feltárt vaddisznócsontvázat és egyéb mellékleteket rejtő gödröt jelképes sírnak, kenotaphiumnak tekinthetjük tehát, mellyel egy idegenben meghalt, vagy szerencsétlenül járt kelta férfi emlékét kívánták megörökíteni hozzátartozói.

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Sági Károly: Jelképes temetkezés a Sopron-bécsidombi késővaskori temetőben / Symbolische Beerdigung auf dem späteisenzeitlichen Friedhof zu Sopron–Wienerberg.

Symbolische Beerdigung auf dem späteisenzeitlichen Friedhof zu Sopron–Wienerberg.

(Deutscher Auszug.)

In der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts fand man häufig späteisenzeitliche Gräber auf dem Wienerberg in Sopron, Ivan Paúr und Ludwig Bella lieszen hier Ausgrabungen vornehmen. Die Ausgrabung Ivan Paur's brachte am Rande des Friedhafes eine Grube von 365 cm. Länge und 255 cm. Breite ans Tageslicht Die Ränder der Grube waren mit, auf der Kante stehenden Steinen ausgepflastert, in der Grube selbst fand man das Skelett eines Wildschweines, mit dem Kopfe nach Osten, mit den Füßen gegen Westen. Aus der nordwestlichen Ecke kam eine tönernerne Urne und eine Schüssel, aus der südöstlichen Ecke eine eisenne Schere und ein eisernes Messer zum Vorschein.

Die ältere Auffassung sah in diesem Fund eine Kultstätte, unserer Auffassung nach ist er nichts weiter, als ein symbolisches Grab, ein sog. Kenotaphium. Symbolische Gräber sind sowohl in der Urzeit, wie auch in der Römerzeit häufig. Bezeichnend für sie ist, dasz die, für den Toten vermeinten Grabbeilagen und die letzte Wegzehrung gerade so in das Grab kommen, als ob der Tote selbst dort eine Ruhestätte bekäme. Die neben dem Soproner Wildschweinskelett vorgefundenen Gegenstände sind so alltägliche Belgaben der späteisenzeitlichen Grabstätten, dass dies auch für ein Kenotaphium zeugt. Die Gräber der späteisenzeitlichen Friedhöfe in Bölske und Szöreg bekunden doch, dasz zuweilen ein ganzes Wildschwein dem Toten beigegeben wurde.

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Házi Jenő: Még egyszer Schlippergasse

97 Házi Jenő: Még egyszer Schlippergasse

E folyóirat 1937. évf-nak 104–110. lapjain megjelent tanulmányomban a soproni *Schlippergasse* (Balfi utca) utcanévet a Sopron megyei *Schrippen* helynévvel hoztam összefüggésbe, *Schrippen*-t pedig helytelenül *Babót* helynévvel azonosítottam. Mollay Károly szerint Schrippen helynévnek megfelelő falu Lózs, Pinnye és Peresztég környékén keresendő. Egyébként ugyanő rámutatott arra, hogy a Schrippen helynév helyrajzi és nyelvészeti magyarázata csak a bizonyára még lappangó 16–18. századi adatok alapján kísérelhető majd meg.¹⁽¹⁴²⁾

A XVII. századi tanácsjegyzőkönyvek áttanulmányozása végre meghozta a kívánt eredményt. 1654. július

24-ről találkoztam e bejegyzéssel:

...*Fekete Thomas vntherthann zu Schrippen oder Sceplack...*²⁽¹⁴³⁾

Eszerint Schrippen megfelel Széplak falunak és így a soproni Schlippergasse vagy Schrippengasse helyesen Széplaki utcának fordítandó.

Ezzel az utcanév elnevezéssel és annak helyes megfejtésével azonban Széplaknak a középkorban olyan jelentős szerepe világlik ki, amellyel – ha röviden is – érdemes foglalkozni.

Az eddig kiadott soproni anyagból az tűnik ki, hogy 1413-ban találkozunk első ízben *in der Schrippergassen* elnevezéssel.³⁽¹⁴⁴⁾ Ebből viszont az következik, hogy ezt az utcaelnevezést keletkezését illetőleg nyugodtan néhány évtizeddel korábbra tehetjük, vagyis kimondhatjuk, hogy a XIV. század második feléből, annak is inkább az utolsó negyedéből származhat az Ikva-hídtól kezdődő soproni utcának ez a neve.

De mi indíthatta a soproni polgárokat arra, hogy ezt az utcájukat Széplakról nevezzék el, ahova ebből az utcából kiinduló út valóban vezetett is?

A felelet nem lehet más, minthogy Széplaknak ebben az időben még virágzó hetivásárai voltak és azok olyan látogatottságnak örvendtek a soproni kereskedők és iparosok részéről és kétségkívül az egész környék részéről is, hogy az odavezető út lett a soproni utcának is neve Bécsi utca, Bécsi út analógiájára.

Széplak első említésével az oklevelekben 1246. év körül találkozunk, amikor már az Osl nemzetség birtokában találjuk.⁴⁽¹⁴⁵⁾ E nemzetségnek öt tagja osztozik meg többek között Széplakon is, a gyermektelenül elhalt Osl fia Miklós osztályrészén 1255-ben. Ekkor már állott a széplaki templom, sőt az elhunyt Miklós egy vártornyot is épített. Mivel ezt ötfelé szétoztani nem lehetett, ezért olyan megállapodás történt, hogy akinek neve a sorshúzásból előjön, azé legyen a torony és a többi négy részét becsáron váltsa magához.⁵⁽¹⁴⁶⁾ Néhány évvel később, 1261-ben az egyik örökös: Beled fia János azt a részét, amelyet Osl fia Miklós után kapott Széplakon, 22 ezüst márkáért egy évre elzálogosította rokonának, Herbord ispánnak. Ezen a részen 8 egész és egy fél telek volt. E telkekből négy népes volt, míg a többi néptelen. E rész bíráját Somil-nak hívták. Halastórl is történik ez alkalommal említés.⁶⁽¹⁴⁷⁾

Széplakot igazában híressé azonban a hétfői napon megtartott hetivásárai tették, amelynek birtokában már olyan régi időtől fogva volt, hogy annak kezdetére már senki sem tudott visszaemlékezni 1262-ben, amikor ebben az irányban IV. Béla király szorgos vizsgálatot rendelt el. Erre a vizsgálatra pedig azért volt szükség, mert Lőrinc soproni ispán és a várjobbágyok önkényes elhatározással ezt a hétfői hetivásárt Hegykőre tették át, azonban az Osl nemzetség ebbe nem nyugodott bele, hanem magától a királytól kért igazságot. A király Henrik nádorispánt, Róland szlapon bánt, Móric tárnokmestert, Csák bánt, Herrand lovászmestert és Amadé győri püspököt, tehát a legfőbb embereit bízta meg ez ügy kivizsgálásával, és mivel az az Osl nemzetség ⁹⁸javára ütött ki, a király is így ítélkezett, egyben megbízta Amadé győri püspököt, hogy a széplaki vásárjogba az Osl nemzetséget ünnepélyesen iktassa vissza.⁷⁽¹⁴⁸⁾

E helyen nem foglalkozhatom mindazoknak az adatoknak ismertetésével, amelyek Széplakra vonatkoznak, csak annyit említek meg a vártoronyral kapcsolatban, hogy az 1255. évi sorshúzás Osl fia Tamásnak kedvezett, tehát övé lett a torony, mert amikor 1264-ben két fia tett birtokosztályt az apjukról rájuk szállt birtokok felett, ezt a tornyot a széplaki birtokrészrel együtt Imre fia nyerte el.⁸⁽¹⁴⁹⁾

Nyilvánvalóan Széplak hetivásárával kapcsolatban fejlődött ki a fertői vám szedése, amelyről 1335-ben

szerzünk tudomást, amikor Osl-nembeli Imre fia Mihály mester Széplakon „*in pratis Fertheu*” szedni szokott vámot, 3 bécsi márkáért elzálogosítja Osl mester fia János mesternek.⁹⁽¹⁵⁰⁾

A széplaki hetivásárok látogatottságát fényesen bizonyítja 1359-ből az itt említett *fürdőház* (domus balnearia).¹⁰⁽¹⁵¹⁾ A fürdőházakról tudjuk, hogy városokon kívül, ahol a polgárság magasabbfokú kultúrigénye a test tisztaságának ápolása érdekében egy ilyen fürdőház felállítását megkívánta, vidéken csak olyan helyeken létesült, ahol a vásárok alkalmával messze tájakról összejöttek a kereskedők, akik a hosszú út porát a fürdőházban mosták le magukról.

Ilyen fürdőháza volt például Csallóközben Csötörtöknek is, ahol, miként a név is mondja, minden csütörtökön volt hetivásár, amelyen Felső-Csallóköz népe szokott egybegyűlni, hogy itt a piacon eladja mezőgazdasági terményét, a csötörtöki iparosoktól pedig megvásárolja a szükséges iparcikkeket.

Az eddig felhozott adatok azt bizonyítják, hogy Széplak 1. templomos hely volt és így több szomszédos falunak volt istentiszteleti központja, 2. vártorony épült területén, tehát háború esetében védekezési helyül szolgált, 3. halastava után ítélve az akkori idők legjövedelmezőbb gazdasági művelése folyt itt, 4. hetivásárai messze vidéken híresek voltak, 5. a fertői rétségen szedett vámja azt mutatja, hogy Fertő taván élénk közlekedés bonyolódott le csónakok segítségével, 6. igen népes helység volt, amikor 1261-ben a 6 osztályrész közül csak az egyik 42 telket foglalt magában és végül 7. fürdőháza volt, melynek jelentőségét nem győzöm eléggé hangsúlyozni!

Ez adatok egyike is már elégséges ahhoz, hogy Széplak kiemelkedjék a környező falvak egyformaságából, összességükben pedig annak a meggyőződésünknek adnak szilárd alapot, hogy 1277-ig, tehát mindaddig, míg Sopron városi rangot nem kapott, sőt még ezentúl is veszedelmes versenytársa lehetett a megyei székhelynek és annak zavartalan fejlődését erősen befolyásolta.

A soproni *Schlippergasse* elnevezés, melynek első okleveles előfordulásával, miként már említettem, 1413-ban találkozunk, mindennél meggyőzőbben igazolja, hogy Sopron piaca számára jelentőségben Bécs után Széplak következett és ez így volt nemcsak a XIII., hanem még a XIV. század folyamán is. Ezt követően a XV. században Széplak lassú visszafejlődése következett be, a XVI. században pedig Hegykő ragadta magához az értékes vásártartás jogát. Ezt azért merjük állítani, mert 1570-ben, amikor a mészárosok sztrájkja miatt a soproni városi tanács kénytelen volt a város húsellátásáról saját hatáskörében gondoskodni, 1570. március 17-én már nem a széplaki, hanem a hegykői vásárban vettek 81 db szarvasmarhát és ezzel a vétellel kezdte el a városi mészárszék a működését.¹¹⁽¹⁵²⁾

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Thier László: Liszt Ferenc soproni hangversenyei és műveinek nyilvános előadása 1956-ig (A mestert érintő fontosabb helyi és megyei események felsorolásával)

99 Thier László: Liszt Ferenc soproni hangversenyei és műveinek nyilvános előadása 1956-ig (A mestert érintő fontosabb helyi és megyei események felsorolásával)

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Thier László: Liszt Ferenc soproni hangversenyei és műveinek nyilvános előadása 1956-ig (A mestert érintő fontosabb helyi és megyei események felsorolásával) / II. Liszt-vonatkozások 1887-től az 1911. évi jubileumáig

II.

Liszt-vonatkozások 1887-től az 1911. évi jubileumáig

1887. január 22. A Schlaraffia „Sempronia” Liszt-emlékezése (Oe. Z. 1887. I. 25; „Sopron” I. 26., II. 2. A lapok hangsúlyozzák az egyesület nagy érdemeit a Liszt-szobor felállítása körül).

– március 1. Az Oedenburger Zeitung Liszt Ferenc bayreuthi nyughelyével foglalkozik.

– április 26. Király József Pál ny. tanítóképezdei igazgató, Liszt soproni barátja halála Kismartonban. (Lásd: Payr Sándor: Liszt Ferenc és Király József Pál. A mester bizalmas barátsága a soproni tanárral. Sopron 1933. Lásd továbbá Poszvek Sándor bő életrajzát Királyról az Evangélikus Népiskola 1900. évfolyamában, arcképpel. Újabban Lenki Jenő írta meg Király életrajzát a Soproni Szemlében, 1939. évf. 24–34. lap.)

– október 17. Müller Ada Röver József csellóművész hangversenyének műsorát Liszt Magyar rapszódijával és az A-dur etüddel gazdagítja.

– december 25. A „Soproni Dalfüzér” estélyén Altdörfer Viktor Schumann–Liszt „Frühlingsnacht”-átiratát interpretálja.

1888. január 7. Az Irodalmi és Művészeti Kör estélyén Steiner Gizella és Regina a Rákóczi-indulót játssza Liszt átiratában.

– február 9. Altdörfer Viktor a Soproni Zenebarátok Társasága rendezte Kreisler-hangverseny keretében a XII. rapszódit adja elő. (Oe. Z. 1888. I. 28. II. 11.)

– április 4. Az Irodalmi és Művészeti Kör estélye műsorán: Mendelssohn–Liszt Szentivánéji álom (Átirat; Altdörfer Viktor tolmácsolásában).

1889. december. Schuch-Proska Klementin hangversenyén Bauer Alexandra Liszt Faust-keringőjét zongorázza. (Oe. Z. 1889. XII. 10.)

1890. november. A Soproni Zeneegyesület táncestélye műsorán Liszt „Le rossignol” c. szerzeménye. (Bancsó Antalné zongorajátéka.)

– december 22. A Szent Mihály-templomi énekkar V. zenei estélyén Krist Róza és Ilona Liszt Magyar rapszódiját adják elő. (4 kezes zongorajáték. Eredeti műsorról.)

1891. szeptember 6. Fink János polgármester felhívása a Liszt-szobor ügyében. (Oe. Z. 1891. IX. 6.)

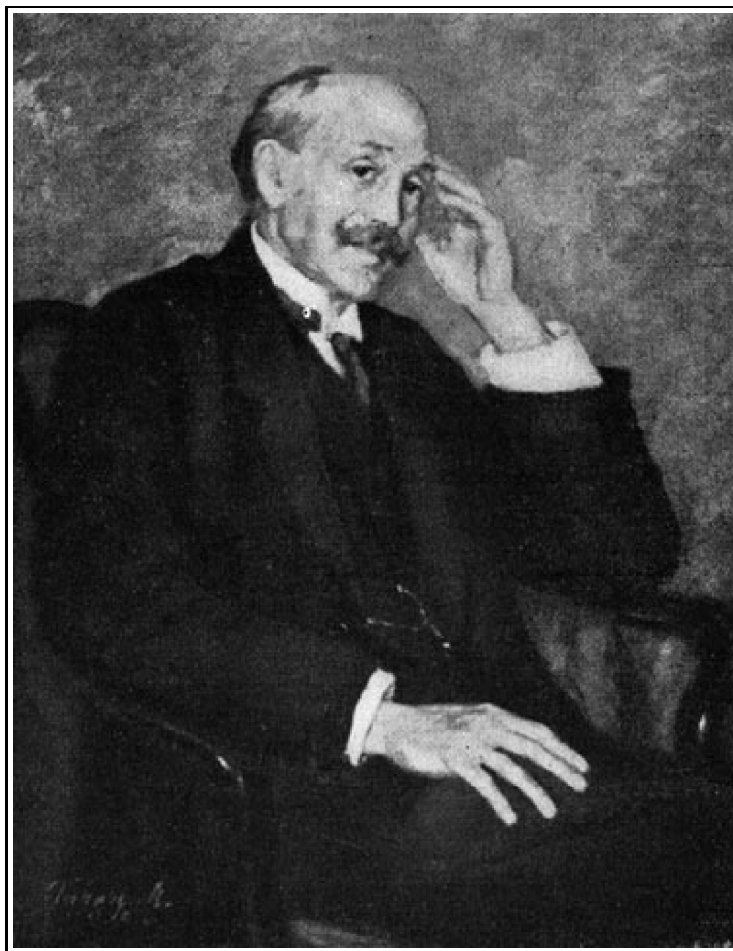
1892. február. A Tilgner-féle Liszt-szobor mintája közszemlén. (Oe. Z. 1892. II. 18.)

1893. április 15. Az Irodalmi és Művészeti Kör estélyén Thomán István zeneakadémiai tanár Liszt XII. rapszódiját játssza.

– június 8. A „Sopron” című napilap a Liszt-szoborra gyűjtött összegekről számol be.

– szeptember 8. A soproni Liszt-szobor leleplezése. (A Petőfi téren álló szobor Tilgner Viktor, Liszt barátja alkotása. Mintáját a bécsi Beschorner-cég öntötte bronzba, felállítását Lang Antal meidlingi kőfaragó végezte. A költségek, melyeket nagyrészen a soproni Schlaraffia egyesület teremtett elő, mintegy

2 000 forintra rúgtak. A szoborleleplezéssel és a vele kapcsolatos Liszt-ünnepéllyel a helyi lapok részletesen foglalkoztak. Így a „Sopron” 1893. IX. 3., az Oe. Z. IX. 2, 4-én. Versben emlékezett meg a nevezetes eseményről Marbach Ernő és Rózsa Miklós. Utóbbi költeményét „Liszt Ferenc szobránál” címen a „Sopron” 1893. szeptember 3-i száma közölte. Wagner Kozima asszony Fink polgármesterhez intézett köszönősorait az Oe. Z. szeptember 7-i számában olvashatjuk. – A „Deutsche Kunst- und Musik-Zeitung” 1893. 9. száma bő tudósítást adott a szoborleleplezésről. A beszámoló megemlékezik Liszt gyermekkori zongorájáról is, amely egykor id. Kurzweil Ferenc egyházi karnagy tulajdona volt, s végül a zeneegyesület ajándékaképpen a Liszt Ferenc Múzeumba került. A zongora a bécsi Schanz János munkája. Értékes összefoglalást ad az ünnepélyes aktusról Házi Jenő: A soproni 100Liszt Ferenc-szobor. Irodalmi Magazin, 1936. 2. szám, 33–35. lap.)

Altdörfer Viktor zongoraművész (1860–1940)
(Ruhmann Jenőné olajfestménye)

– december 9. A Zeneegyesület hangversenyén *Incze* Mariska (Kismarton) a XII. rapszódiaival szerepel, a zenekar Zichy Géza „Marche de Liszt” c. átiratát játssza. (Wrchovszky Károly feljegyzése.)

1894. május 6. A „Westungarisches Volksblatt” című lap megemlékezik Liszt Ferenc doborjáni orgonájáról. (A doborjáni templom orgonáját Liszt már 1840. évi látogatásakor megjavíttatta, mint azt a

Társalkodó 1840. III. 25-i számában olvashatjuk. Ugyanakkor egykori tanítójának nagyobb összeget adományozott. Lásd továbbá Harsányi Zsolt „Liszt Doborjában” c. cikkét a Pesti Hírlap 1935. II. 24. számában. Az „orgona képét” közli Füßmann-Mátéka: Franz Liszt (9. kép). Ez azonban nem a hajdani orgona, mert ez szétszedett állapotban a doborjáni Liszt Múzeum tulajdona. Liszt sohasem játszott rajta, hanem a bécsi Musikvereinssaal egyik orgonája volt, amelyen Bruckner szokott játszani. 1920 körül adták a doborjániaknak és ugyanakkor ráadásul odaajándékozták Liszt Zumbuschtól faragott márványszobrát, amely jelenleg a doborjáni templomban van befalazva.

1895. február 16. A Soproni „Férfidalkör” hangversenyének műsorán Liszt „Szerelmi álmok” (3. szám) c. alkotása. Előadta: *Incze Mariska*.

101 1896. május 10. A Soproni Zeneegyesület millenniumi díszhangversenyén *Altdörfer* Viktor Liszt Esz-dur hangversenyével gazdagítja a műsort. (Zenekarkíséret. Eredeti műsorról.)

– október. Hochmann–Altdörfer-hangverseny. *Altdörfer* Viktor Liszt G-dur Polonaise-ét játssza. (Oe. Z. 1896. X. 28.)

1897. február. A katonazenekar Götz karmester vezényletével Liszt II. rapszódiját adja elő. (A Soproni Zeneegyesület társasestélye. Oe. Z. 1897. II. 4.)

– december 7. Az Irodalmi és Művészeti Kör estélyén *Bancsó* Antalné és *Király* Béla a közkedvelt II. rapszódit interpretálják. (Két zongorán.)

1898. március. Maár Pálné szül. Liszt Erzsébet, a mester Sopronban élő rokonának halálhírét közli a „Sopron” című napilap.

1899. március 23. Liszt: Tarantella, Venezia e Napoli. Zongorán előadja *Eötvös - Mikolasch Henrikné*. (A Zeneegyesület II. rendes hangversenyén.)

1901. január 29. A Soproni Zeneegyesület elnöke, *Széchenyi* Emil tiszteletére hangversenyt rendez. Műsorán Liszt II. magyar rapszódiját. Zenekari kísérettel játszotta *Altdörfer* Viktor. (Eredeti műsorról.)

– február 9. A líceumi ifjúsági zenetársaság, amelynek első protektora Liszt Ferenc volt, hangversenyt rendez. Műsorán többek közt a II. rapszódia. Játssza *Hajnal* E. László, VII. o. tanuló.

– március 7. *Király* Béla líceumi tanár és zeneszerző halála Sopronban. Tehetséges előadóművész volt, aki gyakran játszott Liszt-kompozíciókat is. A Soproni Férfidalkör lelkes pártfogója. Kórusművek és dalok mellett daljátékot is szerzett. (Oe. Z. 1901. III. 8. 12.)

1902. február 10. *Károlyi-Thiering* Matild a Zeneegyesület koncertjén Liszt „Loreley” c. dalát énekli. (A művésznőről lásd: *Neue Zeitung*, 1900. II. 8, 11; 1901. III. 24.)

– december 20. Irodalmi Köri estély. *Fangh* Frida Liszt-dalokat (*Gnomenreigen*, *Ősz*) énekel, a Zeneegyesület nagy zenekara Liszt-fantáziát játszik.

1903. január 31. A líceumi zenetársaság hangversenyén *Rosenbaum* Ernő Liszt VIII. rapszódiját zongorázza. (Eredeti műsorról.)

– február 14. *K. Gebhardt* Elza a „Férfidalkör” koncertjén Liszt VI. rapszódijával szerepel.

– *október 7.* A Deák Ferenc születése 100. évfordulója alkalmával rendezett díszhangversenyen a Zeneegyesület a II. rapszódiaát játssza. Vezényelt: Kossow Jenő. (Eredeti műsorról.)

– *december 8.* A Soproni „Dalfűzér” egyesületi estélyén a katonazenekar az I. rapszódiaát mutatja be.

1904. február 15. Stoss Paula, Sauer Emil tanítványa Liszt Esz-dur koncertjét játssza zenekari kísérettel. (A Zeneegyesület II. jubiláris ünnepsége.)

– *április 17.* A jubiláló Soproni Zeneegyesület egyházi hangversenyén az evangélikus templomban Altdörfer Viktor orgonajátéka: Liszt: Előjáték és fuga B. A. C. H. felett. A délelőtti folyamán történt Liszt Ferenc szobrának megkoszorúzása, mialatt az egyesületi vegyeskar Liszt „Ünnep előtt” c. alkalmi karát énekelte.

– *április 18.* A Zeneegyesület II. ünnepi hangversenyének műsorán Liszt A-dur zongoraversenye. (Altdörfer V.)

– *június 12.* A Zeneegyesület Kismartonban Haydn Nelson-miséjét adja elő. Gradualéra: Beati...; Liszt Ferenc „Krisztus” c. oratóriumából. (Szólóének: Strehlen Antal.)

1905. január 10. Jótékony célú hangverseny műsorán Liszt „Orpheus” című szimfónikus költeménye (Zeneegyesület.)

– *június 26.* A soproni Maria Josephinum avatásakor a Zeneegyesület vegyeskara részletet ad elő a „Krisztus” c. oratóriumból. (Baritonszóló: Kretschy Károly.)

– *november 8.* A Zeneegyesület hangversenyén megismétli az „Orpheus” c. szimfónikus költeményt. (Oe. Z. 1905. X. 10.)

1906. február 26. Stoss Paula a Zeneegyesület társasestélyén a IX. rapszódiaával (Carnaval de Pesti) szerepel.

– *április 8.* Grünfeld Alfréd zongoraművész a soproni Zeneegyesület Sebeők Sári koncertjén Wagner–Liszt „Izolda szerelmi halála” c. művét interpretálja. (Eredeti műsorról.)

– *szeptember 16.* Blaschek (Balsay) Vilmos Doborjában építendő, ill. újjáépítendő Liszt-émléktemplom gondolatát veti fel. (Oe. Z. 1906. IX. 16, „Sopron” X. 25.)

102– *szeptember 25.* Az Oedenburger Zeitung Liszt Ferenc hamvainak hazahozatalával foglalkozik.

– *október 18.* A „Soproni Napló” „Liszt, Ferenc hamvai” címen hosszabb cikket közöl.

– *október 2.* Vecsey Ferenc hangversenyén Tarnay Alajos Liszt-rapszódiaát játszik. (Eredeti műsorról.)

1908. május 14. A soproni Zeneegyesület e napra tervezett hangversenye a karnagyválság miatt elmarad. A műsorra volt tűzve többek közt Liszt „Szent Erzsébet” c. oratóriuma. (Wrchovszky Károly feljegyzése.)

– *július 22.* A „Soproni Napló” cikke a soproni Liszt-szoborról. (A szobor áthelyezése tervének külön irodalma van. A színház előtt való felállítását Bella Lajos főreáliskolai tanár már napokkal a leleplezés után kifogásolta. Kis méreteinél fogva a nagy téren valóban kevésbé érvényesül.)

– október 31. *Stráner* Mici Liszt XII. rapszódiját játssza.

– november 28. *Haniffel* Emilia műsorán a XII. rapszódia.

1909. március 15. Az Irodalmi és Művészeti Kör márciusi megemlékezése. A műsoron Liszt: Szózat, Himnusz (*Dietl* Lajos, Bécs), Concerto pathétique, két zongorán. (*Dietl* Lajos és *Klose* Ottmár.)

– december 4. Irodalmi Kör-est. *Kovács-Sebestény* Mici Liszt dalokat énekel.

1910. március 15. Az Irodalmi Kör rendezésében: Liszt: „Consolation”, „Le rossignol”, XIV. rapszódia. (*Mochnaczký Palkovics* Irén zongorajátéka.)

– április 28. „Monumentális Liszt szobor” címen hosszabb cikket ír a *Oe. Z.*

– augusztus 9. A „Westungarisches Volksblatt” Liszt családfájával foglalkozik s megemlíti, hogy illetékesek a mester János nevű testvérét keresik.

– október 15. „Liszt Ferenc arcképe.” (Soproni Napló.)

– október 22. Irodalmi Köri estély. A műsoron Liszt: Ballada, Koncertetűd. (*Obhlidal* Erna.)

– november 13. A „Soproni Napló” a 87 éves *Iby* Ferenc visszaemlékezéseit Liszt Ferencre közli.

– Emléket Liszt Ferencnek! Kiadta a Liszt Ferenc emlékbizottság. Sopron, Röttig-nyomda 8°. (Leveles nyomtatvány.)

1911. március. A katonazenekar Liszt–Wagner hangversenye.

– május 3. A soproni „Dalfűzér” férfitársaság Liszt Ferenc emlékének szentelt díszhangversenye. A műsoron: Liszt–Berlioz: Rákóczi induló (katonazenekar), Isten, tiéd napkelet..., Légy szilárd (kórusművek), III. magyar rapszódia (Nagy Irén), Jókai–Liszt: A holt költő szerelme (Kiss József szavalata, Kárpáti Sándor zongorakísérete. Soproni Napló 1911. V. 5.).

– május 9. A pozsonyi Zeneegyesület hangversenye Sopronban. Előadásra került többek közt az „Interludium” Liszt Ferenc „Szent Erzsébet” című legendájából. (Karnagy: Kossow Jenő. *Nemzetőr* 1911. V. 11.)

– június 11-re tervezte a Soproni Zeneegyesület nagyszabású Liszt-emlékünneepségét. A próbákon való gyér részvétel miatt a hangversenyt öszre halasztották. (Wrchovszky Károly feljegyzése.)

– június havában *Batka* János pozsonyi főlevéltáros megküldi a doborjáni Liszt-emlékmúzeum részére a „Pressburger Zeitung” azon számát, amely a 9 éves Liszt Ferenc első pozsonyi szerepléséről számol be. (A szöveget hűen közli: *Oe. Z.* 1911. VI. 11.)

– július 30. A doborjáni Liszt-emlékmúzeum ünnepélyes megnyitása. (Budapesti Hírlap 1911. VIII. 2. – *Nemzetőr* VIII. 3. – A doborjáni Liszt-múzeum gondolatát *Balsay-Blaschek* Vilmos, a Zeneegyesület alelnöke vetette fel. Fáradhatatlanul agitált a cél érdekében s gyűjtésének eredményeit folytatólagosan közölte a helyi sajtó. Érdemeiről lásd: Sopronvármegye 1936. VIII. 6. A kis múzeum anyagát 1926-ban Kismartonban és Bécsben is bemutatták.).

– november 7. Sopron megye és Sopron város közös Liszt-emlékezése. Műsor Szózat, Himnusz (zenekari

átirat), Csata dal, Katonák dala Faustból (férfikar, trombita- és dobkísérettel), Koncertszóló E-mollban (Altdörfer Viktor), XIII. zsoltár (vegyeskar tenorszólóval és zenekarkísérettel), Rákóczi induló (nagy zenekarra). Dirigensek: Kossow Jenő és Valker István. (Eredeti műsorról.)

– A soproni sajtó egész éven át hódolt Liszt emlékének, aki 100 éve látta meg a napvilágot. Fontosabb cikkek: Liszt-emlékmű terve Doborjában. (Nemzetőr, Oe. Z. I. 1., Soproni Napló I. 8. – Hirschler Ruben emlékezései a kisdoborjáról.)

103(Nemzetőr II. 5.) – Liszt Ádámról. (Soproni Napló II. 5.) – Liszt levele Zichy Gézához (Oe. Z. IV. 9.), – Liszt Ferenc Sopronban (Oe. Z. IV. 16.), Király József Pál költeménye (Oe. Z. IV. 25.), – Liszt zongorája Horn János brennbergi bányapénztáros tulajdonában (Nemzetőr IX. 10., Budapesti Hírlap X. 13.), – Blaschek Vilmos doborjáni interjúja (Soproni Napló IX. 3.).

(Vége következik.)

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Storno Miksa: A soproni Várostorony alaki változásai

Storno Miksa: A soproni Várostorony alaki változásai

A soproni Várostorony az évszázadok folyamán több változáson ment át, míg mai, művészi szépségű formáját nyerte. A városban előforduló gyakori tűzvészek, melyekről már a XIV. századi oklevelek és régi krónikák ismételt megemlékeznek, szolgáltatnak erre okot, hisz nemcsak a lakóházakban végeztek nagy pusztítást, hanem a tornyokat sem kímélték.

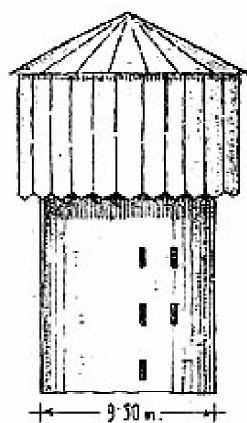
A Várostorony eddig ismert legrégebbi ábrázolását egy Bécsben megjelent, 1562. évre szóló naptár címlapján látjuk¹⁽¹⁵³⁾, mely azt a XVI. századbeli állapotában mutatja be. A torony hengeralakú felső része eszerint a falsík elé kiugró, pallókkal burkolt és fedett karzatból áll, mely szerkezettel már a XII. században is találkozunk, és jelen esetben is valószínűleg jóval 1562 előtt készült. A pallók lőrészekkel voltak ellátva, a kiugró karzat padozatán nyílásokkal, melyeken át a torony alját megközelítő ellenséget nyíllal vagy leejtett kövekkel lehetett elűzni, vagy megsemmisíteni.

A torony legközelebbi változását egy 1605-ből való rézmetszet mutatja, amikor már a pallós kiképzés helyett kiugró, pártázott mellvéddel ellátott karzat zárja le a hengeralakú toronyrészt. A karzat fölé emelkedő, szintén hengeralakú, kúpalakú tetővel fedett kis torony a lépcsőház lezárása²⁽¹⁵⁴⁾.

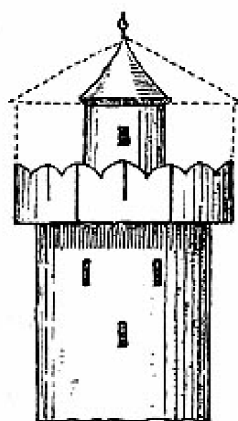
A városi számadáskönyvek 1610-ben tesznek említést a tornyon eszközölt helyreállítási munkákról, amidőn a toronyóráról is szó esik. Ezt az állapotot tünteti fel Lackner Kristóf ismert rézmetszete, melyen az óra is látható. Változatlan a torony ezen alakja az 1625-ben vert koronázási emlékérmén is.

1676. november 28-ára teszik Csányi János, valamint Payr György és Mihály krónikái azt a nagy tűzvészt, melynek a Várostorony is áldozatul esett. Hosszabb ideig tartott, míg javítására sor került, hisz elsősorban a házakat kellett ismét lakható állapotba hozni, mely munkák a nagymérvű pusztítás miatt az összes építőiparosokat lekötötték. Így csak 1681. szeptember 16-án készült el végleg a torony, abban a formájában, ahogy azt még ma is látjuk, melynek tervezője eddig, sajnos, még ismeretlen.

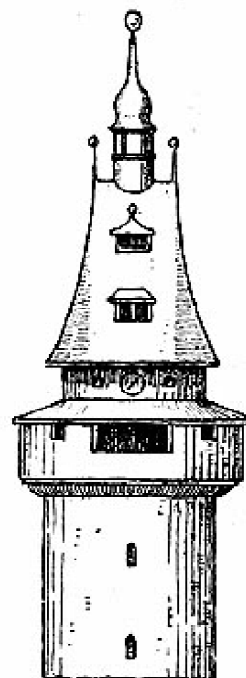
A SOPRONI VÁROSTORONY ALAKI VÁLTOZÁSAI.

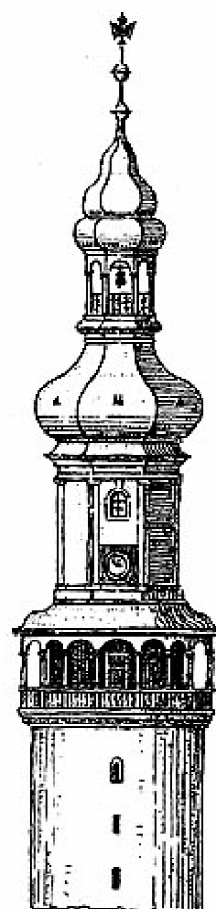
1562

1605

1610 után, 1676. XI. 28.-ig

1681-től

104A SOPRONI VÁROSTORONY ALAKI VÁLTOZÁSAI.

105 Terv 1895 körül a városháza környékének átalakítására

A régi városháza és a tűztorony (1890 körül)

A toronyban toronyőrök teljesítettek szolgálatot, kikről már az 1537. évi községi jegyzőkönyvekben történik említés (Mon. I. 19. 1.)³⁽¹⁵⁵⁾, majd később is foglalkoznak velük, és a több ízben kiadott utasítás pontosan megszabja szolgálatukat. Reggel és este trombitaszóval jelezték az időt; a tüzeket kongatással, irányukat piros zászlóval jelezték, és lovasoknak a város felé való közeledtekor kürtjelet adtak. (Mon. I. 21. o.) Ezenkívül ünnepnapok alkalmával toronyzenét a szolgáltattak. Az utasítás szerint a toronyőrnek a toronyban volt a lakása, bár úgy hiszem, hogy a torony melletti úgynevezett »Turnerhaus«, vagyis toronyőrök-háza valószínűleg már a középkorban is ezt a célt szolgálta, hisz a régi feljárat a toronyba ¹⁰⁶is ezen a házon át vitt. A toronyszoba annak idején csinos barokk falfestéssel volt ellátva, melynek nyomai az újabb mészrétegek alatt talán még megvannak.

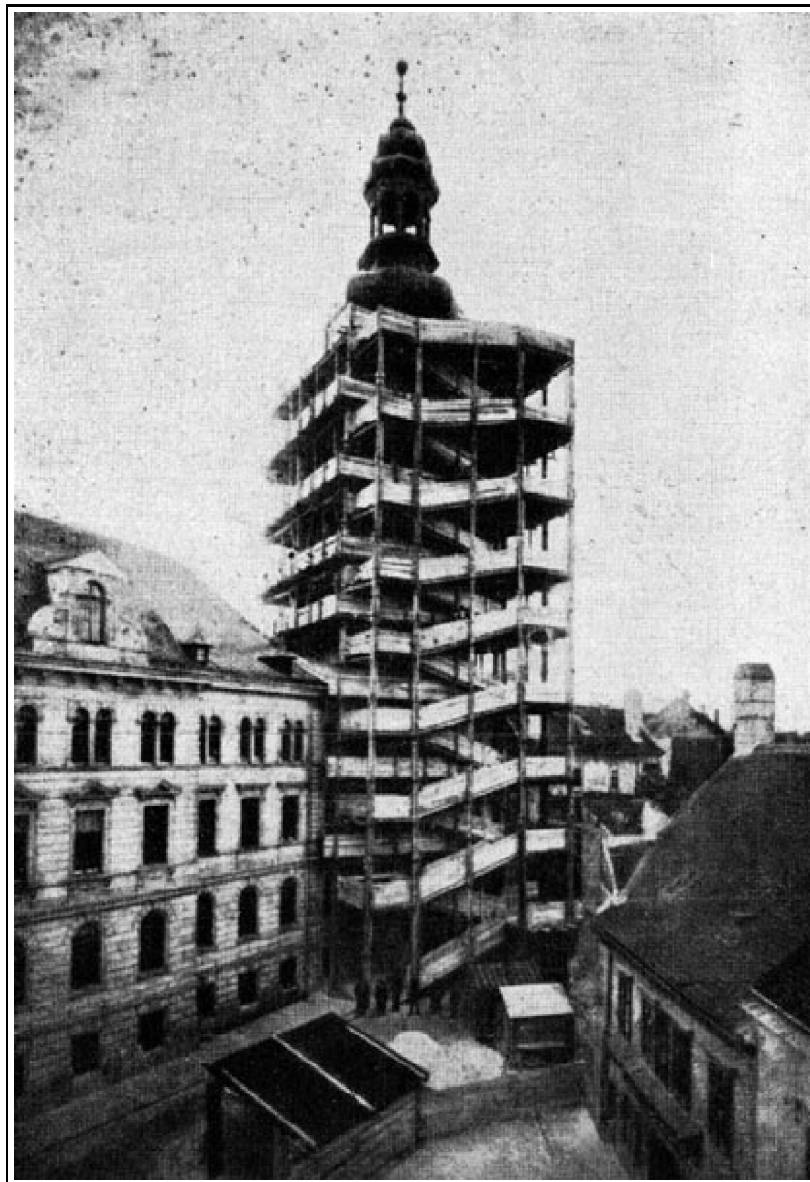
A tűztorony az eredeti kapuval, mellette a toronyőr kétemeletes lakása

Évek folyamán a torony alja is némileg megváltozott. Az északi oldalon, tehát a külső falon megvannak még a felvonórács (= Fallgitter, Rechen) kőből rakott hornyai, azonban maga a rács már rég eltűnt. Ez a rács vasból, vagy vashegyekkel ellátott gerendákból készült, és kezelése a kapuboltozat fölötti helyiségből egyszerű felvonóhenger segítségével történt. A kapu feletti belső falsík Magyarország címerével volt díszítve, melyet az 1649. évi jegyzőkönyv említ. (Mon. I. 425. o.) Ez a díszítés talán a nagy tűzvész alkalmával pusztult el, mert II. Rákóczi Ferenc hadainak ostroma idején, az 1705. évi jegyzőkönyv szerint már a torony ezen helyén a lakosság nagy békevágását kifejező alábbi hexameter felirat volt olvasható:

107 *Pax agros et prata beat, pax ornat et urbem,*

Pax vites dites, laeta vireta fecit.

(A béke termékenyíti a földeket és réteket, a béke ékesíti a várost, a béke gazdagítja a szőlőtermést, és kövér legelőket ad.) Kőbe vésve talán újra alkalmazni lehetne ezt a feliratot a torony alján, latin és magyar nyelven.

A tűztorony javítása

A régi városháza bontásakor 1893-ban, mikor dinamittal robbantották a ház- és bástyafalakat a torony közelében is, aggodalmat keltő repedések támadtak rajta és ledőléssel fenyegetett, s ezért lebontásának a gondolatával is foglalkoztak. Csak körülményes és költséges biztosítási munkák révén és heves viták után sikerült a veszélyt elhárítani. A három lakást tartalmazó Előkapu 3. számú toronyőr-ház, mely közvetlen

a torony és a Storno-ház közé volt beékelve, 1900-ban bontották le, és ugyanakkor falzták be a széles kapunyílás nagy részét is. Ekkor létesítették a nem nagyon szerencsés megoldású vas-csigalépcsős toronyfeljáratot. Nagyon kíváncsi lenné a régi, ¹⁰⁸egyszerű kis kétemeletes ház újbóli felépítése, és ezzel együtt talán sor kerülhetne az eredeti kapunyílás kibontására is.

Az új városháza építésével egyidejűleg a várostorony alsó részét is be akarták vonni az új épület homlokzatképzésébe, és ezzel kapcsolatosan a Storno-ház lebontásával széles utcát nyitni a Várkerület (ma Lenin körút) felé. A ház megvételéről a képviselőtestület 1891. február 26-án tárgyalta, de ezt a tervet szerencsésen sikerült megakadályozni. Mily nagymérvű lett volna ezen utcanyitás folytán a belváros megbolygatása, és mily hatással járt volna a terv megvalósítása magára a várostoronyra, mutatja az annak idején készült tervrajz, mely sokszorosításban is megjelent.

Később a torony belvárosi oldalának tövébe került az 1921. évi népszavazás emlékére a magyar nemzet által adományozott »Hűségkapu«, mely Kisfaludy Strobl Zsigmond és Hikisch Rezső műve.

A tűztorony kapujának átépítése

A mellékelt rajz három első ábrája, melyekről méretarányos rajzok nem maradtak ránk, a torony változatlan hengeralakú 5 öl, vagyis 9,50 méter széles részét veszik alapul, és a részleteket ehhez viszonyítva tüntetik fel. Bár a rajz elkészítésére felhasznált régi fa- és rézmetszetek már ismételt közlésre kerültek, a torony alakjának változásai így egymás mellé állítva áttekinthetőbb képét adják fokozatos kialakításának.

Ma a tornyot nagyszámú idegen látogatja, úgy tudom, felügyelet nélkül. A toronyőrség az 1930-as években megszűnt, [109](#)pedig jó szolgálatot tett mindvégig. Nemcsak a város, hanem messze vidék felett őrködött, jelezve az előforduló tüzeket, és fontossága volt a nagy kiterjedésű városi erdőkben támadó tüzek idejekorán való jelentése szempontjából. Akkori beadványomra a városi tanács az Ad. 13.723/1939. XIV.

számú véghatározattal a toronyőri szolgálat visszaállítását a háború utánra el is rendelte, de ez az intézkedés nem került végrehajtásra. Pedig éppen ma a torony látogatottsága miatt ez igen kívánatos lenne, hisz a hagymatetőbe beépített nagy mennyiségű faanyag gyúlékony, és véleményem szerint nem ajánlatos egy országos jelentőségű, páratlan műemléket esetleg vigyázatlanságból vagy könnyelműségből származó veszélynek kiténni.

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Firbás Oszkár: Sopron legrégibb erdőtérképe

Firbás Oszkár: Sopron legrégibb erdőtérképe

Sopron legrégibb erdőtérképét Sárközy András városi mérnök 1787-ben készítette. A térkép 180x88 cm kiterjedésű, vászonra ragasztott, kitűnő minőségű papírra, tussal és vízfestékekkel készült. Három darabból áll, ezek egymás mellé illeszthetők. Az átlós lépték igen elmosódott, sikerült azonban beazonosítás, továbbá ma ismert méretarányú térképekkel való összehasonlítás után megállapítani, hogy méretaránya 1"=100°. A térkép Sopron határában elterülő volt városi erdő területét, a mai Tanulmányi Erdőgazdaság hegyvidéki erdészetét öleli fel. Az égtájak szerinti tájékozódást elősegíti a mintegy 12 centiméteres átmérővel rajzolt köralakú szélrózsa, melyben a nyolcad égtájak is szerepelnek. Ennek ellenére az azonosítás nem volt könnyű feladat, mert pontosan meghatározott pontot a térképen alig találni. Rétegvonalak természetesen nincsenek, hiszen a II. József-féle térképezési rendeletet még akkor nem hajtották végre. Néhány helyen – valószínűleg utólag – ceruzával berovátkázott apró vonalak jelzik a dombozat alakulását. A tájékozódást segíti még az erdőterületekkel határos földek feltüntetése. Ilyenek: harkai földek (Harkauer Terrain), sopronnyéki (Nekkenmarkter), fraknónádasdi (Rohrbacher), récényi (Ritzinger), lépesfalvai (Loipersbacher) ágfalvi, bánfalvi földek és a soproni szántók. Sárközy általában a térképen szereplő elnevezéseket az akkori helyi népi tájszólásnak megfelelően vette át. Így többször okozott nehézséget a mai helyzettel való összehasonlítás, mert a népi kiejtés, továbbá az akkori helyesírás igen eltér a mai nyelvtől, illetve helyesírástól.

Többfajta színezés szerepel. Ezek jelentését teljes mértékben nem sikerült megfejteni jelmagyarázat hiányában. Sárgától a liláig több szín is előfordul. Valószínűleg az erdőnek vágásokra való tagolását célozta, néhány helyen ugyanis az egy színre festett területre ceruzával két egymásután következő évszámnak a beírását találtam. Pl. 1882/83. Bizonyosan ezek az évszámok az illető terület letarolási évszámai. Az erdőt mintegy négyzetcentiméterenként berajzolt kis fácskák jelzik; kis bokrok tüntetik fel a lombosot és kis karácsonyfák a fenyőt. A berajzolt fácskák nagysága egyben az erdő korát is jelzi. A legnagyobb fácskákat a 32 éves állomány területe tartalmazza. Valamivel kisebb fácskák jelzik a 20–30 év közötti állományt, még kisebbek a 10–20 év közöttieket és végül a legkisebbek az 1–10 éves adományokat. A jelzésekből megállapítható, hogy az egyes erdőrészek egykorúak voltak, mert az egymástól jól elkülönített határokon belül csak egyforma nagyságú fácskákat látni. Vannak olyan részek is, ahol az 1–10 éves fákat tartalmazó erdőrészekben a nagy hagyásfákat is berajzolták, jelezvén, hogy ott különböző korú fákról van szó. A térkép azonban itt sem pontos, mert az úgynevezett Frey Valdban ilyen magányos, nagy fákat berajzolva nem találni, pedig ott már akkor álltak ilyenek.

Kétfajta számjelzés is szerepel a térképen. Az egyik piros, a másik fekete arabszámozás. A piros 1–30-ig, a fekete 19–30-ig terjed. A piros arab számok 110 Lépesfalva (Loipersbach) határában kezdődik, az Asztalfő felé tart, majd a mai Brennberg irányába folytatódik, s a Károlymagaslat táján végződik. A fekete

arab számozás a mai Lőver erdőn, Károlymagaslaton, Várison át a Pócsi dombig vonul. A jelmagyarázat szerint ezeket a fekete számozással jelzett erdőrészeket a szárhalmi erdőhöz csatolták. Valószínű, hogy a szárhalmi erdőrészek számozása 1–18-ig terjedt, ezért kezdték 19-es számozással a löveri erdők jelölését. Általában megállapítható, hogy mind a piros, mind pedig külön a fekete számmal jelzett erdőrészek közel egyenlő nagyságú területek. Míg a piros számú erdőrészek nagysága mintegy 200 katasztrális hold körüli, addig a fekete számmal jelzett erdőrészek nagysága 60 katasztrális hold körül mozog.

Szerepel a térképen nyomtatott fekete A, B, C, D, E betűkkel jelzett terület is. Ezeknek valószínűleg más kezelési jellege, vagy jellegzetessége volt. Az E pl. »Hoch Vald« a kimutatás szerint, valószínűleg szálerdő volt. Ezek összes területe mintegy 131 kat. hold volt. Ezeken kívül nyomtatott piros A, B, C, D betűk is szerepelnek. A kimutatásból tudjuk meg, hogy ezek a területek Lépesfalva, Ágfalva, Bánfalva és Harka községek erdősegei voltak.

A térkép jobb alsó sarkában található egy kimutatás. A kimutatást teljes egészében közlöm, mivel igen sok értékes és érdekes adatot tartalmaz. (1. sz. melléklet.)

A kimutatás feltünteti a térképen található sorszám szerinti erdőrészekben álló fák korát, a fák kemény, vagy lágy voltát, vagy esetleg ezek együttes előfordulását, továbbá a terület nagyságát.

Ez a kimutatás számunkra igen nagy jelentőségű, mert közel két évszázad távlatából mutatja meg, hogy a mai soproni erdők helyén egykor milyen korú és milyen fajú erdők állottak. Akkoriban még nem fordítottak külön gondot az egyes fafajok feltüntetésére, megelégedtek a kemény, lágy és »keverék«, illetve »vegyes« elkülönítéssel.

Rendkívül jellemző adatokat kapunk az akkori erdőgazdálkodásra vonatkozóan, ha bizonyos szempontok szerint összesítünk. Az egész területen – kivéve a nyomtatott nagy betűkkel jelzett területeket –, ahol legnagyobbbrészt nincsen feltüntetve a kor, a kormegoszlás a következő:

1–10 éves állomány 1820081 □, a terület 44,4%-a

10–20 éves állomány 4129426 □, a terület 37,9%-a

20–30 éves állomány 1291463 □, a terület 11,9%-a

és 32 éves állomány 638384 □, a terület 5,8%-a

Meg kell jegyezni, hogy az egyes sorszámok alatt feltüntetett különböző korú állományok területét a térkép jelzése alapján becsültem és úgy illesztettem be a fenti négy kategóriába.

A tarvágásos sarjerdőgazdálkodást fenti számok tökéletesen igazolják. Az erdők nagyfokú kizsarolását jelzi az a tény, hogy az erdő területének majdnem a felét teszi ki az 1–10 éves korban levő állományok területe, továbbá, hogy a legidősebb korú állomány – egyben vágható is – mindössze 32 éves és ez is csak a terület 5,8%-án fordul elő. Nem lehet csodálkozni azon, hogy a város már a XVI. század óta rendeletek útján igyekezett védekezni az erdőpusztítás ellen. Ezt a statisztikát nézve megállapíthatjuk, hogy nem sok sikerrel.

A kimutatás az erdők fafaj összetételére vonatkozóan nem tesz különbséget az egyes fafajok között, csak kemény, lágy és vegyes csoportokat képez. Ezzel kapcsolatban meg kell vizsgálni, hogy mely fafajok szerepelhetnek akkor.

A kemény fajoknak feltüntetett erdők egyes fafajaira találhatunk utaló feliratokat a térképen. Ezekből arra lehet következtetni, hogy a keményfát, főleg a tölgy, a bükk és a gyertyán jelentette. Ilyen felírások: »Bey drei Eichen«, »Bey drei Buchen«, »Buch Bründl«, »Buch gestatten«.

A lágy elnevezés minden valószínűség szerint az előforduló lágy lombfákra vonatkozik, ki kell azonban emelni, hogy a XVIII. században nem tettek különbséget még lágyfa és puhafa (fenyő) között. Lehetséges, hogy a »veich« szócska a fenyő állományokat is magában foglalja. Ennek ellentmond a térképen külön fenyőfával jelzett terület a Várhely tetején, melyre rá van írva: »Farn Vald«. Nem kétséges, hogy itt fenyő erdőről, ¹¹¹ még hozzá erdőfenyő erdőről van szó. Viszont alátámasztja a fenti elgondolást az, hogy fenyő sehol sincs feltüntetve külön a kimutatásban. Az különös, hogy a Frey Vald területén fenyő egyáltalában nincs feltüntetve, holott itt bizonyára volt már akkor is fenyő, amiről ma az itt élő 200 év körüli korú hatalmas jegenye és lucfenyő „mohikánok” tanúskodnak.

Külön kell megvizsgálni a »gemischt« szócskát. Vegyes, kevertet jelent. Kérdés azonban, hogy mit értettek ezen akkor? Olyan erdőt, ahol vegyesen fordult elő kemény és lágy fa, vagy olyan erdőt, ahol a szokásosan előforduló fajokon kívül más fajok is előfordultak? Itt bukkan elő ismét a fenyő kérdése. A fenyőt vajon hova sorolták?

Az összesítés szerint a piros számozással ellátott terület 36,8 százalékan álltak kemény, lombos fák, 39,6 százalékan lágy fák és 23,6 százalékan »vegyes« elnevezésű állományok.

A Szárhalmhoz csatolt löveri erdők statisztikája is érdekes. Itt csak kemény és vegyes erdő szerepel, az előbbi 66,9 százalékkal, utóbbi 33,1 százalékkal. Vajon ez a tény nem azt az elgondolást támasztja-e alá, hogy a vegyes elnevezés a lágy lombfákat jelzi, s a »veich« szócska pedig a fenyőt jelenti? Hiszen tudjuk, hogy a löveri erdőkben a múltban nem álltak fenyők s túlnyomó részben kemény lombú állományok álltak itt. Akárhogy is van, mindenképpen feltűnő a »veich« elnevezéssel feltüntetett erdőterületek viszonylag magas 39,6 százalékos előfordulása. Nem magyarázza meg megnyugtatóan a kérdést az a feltevés sem, hogy a mainál lényegesen nagyobb volt a lágy lomblevelű fák száma. Ezt bizonyítja a térképen előforduló több elnevezés. Ilyenek: »Bei den breiten Landen«, »Besenbänderin«, »Felber Stand«, »Felber Graben«. A fenyőprobléma tisztázására további kutatásokra van szükség. A térképen egyébként 161 feliratot találni, melyek a legtöbb esetben egyben a mai elnevezések eredetét is jelentik. (Lásd 2. számú melléklet.)

Ha a térképet tovább vizsgáljuk láthatjuk, hogy a vízfolyások völgyei szemléltetően fel vannak tüntetve. Ezek alapján a vízrajzi helyzetről is elég áttekinthető kép nyerhető. A következő források szerepelnek:

Milchram Bründl = Tej forrás.

Studenten Bründl = a mai Deák kút.

Jaeger Bründl = Vadász forrás, a mai Ferenc forrás.

Buch Bründl = a Gyertyán forrás.

Roths Bründl = valószínűleg a Vörösárok forrás.

Hermes Bründl = Hermesz forrás.

A Kecsepatak is fellelhető. A Rák patak nemcsak jól követhető, hanem hol vastagodik, hol keskenyedek, ezáltal jelzi a patak változó szélességét. Néhány helyen több ágra is szakadva, szigeteket alkotva folyik. A

Tolvajárokban is meglehetősen bő vízfolyás van a térkép szerint, úgyszintén állandó vízfolyás van az Ördögárokban és a Tacsaiárokban is.

A Rák patak igen bővízű lehetett, amit nemcsak a rajzon ábrázolt vastagság jelez, hanem a feltüntetett egész sor vizimalom is. Manapság elsősorban primitív volta miatt nem használnak vizimalmot, de véleményem szerint a Rák patakban jelenleg folyó vízmennyiséggel is csak nagyobbarányú dűzzasztás és nagyobb esés estében volna lehetséges a malmok hajtását biztosítani. A mai Erzsébet kert helyén állt a régi maláta gyár. A mellette elhaladó patak kétjáratú malmot hajtott. A tulajdonos Michael Graulinger (Nro 21) volt a telekkönyv szerint. Két-háromszáz méterrel távolabb egy másik kétjáratú malom működött (Nro 15) Szöllősy Gotlieb tulajdona volt. A térkép Bánfalva felé jelez még néhány erdei vizimalmot, ezekről azonban a telekkönyvben már semmiféle adatot fellelni nem sikerült. A jelzett helyeket a természetben végig járva, sajnos, csak a malmok helyeire sikerült ráakadnom, egyedül az Erdei Iskola és Bánfalva közötti úgynevezett erdei-malom vizikerekét találtam meg. Ennek méretei elgondolkodtatóak: a kerék átmérője több mint 6 méter, szélessége meghaladja az egy métert, tölgyből készült nagy, nehéz kerék. A hozzávezető csatorna helye is fellelhető.

A mai Lőverek helyén az erdő természetesen mélyebben nyomult le a város felé. A felső és alsó Lőverek helyén erdő állott. A mostani Várisi erdő »Waras Wald«-ként szerepel. A Waras erdő elnevezés eredete külön tanulmányozást igényel. Régebbi jegyzőkönyvekben, más térképeken láttam már »Varasch« felírást is, találkoztam Varasdi elnevezéssel is.

112Egy-két évtizeddel ezelőtt Vairis-nak írták, ma Váris a neve.

A Károlymagaslat oldalában, a mai sílesiklósánc területén két folt »Kasten Baumgarten« volt. Ezeknek a zárt gyümölcsösöknek a helyén ma is sok szelídgesztenyét, cseresznyét találni. A térképen szerepel a »Spangen Wald« – elnevezés. Az ó-német szótárban sem találtam rá megnyugtató fordítást. A bennszülött németajkú erdész emberek fejtették meg egyelőre a kifejezést: szerintük heveder vastagságú erdőt jelez a név. Olyan erdőt, ahonnan a hevedernek valókat (10–15 cm) vágják ki, természeténél fogva sarj eredetű erdőt. A Harka felé vezető út már akkor is teljes szélességben létezett. A Pócsi dombon – Zaufsig – cserjés – felírás szerepel. A Laub Leiden (a mai Harasztlejtő) jelzése más mint a többié, a fák csak elszórtan jelentkeznek. Valószínűleg ligetes erdő volt akkor. A mai Fáber rét »Fabel Wiesen«-ként szerepel. »Mese rét« lehetett valamikor, csak a későbbi években torzult Fáberre. Meg kell jegyezni, hogy Sopronban élt egy Fáber nevezetű család is, lehet, hogy onnan származik a név. Már akkor is nyílt terület volt, a bánfalvi legelő egészen odáig húzódott fel. Egyetlen kis erdőfoltira van ráírva: »Hoch Wald«. Ez az »E« jelzést viseli. Bizonyosan szálerdő, a felírás szerint kora 32 év volt.

A térképen rajta szerepel a bánfalvi kolostor; az ágfalvi és lépésfalvi templom is. Ezeket lehetett voltaképpen csak felhasználni a betájoláshoz. A mai ricingi-récényi út őse is megvolt. Szinte ugyanott halad nyomvonala. Akkor Landstrasse volt a neve.

Az akkori Bánfalva csak a patak egyik oldalán húzódott meg, a XV. századból való kolostor körül. A jelzések szerint sokkal több volt a szelídgesztenye mint most. A bánfalvi templom felett gesztenyeerdőt és szőlőt jelez a térkép. Brennborg táján szerepel a »Brennenden Riegel« felírás. Vagy szénégetést, vagy a felszíni szén meggyulladását okozta tüzeket akarja jelezni. A mai Brennborgbánya helyén erdő található, hiszen ott az 1800-as évek elején telepítették az első aknát.

A térkép még egy érdekessége, hogy 1857. október 22-én a térkép aljára Johann Rinaldi erdőmester vadászati bejegyzést tett. Ez a német nyelvű bejegyzés felsorolja, hogy milyen erdőhatárok között lehet

vadászni.

A térkép tanulmányozása alapján meg lehet állapítani:

Mintegy két évszázaddal ezelőtt a Sopron környéki hegyvidéki erdők terjedelme nagyobb volt, akkor összesen mintegy 8068 katasztrális holdat tett ki. Meg kell jegyezni, hogy az egyes számú mellékletben közölt kimutatásban szereplő végső összesítésben az A-val és B-vel jelzett területek 18952 és 31416 □-nyi, azaz együttesen 50428 □-nyi kiterjedése – valamivel több mint 31,5 kat. hold – érthetetlen módon nem szerepel. Az összterület a kiegészítéssel tehát mintegy 8100 kat. hold volt. Ezzel szemben ma mintegy 5600 kat. holdnyi erdő áll ezen a területen.

Leszögezhető, hogy az erdőben sarjerdőgazdálkodás folyt, amit bizonyít az igen kedvezőtlen kormegoszlás is.

A fafajok vonalán rendkívül érdekes, hogy a területen valószínűleg a mainál nagyobb számban állottak lágy lombfák. Az előforduló nevek alapján főleg fűzek, hársak, nyírek. Sokkal több volt a szelídgesztenyés és a gyümölcsös.

A feltüntetett vízfolyások nagyobbak voltak, mint most. A jelzett források közül három – a Tej, a Gyertyán és a Hermes forrás – ma már nem működik; ezek szerint a terület nedvesebb, vízzel bővebben ellátott volt.

Jelen dolgozat a Sárközy térkép pusztá ismertetését célozza. Nem volt célja a mai térképekkel, a mai üzemtervvel, a mai helyzettel való *részletes* összevetés és összehasonlítás, mely csak egy későbbi, szélesebbkörű tanulmányozás és további munka eredménye lehet. A további vizsgálódás még értékes eredményekre vezethet.

Nem érdektelen régi térképeink felkutatása, mert adataik, mint ennek a térképnek adatai is elgondolkodtatóak és hasznosak lehetnek a jövő erdőgazdálkodására.

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Firbás Oszkár: Sopron legrégibb erdőtérképe / Felhasznált források:

Felhasznált források:

Állami Levéltár: Sárközy András 1787-es térképe.

Tanulmányi erdőgazdaság üzemtervi térképe.

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Firbás Oszkár: Sopron legrégibb erdőtérképe / 1. sz. melléklet.

1131. sz. melléklet.

Plan von dem Oedenburger sogenannten Burgerwald so in die folgende Holtzschläge eingetheilet vorden ist.

Nro.	Alter des Holzes	Gattung	Kadrat Klafter	Joch 1600
1.	6, 8, 14, 24, 32 Järig	mehr veich	344475	215 19/64

Nro.	Alter des Holzes	Gattung	Kadrat Klafter	Joch 1600
2.	2, 6, 8	gemischt	344475	215 19/64
3.	5, 6, 20	mehr veich	310605	194 8/64
4.	4, 5	mehr veich	310605	194 8/64
5.	3, 4, 5	mehr veich	309215	193 16/64
6.	1, 2	gleich gemischt	30915	193 16/64
7.	1, 12	mehr veich	315144	193 68/64
8.	12, 20	mehr veich	318645	199 9/64
9.	12, 16	mehr harts	315439	197 9/64
10.	19, 20	mehr harts	315439	197 9/64
11.	14, 16	meisten hart	313336	196 9/64
12.	14	mehr harts	313836	196 9/64
13.	24	meisten harts	331254	207 2/4
14.	7, 19, 27	puhr harts	331254	207 2/64
15.	5, 6, 7, 9, 30	gleich gemischt	335713	209 52/64
16.	5, 6, 7, 9, 30	mehr harts	335713	209 52/64
17.	14, 15, 16, 17	gleich gemischt	318598	199 7/64
18.	14, 15, 16	gleich gemischt	318598	199 7/64
19.	10, 12	mehr veiches	319600	199 48/64
20.	7, 8, 9, 22	gemischt	312386	213 63/64
21.	1, 2, 7, 8, 9, 30	gleich gemischt	322618	201 40/64
22.	3, 4, 5, 7, 8, 9, 17, 25	mehr harts	327875	204 59/64
23.	5, 12, 30	meisten hart	326884	204 19/64
24.	26, 27	meisters harts	344056	215 2/64
25.	7, 23, 30	mehr veiches	331477	207 11/64

Nro.	Alter des Holzes	Gattung	Kadrat Klafter	Joch 1600
26.	1, 2, 3, 4, 30	meistens weich	322028	201 17/64
27.	2, 3, 4, 6. 7, 9, 15	meistens weich	340296	212 43/64
28.	von 8 bis 22	meistens weich	324425	202 49/64
11429.	32	puhr harts	319192	199 31/64
30.	32	etwas weich	319192	199 31/64
Summa der 30 holtzschläge			9732088	6082 35/64
A.	für das Dorf Loipersbach		369063	230 42/64
B.	für das Dorf Ágendorf		609227	380 49/64
C.	für das Dorf Vandorf		468784	292 63/64
D.	für das Dorf Harkau		419000	261 56/64
19.	21	pur hartes	94892	59 19/64
20.	10, 11, 21	pur hartes	94892	59 19/64
21.	5, 10, 11, 21	pur hartes	94892	59 19/64
22.	7	pur hartes	97746	61 5/64
23.	7	pur hartes	97746	61 5/64
24.	7	pur hartes	97746	61 5/64
25.	20, 21, 27	pur hartes	94892	59 19/64
26.	20	pur hartes	94892	59 19/64
27.	11, 27	gemischtes	94892	59 19/64
28.	7, 27	gemischtes	94892	59 19/64
29.	27	gemischtes	94892	59 19/64
30.	27	gemischtes	94892	59 19/64
Summa der 19 holtzschläge			1147266	717 2/64
A.	21	pur hartes	18952	11 54/64

Nro.	Alter des Holzes	Gattung	Kadrat Klafter	Joch 1600
B.	21	pur hartes	31476	19 43/61
C.	ist ein Spangen Vald		44615	27 56/64
D.	ist ein Spangen Vald		25767	16 6/64
E.	ist ein Hoch Vald		93561	58 30/64
Summa der ganzen Valdung			12909371	8068 22/64

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Firbás Oszkár: Sopron legrégebbi erdőterképe / 2. sz. melléklet.

1152. sz. melléklet.

Az 1787. évből való Sárközy András térképén található felírások.

A feliratokat a térképen talált írásmóddal közlöm; a ma ismert magyar elnevezéssel együtt.

Abgegrabene Laken

Aga

Agendorfer Terrain

Ágfalvi földek

Agendorfer Viehtrift

Ágfalvi marhalegelő

Agendorfer Viesen

Ágfalvi mező

Almas Graben

Zsilipárok

Almas Riegel

Zsiliphalom

Anger Acker

Anger szántók

Angster Graben

Arbes berg

Borsó hegy

Au vald

Liget erdő

Bei den breiten Linden

Bei den kalten Vaser

Hidegvíznél

Bei der grünen Laken

Tölgyesmocsárnál

Bei drey Saullen	Háromoszlopnál
Bey denen Branten	
Bey 3 Eichen	A 3 tölgynél
Bey 3 Buchen	A 3 bükknél
Bergene Riegel	
Besenbinderin	Nyíres
Bogen Riegel	Görbehalom
Brand	
Brei Grabdl	Ólomárok
Brennender Riegel	
Brunn Kehr	
Buch Bründl	Gyertyánforrás
Buch gestatten	
Burg Stal	Várhely
Csurka	
Die Acken marker Steig	
Diebmans Graben	Tolvajárok
Die Seite gegen dem Eyer Graben	
Die Seite gegen den Herrn Tisch	
Die Seite gegen der Harkauer Trieft	
Dorf Agendorf	Ágfalva
Dorf Loipersbach	Lépesfalva
Dorf Vandorf	Bánfalva
Dornhapel	Tövissüveg
Dorn Maisz	

Dritter Riegel	Harmadik halom
Eben Holz	
Eisenberg	Vashegy
Elster gestatten	
Erster Riegel	Első halom
Eyer Graben	Kányaszurdok
Eyer Zvikel	
Fabel Viesen	Fáber rét
Farn Vald	Fenyő erdő
Felber Graben	Füzesárok
Fisch Berg	
Fögel Graben	Madárárok
Fremder Steig	Idegen ösvény
Frey Vald	Szabad erdő
Gaisz Riegel	
Gaiszboch Graben	Kecskepataki árok
Gaiszbach Stand	Kecskepataki oldal
Gaiszbach Viesen	Kecskepataki rét
Gemauertes Kreutz	Rakott kereszt
116 Gestatten	
Grosz Felber Stand	Nagy füzes
Grosz haupt Riegel	
Grüne Laken	Tölgyesmocsár
Harkauer Terrain	Harkai földek
Hausz Viesen Seite	Házoldal

Haüser Berg
Hengender Stein

Herrn Tisch

Hermes Anger

Hermes Bründl

Hermes Graben

Hermes Riegel

Hermes Stand

Hochmuth

Hoch Vald

Hotter Graben

Jager Sau

Jaeger Bründl

Kalck gestätten

Kalte Hirbirg

Kalte Vaser Graben

Kasten Baumgarten

Kisch Viesen

Klein Felber Stand

Klein Haut Riegel

Klein Varas

Klein Varas Vald

Kreutzer Holtz

Kreutz Zvickel

Kron Riegel

Házhegy

Asztalfő

Hermes szántó

Hermes forrás

Hermes árok

Hermeshalom

Hermes oldal

Szálerdő

Határárok

Vadász – Ferenc forrás

Hidegvízüölgy

Zárt gyümölcsös

Kisfűzes

Kis Váris

Kis Váris erdő

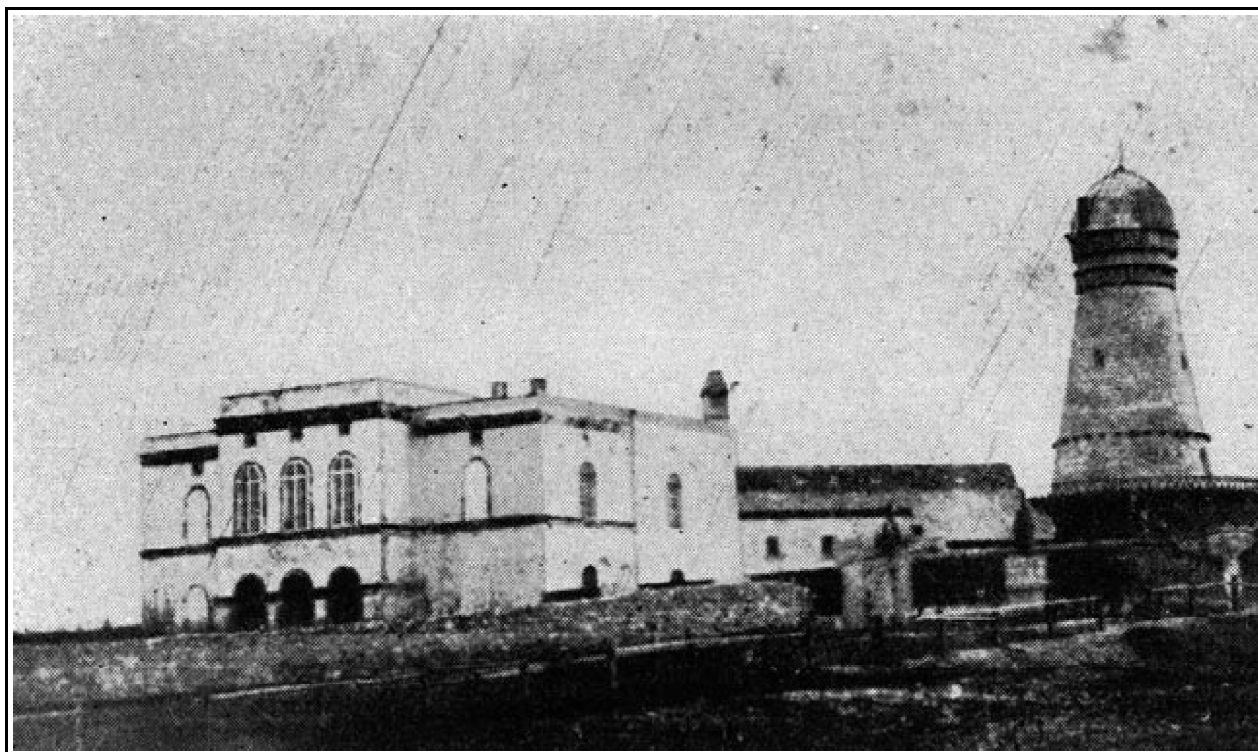
Koronabérc

Landstrasse	Ritzingi út
Laub Leiden	Harasztlejtő
Leimet Mais	
Leuthen	
Loipersbacher Terrain	Lépesfalvi földek
Loosz Maisz	Losz vágás
Loosz Viesen	Losz mező
Marter Gruben	
Milchram bröndl	Tejforrás
Minigberg	
Navinger Graben	
Neckenmarker Terrain	Sopronnyéki földek
Neuberg gestatten	
Neu Viesen	Új rét
Ober Lőwer Vald	Felső-lőver erdő
Ober Tödl	Felső Tödl
Oedenburger Acker	Soproni szántók
Pauliner Kloster	Pálos kolostor
Pauliner Viesen	Pálos mező
Petrischiser Vald	Petrisch erdő
Potsi	
Potsi Runtzen	
Proschi	
Rammel Graben	Rammel árok
Rau Riegel	Hideg bérc

Redutten	Sánchegy
Rohrbacher Terrain	Rohrbachi földek
Rosz Graben	
Roths Bründl	Vörös forrás
Röthel Graben	Vörös árok
Runde Kugel	Kerekerdő
Rutsch Berg	Csúzdahegy
Sau Graben	Vadkanárok
Sau Graben Platzel	Vadkanárok
117 Sau Riegel	Vadkanhalom
Schwein Graben	Disznósárok
Schwein Riegel	Disznóshalom
Sonnenberg Veingarten	Naphegyi szőlő
Spangen Vald	Hevedervastagságú erdő
Stein Graben	Köves árok
Stein Riegel	Kőhalom
Stein Stickel	Kőhalom
Sterzt Riegel	
Stundenten Bründl	Deák kút
Teufels Brücke	Ördög híd
Tieb Steig Veeg –	
Tief Graben	Mély árok
Tief Maiszen	Mély vágás
Totsi Graben	Tacsi árok
Töndl Zaufsigt	

Ultra	Ultra
Unter Tödl	Alsó Tödl
Unter Löwer	Alsó-lőver
Unter Löwer Vald	Alsó-lőver erdő
Vandorfer Terrain	Bánfalvi földek
Vandorfer Trieft	Bánfalvi legelő
Vanzin Grabel	Poloskásbérci árok
Vanzing	Poloskásbérc
Varas Riegel	Várisi halom
Vindsteig bei der Grödl Eichen	
Volfs Gruben	Farkas árok
Zveyter Riegel	Második halom
Zvie Graben	Iker árok
Zugel Hügel	
4-ter Riegel	Negyedik halom

A **félkövéren** szedettek több ízben szerepelnek a térképen.

A kurucdombi szélmalom 1870 körül

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Csapody István: Képes herbárium a soproni múzeumban

118 Csapody István: Képes herbárium a soproni múzeumban

Sopron város múzeumában egy igen szép és figyelemreméltó, mintegy 150 éves vagy annál régebbi, tehát a XVIII. század végéről származó kéziratos képes herbárium van. A mű szerzője és címe ismeretlen, belső borítólapjának ceruzás bejegyzése azonban azt bizonyítja, hogy 1839-ben valaki már néhány lapjára a növények magyar neveit rávezette s a könyv ennél legalább egypár évtizeddel régebbi keletkezésű, a kor divatja szerint készült gyógynövénykönyv. A múzeum birtokába 1913. november 1-én került, Bekk Irma ajándékként.

A füveskönyv 191 oldalon, 191 növényábrának akvarell képeit tartalmazza. Az oldalak nagysága 16-szor 21 cm. A növények alphabetikus sorrendben követik egymást olyképpen csoportosítva, hogy 1–171-ig a *herba*, 171–191-ig a *flos* felhasználású, ill. drogot tartalmazó növények sorakoznak fel. A növények tudományos nevei tussal írottak, a genitívus végződéseivel rövidítettek. Pl. *herba abrotan(i)*, *hb. atriplic(is)* stb. A kezdőbetűk pirosak, a többi fekete. A latin növénynevek alatt az illető növény gótbetűs, német neve olvasható, helyenként ceruzával bejegyzett magyar nevekkal is találkozunk. A műhöz egy Index csatlakozik.

A képes herbárium jelentősége többoldalú. Részben rávilágít az akkori idők *gyógynövényismeretére*, részben régi elnevezései révén *nyelvészeti* adalékokkal szolgál, nem utolsósorban azonban figyelemreméltó

a növényi festmények *művészi szépsége*. Az ábrázolás technikája, szakszerűsége és a festmények sikerültsége arra enged következtetni, hogy a mű szerzője nem tapasztalatlan kezdő, hanem egyaránt otthonos mind a botanika, mind a művészet berkeiben. Külön kiemelkednek e tekintetben az erdei madársóska (*Oxalis acetosella*, 5. á.), közönséges farkasalma (*Aristolochia clematitis*, 15. á.), kapotnyak (*Asarum europaeum*, 18. á.), aranyos fodorka (*Asplenium trichomanes*, 36. á.), ciklámen (*Cyclamen europaeum*, 51. á.), tavaszi hérics (*Adonis vernalis*, 60. á.), májvirág (*Anemone hepatica*, 62. á.), mezei iringó (*Eryngium campestre*, 65. á.), marti lapú (*Tussilago farfara*, 69. á.), feketélő kökörcsin (*Pulsatilla nigricans*, 130. á.), gímharaszt (*Phyllitis scolopendrium*, 145. á.), foltos kontyvirág (*Arum maculatum*, 171. á.), sóska (bolya) (*Berberis vulgaris*, 173. á.), mezei szarkaláb (*Consolidida regalis*, 175. á.), kék búzavirág (*Centaurea cyanus*, 177. á.), levendula (*Lavandula spica*, 181. á.), orvosi sisakvirág (*Aconitum napellus*, 184. á.) rajzai.

Az alábbi feldolgozásban és megfejtésben az első három rovat a képes herbárium eredeti latin, német, ill. helyenként magyar növényneveit tartalmazza, az utolsó rovatban a *képnek megfelelő helyes mai tudományos nevét* adom. A megfejtéssel kapcsolatos néhány kritikai észrevételemet e rövid közlemény végén találja meg az olvasó.

1. HB. ^{*(156)} Abrotan.	Stab-wurz.	Seprőruta	Artemisia abrotanum
2. HB. Absynth. R.	Röm. wermuth	Fehér üröm	Artemisia pontica
3. HB. Absynth. V.	Gemeiner wermuth	–	Artemisia absinthium
4. HB. Acetosae	Saurampfer	Sóska	Rumex acetosa
5. HB. Acetosell.	Sauerklee	Madársósdi	Oxalis acetosella
6. HB. Accori	Calmus	–	Iris pseudacorus
7. HB. Adiantho	Gülden wiederthom	–	Polytrichum sp.
8. HB. Agrimon.	Adermennig	Párló	Agrimonia eupatoria
9. HB. Alchimill	Sünau	–	Alchemilla vulgaris
10. HB. Althae	Eibisch	Ziliz	Althaea officinalis
11. HB. Anagal.	Hünerdarm, rothe	Tyúkhúr	Anagallis arvensis
12. HB. Anethi	Dillen-krauth	Kapor	Anethum graveolens
13. HB. Anserin.	Gänserich	Libapimpó	Potentilla anserina
14. HB. Antirrhin.	Dorant.	Cziczkóró	Erigeron acre
15. HB. Arist. Long.	Wolfskrauth	Sisakvirág	Aristolochia clematitis
¹¹⁹ 16. HB. Aronis	Aron	Kontyvirág	Arum maculatum

17. HB. Arthem.	Beyfus	Fekete üröm	Artemisia vulgaris
18. HB. Asari	Haselwurz	Kapotnyak	Asarum europaeum
19. HB. Atriplic.	Melte	Libatopp	Chenopodium sp.
20. HB. Auric. Mur.	Mausoerl.	Egérfülhölgymál.	Hieracium auricula
21. HB. Bacc. Alkek.	Jüden-kürschen	Páponya	Physalis alkekengi
22. HB. Barb. Capr.	Boks-Barth	Bakszakál.	Filipendula ulmaria.
23. HB. Barb. Capr.	Boks-Barth	Kecskedísz	Filipendula ulmaria.
24. HB. Basilicom	Basilienkrauth	Bazsalikom	Ocimum basilicum
25. HB. Beccabung.	Bachbungen	Derécze	Veronica beccabunga
26. HB. Betae A.	Weiss mangolt	Czékla	Orobanche lutea
27. HB. Betae Rubr.	Roth mangolt	–	Orobanche gracilis
28. HB. Betonic.	Betonien-krauth	Sebfü	Stachys officinalis
29. HB. Beton. Sylv.	Betonien-blüte	Stachys officinalis	Stachys silvatica
30. HB. Bistort. Maj.	Natterwurzl.	Lizinka	Polygonum bistorta
31. HB. Borragin.	Boragen.	–	Borago officinalis
32. HB. Brauc. Urs.	Beren klau	Akánt, barcs.	Heracleum sphondylium
33. HB. Brusci	Mausedorn	Egértövis	Anthericum ramosum
34. HB. Bugloss.	Ochssenzunge	Terjőke	Anchusa officinalis
35. HB. Burs. Past.	Taschelkraut	Tarsóka	Capsella bursa pastori
36. HB. Capillor O.	Frauenhaar	Venusfodorka	Asplenium trichomanes
37. HB. Calam.	Bergmünze	–	Satureja hortensis
38. HB. Cardiac.	Herzgesann	–	Leonorus cardiaca
39. HB. Card. B.	Cardobenedik	–	Cnicus benedictus
40. HB. Carlin.	Eberwurzl	–	Cartina acaulis
41. HB. Caryophil.	Benediktwurzl	–	Geum urbanum

42. HB. Centumnod	Wegetrit	–	Centunculus minimus
43. HB. Cent. Min.	Tausendgüldenkr.	–	Centaureum umbellatu
44. HB. Chamaedr.	Chamanderlein	–	Teucrium chamaedrys
45. HB. Chamaepit.	Wilderhanf	–	Ajuga chamaeypitis
46. HB Chamom V.	Feld-chamillen	–	Matricaria inodora
47. HB. Chaerefol.	Feld-Zihori	–	Chaerophyllum.
48. HB. Chelidon.	Schwarzwurz	–	Chelidonium majus
49. HB. Cichor.	Cherfel-krauth	–	Cichorium intybus
50. HB. Cicuta	Schöl-krauth	–	Cicuta virosa
51. HB. Cyclam.	Schierling	–	Cyclamen europaeum
52. HB. Cynoglos.	Saubrod	–	Cynoglossum officinale
53. HB. Consolid. Sar.	Hundszunge	–	Senecio nemorensis?
54. HB. Cons. Sarac.	Heydnischwundkr.	–	Senecio nemorensis?
55. HB. Consolid.	Heydnischwundkr.	–	Symphytum officinalis
56. HB. Cuscut.	Flachseide	–	Cuscuta sp.
57. HB. Ebul.	Attich	–	Sambucus ebulus
58. HB. Ebuli	Attich	–	Sambucus ebulus
59. HB. Ellebor A.	Weize nieswurz	–	Veratrum album
60. HB. Ellebor. Nigr.	Schwarce nieswurzl	–	Adonis vernalis
61. HB. Enulae	Alankrauth	–	Inula helenium
62. HB. Epat. Nob.	Edles Leberkrauth	–	Hepatica triloba
63. HB. Epitim. Cr.	Tym-seide	–	Cuscuta epithymum
64. HB. Equiset.	Schaftheu	–	Equisetum arvense
65. HB. Eryng.	Mannsfreu	–	Eryngium campestre
66. HB. Erysim.	Wege-Senf.	–	Erysimum vulgare

67. HB. Esulae	Wolfsmilch	–	Euphorbium esula.
68. HB. Euphras.	Augentrost	–	Euphrasia ericetorum
69. HB. Farfar.	Huflattich	–	Tussilago farfara
70. HB. Foenicul.	Fonncchel	–	Foeniculum vulgare
71. HB. Fragariae	Erdbeer krauth	–	Fragaria vesca
72. HB. Flam. Jov. S. C.	Bren-krauth	–	Clematis recta
73. HB. Fumariae	Erdrauch	–	Fumaria officinalis
74. HB. Galegae	Geisraute	–	Galega officinalis
75. HB. Geran.	Strochenschnabel	–	Geranium robertianun
76. HB. Gratiol.	Gottesgnadenkrauth	–	Gratiola officinalis
77. HB. Heder. V.	Gundermann	–	Glechoma hederacea
78. HB. Herniar.	Harnwindkrauth	–	Lathyrus megalanthus
79. HB. Hyosciam.	Pilsen-krauth	–	Hyosciamus niger

120 Tavaszi hérics (Adonis)

121 Közöséges orbáncfű

12280. HB. Hyosciam.	Pilsen-krauth	–	Hyosciamus niger
81. HB. Hypericon.	Johanneskrauth	–	Hypericum perforatum
82. HB. Hyrundin.	Schwalbenwurz	–	Cynanchum vincetoxicum
83. HB. Hyssop.	Hysopp.	–	Hysopus officinalis
84. HB. Imperat	Meisterwurz.	–	Imperatoria ostruthium

85. HB. Lapat. Acut.	Grundwurz.	–	Polygonum lapathifolium
86. HB. Levist.	Liebstöcklkrauth	–	Levisticum officinale
87. HB. Ligustr.	Hartriegel	–	Cornus sanguinea
88. HB. Linariae	Lein-krauth	–	Linaria vulgaris
89. HB. Lini	Flachs krauth	–	Linum usitatissimum
90. HB. Lysem. Luth.	Gelbes weiden kr.	–	Lysimachia vulgaris
91. HB. Lysemach. r.	Roths weiden kr.	–	Malva silvestris
92. HB. Malv. sylv.	Gemeine Kämpfeln	–	Marrubium vulgare
93. HB. Marub. A.	Weisser Lindorn	–	Marrubium vulgare
94. HB. Marub. Alb.	Weisser Lindorn	–	Chrysanthemum parthenocle
95. HB. Matricaria	Mutter-Krauth	–	Asperula odorata
96. HB. Matr. Sylv.	Waldmeister	–	Melissa officinalis
97. HB. Meliss. Cit.	Melissenkrauth	–	Calamintha thymifolia
98. HB. Melis. H. CFA.	Melisse die weisse	–	Melissa pyrenaica
99. HB. Melis. Hisp.	Meliss. Spanishche	–	Melilotus officinalis
100. HB. Mellilot.	Steinklee	–	Mentha aquatica
101. HB. Menth. AQ.	Wassermünze	–	Mentha crispata
102. HB. Ment. Crisp.	Krausenmünze	–	Mentha ?
103. HB. Menth. Rubr.	Roths Münze	–	Mercurialis perennis
104. HB. O-réal.	Büchl-krauth	–	Achilles millefolium
105. HB. Millefol. A.	Schaaferbe die w.	–	Achilles asplenifolia
106. HB. &F1. Millef. R.	Schaaferbe, rothe	–	Morus nigra
107. HB. Mororum	Maulbeer Strauch	–	Aconitum napellus
108. HB. Napel. Saccon	Blau Eisen Sütlein.	–	Cardamine palustris
109. HB. Nasturt. V.	Brunenkreefe	–	Nepeta cataria

110. HB. Nepeteae.	Katzenmünze	–	Lysimachia nummulari
111. HB. Numular.	Pfennigkrauth	–	Ononis spinosa
112. HB. Ononid.	Heuachl.	–	Ophioglossum vulgatu
113. HB. Ophioglos.	Natterzünglein	–	Origanum vulgare
114. HB. Origan.	Wohlgemuth	–	Parietaria officinalis
115. HB. Parietar.	Glas-krauth	–	Parietaria officinalis
116. HB. Parietar.	Glas-krauth	–	Potentilla recta.
117. HB. Pentaph.	Finf Fingerkrauth	–	Bupleurum rotundifoli
118. HB. Perfoliat.	Durchwachs	–	Polygonum persicaria
119. HB. Persican.	Wasser Pfeffer	–	Sanguisorba minor
120. HB. Pimpinell.	Rother Pimpernel	–	Plantago major
121. HB. Plant. Maj.	breiter Wegerich	–	Plantago lanceolata
122. HB. Plantag.	gespitzter Wegerich	–	Portulacca oleracea
123. HB. Portulac.	Portzel-krauth	–	Chenopodium crassifol
129. HB. Patrios. Botryos.	Traubenkrauth	–	Primula veris
125. HR. Primul. veris.	Schlüssel Blumen	–	Prunella vulgaris
126. HB. Prunellae	Paunelenkrauth	–	Mentha pulegium
127. HB. Puleg.	Polley-krauth	–	Pulmonaria officinalis
128. HB. Pulm. Mac.	Lungenkrauth	–	Polygala amara
129. HB. Puligula	Ereuzblümlein	–	Pulsatilla nigricans
130. HB. Pulsatill.	Köschchellenkrauth	–	Raphanum
131. HB. Raphan. Sylv.	Meer Rettich	–	Drosera rotundifolia
132. HB. Rorella	Sonner Thau	–	Rubus idaeus
133. HB. Rub. Idaei.	Hinbeer Staude	–	Ruta officinalis
134. HB. Ruthae H.	Garten Raute	–	Asplenium rutamurari

135. HB. Ruthae Mur.	Mauer Raute	–	Juniperus sabina.
136. HB. Sabinae	Sewenbaum	–	Salvia officinalis
137. HH. Salviae H.	Garten Salwey.	–	Salvia pratensis
138. HB. Salviae Sylv.	Feld-Salwey.	–	?
139. HB. Salviae	Treuz-Salwey.	–	Dentaria enneaphylla
140. HB. Sanicul.	Sanikel	–	Saponaria officinalis
141. HB. Saponar.	Saifenkrauth	–	Knautia arvensis
142 HB. Scabios.	Blaue Scabiose	–	Satureja hortensis
143. HB. Saturejae	Saturey	–	Saxifraga tridactylites
123144. HB. Saxifrag.	Steinbrech	–	Phyllitis scolopendrium
145. HB. Scopolend.	Hirschzunge	–	Teucrium scordium
146. HB. Scord.	Wasserknoblauch	–	Scorzonera hispanica
147. HB. Scorzoner.	Scorzonel-krauth	–	Thymus serpyllum
148. HB. Serpilli.	Feldquwendl, Kut. k.	–	Sedum album
149. HB. Semp. Min.	Kleine Hauswurz	–	Polygonum officinale
150. HB. Sigil. Salom.	Weiswurz	–	Solanum nigrum
151. HB. Solan.	Nachten Schat. schw.	–	Solanum dulcamara
152. HB. Stib. D. Amar.	Bitter Süß	–	Datura stramonium
153. HB. Stramon.	Stechapfel	–	Sideritis monatana
154. HB. Syder. Ferh.	Furschgerkrauth	–	Chrysanthemum vulga
155. HB. Tanacet.	Reinfahren. Wurmkn.	–	Taraxacum vulgare
156. HB. Taraxac.	Röhrk-Krauth	–	Thymus sp.
157. HB. Thymy	Thymian Krauth	–	Menyanthes trifoliata
158. HB. Trifol. Fibr.	Bitter-Klee.	–	Potentilla erecta
159. HB. Tormentil.	Tormentillkrauth	–	Valeriana dioica

160. HB. Valerian	Waldrian kleiner	–	Valeriana officinalis
161. HB. Valerian	Waldrian grosser	–	Verbena officinalis
162. HB. Verben.	Eisenkrauth	–	Veronica chamaedrys
163. HB. Veronic.	Ehrensreis.	–	Verbascum phlomoide
164. HB. Verbasc.	Himmelbrandtblatt	–	Sedum maximum
165. HB. Umbilic. O. Fab.	Fette Henne	–	Sedum maximum
160. HB. Umbilic. O.	Fette Henne	–	Vinca minor
167. HB. Vinc. P. Vinc.	Winer grün.	–	Viola silvestris
168. HB. Violar.	Blauer Märzel Veigel	–	Urtica dioica
169. HB. Urtic. Mort.	Tode Nessel	–	Chamaebuxus alpestris
170. HB. Uvular.	Auffenkrauth	–	Arum maculatum
171. F1. Aronis	Aron Blüh	–	Bellis perennis
172. F1. Bellid. Hort.	Garten Ranunkel	–	Berberis vulgaris
173. F1. Fol & F. Berb.	Wein Schärling	–	Calendula officinalis
174. F1. Calendul.	Ringl-Blumen	–	Consolida regalis
175. F1. Calcitrap.	Ritter Spohn.	–	Cichorium intybus
176. F1. Cichori	Feld-zichorienblüh	–	Centaurea cyanus
177. F1. Cyani.	Blaue Kornn-blume	–	Cydonia oblonga
178. Fol. C. F1. Cydon.	Qwüitten Straus	–	Veratrum nigrum
179. F1. Ellebor. A.	Weisse Niesswürzenb.	–	Spartium junceum
180. F1. Genist.	Genester	–	Lavandula spica
181. F1. Lavend.	Lawendl.	–	Convallaria majalis
182. F1. Liliior. Conv.	Falbrikan	–	?
183. Fol. Naphae	Pomeran. Streaus	–	Aconitum napellus
184. F1. Napel. Saccon.	Eisenhütl-kr.-blüh	–	Papaver somniferum

185. F1. Papav. Alb.	Weisser Mohns.-bl.	–	Papaver rhoeas
186. F1. Papav. Rh.	rothe Kornblume	–	Prunus persica
187. Fol. Cum. F1. Persic.	Pfersich blühe	–	Sambucus ebulus
188. Fol. Cum F1. Sambuc.	Hollunderb. u. blät.	–	Lavandula spica
189. F1. Spic. Nost.	Lawendblüh	–	Tilia platyphyllos
190. F1. Tilliae.	Lindenbaumblühe	–	Verbascum phlomoide
191. F1. Verbasc.	Himmelbrand blühe	–	–

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Csapody István: Képes herbárium a soproni múzeumban / Megjegyzések.

Megjegyzések.

Az *Artemisia abrotanum* (1. sz. kép) „abrotanum” név alatt szerepel *Dorstenius* Botanikonjában is. (L. Rapaics. BK. XXXI. köt. 1–2. f. 1934.), így hozza *Josephus Márton* Lexikon trilingue Latino-Hungarico-Germanicum. Viennae. 1818. c. műve is. Utóbbi a növény magyar nevei között a seprőruta nevet is említi. A középkorban és utána Isten fája, Istenfa nevei is előfordulnak.

Az *Acorus* (6. sz. kép) nem *Acorus calamus*-t jelöl, mint ahogyan ez bejegyzett német Calmus név után is gondolható lenne, hanem a sárgavirágú *Iris pseudacorus*-t. A szóhasználat nyilván abból adódik, hogy a régi írásmód szerint (L. pl. *Martin Balduin Kittel*: Taschenbuch der Flora Deutschlands. 1837.) a sárgaliliom nevét „*Pseud-Acorus*”-nak írták, melyből füves könyvünk rajzolója csak az utolsó szórészt írta fel, s a német Schwertlilie helyett is tévedésből az *Acorus Calmus* megfelelőjét jegyezte be.

A 14. kép jól felismerhetően nem [124](#)*Antirrhinum*, mint a címszalag jelzi, hanem vagy *Stenactis annua*, vagy méginkább *Erigeron acer*.

A 15. kép Wolfskrauth, farkasalma, farkasfü képét mutatja. Ez az elnevezés nálunk leggyakrabban előforduló *Aristolochia*-fajra, az *Aristolochia clematitis*-ra vonatkozik, ez volt a hazai *Aristolochia longa*. Hazánkban a XV. században és az után is fontos gyógyszer lehetett, kivitelre is került. Ezt bizonyítja egy kódex is (Németország), amely a növénynek ungerischwurz nevét őrizte meg.

A 16. kép Áron vesszeje elnevezése semmi összefüggésben nincs a bibliai Áronnal, hanem a növény görög nevére utal.

36. kép *Capill. O.* = *Capillor Veneris* = Vénus haja. A növény azonban nem az *Adiantum capillus Veneris*-t, hanem az *Asplenium trichomanes*-t ábrázolja.

A *Consolida major* (55. kép) elnevezés másik soproni nagyszerű magyar füveskönyvünkben, a soproni *Loew* és *Deccard Flora Semproniensis*-ében is a *Symphytum officinale* jelölésre szolgált (1740).

Igen érdekes az a keveredés, amely a *Helleborus*-ok körül fennállott. (59. 60. kép) Orvosi növényeknél ugyanis az azonos felhasználásúakat Linné fellépése előtt közös névvel illették, még akkor is, ha azoknak egymáshoz rendszertanilag semmi közük sem volt. Így került egy kalap alá a tüsszentésre használt mai *Adonis vernalis*, mint *Helleborus niger*, a *Veratrum album*, mint *Helleborus album* és a mai *Hellebarus*-fajok, melyek régen is *Elleborus* név alatt voltak ismertek. Egyik bemutatásra került kép is a képes herbárium *Adonis vernalis*-át ábrázolja, jól látható alatta a „schwarze nieswurz” felírás.

A 77. kép *Heder* neve nem a *Hedera helix*, hanem a repkénylevelű borostyán, *Glechoma hederacea* megjelölésére szolgál. Német neve itt gundermann, egy 1837-iki munkában gundelrebe.

171. *Uvular* = *Uva ursina* = *Uva ursi* = *Arbutus uva ursi* = *Arctosaphyles uva ursi*. A fölötte lévő képnek semmi köze sincsen ehhez a névhez, hanem a ritka *Chamaebuxus alpestris* ábrázolja. Érdekes volna megállapítani, hogy milyen célból került ebbe a füveskönyvbe s volt-e ennek a munkának a soproni flórával valami kapcsolata. Régi irodalmi adataink ugyanis hírt adnak a *Chamaebuxus alpestris* Sopron környéki előfordulásáról, de közel 400 esztendő óta nem került újból elő.

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Csapody István: Képes herbárium a soproni múzeumban / Irodalom.

Irodalom.

Deccard és Loew: *Flora Seproniensis*. 1739–1740.

M.Bald. Kittel: *Taschenbuch der Flora Deutschlands*. 1837.

Képes herbárium. 1839 előtről.

J. Márton: *Lexicon trilingue Latino-Hungarico-Germanicum*. Viennae. 1818.

Rapaics Raymund: *Dorsteinus Botanikonja*. Bot. Közl. 1934. XXXI. köt. 1–2. f.

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Faller Jenő: A brennbergi szénbányászat úttörői

Faller Jenő: A brennbergi szénbányászat úttörői

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Faller Jenő: A brennbergi szénbányászat úttörői / I. Tersztyánszky Dániel

I. Tersztyánszky Dániel

A brennbergi bányászat történetének egyik legkimagaslóbb alakja kétségtől *Tersztyánszky Dániel*, ki bár lényegében semmilyen érdembévágó bányászati munkát nem végzett Brennborgen, ottani megjelenésével jelentősen vitte előre a XVIII. század 60-as, 70-es éveiben nehezen vajudó szénbányászatunk ügyét. Tersztyánszky robbantotta ki ugyanis elsőnek a szénbányászat tisztázatlan jogi kérdését, hogy áttörje azt a szívós ellenállást, mely munkáját Sopronban lehetetlenné tette s a brennbergi szénbányászatot megszületésétől kezdve több évtizeden át gátolta. Szerepe érdekes azért is, mert bár magas állású, udvari

ember volt s Mária Terézia személyesen is támogatta brennbergi terveit, az erősen feudális beállítottságú Sopronnal szemben mégis gyöngének bizonyult, ami mindennél jobban igazolja azt a leküzdhetetlen erőt, amit a földesúri önkény jelentett. Személyére vonatkozólag egyébként bőséges adatok állnak rendelkezésünkre, ¹²⁵melyek alapján könnyen kialakíthatjuk képmását és sokoldalú, érdekes munkásságát.

Így tudjuk, hogy 1730. jan. 30-án született Krompachon (Korompán, Szepes megyében), hol atyja, Tersztyánszky Dániel tekintélyes bányatiszt volt. Tanulmányait 1755-ben Pozsonyban, majd 1761-ben Altdorfban, Erlangenben és Stuttgartban végezte, melyek befejeztével Bécsben telepedett le, az udvari kamara szolgálatában. 1765-ben a felsőmagyarországi bányapolgárság ügyvivője és meghatalmazottja lett (Kayserl. Königl. Waldburgerschaft-Assessor in Oberungarn und Bevollmächtigter in Wien), s Bécsben élő, elsősorban magyar írókból és tudósokból társaságot szervezett hazánk földrajzi, természetrajzi, helyrajzi és történelmi adatainak összegyűjtésére. Az 1771–1776. években folyóiratot adott ki „*Privilegierte Anzeigen aus sämmtlich Kaiserlich-Königlichen Erbländern*” címen.

Származása, bécsi munkaköre, mindenekelőtt azonban brennbergi szereplése alapján azt kellene gondolnunk, hogy Tersztyánszky elsősorban bányász volt, ha nem tudnánk, hogy 1774 óta a bécsi magyar kamara levéltárosa, 1775-ben pedig annak titkára volt, évi 1550 frt. fizetéssel. Tudjuk azt is, hogy a magyar kancellária tanügyi előadójával, *Ürményi Józseffel* ő készítette a Mária Terézia-féle 1777-ben közreadott, *Ratio educationis* néven ismert tanügyi reformot, annak ellenére, hogy – mint följegyezték – „az iskolaügyekhez nem igen értett.” 1778-ban egyébként Mária Terézia Récsénben, Pozsony megyében egy nemesi kúriával ajándékozta meg, ami nagyban növelte tekintélyét, s 1779-ben a pozsonyi királyi kamara tanácsosa lett, évi 3 000 frt. fizetéssel. 1790-ben rendes hivatala mellett a hétszemélyes táblánál a bányai ügyek előadói tisztjével is megbízták, ezért Budára költözött s ott is halt meg 1800. okt. 29-én. ¹⁽¹⁵⁷⁾

Életrajza teljessége végett meg kell említenünk, hogy Tersztyánszky az irodalomban is kivette részét. Négy munkáját ismerjük²⁽¹⁵⁸⁾, melyek közül legnevezetesebb az előzőekben mondott s 1777-ben közreadott *Ratio educationis*; ez négy kiadást ért, s évtizedeken át alapját képezte a XVIII. század végi, illetve a XIX. század eleji oktatásügyünknek.

Nem tudjuk, hogy szerzett tudomást a brennbergi szénről, de a kamarának tett későbbi jelentéséből ismeretes, hogy már 1768 nyarán bejárta a „*Brennender Berg*”-et³⁽¹⁵⁹⁾, s ott végzett kutatásai alapján 1768. szept. 15-én Bakabányán kelt kérvényében arra kérte az ottani bányabírótságot, engedélyezze s adjon neki arról írást, hogy Sopron határában a „*Brennender Berg*”-nek nevezett helyen, a közsén kiaknázására egy Szent József védnevű aknát nyithasson⁴⁽¹⁶⁰⁾. Tersztyánszky ugyanis egész magától értetődően ¹²⁶a *jus regale* alá tartozó, úgynevezett „*szabad*” ásványnak tekintette a szénét annál is inkább, mert Mária Terézia azt Ausztriában már 1758-ban annak minősítette, s így abban a biztos tudatban, hogy a bányanyitáshoz szüksége, szabályos engedély okirata van, kopogtatott be még az évben *Gábrriel János Keresztély* soproni polgármesterhez, hogy az aknanyitást bejelentse, hol azonban – mint a továbbiakban látni fogjuk – súlyos csalódás érte.

Sopron város magisztrátusa ugyanis a szén 1753-ban történt fölfedezése óta szívós harcot folytatott annak bányászatával szemben s miután – feudális beállítottságában – a szénét, mint földtulajdonos a magáénak tekintette, annak bányászatát csak bérfizetés ellenében volt hajlandó engedélyezni. A város maga – mint tudjuk – nem nyúlt a szénhez, s azok a kisebb-nagyobb, részben társas, részben magányos próbálkozások, melyek 1768-ig, vagyis Tersztyánszky megjelenéséig történtek, csak rövid életűek voltak s mindig ráfizetéssel végződtek. Így hiába rendelte el Mária Terézia ismételten a bányászat megkezdését és folytatását, a város mindent elkövetett, hogy kibújjon a rendelet alól, s kimutatta szükségszerűen

alkalomról-alkalomra, hogy a bányászat csak kárára van a városnak.

A gazdag Sopron hatalmas erdőségeinek, szőlőinek és szántóinak birtokában semmi szükségét sem érezte a szénnek s nem tudta megérteni, miért erőlteti a kamara a bizonytalan kimenetelű szénbányászkozást, ami – ahogy azt fölterjesztéseiben ismételtlen jelentette – csak kárt okoz a város erdőiben, nem szólva arról, hogy a város polgárainak a bányászathoz se kedvük, se pénzük nincs! A város makacsul ragaszkodott a régi gazdálkodási formákhoz, féltette erdőségeit, nem akart tudni a szénről s egyre halogatta annak kiaknázását⁵⁽¹⁶¹⁾.

Ez volt a helyzet 1768-ban, amikor Tersztyánszky csupa udvariasságból – »mert a rendes illem kívánta« – jelentkezett a polgármesternél s jelentette, hogy engedélye alapján munkába kezd Brennbergen. Hogy pedig a munka szakszerűen menjen – mint mondta – Stájerországból egy bányászt is szerződtetett s biztosította a város vezetőjét, hogy a bányászatból a városnak semmi hátránya vagy kára sem lehet, sőt az erdők is érintetlenek maradnak, mert véleménye szerint a helyszínen lévő fa nem alkalmas bányászati célokra⁶⁽¹⁶²⁾.

Nem ismerjük a polgármester válaszát, Tersztyánszkynek azonban úgy látszik az volt az érzése, hogy jól végezte dolgát, mert visszahagyva a stájer bányászt, nyugodtan elhagyta a várost. Így csak később tudta meg, hogy alig távozott, a városiak azonnal megtiltották emberének, hogy munkába kezdjen, a városban fölfogadott napszámását pedig veréssel fenyegették meg, ha segítkezik a munkában.

Tersztyánszky bányanyitási terve ezzel megbukott, de maradandó nyomot hagyott mégis nemcsak Brennberg, de egész hazai szénbányászatunk fejlődéstörténetében, tekintve, hogy Tersztyánszky nem hagyta annyiban a dolgot, azonnal jelentést tett az udvari magyar kamaránál⁷⁽¹⁶³⁾, kérve, hogy védje meg bányanyitási jogát, hogy a fölkeért aknát a „köz érdekében” üzemből tarthassa!

A soproni magisztrátust eljárásában ugyanis az a meggondolás vezette, hogy – Tersztyánszky fölfogásával szemben – a szén nem tartozik a *jus regale* alá sorolt ásványok közé, azt – mint írja – „magánterménynek”, „a földből való magánhozadéknak” kell tekinteni, mely kizárólag „a város közösségét illeti meg”, s így azt a város beleegyezése nélkül senkinek sem művelheti.

Tersztyánszky följelentésére ugyanis 1769. márc. 29-én kelt jelentésében a magisztrátus részletesen kifejtette mindezt az udvari kamarának, s 3 pontba foglalta azokat a legfőbb indokokat, melyek arra késztették, hogy Tersztyánszky munkáját nem engedélyezte.⁸⁽¹⁶⁴⁾

¹²⁷Tersztyánszky megjelenéséig a szén tulajdonjogi kérdései soha így még nem jelentkeztek, s a kérdést addig soha senkinek sem vetette föl még ily élesen. Tersztyánszkynek a várossal folytatott vitájában az volt a legfőbb érdeme, hogy makacsul kitartott a szén hovatartozásának helyes értelmezése mellett, s mindent elkövetett az önkényes, feudális fölfogással és magyarázgatással szemben. Sajnos, a harcban elbukott s véle a szén szabad bányászata is!

Mária Terézia ugyanis egy „hagyományos kompromisszummal” döntötte el a kérdést, mondván, hogy a „szén bányászata a földesúri haszonvétele jogának kell tekinteni”, s minden „jól kormányzott országban és közösségben a közérdek a magánérdek elé helyezendő”, s így Tersztyánszky csak akkor kezdhet munkába, ha a város nem indítja meg a bányászatot⁹⁽¹⁶⁵⁾.

A várostanács ekkor, hogy jogát megvédje, munkába kezdett s 10 hónapig üzemből is tartotta a bányát, mely idő alatt – a szokott módon – szakértőkkel igazolta, hogy a munka nem gazdaságos s újból kérte annak beszüntetését, mit Mária Terézia tudomásul is vett s a bányászat ezután 16 évig szünetelt.

Mária Terézia fenti, 1769. máj. 11-én kelt rendelete már előre vetette árnyékát a feudális érdekeket képviselő s mindent elsorvasztó, 1788. jún. 20-án megszületett későbbi torz rendeletnek, mely kimondta, hogy „*aki a föld, azé a szén*” s ezzel fölszabadulásunkig gúzsba kötötte s a földesúri bányászat szűk keretei közé szorította szénbányászatunk fejlődését.

Ha ugyanis Mária Terézia fönt idézett kompromisszumos rendelete helyett a szénbányászatot, mint Ausztriában, hazánkban is szabaddá teszi, nem született volna meg az 1788. évi rendelet sem, s a szén szabad bányászata jobban szolgálta volna hazánk gazdasági és ipari fejlődését s dolgozóink boldogulását.

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Erdei László: Sopron magyar irodalma és egy ismeretlen költő a Bach-korszakban

Erdei László: Sopron magyar irodalma és egy ismeretlen költő a Bach-korszakban

Köztudomású, hogy a Bach-korszakban és az azt követő ún. provizórium idején a magyar irodalom Sopronban tétlenségre volt kárhoztatva. Az ország költőibe és íróiba beléfojtotta a szót a császári zsarnokság, amely németté akarta tenni az országot. De ami nem sikerült II. Józsefnek sem, azon megbukott Bachék és Schmerlingék minden szándéka is. Sopron írói általában csendesek és többnyire alkalmi költészetet űznek, így Kolbenheyer Mór, Petőfi barátja, Bertók Sándor és mások. Magyar írók? Mint bírák működtek itt Zádor György, valaha a Vörösmarty-kör tagja és Sebestyén Gábor, aki a Bach-korszakban szójátékokat eszel ki.¹⁽¹⁶⁶⁾

Csendes és hallgatag Sopron ebben az időben. Mintha nem ébredt volna rá magyarságának tudatára, úgy meghunyászkodik ez a szép kis barokk város. Valami fényfolt azonban dereng. Esténként, mikor már elnyugosznak a nap zajai és elhalkul a vasalt császári csizmák dobogása, diákok, fiatalemberek igyekeznek egy közös cél felé. »A Lyceumi Magyar Társaság az elnyomatás éveiben sem szűnik meg harcolni a magyar nyelvért, a magyar ideáért, a nemzet ügyéért.« 1844-ben Petőfi barátja, Tatay István tanár az elnök 1848-ig. Elkerül Sopronból és az önképzőkör működik tovább elnök nélkül. 1853-ban ismét Petőfi baráti köréből kerül ki az elnök, Domanovszky Endre személyében. Ettől fogva ismét nyilvánosan tarthatják az üléseket.²⁽¹⁶⁷⁾ Sőt 1856-ban Torkos László – később neves költő, akkor még diák – szerkesztésében **128**megindul a Hajnal című szépirodalmi és esztétikai lap.³⁽¹⁶⁸⁾

Szinte meglegházi a hangulat; nem csoda, ha ezekben az években két későbbi író kapja itt első ihletését: Rákosi Jenő és Dóczi Lajos. Rákosi a bencések gimnáziumába kerül, később maga is lapot alapít ott Derű címmel, míg Dóczi Lajos a líceum növendéke lesz. Kenedy Géza emlékbeszédében így jellemzi az utóbbi író: »Dóczi nem tud magyarul, csak töri szép anyanyelvünket. Mégis hallatlan szorgalommal és kitartással odáig viszi, hogy mint magyar író kerül be a soproni és magyar irodalom történetébe.«⁴⁽¹⁶⁹⁾ Valóban nem elsőrendű író, meg kell vallanunk. »Dóczi származásánál, anyanyelvénél, neveltetésénél, nősülésénél, viselt hivatalánál, anyagi érdekeinél fogva szorítva volt arra, hogy írói tehetségét idegen nemzet nyelvén és annak javára fejtsse ki; de hosszú és munkás életén át minden ellenkező okkal szinte hőiesen megküzdve, mint nemzetének holtig töretlen és hálás fia, nyelvének itthon hűséges művelője, odakünn pedig lelkes apostola, igaz magyar íróként végezte pályafutását.« Így írja életrajzírója, Fürst Ilona. A líceumban nagy pártfogója volt Thirring Károly tanár. Dóczi Arany lelkes híve lett, és olyan szenvedéllyel adta elő balladáit (amelyeket később németre fordított le), hogy a hallgatóságnak könnybelábadt a szeme.⁵⁽¹⁷⁰⁾

Az 1862-es év új szint hoz a fakó soproni magyar irodalmi életbe. Idekerül Ormódy Bertalan mint

biztosítási hivatalnok.⁶⁽¹⁷¹⁾ Már eléggé ismert név volt a magyar irodalom terén. 1860-ban Vajda János lapja, a Nővilág jelenti róla: »Ormódi Bertalan, ki romancerojában szép tehetségnek adta jelét, most Magyarok ébredése című költemény füzetére nyit előfizetést 1 fttal, mely hozzá (ujtér 12. sz.) jövő hó végéig küldendő be. Azt hisszük, a fellengős Magyarok ébredése helyett valamivel szerényebb cím jobban helyén lett volna.«⁷⁽¹⁷²⁾ De nemcsak Vajda szeme akadt meg a címen, hanem a cenzúráé is, mert a Nővilág hamarosan közli a szerző következő nyilatkozatát: »Ormódi Bertalan tudatja t. előfizetőivel, hogy Magyarok ébredése című költeményfüzére sajtóhatóságilag lefoglaltatott, kibocsáttatását azonban reméli, mi ha mégis nem teljesülne, más – szintén sajtóban levő – munkájával fogja kárpótolni előfizetőit«. Ez a kárpótlás a már említett Romanzero-sorozat második része lett volna, még hozzá a szerző arcképével,⁸⁽¹⁷³⁾ de végül is feloldották a Magyarok ébredése kiadási tilalmát.

A soproni magyarok örömmel fogadhatták a próbált hazafiságú író, akinek nagy tervei voltak. A Vasárnapi Újság 1862-es évfolyama több ízben is értesít Ormódy soproni dolgairól. »Új tervezett magyar folyóirat. Ormódi Bertalan „Soproni füzetek” c. irodalmi, művészeti és társaséleti folyóiratot szándékozik Sopronban jún. 1-én megindítani, mely egyúttal a Magyar Általános Biztosítási Társulat közlönye lenne. Előfizetési ára egész évre 4 forint.«⁹⁽¹⁷⁴⁾ Mindenesetre szomorú, hogy az új soproni költőnek a biztosító társaság ügyes-bajos dolgain keresztül kellett volna a magyar irodalmat ápolnia, de nem került rá a sor. Ismeretes, hogy 1860-ban a láncok valamennyire engedtek, de 1862-ben ismét ránehezedtek a nemzetre. A végzet elérte Ormódyt. »Elfogatás: Sopronból írják a P. naplónak, hogy ott Ormódy Bertalant, a magyar biztosító társaság ügynökét elfogták és a lovas kaszárnnyába zárták.«¹⁰⁽¹⁷⁵⁾ De a hírek szerint a soproniak nem nyugodtak bele, hogy a sorsüldözött költőt börtönben tudják: »Ormódynak Sopronban történt elfogatását a „Magyarország” szerint egy vers okozta. Most Sopron hölgyei küldöttséget indítanak Minutillo tábornokhoz a fogolynak szabadlábba helyezése iránt.«¹¹⁽¹⁷⁶⁾ A küldöttség sikerrel járt, mert a Vasárnapi Újság jelentheti ¹²⁹hamarosan: »Ormódi Bertalant, akit Sopronban szigorú fogságban tartottak, legközelebb szabadon bocsátották.«¹²⁽¹⁷⁷⁾ Valószínűleg kiutasítás is volt a szabadulás ára, mert ettől fogva nem hallani Ormódy soproni tartózkodásáról többet. Kár, hogy nem tudni, miféle versről volt szó.

Ormódy soproni tartózkodása után egy verskötettel jelentkezett, mely Ormódy Bertalan Újabb költeményei címmel a pesti Pollák testvérek kiadásában jelent meg. Főleg zsidótárgyú versek vannak a kötetben és ebben Ormódy Kiss József előfutárjának tekinthető. Hamarosan utána, 1869 végén meg is halt.¹³⁽¹⁷⁸⁾

Az itt felsorolt adatok persze csak azt bizonyítják, hogy 1849–1867 közt, azaz az elnyomatás éveiben nem hallgatott teljesen el Sopronban a költészet, főleg a fiatalság jóvoltából, de éppen ezért csak a folytonosságot tartották fenn, magasabb szintet nem értek el.

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Céhen-kívüli mesterségek

Céhen-kívüli mesterségek

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Céhen-kívüli mesterségek / 1. Kertészek

1. Kertészek

A Liszt Ferenc Múzeumból nyert értesülés szerint a soproni kertészek 1715-ben engedélyt kaptak a városi tanácstól, hogy céhet alapítsanak (»eine besondere Zunft oder Laad allhier aufrichten zu können«, Tjk.

124), azonban nyoma sincs, hogy tényleg céhbe tömörültek volna. Általában a kertészek, szakácsok, vadászok nemigen szoktak hivatalos alakulatban működni, de mint az alábbi példa is mutatja, szerepük volt egy-egy fiatal ember sorsában, aki mesterségükre vállalkozott. Az alábbiakban a keszthelyi Festetics-urodalom keresett kertészt és a soproni intézőhöz, Balassához fordult, aki 1798. szeptember 30-án következőképpen felelt:

»Találkozott ugyantsak sok nyomozódás után egy Kertész, a ki magát a lejövetelre rezolválta olly szándékkal: hogy ő maga fog a M. Urasággal állapotja eránt végezni, annyival inkább, mivel, hogy azon Levelet-is olvasta, mellyet a Directio Kis Martonyba az oda való Kertész Fiához küldött. Ez már a Sopronyi Kertészek bizonyítása szerint 4 Esztendőig volt Eszterházán és már 5 Esztendőktől fogva mind ekkoráig Kis Martonyban, s minden részeiben a Kertész Mesterségnek igazán járatosnak lenni bizonyíttatik.« A levél megemlíti, hogy egy Kozina »Ifjat« is leküld, akit eddig azért várakoztatott meg, hogy az említett kertész legénnyel együtt utazhasson Keszthelyre.

A kismartoni hercegi kertésznek, mint a következő levéltöredékből is kiderül, Pölt (Pelt) Mátyás volt a neve és 1754-ben nagyszabású tervet rajzolt az Esterházy parknak átalakítására (Öst. Kunstopographie XXIV. kötet, 82–83. lap). Keszthelyen eredetileg nyilván ennek a kiváló kerttervezőnek fiára gondoltak, sőt benne volt is hajlandóság, mint alább látjuk, hogy Kismartont Keszthellyel cserélje fel.

A kertészszegődtetés azonban nem lehetett könnyű dolog. A soproni intéző 1798. december 5-i levelében ismét visszatér az ügyre: Dobrantz, azaz a szóban forgó legény túlságosan nagy igényeket támaszt, lehet, hogy erre épen Pölt kertész biztatja, mert a maga fiát szeretné Keszthelyre juttatni. A keszthelyi válasz: »Meg változván a Környülállások már Dobrantz Bertalan Kiss-Martonyi Kertész Legény meg nem fogadtatik. Pelt fiának mind azon által 200 f. kész Pénzt 100 f-ig való Deputátumot, egy Tehén-tartást, alkalmas Kvártélyt, ha eljön kész ugyan Eő Nga adni, de Pensio adásra, minek előtte érdemeket tenne, magát le nem kötelezi.«

Festetics György az ifjabb Pöltnek ugyanannyit ajánlott fel, mint az említett Debrantz Bertalannak, de végül is egyik sem került Keszthelyre.

130 Kiviláglik tehát, hogy a céhben nem élő soproni kertészek mégis mint véleményezők szerepeltek Dobrantz esetében. Érdekes, hogy az említett Kozina, akinek keresztnéve egy másik írásból derül ki, (György) és aki nyilván Sopronban várakozott rá, hogy a kertészlegénnyel indítsák útnak Keszthely felé, a később nagyhirre vergődött Kozina Sándor Sopron megyei festőművész apja volt. Mint „praktikárus” került Keszthelyre. Fia születésekor Felsőháson, a mai Simaságon, még Festetics György gazda tisztje volt, majd később a nádor szolgálatába állott, legvégül fiánál élt és halt meg Felsőpulyán.

Péczely Piroska

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Céhen-kívüli mesterségek / 2. Szakácsok

2. Szakácsok

A szakácmesterség eléggé bonyolult és nyilván szabályokhoz volt kötött. Valószínűleg a külföldön céhekbe tömörültek a szakácsok, hozzáuk azonban csak inkább a külsőségekből került át egy és más. Ilyen volt p. o. a ruha, mert hiába, a régi iparost a ruha tette. A müncheni National museumban van egy 17. századból való, fára festett cégér (leltári száma 2709) ezzel a felirattal: »Johannes Kreussler Meister Koch

geborner Ungar«. Csipkés fehér kötényben áll a szakács, kezét egy tortára teszi. A felirat arról kérkedik, hogy a mester magyar; a magyar gyomor ti. a 17. században még jó emlékezetben volt, a magyar születés a szakács számára jó hírverésnek látszott. A csipkés fehér kötény az ipar jelzésére szolgált. Faludi Ferenc is megverselte a szakácsot: »Tiszta kötényt vesz magára, Hármaskés van oldalán«.

Egyébként szakácsnak kitanulni nem volt könnyű. A Sopron megyei Dasztfaluban (ma Egyházasköte) gazdálkodó Ebergényi Lászlónak volt egy jelöltje, akinek kedvéért apósához, a fertőszéplaki Széchenyi Györgyhez fordult. A levélváltás érdekes felvilágosítást ad a tanulás körülményeiről. Széchenyi György első idevonatkozó levele 1719. január 21-én kelt:

»Az én szakácsommal Angaróné asszonyom beszéllett. Igenis azon kuktát kész leszen addig, míg ő szokások szerint a mesterremeket el nem készíti, befogadni, de a konventonak meg köll lenni; azután látván tanult voltát, az ő módja szerint igenis az tyroságbul föl fogják más kollégáival szabadítani. Azért noha most kettő van keze közt az tanuságon, azokkal is elég baját allegálja, de csak leányos és menyecske ne legyen, eljöhet próba esztendőre.« Ebből is látni, hogy szegődötésnek, szokásjognak (conventio-nak) lenni kellett, a segédi (tyro) sorból sem lehetett eljárás nélkül felszabadulni. »Szokás szerint«: ez is úgy hangzik, mint a céhíratok kitétele. No, de az ügy tovább folytatódik és pár nappal később, január 24-i kelettel az após ekként értesíti vejét: »Én ma pedig elől hivattam a szakácsomat; ő azt mondja, hogy a szegődötésnek köll elsőben is meglenni, azon szegődötésen pediglen legalább 4–5 szakácsnak köll jelen lenni, jó mesteremberek, immár azon szegődötés akár fél esztendőre, egy fertály esztendőre legyen, de azon conventiot azok subscribálják. Azután jó ebédet köll nekik adni, s ki föltelik legalább 20 frtjában. Kitelvén osztán a fél esztendő vagy f. e. az mennyire tette szegődötését, a mely szakács mellett fogja kitölteni azon esztendőnek részét, az össze híván 2 más mester embert hasonlót magához, fölszabadítják és levelet adnak neki. Ezen fölszabadítás osztán kevesebben telik, de éppen különben nem lehet, hanem ezen szegődötésnek meg köll az ő szokások szerint lenni, másként semmi haszna tanulásának, ha ezek az tyrocinumrul való levelet nem producálhatja s az fölszabadításnak is testimoniumját. Ha azért Isten kgdet Sopronban behozza, velem együtt bejön az szakácsom, errül tehet kgd, szemben lévén vele, dispositiot. Azon legénke is legyen ott benn, mindját convocálni fog szakácsokat s a conventio is meg lehet... az meglévén igenis kész leszen magához venni.« Vagyis kevesebb a hivatalos eljárás, mint a céheknél, de ami biztos, biztos: a céheknél szokásos mesterlakomát már az inason megveszik szegődötéskor. Egyébként a levél további részeiből kiderül, hogy Sopronban a szegődötés sem ment könnyen, mert a városnak magának nincs szakácsa, hanem asszonyt tart, az pedig nem számít, legfeljebb valamely ott élő uraságnál és urodalmi tisztánál akad szakács. Esterházy Mihály kismartoni udvarában volna három, és négy kukta, a szegődötés ott könnyebben megeshetett volna¹⁽¹⁷⁹⁾.

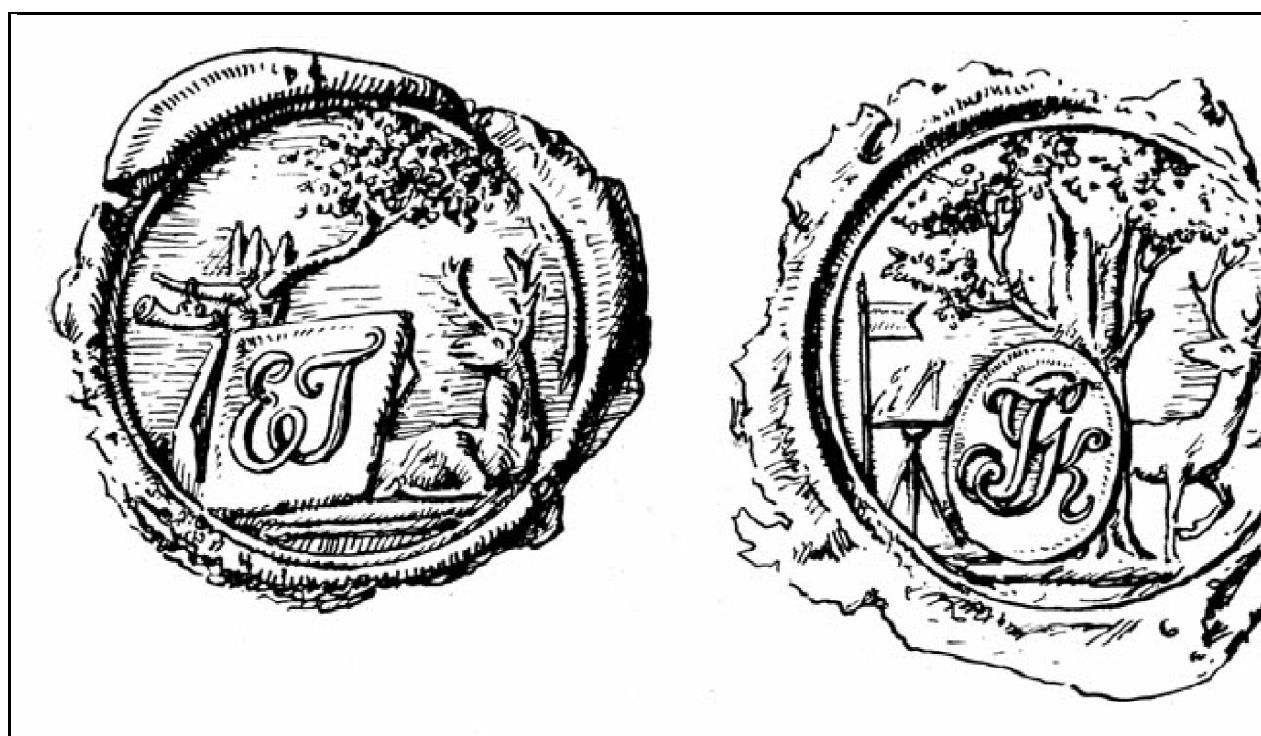
A 18. század folyamán azonban a patriárchiális ¹³¹viszonyok megváltoztak. A magyar szakácsok híre nem változott ugyan, 1759-ben Erdődy Antal pozsonyi szakácsa ad avató levelet egy bécsi ifjúnak, de már három évi tanulás után, 1792-ben viszont a magyar Deis János Esterházy Imre szakácsa mellett, avató levele tanúsága szerint, négy évig tanult Bécsben és képességeit négy magyar mánáscsalád szakácsa írta alá²⁽¹⁸⁰⁾.

1818-ban Cserey Farkas, erdélyi főúr Kazinczynál érdeklődik, nem tudna-e jó tót szakácsot szerezni neki: »kik között igen jók vannak«. A járandóságok között évi hat kötényt és két piket ujjast is felemlít³⁽¹⁸¹⁾. Figyelemre méltó itt is a kötény megjelenése, továbbá az, hogy míg a németnek magyar szakács kívánatos, a magyar főúr tót szakácsot óhajt.

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Céhen-kívüli mesterségek / III.
Vadászok

III. Vadászok

Az erdész és vadász mesterség is azok közé a foglalkozások közé sorolható, amelyek nem tartoztak semmiféle céhhez, maguk sem alakítottak önálló testületet, mint ahogy a kertészek és szakácsok sem. A szakmai ismeretek elsajátítása azonban itt is több évig tartott, rendszerint egy idősebb erdész felügyelete alatt. A fegyverviselési jogot a jelölt csak akkor nyerhette el, ha egy meghívott bizottság előtt vizsgát tett ismereteiről. A vizsga követelményeit, sajnos, nem ismerjük és így nem tudjuk, hogy milyen erdészeti és főleg faunisztikai ismeretekkel kellett rendelkeznie annak, aki teljesjogú erdösszé és vadásszá vált. Ezekre a kérdésekre a most megindult levéltári kutatások a közeljövőben valószínűleg választ adnak.

Az alábbiakban közöljük egy erdész-vadász levélnek a magyar fordítását, melyet a soproni erdészeti hivatal állított ki 1851-ben. »A Sopron szabad királyi város erdészeti hivatala ezennel igazolja, hogy Schekulin József, aki több évi gyakorlati alkalmazása után, mint alerdész a városi erdészeti szolgálatban erkölcsi magaviselete, szorgalma és becsületessége által különösen kitűnt, azt az alázatos kérést terjesztette elő, hogy régi vadászszokás szerint ő fegyverbíróvá tétessék; – mely kérés olyan feltételekkel lett teljesítve, hogy előzőleg mindazokból a tantárgyakból, melyek az erdészeti és vadászati szakra vonatkoznak, nyilvános vizsgának veti alá magát. Ennek folytán alulírott tanú urak jelenlétében levizsgáztatott és a hozzá intézett, az erdészeti és vadászati szak minden részére vonatkozó kérdésekre a jelenlévők teljes megalégedésére válaszolt; minek folytán ő vadász szokás szerint fegyverbíróvá avatott. Tehát minden

magas és alacsony **132**rangú erdészeti és vadászati férfiakhoz azt a bartságos kérést intézzük, nevezett Schekulin Józsefet vadásznak elismerni és szükség esetén nevezettet kegyesen befogadni szíveskedjenek. Kelt a harkai vadászakban 1851. augusztus 31-én.

Jelen okiratot a fegyverbíróvá tevésnél jelen volt alulírott Sopron szabad királyi város erdészeti küldöttsége ezennel hivatalosan megerősíti.

G. József

cs. k. erdei vadász, biztos és vizsgáztató.

Rinaldi János¹⁽¹⁸²⁾

Sopron szabad kir. város erdőmestere, mint tanítómester.

Russ Ágoston

gróf Széchenyi István féle pagonyvadász, mint felkért tanú.

Tóth Imre

Eszterházy hercegi főerdész, felkért tanú.

Kania Ferdinánd

Sopron szabad kir. város tanácsnoka.

dr. Proszvimmer

Sopron szabad kir. városi tanácsnok.«

(Az okirat aljára rávezetve: Bemutatva a Sopron városi tanács tanácsülésén 851 szeptember 27-én. No. 2013. Bertók jegyző.)

Aláírásukat valamennyien pecsétjük lenyomatával is megerősítették ezek közül két érdekesebb példánynak a kinagyított rajzát is közöljük.

Domonkos Ottó

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Csatkai Endre: Az első soproni kávéházak

Csatkai Endre: Az első soproni kávéházak

Furcsa elgondolni, hogy az életmódunkhoz annyira hozzátartozó kávé csak alig 270 éve terjedt el hazánkban. Általában úgy hiszik, hogy a magyarságnak korábban annyira diktáló Bécsben, a városnak török ostroma után, 1683 körül kapott lábra az élvezete. A hanyatt-homlok menekülő török sereg rengeteg kávéházat hagyott volna hátra, és abból látta el magát a császári had kéme, Kolschitzky, megnyitva Bécsben az első kávéházat. Így szokták meg ott a kávéivást, és minthogy ez időben a magyar is Bécshez igazodott, kezdett terjedni országunkban is. Csakhogy nálunk ott volt a török közvetlen szomszédsága, ezen a réven ismert lehetett a »fekete leves« korábban is, bár kétségtelen, hogy származása révén, ahogy egyébként a gúnyos elnevezés is mutatja, kissé gyanakodva fogadhattak. Ritka jószág is lehetett, ezért kéri 1662-ben Vitnyédy István soproni híres ügyvéd Zrínyit, szinte elhaló sóhaj módján, hogy kávéhoz juttassa: »Ha

Nagyságod énnekem kávét... megszolgálnám alázatosan és meg is innám a Nagyságod egészségéért, vennék örömet pénzen, de nem találok és azért kell Nagyságodnál importunoszkodnom«¹⁽¹⁸³⁾.

Valamivel több mint félévszázad telt csak el, és immár Sopronnak kávéháza is van. 1704-ben a városi tanács megengedi, hogy Unger György kávét mérhessen²⁽¹⁸⁴⁾. Mennyire érdekelte a soproniakat a kuruc harcok idején az újdivatú itóka, nincs nyoma egyelőre a régi írásokban, többet tudunk azonban már a második kávésról. 1716-ban a tanács újból engedélyt ad, ezúttal a Rohonc közelében levő Szent Márton szülöttének, Francsics Mátyásnak, hogy letelepedhet mint kávéfőző, és a következő italokat mérhet ki: kávé, csokoládé, tea és rozsolis³⁽¹⁸⁵⁾. Három évvel később már arról értesülünk, hogy a kávéház élete erősen emlékeztetett Ferenc József idejére, mert egy zászlós és egy polgár közt, akinek Asbóth Ádám volt a neve, parázs verekedés támadt (emlékezetes, ¹³³hogy a közös hadseregbeli tisztek nem egyszer rendeztek vérfürdőt a magyarországi kávéházakban). A kávé még mindig ama Francsics és az ügy kivizsgálásánál megmondta életkorát is, 31 éves volt, tehát elég korán megkapta az üzletnyitásra az engedélyt. Most azonban már életkora szemet szűrt a városi vezetőségnek és felszólították, hogy szerezzen polgárjogot, vagy hagyja el a várost⁴⁽¹⁸⁶⁾.

Eleget tett-e a felszólításnak Francsics, vagy sem, nem tudjuk, de 1726-ban Conti János kap a tanácstól engedélyt, hogy kávét, teát és rozsolist mérhet ki, ám hamarosan panasz van ellene, mert nem zár be 10 órakor este és biliárdoznak nála. Ez utóbbi dolog vonzóerőnek számított, és ez is elvonta a borfogyasztástól a polgárokat, márpedig a város ebből élt.⁵⁽¹⁸⁷⁾ Azt hiszem, az a schwarzaui-születésű Berger József volt az első polgárjogot nyert kávé, akit 1727-ben vett fel a város.⁶⁽¹⁸⁸⁾

A további évtizedben, úgy látszik, a tanács haladottabb, mint a községi képviselő.

A tanács ugyanis gyakran ad engedélyt kávéosk letelepedésére, a közgyűlés pedig egyre berzenkedik ellenük. 1736-ban Motschen György győri kávéosk jönne át, a tanács hozzájárul, de hozzon erkölcsi bizonyítványt⁷⁽¹⁸⁹⁾. A következő évben a községi képviselő ülésén arról van szó, hogy a kávéházak (többes számban, tehát legalább is kettő volt már ekkor) tartásuk meg a zárórát, ott burjánzik fel a kártyázás szenvedélye⁸⁽¹⁹⁰⁾. 1733 legelején a tanács Lindl Ferencnek ad engedélyt kávéház nyitására, de ha az év végéig nem szerzi meg a városi polgárjogot, bezárják üzemét. Néhány nappal később Berger Sebestyén kávéosk leteszi a polgáreskü; mivel ő is schwarzaui születésű, nyilván rokona lehetett az 1727-es Berger Józsefnek, tán a kávéházát is átvette. A közgyűlés sokallta is a két kávéházat, még ebben a bő esztendőben kimondta, hogy a kártyázás veszedelme miatt egy kávéház untig elég, be kellene csukni azt, amelyik a Prisoman-házban van. Valószínűleg a Piacon álló Prisoman-házra gondoltak; ez az, amelyik a városmajor mellett áll és ma Renner-ház néven ismeretes. (Lenin körút 39. szám)⁹⁽¹⁹¹⁾.

1749-ben is csak két kávéház van, a harmadik kávéosk hasztalan kopogtat. A tanács azt mondja a tiltakozó korábbi kettőnek, hogy fizessenek több adót, akkor nem engedik meg a harmadik kávéházat. Így is történt, csupán 1776-ban létesült harmadik¹⁰⁽¹⁹²⁾.

Jellegzetes polgári valami a kávéház. A fogyasztani való aránylag olcsó; nem zavarja meg senki fejét mint a bor, mellette lehet kártyázni, biliárdozni, szóval még nyerni is. A fekete még élénkíti is az emberek esztét; a kávéházak nagyszerű terepei voltak az üzletkötésnek. A haszon hajhászásának virágzása a kávéházak virágzását is jelentette, bukása ma a kávéházak alkonyát is magával hozta.

**1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Iváncsics Nándor:
Fakata-Fajankóhúzás Petőházán (Adatok Petőháza néprajzához)**

134 Iváncsics Nándor: Fakata-Fajankóhúzás Petőházán (Adatok Petőháza néprajzához)

A ma emberei életüket a legkülönbözőbb módon próbálják élénkíteni, váltotozatossá, érdekessé, egynéhány különleges eseménnyel büfeleltető kellemessé tenni. Ez a törekvés minden kor emberénél fellelhető. Ennek egyik érdekes és jellegzetes megnyilvánulása, az „Ősapáktó” ránkmaradt *Fakata-Fajankóhúzás* is.

Nincs öregember és asszony, aki emlékezne olyan időre, amelyikben ez a húzás elmaradt volna. Ahogy a nevet és a vagyont, ezt a szokást is örökölték apáról-fiúra. Aki beszél róla, az csak nevetségesnek, mókás jókedvűségnek tartja. Senki még csak egy szóval sem csillantja meg a mögötte megbúvó kultikus jelenséget. Ugyanis magyarázatát csak ebben lelhetjük.

Pünkösdhétfő (a húzás ideje) a fagyos tél utáni életindulás, újjászületés ünnepi dátuma. A megújuló, kezdődő élet, a tavasz köszöntésére, az elhalt, fagyos világ kiűzésére különféle szokásokkal találkozunk országszerte. Ha a primitív népek lelkivilágát, világszemléletét vizsgáljuk, ezek a tavaszkezdő örömunnepek megmagyarázhatóvá válnak. A termékenység-varázslás, a földi életet irányító szellemekkel való kibékülés záloga az életnek a primitív ember lelkében. Ezek a szokások a későbbiekben elveszítik eredeti jelentésüket, de jellegükben megmaradva, minden különösebb magyarázatkeresés nélkül tovább élnek. A primitív közösség, hogy élete folyását biztosítani tudja, még az emberáldozatoktól sem riad vissza. Mint ahogy pl. a tiszántúli „Kongózásnak,”¹⁽¹⁹³⁾ így a Fakata-Fajankóhúzásnak is valamikor élő alakjai lehettek. Ezt a tényt látszik bizonyítani a soproni Szt. Mihály utcai legények, Fakata-Fajankó-húzáshoz hasonló *kerék húzása* ugyancsak pünkösdhétfőn. (A vízszintesen fekvő rúdra erősített keréken két legény ült, amelyet lóval húztak végig az utcán,²⁽¹⁹⁴⁾ forgás közben a becsípott legényeket a sárba v. porba dobta a kerék, a kísérők nagy nevetése, gúnyolódása közben. Ugyancsak a Fakata-Fajankóhúzással majdnem megegyező jelenséggel találkozunk Szany községben „Pásztor-Böske-húzás” néven.³⁽¹⁹⁵⁾ Érdekes és egyben problematikus is, hogy mindössze három helyen lelhető fel ez a tavaszkezdő népszokás, míg a környék falvai teljesen üresek ebből a szempontból. A három szokás erősen hasonlít egymásra, az egyik a másikat (ha magyarázatot keresünk értelmezésére) mintegy kiegészíti.

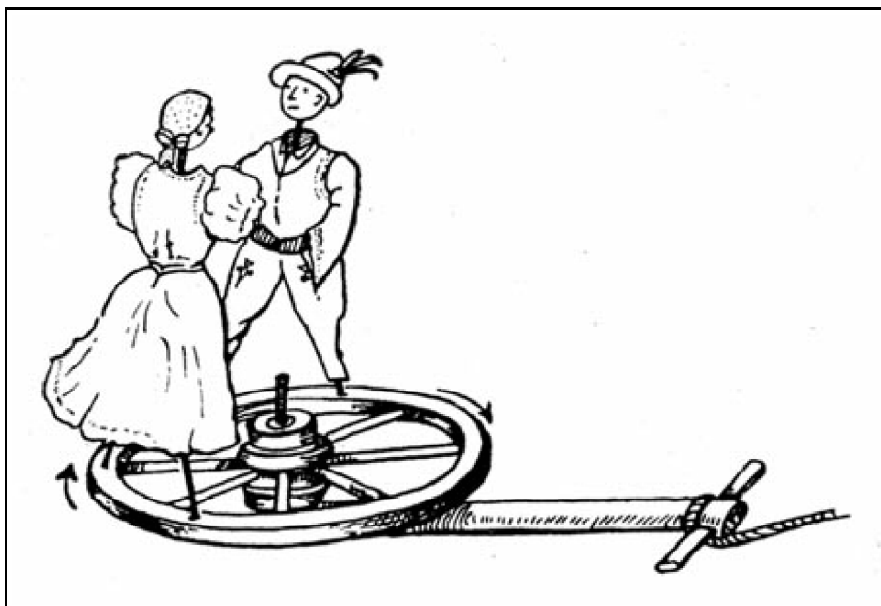
Pünkösdhétfőt nagyjelentőségű ünneppé avatta ez a szokás. „A gyerekek, de az öregek is várták, mint zsidók a Messiást. Sokan nem is ettek ebédet aznap, mind azt leste – mikor húzzák.”⁴⁽¹⁹⁶⁾ Úgy tartják, hogy a fiúk ezzel ünnepeltek, míg a lányok pünkösdi vasárnapján „Királynéjárással” köszöntötték a tavaszt. A legények az ünnepek előtti napokban megkértek valakit (egy idősebb embert), hogy készítse el a Fakata-Fajankót. Az öregek „kaphatók voltak erre,” mert jutott egy kis borraival. Így aztán évről-évre mindig ugyanaz az ember csinálta a bábukat, amíg ki nem öregedett vagy meg nem halt. A bábuk készítéséhez, mindig aznap (pünkösdhétfőn reggel) fogtak hozzá. Aki elvállalta, az néhány legény segítségével meg is csinálta.

Egy hátulsó szekérkereket vízszintesen elfektettek és a kerék talpába, az egymással szembenlévő oldalon, két-két lyukat fúrtak. Ezekbe a lyukakba erősítették bele a két bábú vázát, az alul (mint a ¹³⁵szétterpesztett láb) kettéhasított, gereblyenyélhez hasonló *gerincfát*. Erre vállmagasságban szögezték rá az ún. *vállfát*. Ezek után a szénásszekér lekötésére használt „nyomórúdnak” (5–6 m) az egyik végét keresztülűrva beleszorították a *tengelyszeg*et, amelyre az előbb elkészített kereket húzták rá. A rúd másik végére (10–20 m) hosszú „rudazókötelet” kötöttek, amelyre 1 méterenként *húzófákat* erősítettek. Ekkor következett a bábuk felöltöztetése. Embernagyságú alakok voltak. Öltöztetük a viselethez alkalmazkodott és annak darabjaiból került ki. A ruhákat a faluból szedték össze. A legények már pünkösdi előtt figyelték az érdekes

és jellegzetes ruhadarabokat, ilyenkor aztán elkérték. Arra törekedtek, hogy minél cifrábban öltöztessék fel a bábukat.

A *Jancsira*, zsinóros nadrágot, fehér inget adtak, amelyeket szalmával tömtek ki. Majd csipkés ünneplőkötényt, díszes mellényt, szerszámos majkót adtak rá. A fejére, amit szalmával kitömött fehér harisnyából csináltak, szalmakalapot tettek és a kalapjába pünkösdirózsát tűztek. A mellényzsebbe beletették a pipáját, kenderkócból még bajuszt is ragasztottak neki. Szemét, orrát, fülét tintával vagy „subickkal” festették ki.

A *Kata* öltözete, mint általában a nőké, a Jancsiénál jóval színesebb volt. Lényegében ugyanúgy öltöztették fel, mint a korabeli menyecskék legszínesebbikét. A *gerincfára* derékmagasságban szalmaköteget drótoztak. Erre kötözték rá a fehér alsószoknyákat (6–8), majd ezek fölé a színes selyem- vagy szövet-, esetleg bársony felsőszoknyát, amely alól az alsószoknyák egy kissé kifehérltek. A felsőtestre egy totyát húztak fel, amelyet szalmával kitömtek (úgy, hogy az idomokat is jól mutassa) és erre öltötték fel a színes ünneplőmajkót. A fejét, a Jancsi fejéhez hasonlóan, fehér, szalmával kitömött harisnyából csinálták, „subickkal” kifestve és kipirosítva. Erre kötötték a szorítókendőt és föléje színes, rojtos ünneplőkendőt. A bábuk kitömött kezeit egymással összekötötték és így a keréken mintegy táncoló párt alkottak.

Mire a koradélutáni könyörgésről kijöttek, arra már menetre készen állt a készítő udvarán a Fakata-Fajankó. A falu összes épkézláb gyereke a bábuhoz sereglett, mert mindegyik húzni akarta. A húzást a legények irányították. A készítője nem ment a menettel, csak nézte őket. Két erősebb legény volt a *rúdtartó*: ketten tartották a rúdnak azt a végét, amelyre a kötel volt kötve. A kötel mellett jobbról, balról sorakozott fel a gyerekek tömege, 25–30 párt alkotva, előről hátrafelé nagyságrend szerint. A kötel elején két nagyobbacska legény, a *kötéltartó* ment, akik irányították a menetet.

A kerék egyik széle a földet érte, amikor az aláhelyezett rudat és annak végére kötött kötelet húzni kezdték, a kerék a rajta lévő bábukkal együtt forogni kezdett, féloldalra dőlve.

Délután, háromóra tájban (talán többszáz esztendővel ezelőtt is ugyanakkor, és ugyanígy), amikor a menet megindult, mindenki az utcán ült, a leánygyerekek pedig az utca kétoldalán hatalmas sivalkodással kísérték a bábukat. Mindenki nagy örömmel várta ezt a napot, legalább annyira várták, mint a búcsút. Nagy szenzáció volt. Ez volt a legnagyobb érdekessége az évnek. Az egész falu talpon volt, nevettek a pörgő bábukat. Emlegetik, hogy egy Herbs nevű cukorgyári 136igazgató még a gyárba is behúzatta a Fakata-Fajankót.

Lassan, méltóságteljesen haladt a menet utcáról-utcára. Az utca két oldalán egy-egy legény ment a menet küldöttként, kosarakkal felszerelve. Adományokat gyűjtöttek: „Ej segillik ezeket a szegín Fakata-Fajankóhúzókat vaj e véka garassal, vaj e katona forinttal.” A nézők, mindezt már tudták és az ajándékokat kivitték magukkal az utcára. Főleg pénzt, de tojást és diót is adtak a *kódulóknak*. (Mert így hívták az adománygyűjtőket.) Az így összegyűlt adományokkal teli kosarakat időnként másik két legény a bábuk készítőjének a házához vitte, ahova az összes adományok begyűltek. Mindenki szívesen adakozott, így tetemes összeg gyűlt össze. A 900-as években még 20 forint is összejött, pedig akkor egy pár csizma 15 ft-ba került. Ezenfelül még 50–100 tojást is összeszámláltak.

Miután végigjárta diadalútját a Fakata-Fajankó, másfél-két óra múltával, a készítő házához tért vissza. A résztvevő legények egy része az adományokat, a másik része pedig a résztvevő gyerekhadat számolta össze. Az osztozkodás a lakásban történt. Az összegyűlt összeg kb 40 százaléka a bábukészítőé lett. Ilyenkor aztán 3–4 napig „igazi jóvilága volt”, de még a következő vasárnapi búcsúra is maradt belőle pálinkára. A másik 40 százalékot a legények mulatták el a búcsún. A megmaradt 20 százalékot osztották el a gyerekek között, akik a munka „oroszlánrészét” végezték. A gyerekek türelmesen várakoztak a hosszúranyúló számadás eredményére, míg végre fél kalap aprópénzzel, két legény az ajtóban megjelent.

Hosszú sorban vonultak el a gyerekek a legények előtt. A nagyobbcskák 50 krajcárt, a kisebbek egy-két krajcárt kaptak fizetségül. Ezt a szegényes „bért” ők is féltve őrizték a zsebkendőjük csücskében a vasárnapi búcsúig, hogy nyalókát, cukorsipot vegyenek rajta.

Az osztozkodás után következett a Fakata-Fajankó halála: a „mester” szétbontotta. A vázat meg a kereket eltette a pelvakunyhóba, hogy a jövő év pünkösdi reggelén újra megtalálja. A bábuk ruháit az erre kapható gyerekek még aznap visszavitték a tulajdonosaiknak. Kölcsönzésükért, külön fizetség nem járt. Az adományok gyűjtésekor, az aki ruhát adott, az kevesebbet vagy éppen semmit sem adakozott.

A falu népe még sokáig emlegette a Fakata-Fajankót, megjegyezve annak formáját, ruháját, hogy aztán évenként mérlegre tegye sikerült voltát: jobb vagy rosszabb az előbbinél.

Fejlődtünk, mind modernebbé váltunk. A 900-as években elhagyták a népi viseletet is, de a Fakata-Fajankóhúzás tovább élt. Az egykori színes viseletdarabok ekkor kerültek bemutatásra. Ekkor elevenedett föl mindig a falu régi éneje. Mindez már a múlté. Utoljára 1947-ben indult útjára a táncoló pár, amelyet én is húztam még, a többi gyerekek között. Én is akkor álltam utoljára az osztozkodó legények előtt a forintomért.

Egy éve még láttam a Jancsi és Kata kerekét porladozni a talpán tátongó négy lyukkal. Az idő mindent, még ezt a szép szokást is megemésztette.

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Domonkos Ottó: A soproni főzelékárusok céhalakítása 1848-ban

Domonkos Ottó: A soproni főzelékárosok céhalakítása 1848-ban

A kereskedelem egyre fokozódó differenciálódása rengeteg súrlódásra adott okot a különböző üzletág tulajdonosai vagy testületei között. A 19. sz. elején egyre több a vita és panasz afölött, hogy milyen árucikket szabad árusítani az egyiknek vagy másiknak, milyen kisipari készítmények, gazdasági termékek adhatók el az üzletben.

A főzelékárosokkal különösen sok baj van, mert hiszen nemcsak főzelékhez szükséges zöldárut adnak el, mint ahogy azt az elnevezésből gondolni lehetne, hanem minden egyebet, ami a ház körül szükséges. Az elnevezés ilyen formája csak az 1840-es években jelenik meg, korábban a »Greisler« szó volt általánosan használatos, amely helyesen fejezte ki az üzlet szatócs jellegét. 1817-ben a köteles céh emel panaszt a szatócsok (Greisler) ¹³⁷ellen a Tanácsnál, mert azok kenderostort és más az ő szakjukba vágó készítményt árúsítanak, jóllehet száz egyéb árucikk eladásával kereshetik kenyerüket, míg ők csak készítményeikből élnek. Hivatkoznak a Tanács 1819. július 19-én 2659. sz. alatt hozott határozatára, amely hasonló panasz miatt tiltotta el őket a spárka-, kender- és szíjostor árusításától. A Tanács most is helyt ad a panasznak és tilalmat hoz a kender- és szíjostorok szatócsüzletben való árusítására¹⁽¹⁹⁷⁾. Ugyanebben az évben a hentesek és kolbászkészítők is kérelemmel fordulnak a Tanácshoz, hogy a »főzelékáros«-okat tiltsa el a nyers sertéshús és kolbász eladásától; a Tanács az ügy kivizsgálása után meghozza a tilalmat²⁽¹⁹⁸⁾. A »Greisler« első magyar nyelvű helyettesítését 1836-ból ismerjük »zöldségáros« alakban, Joseph Mihály zöldségáros házvételével kapcsolatban³⁽¹⁹⁹⁾. A szabadságharc leverése után a hivatalos nyelv ismét szigorúan német, így ezt az üzletágat is a korábbi »Greisler« megjelöléssel említik az iratok.

1847. március 22-én, német nyelvű beadványában, 19 »Greisler« azzal a kérelemmel fordul a Tanácshoz, hogy más helybeli kereskedőkhöz és iparosokhoz hasonlóan ők is céhet kívánnak alakítani. (1830-ban ezirányú kérésüket a Tanács elutasította. Tjk. 1830/916.) Kérésük támogatására megemlítik, hogy más városokban, mint Pozsony, Győr, Pest és más helyeken már régóta céhben tömörültek a szatócsok⁴⁽²⁰⁰⁾. Bizonyosságul mellékelik a pozsonyi »eleség és ázalékárosok« céhbiztosának hivatalos nyilatkozatát, amely közli, hogy Pozsonyban a sajt, eleség és ázalékárosok egymástól külön, rendes, önálló céheket alkotnak, s ».... mindegyik saját kebeléből időről-időre választott fő- és al-czéhmesterekkel, de kitanítandó inasok és segédek nélkül...: működnek⁵⁽²⁰¹⁾. A kétféle céh, sajtáros, eleség és ázalékáros keresetmódja tanácsi határozattal van szabályozva 1840 óta. A soproni szatócsok, kiket a Tanács következetesen »főzelékárosok«-nak vagy »bakonyás«-nak említ, a pozsonyiakéhoz hasonló szabályzat-tervezetet adnak be, melyben az itteni sajtosokkal együtt alkotnák a céhet, tekintve, hogy sok olyan árucikket tartanak, melyek a kétféle kereskedésben egyaránt megtalálhatók⁶⁽²⁰²⁾. A Tanács kérdésére azonban a sajtárosok úgy nyilatkoznak, hogy ők nem kívánnak belépni a céhbe⁷⁽²⁰³⁾. A tervezett szabályzatban, a pozsonyiakhoz hasonlóan, az adókivetést egészben kérték a testületre, melyet azután maguk között osztanának fel, a Tanács azonban ezt elutasítja és a korábbi egyéni kivetést tartja meg. A Tanács a tervezet 15. §-ával sem ért egyet, amely tervbe veszi a céh közös bevásárlásait, mert azok »...egyedáruságra alkalmat adhatók és káros befolyásúak a közönségre...«⁸⁽²⁰⁴⁾.

A Tanács Ertl Nep. János főjegyzőnek adta ki a tervezetet átvizsgálásra, aki azt a pozsonyi sajtárosok, valamint eleség és ázalékárosok szabályzatával hasonlította össze, kimutatva, hogy mely cikkek szerepelnek egyikben vagy másikban, esetleg egyikben sem. A beadott tervezet a következő árukat sorolja fel: 1. juh- és tehénsajt, 2. vaj, 3. zsír, 4. szalonna, 5. hár, 6. só, 7. ecet, 8. tojás, 9. írós vaj, 10. tejfő, 11. túró, 12. foghagyma, 13. vöröshagyma, 14. becsinált uborka, 15. becsinált vörösrépa, 16. becsinált

paradicsom, 17. burgonya, 18. torma. 19. kenyér, 20. zsemle, 21. keményítő, 22. szappan, 23. gyertya, 24. befőzött szilva, 25. borsó, 26. lencse, 27. bab, [138](#)28. dara, 29. árpakása, 30. köles (törött és töretlen), 31. búza, 32. rozs, 33. törökbúza, 34. árpa, 35. zab (a 31–35. szám alattiak iccénként), 36. bükköny, 37. kendermag, 38. lenmag, 39. répamag, 40. mák, 41. mustárliszt, 42. kömény, 43. édes kömény, 44. zabmag, 45. kakukfű, 46. majoránna, 47. babérlevél, 48. paprika, 49. lencsak, 50. honi lóheremag, 51. gyalog fenyőmag, 52. fenyőmag, 53. fűrészpör, 54. nyírfa és nádseprő, 55. varga forgács és drót, 56. ostorok és mindennemű ostoronyelek, 57. kapanyelek, 58. kalitkák, 59. hártya és szalmacsutak, 60. gyékény és szalmatakarók, 61. szalma vékák és olcsó csöbrök, 62. minden nemű szatyor, 63. minden nemű kosarak, 64. minden nemű falapát, villa s gereblye, 65. bevető lapátok, 66. kaszanyelek, 67. svingák, 68. tűzlegyező, 69. tollseprő és tollszár, 70. tűzfűvő, fújtató, 71. lengereben és rápagyalú, 72. csép, 73. egérfogó, 74. minden nemű kötelek, 75. minden nemű madzagok, 76. közönséges kefék, 77. súrlófű, 78. kánnafű, 79. kék és sárga festékföld, 84. fehér és fekete szurok, 81. dörzsölő és gyufák, 82. gyújtó üvegecskék, 83. közönséges szalmakalapok, 84. lószőr, 85. varga kender, 86. kénkö, 87. tűzkő, 88. aszalt szilva, 89. aszalt gyümölcs, 90. orsók.

Az összehasonlítás eredménye szerint nem szerepelnek a pozsonyi eleség és ázalékárosok, sem pedig a sajtárosok listájában a következő áruk: írós vaj, túró, kenyér, zsemle, keményítő, szappan, gyertya, lencsak, honi lóheremag, ostor, ostoronyél, kosarak, kötelek, madzagok, kefék, kék és sárga festékföld, dörzsölő és gyufák, gyújtó üvegecskék, közönséges szalmakalapok, lószőr, vargakender, tűzkő, aszalt szilva, aszalt gyümölcs, orsók.

A pozsonyi eleségárosok viszont még a következő holmikat árusították: tüzelőfa, súrlófővény, bagolyborsó, hajdina, tökmag, zabdara, szecska, káplárpálcák, kalapácsnyelek, toló talyigák, kis teknyők gyermekek számára, farosták, fahéj cipők, magvas gomborka, szekérkenő, fejér mákfők, kétszeres, rostaalj és galambélés [9\(205\)](#).

Ertl Nep. János a vizsgálat után a tervezet felsorolásából kihagyandónak javasolja a következőket: »... fel nem füstölt szalonna, és más mint szekérkenésre való hajt, mai nap sült kenyér, és zsemle, szappan, gyertya, búza, rozs, törökbúza, árpa és zab iczénél nagyobb mértékben, honi lóheremag, mindennemű ostorok, falapát, villa, gereblye, s bevetőlapátok, kaszanyelek, mindennemű kötelek, és madzagok, kefék, tűzkő...« [10\(206\)](#).

A szatócsok céh alakítási szándéka kedvére van a Tanácsnak, mert végre hiteles szabályzat rögzíti, hogy mit árulhatnak üzleteikben és mit nem, egyszerűbb és könnyebb lesz az esetleg előadódó vitás kérdésekben a döntés. A Tanács azonban nem nevezi a társulást céhnek, hanem csak testületnek, melynek végleges szabályzatát Ertl Nep. János főjegyző fogalmazza meg és terjeszti a tanácsülés elé 1848. nov. 24-én. A Tanács minden változtatás nélkül el is fogadja azt és a szabályzat hiteles formában való kiadását rendeli el [11\(207\)](#).

A szabályzat a bevezető és zárszó részekén kívül 15. §-ból áll, melyeknek rövid kivonatát adom: »... az itteni úgynevezett főzelékárosok vagyis bakonyások a céhek hasonlatosságára testületet képezni óhajtván, s a kivántató engedelemért hozzánk folyamodván, mi azt nekik megadtuk, s egy uttal az általok beadott szabályokat kellőképp átvizsgálva és a mint alább következnek módosítva megerősítettük«.

1. §. Kimondja a főzelékárosok vagy bakonyások testületének megalakítását, melynek tagjai jelen szabályzathoz tartják magukat. Aki ezután bármilyen címen bakonyás jogot nyer, az köteles belépni a testületbe.

2. §. A testület a Tanács által kirendelt Biztos felügyelete alatt áll, tagjai férfiak, nők egyaránt lehetnek.
3. §. A testület tagjai maguk közül egy elnököt, egy alelnököt, egy jegyzőt és egy ülnököt választanak. A megbízás két évre szól.
4. §. »Minden részre hajlandóság elkerülésére az itteni két vallásfelekezetbeliek az elnöki, alelnöki és jegyzői hivatalban egy mást felváltandják.«
1395. §. Sürgős döntés esetén az elnök az alelnökkel egyetértésben összehívhatja a tagságot, egyébként csak negyedévenként tartanak ülést. Aki alapos ok nélkül távolmarad a gyűlésről, az egy pengőforintot fizet büntetésként. Az ülések a céhbiztos jelenlétében történhetnek.
6. §. Más céhekhez hasonlóan a tagság összehívása a legifjabb tag kötelessége.
7. §. Érvényes határozat csak akkor hozható, ha a tagságnak kettővel több mint fele jelen van és részt vesz a szavazásban.
8. §. Ha valaki a testület rendkívüli összehívását kéri, az előbb két pengőforintot köteles letenni az elnöknek.
9. §. A városi Tanács által befogadott és a testületbe beiktatandó bakonyás az üzlet nyitása előtt a testület pénztárába készpénzben köteles lefizetni a beírási díjat és az összehívás díját.
10. §. »Minden félreértés és más üzlet és iparüzökhöz való összeköttetés elhárítása s a bakonyások fennmaradhatása tekintetéből azok a következő áru cikkeket árulhatják:...« (A fentiekben már ismertettük.)
11. §. A meg nem engedett cikkek árusítása következtében keletkezett költségeket, bírságot a testületnek köteles megtéríteni az illető egyén.
12. §. Az asszonyok és özvegyek a testületi terheknek csak felét viselik, de ha férjhez mennek és üzletüket férjükre átruházzák, akkor ez a könnyebbségük megszűnik.
13. §. Az elnök és alelnök, mint a testület képviselői, minden egyes esetben a testület által meghatározandó »kis pótlást húznak«. Az írószerek költségeit meg kell téríteni számukra.
14. §. Az előforduló költségekre minden tag évi 24 p. xr-t fizet.
15. §. Minden év végén számadást kell készíteni a bevételekről és kiadásokról. A befejező rész nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a testület tagjai a szabályzathoz tartásuk magukat¹²⁽²⁰⁸⁾.

A főzelékárusi jog csak házasság útján volt átruházható más személyre, adás-vétel tárgyát nem képezhette és csak személyesen volt üzhető. Ez világosan kitűnik a Tanács által 1848. február 7-én hozott határozatból, amelyet Moretti Vince sajtos kérésével kapcsolatban hozott. Meretti ugyanis Mondl Franciska főzelékárus örököseitől megveszi az üzletet és kéri a Tanácsot, hogy sajtos üzletét feladva engedje meg neki az új üzlet folytatását. A Tanács kimondja, hogy »Mendl Franciska halála után az általa üzött főzelékárusi jog megszűnven, és az örökösök annak eladására jogosítva nem lévén, a kért átruháztatásnak hely nem adatik«. Mivel azonban Moretti sajtos oly kereseti ágat üz, amely a főzelékárusi körébe vág, a sajtos ipar feladása mellett megkapja a főzelékárusi jogot. »...itteni főzelékárusnak oly feltétel alatt vétetik fel, hogy a sajtos jog további üzésétől felhagyon, a főzelékárusi

jogot pedig csak személyesen űzhesse s más által ne gyakoroltathassa...» Elődje adóját vetik ki rá¹³⁽²⁰⁹⁾.

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Csatkai Endre: Az első operaelőadás nyomai Sopron környékén

Csatkai Endre: Az első operaelőadás nyomai Sopron környékén

A kismartoni Esterházy-kastély udvartartása kétségkívül erős befolyást gyakorolt a soproni polgárság életmódjára már a 17. században is. Nagy vendégségekre hivatalos volt a város is, amely vezető személyeit küldte ki ilyenkor a szomszéd városba. Az Esterházyak zenészei is szerepeltek a soproni jezsuiták színielőadásain, sőt Pál nádor idejében az 1702-es esztendőben a hercegi karmester zenészerzőként is bemutatkozik. A jezsuita növendékek ez év július 31-én *Serena domus Estoriasianae fulcra* (az Esterházy-ház felséges ágyai, nyilván átvitt értelemben) című darabot adta. A budapesti egyetemi könyvtárban levő színlap szerint zenéjét Rumpelnig Ferenc hercegi karmester szerezte¹⁽²¹⁰⁾. Az ilyen zenés látványosságtól ¹⁴⁰csak egy lépés az opera és nincs kizárva, hogy már Pál herceg életében is adtak elő efféle műfajt Kismartonban.

Pál nádor 1713-ban halt meg, utóda Mihály (†1721) ugyan csökkentette a hatalmas udvartartást, de a zenekar és énekesek megmaradtak, sőt már az opera is meghonosodott udvarában. Olvassuk ugyanis Széplak urának, Széchenyi Györgynek vejéhez, a dasztifalusi Ebergényi Lászlóhoz írt levelében 1716. december 26-os kelettel:

»Az soproni várt atyafiak még eddig sem érkeztek, noha ebédre vártam. Nem is hiszem, hogy eljöjjenek, mivel az kismartoni nagy companiában hiszem inkább elmeneteleket, mert holnap mind maga s mind az aszony feltmarschall uram ő exja együtt lesznek, iffju János uram is, úgy a prágai asszony is ott lesznek s *valami operák is lesznek*, kire a hg és hgasszony sokakat invitált. Ezek is azt vélem, inkább oda mennek.«²⁽²¹¹⁾ A feltmarschall Pálffy János, labanc generális. De a levélből kitetszik, hogy nem mindennapi dologról van szó, az opera ekkoriban még csak a fejedelmi udvarokban általános. Tehát soproniak is megismerkedtek az operával, mégha egyelőre nyilván csak a főrangúak közül, de ezzel a későbbi operakultusz városunkban megindult.

Ebből az időből ismerjük a hercegi karmester nevét, Ziwilhofer Vencelnek hívták, 1715-ben merült fel először a neve Kismartonban, viszont zenészerzőként is megőröki nevét hivatalos írás. Ugyanis Jauck H. kismartoni iskolaigazgatót zenészerzésre tanította, de a tandíjat a növendék nem fizette meg, ezért pörre került a sor. Soproni vonatkozásai is voltak Ziwilhofernek, 1714-ben Deimling gyógyszerész valami pörében tanúként szerepel. Ezek szerint tehát már 1714-ben is Kismartonban élt³⁽²¹²⁾.

Soproni operaelőadásról csak a 18. század utolsó harmadából tudunk, de akkor mind erősebben növekszik az érdeklődés, és a század utolsó évtizedében már Mozart Varázsfuvolója is bemutatásra került⁴⁽²¹³⁾.

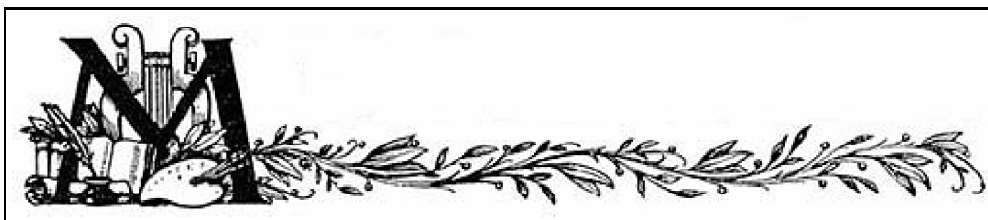
1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Péczely Piroska: Adat a keszthelyi és soproni takácsipar múltjára

Péczely Piroska: Adat a keszthelyi és soproni takácsipar múltjára

A volt keszthelyi Festetics-levéltár számos soproni vonatkozású írást tartalmaz. Egyike nem érdektelen

adatot szolgáltat arra, hogy a keszhelyi takácsoknál a soproniak jobban fel lehettek szerelve, így a keszhelyi jószágigazgatóság egyik rendelkezését a keszhelyi takácsmesternél Sopronba küldte befejezésre. »Keszthelyi Takátsnál el-készült fain sávolyos asztali Ruhák 4 darabban a M. Uraságnak maga asztali szükségére 213 Réf; még-is közép Len vászon 3 darabban 158 Réf és Háznál készült Len tzerne 13 darabban Sopronyba fehérített felküldetett.« (Dir. 1798. év 465. Kelte Keszthely, ápr. 24.)

A soproni Liszt Ferenc Múzeumból kapott értesítés szerint a vászonfehérítő eredetileg a várárokban volt, de 1727-ben a községi ülés úgy vélte, hogy hasznosabb lenne azon a helyen füvet termesztetni (jegyzőkönyv 186. lap), így a fehérítőt onnan kitelepítették, 1744-ben már bérbe adták a területet kaszálásra 7 ft-ért, »wo ehedem die Leinwath Blaich gewesen«. 1828-ban a tanácsjegyzőkönyv szerint a vászonfehérítő az Újteleki kapu előtt volt (3981. sz. tétel).

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK

141 MEGEMLÉKEZÉSEK

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK / Kárpáti Zoltán: Kitaibel Pál 1757–1817.

Kárpáti Zoltán: Kitaibel Pál 1757–1817.

Ez év február hó 3-a az egész magyar természettudományos világ, de a külföld szakkörei számára is nevezetes évfordulót jelentett: legnagyobb magyar természettudósaink egyike, *Kitaibel Pál* születésének 200. évfordulóját.

Az akkori viszonyok csak gondolatban való csendes megemlékezést tettek lehetővé, ünnepi ülést, ahol jelentőségét ismertető beszédek hangoztak volna el, ahol érdemeit megfelelően méltatni lehetett volna, nem tudunk tartani, csupán a rádió és a napisajtó közölt róla megemlékezést.

A magyar természettudományos világ azonban utólag méltó módon hódol *Kitaibel Pál* emlékének. Nemrég hagyta el a sajtót *Jávorka Sándor* pompás kiállítású *Kitaibel*-életrajza, a Magyar Tudományos Akadémia pedig a Budapesti Tudományegyetemmel együtt ez év június hó 8-án rendezi meg a *Kitaibel*-emlékünnepelet, ahol többen méltatják sokoldalú munkásságát, és amelyen külföldi tudományos akadémiák és egyetemek kiküldöttei is résztvesznek.

Ez a fényes ünnepség méltán illeti meg *Kitaibelt*, azt a nagy magyar természettudóst, aki már életében is elismerést szerzett idehaza, de nevét messze az ország határain túl is jól ismerték, s aki így nemzetének és a magyar természettudománynak elismerést és megbecsülést szerzett. Már életében elismerték, de igazi nagysága csak halála után bontakozott ki teljes mértékben, amikor szellemi hagyatékát tudományosan feldolgozták.

Kitaibelt gyakran nevezik a »magyar Linné«-nek, s méltán, mert ő volt az, aki mint a pesti egyetem tanársegéde, majd a botanika és kémia tanára előbb Buda és Pest környékét járja be, majd 1792-től kezdve beutazza az országnak szinte egész területét, s feltárja ennek természeti kincseit. Összesen 19 kisebb-nagyobb utat tesz meg, amelyek közül az első 7 a legjelentősebb. Hogy ez mit jelentett abban az időben, amikor vonatnak még nyoma sem volt, azt a ma embere alig tudja elképzelni. Mintegy 20 000 km-es utat tett meg részben kocsin, részben lóháton vagy gyalog, hogy életcélját: Magyarország természetrajzi feltárását elvégezhesse. Olyan teljesítmény ez, amely még a mai közlekedési viszonyok mellett is hatalmas teljesítmény. Az utakról gyakran tér haza fáradtan, betegen, de az eredmények újabb és újabb utazásokra sarkallják.

Az utazásaira részben hivatalos támogatást is kapott, amennyiben az akkori időkben a helytartótanács a gazdaságilag is hasznosítható természeti kincsek felkutatását igyekezett minél inkább elősegíteni. Kutatásainak azonban az adott hatalmas lendületet, amikor 1794-ben *Waldstein Ferenc Ádám* grófot, egy magyar honossággal is bíró cseh főurat megnyer mecénásának, aki kutatóútjainak egy részére is elkíséri s köztük később bizalmas barátság fejlődik ki.

Az eredményes gyűjtőutak alapján ismeri fel *Kitaibel* azt, hogy Magyarország növénytakarója a szomszédos területekétől, főleg pedig a már jól kikutatott Nyugat- és Észak-Európától merőben eltér, s nagy a száma azoknak a fajoknak, amelyeket a tudomány addig még nem ismert. Ezért születik meg az az elhatározása, hogy az eredményeket egy botanikai díszmunkában közlétegye, olyan műben, amelyhez hasonlóak abban az időben szépszámmal lelentek meg külföldön. A munka előállításának igen tetemes költségét *Waldstein* vállalta, s így született [142](#) meg az a botanikai mű, amely Magyarország növényvilágát a külfölddel megismertette, amely semmiben sem maradt el a hasonló külföldi munkáktól, s amely fényes dokumentuma volt az akkori hazai kultúrának. *Kitaibel*, hálából mecénásai iránt, *Waldstein* nevét is feltüntette szerzőként a művön, így tehát az itt leírt új növényfajok kettőjük szerzőnevet viselik. 1799-ben indul meg a hatalmas vállalkozás, amelynek a címe: »Descriptiones et icones plantarum rariorum Hungariae« (Magyarország ritkább növényeinek leírásai és képei). A munka 3 hatalmas folio-kötetet tesz ki és összesen 284 növény nyomtatott tábláját tartalmazza, amelyeket kézzel festettek ki. Ez emelte a kiadási költségeket igen magasra. A mű tulajdonképpen nem fejeződött be. Eredetileg 304 tábla terjedelműre tervezték, de idehaza igen kevés volt az előfizetője, úgyhogy a tetemes kiadásoknak csak töredéke térült meg. A közbejött napóleoni háborúk miatt az előállítási költségek is annyira emelkedtek, a viszonyok oly nagy mértékben rosszabbodtak, hogy a költségeket *Waldstein* nem tudta tovább vállalni. A munka ma egyike a világviszonylatban is legértékesebb, legdrágább könyvritkaságoknak. Ha valaki Európa délkeleti részének növényzetével foglalkozik, ezt az alapvető munkát nem nélkülözheti.

A munka szerzőinek, elsősorban természetesen *Kitaibelnek* igen nagy tekintélyt és elismerést szerzett, aki, ha semmi egyebet nem hagyott volna is az utókorra, nevét minden időkre beírta volna nemcsak a magyar, hanem az európai kultúrtörténelembe.

De ránk maradt teljes épségben páratlan becsű növénygyűjteménye is, amely a Nemzeti Múzeum Növénytárának egyik büszkesége, s amely lehetővé teszi azt, hogy kétes esetekben az eredeti példányokat is

meg lehessen vizsgálni. A gyűjtemény zömét kitevő edényes növényeket különben *Jávorka Sándor* dolgozta fel kritikaiag.

Kitaibel tudományos hagyatékának másik felbecsülhetetlenül értékes része az a tekintélyes mennyiséget kitevő útinapló, amelyet utazásai közben készített. Ezt a kéziratos naplót először az osztrák *Neilreich* használta fel egy Magyarországi növényzetét tárgyaló munkájában, majd *Kanitz Ágost*, a későbbi kolozsvári növénytan-professzor »Reliquiae Kitaibelianae« (1862–63) és »Additamenta ad floram Hungaricam« (1863) címen teszi közzé a naplókban foglalt növényteni feljegyzéseket. Hosszú szünet után *Gombocz Endre* volt az, aki ezeket a naplókat minden részletükre kiterjeszkedve tudományosan feldolgozta és az egyes naplók teljes szövegét közzétette. Egymásután jelennek meg közleményei, amelyeknek betetőzése a már halála után 1915-ben 2 vaskos kötetben napvilágot látott »Diaria itinerum Pauli Kitaibelii« c. műve.

Kitaibel igazi nagyságát, sokoldalúságát, a természettudományok legkülönbözőbb ágaiban való jártasságát ezekből a naplófeljegyzésekből ismerjük meg. A naplókban ugyan elsősorban az utazás közben észlelt növényeket jegyzi fel, de figyelme ezen kívül még sok mindenre kiterjed. Ahogy *Jávorka Sándor* írja róla: »Feljegyzi a bejárt területek talajának minőségét, rajta a mezőgazdasági terményeket. Részletesen leírja a havasi pásztor nép életét, tejjgazdaságát. Gyűjti a magyar, román, horvát népies növényneveket. A tokaji hegy tetejéről szemlélődve az Alföldet már vízi üledékkel kitöltött lapálynak látja, és a körülötte emelkedő Kárpátok nagy karéját vulkanikus erők egységes munkájának fogja fel. Elgondolásában tehát már ott találjuk az egy évszázaddal később keletkezett Ősmátraelmélet csiráit«. A feljegyzésekben tehát már nemcsak a *Linné* által felállított fajok keretein túlmenő növényleíró ismerjük meg, hanem már a növényföldrajzi és növénytársulástani szemlélete is előtűnik.

Bár *Kitaibelt* itthon és a külföldön is egyaránt elsősorban botanikusként ismerik, a természettudományok egyéb ágaiban is maradandót alkotott.

Egy kémiai elemnek: a tellurnak első felfedezője is ő volt, de mivel nem sietett eredményeinek közzétételével, a dicsőséget a német *Klaproth* és az erdélyi *Müller* aratták le előtte. A kémia terén különösen az ásványvizek érdekelték. Utazásai közben ezekből palackokba mintákat vett s hazaküldte, vagy hazavitte megvizsgálni. A mintegy 154 forrás vizének analizisét tartalmazó munkáját: a »Hydrographia Hungariae«-t halála után utóda, *Schuster János* adta ki. Ő fedezte fel és használta először a klórmeszet, 143 foglalkozott a szappanokkal, az Alföldön található salétrommal, a szikso gyűjtésével, a beregszászi timsófőzéssel.

A móri földrengést tanártársával: *Tomtsányi Ádámmal* együtt tanulmányozta, s ebben a munkában szerepelnek először a tudományban az izoszeisza-vonalak.

Utazásai során a növényeken kívül állatokat is gyűjt, s több emlősünknek és gyíkunknak ő a felfedezője. Ásvány- és kőzetgyűjteménye is tekintélyes volt, 772 darabot tett ki.

Ő volt az, aki már 1802-ben egy hazai tudományos társaság létesítésének szükségességét hirdette, s ha ez a gondolat sokkal később, a Magyar Tudományos Akadémia megalakulásakor öltött is testet, *Kitaibelt* tekinthetjük az Akadémia megalakításának előfutárjaként.

Kitaibelt már életében is igen nagy megbecsülés, tisztelet, szeretet övezi. Itthon elismert szaktekintély, véleményét mindenben kikérik, a külföldi tudós társaságoknak egész sora választja tagjai sorába. Willdenow német botanikus az általa a Szerémségben Vukovárnál gyűjtött mályvaféle növényt róla nevezi

el Kitaibeliá-nak, de 43 más növényfaj is az ő nevét viseli. A későbbi utókor egy utcát nevezett el róla Budán, s ebben az utcában álló Országos Meteorológiai Intézet falán emléktábla örökíti meg nevét és nagyságát.

Már 1911-ben is, halálának 100 éves fordulóján ünnepségen emlékeztek meg róla, a mostani budapesti ünnepségek pedig még fényesebb keretek közt fogják a nagy magyar úttörő természettudós emlékét feleveníteni.

A magyar városok közt Budapest az első, melynek meg kell emlékeznie Kitaibelről, hiszen az itteni tudományegyetem professzora volt. De utána Sopron az, amely elsősorban igényt tarthat Kitaibelre. A nagy kutató ugyanis városunktól néhány kilométernyire, a Sopron megyei Nagymartonban, a mai burgenlandi Mattersburg-ban látta meg a napvilágot, de középiskoláinak egyrészét is Sopronban végezte. Ennek ellenére a múltjára, nagy embereire olyan sokat adó, olyan büszke, és olyan hűségesen megőrkítő városban teljesen érthetetlen módon semmiféle nyomát nem látjuk annak, hogy kapcsolata volt Kitaibellel. Itt tehát a legfőbb ideje annak, hogy ezt a mulasztást pótoljuk és születésének 200. évfordulóján a Budapesten és szülővárosában nemzetközi részvétellel megtartott ünnepélyekből Sopron is kivegye részét. Mindenképpen méltó volna, ha Sopronban utcanév, emléktábla vagy róla elnevezett intézmény kihirdetné az egykori soproni kisdíák, a magyar természettudomány egyik legnagyobb büszkeségének emlékét.

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK / Csatkai Endre: Sümeghy Dezső 1882–1957.

Csatkai Endre: Sümeghy Dezső 1882–1957.

Az 1957-es esztendő első fele súlyos veszteséget hozott a soproni helyi kutatásnak: elhunyt Sümeghy Dezső nyugalmazott megyei levéltáros, neves történetírónk.

Régi dunántúli családból származott, de a Nagyalföldön, Apátfalván született, atyja ott tanítószkodott; ő maga kora ifjúságában visszakerült a Dunántúlra, amelyről apja-anyja elbeszéléseiben annyi szépet, kedveset hallott: Székesfehérvárt és Veszprémben végezte középiskoláit, a budapesti egyetemen tanult, 1907-ben azonban ismét visszakerült az Alföldre, Makón lett Csanád megye levéltárosa.

Abban a városban, amely ekkoriban Juhász Gyulát is falai között tudhatta, Sümeghy Dezső fiatalos buzgalommal látott neki a művelődés szintjének emeléséhez: énekkart szervezett és vele sok-sok sikert ért el. A levéltárban rendet teremtett és Barna János tanárral együtt hatalmas könyvet jelentetett meg Csanád megye nemesi családjairól. (Nemes családok Csanádvármegyében. (Makó, 1913. Gáál. 29 cm. 241 p.) A történelmi kritika is szívesen fogadta a rendkívül alapos-szorgalmasan megszerkesztett könyvet, de Sümeghy pályafutását megszakította az első világháború, amelynek befejeztével ismét [144](#)elfoglalta ugyan Makón régi állását, de csak rövid időre: 1923-ban régi vágya teljesedhetett, a Dunántúlra került, Sopron megye megválasztotta levéltárosának.

Sopronban nem várta sok öröm: a megye az osztrák megszállás elől vidékre költözött és a levéltárat nagy sietséggel szállították el, majd amikor Sopron véglegesen magyar maradt, ismét visszahozták, de a legnagyobb rendetlenségben rakták a régi helyiségekbe vissza. Ember volt, aki el tudott benne igazodni. Sümeghy Dezső hamarosan nemcsak rendet teremtett, de rendezés közben nagyszámmal bukkant középkori

oklevelekre is. A levéltár helyiségeit szinte múzeumszerűen rendezte el, színes üvegtáblákon át érkezett a fény a nemes fából készült bútorokra, tárlókban látható volt a legértékesebb oklevelek és egyéb történelmi emlékek gazdag sorozata.

Sümeghy Dezső nézete szerint a levéltár nem önmagáért való intézmény. Ha nem is verte nagydobra, hogy a megyeházán még az egyszerűbb műveltségű emberre is tanulságos múzeum vár, sok látogatója volt és ő nem restelt velük órák hosszat elidőzni a sok érdekesség között, buzgón és fáradhatatlanul magyarázgatva. Különösen örömmel tette ezt megyegyűlések alkalmával, amikor az egyszerűbb közgyűlési tagokkal is megtudta ezen az úton értetni, hogy a levéltár érdekében megszavazott, egyébként sohasem nagy összegek mennyire fontosak.

1936-ban külön Liszt emlékkiállítást rendezett, amely messzire kimagaslott anyagának érdekessége és ismeretlensége folytán a többi hasonló rendezés közül.

A levéltárat saját rendszere alapján rendezte és ennek a szakemberek csodájára jártak, de éppen a könnyű kezelés folytán nagy könnyebbségére szolgált a mindjobban szaporodó kutatóknak is. És ezek megismerkedhettek nemcsak egy kiváló szakemberrel, hanem aranyszívű, páratlan türelmű jó mentorral is. Lett légyen az, aki adatokért kopogtatott be, akármiféle rendű, rangú ember, Sümeghy Dezső szíves támogatásáról hamar meggyőződhetett, és ha az illető nem volt is jártas a latin vagy német nyelvű oklevelek olvasásában, a főlevéltáros 145 órákat pazarolt rá, hogy előbbre vigye munkáját. Majd 1938 után elkezdődött a családfakutatás. Olyik embernek létérdeke volt, hogy megtalálja nagyszüleit. Sümeghy Dezső

ekkor megfeledezett a hivatalos áráról, csak annyit vett tudomásul a világból, hogy ennek vagy amannak az embernek hontalanság lehet osztályrésze, ha valami módon, alig kibetűzhető írásokból ki nem kutatja, hogy nagyszülei tényleg Magyarországon laktak. Ekkoriban a késő esti órákban is ott lehetett találni a levéltárban. De alig is volt ember Sopronban és a megyében, akit olyan hálás szeretet övezett volna, mint őt.

Ennek a nagy emberszerető feladatnak feláldozta történeti pályafutását is. Egy nagyobb könyve jelent csak meg Sopronban, de az is nagyon jelentős. Az említett középkori okleveleket adta ki, (Sopronvármegye levéltárának oklevélgyűjteménye. I. rész. Középkori oklevelek. Sopron 1928. 23 cm. 223 p.), de féltő gonddal őrködött minden olyan munkán, amelyhez az anyagot az írók a megyei levéltárban szerezték. Ő maga kisebb történelmi cikkek egész légióját írta a helyi lapok számára, de legszívesebben mégis a megyeház épületének múltjára tért vissza. Ezek a cikkek minden nagyképszerűség nélkül abban a szellemes, kedves modorban készültek, amely Sümeghy Dezső sajátja volt, amikor társaságban fordult meg.

A háborús események folytán a megyeház erősen szenvedett, a levéltárnak éppen az óvóhelyen tárolt értékeiből sok elpusztult. Sümeghy Dezső idegeit nagyon megviselték ezek a körülmények, mégis mihelyt lehetett, hozzá kezdett a rendezgetéshez, de aztán betegeskedése miatt nyugdíjaztatását kérte. Közben felesége, törekvéseinek hűséges társa is elhunyt. Csüggedtségéből azonban ismét munkája szólította meghívása a Soproni Műegyetemre, amely számára – idős korát meghazudtolva – fáradhatatlan buzgalommal gyűjtötte a bányatörténeti adatokat, elsősorban a Brennbergre vonatkozókat. E nagy munka közben érte el 1957 első heteiben végzetes betegsége, amelynek rohamait férfias erővel viselte, míg ez év április 11-én el nem hunyt.

Folyóiratunknak alapításától kezdődően barátja és támogatója volt, hosszú évekig a szerkesztő bizottságban is helyet foglalt, a múlt évfolyamban egy kisebb cikket közölt Liszt Ferencről. Ha látható eredményekkel nem is mutatkozik működése a lap életében, baráti jó tanáccsal, lektorálással bármikor segítségünkre volt, ezért abban az általános őszinte gyászban, amely halálát kísérte, lapunk mélységes fájdalommal osztozik.

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK / Varga Lajos: Dr. Szilvási Gyula tudományos kutatásairól

Varga Lajos: Dr. Szilvási Gyula tudományos kutatásairól

Folyóiratunkban *Csatkai Endre* egyik értekezésében meleg hangon emlékezett meg *dr. Szilvási Gyula* soproni kórházi főorvosról is, aki az 1919. évi Tanácsköztársaság idején Sopron egészségügyi népbiztosa volt.¹⁴⁶ Méltatta Sopron egészségügyének megjavítására tett intézkedéseit és igen röviden, csupán néhány sorban említést tett tudományos kutatásairól is. Minden tekintetben méltónak tartom, hogy folyóiratunkban ismertessem azokat a tudományos kutatásokat és eredményeket, amelyeket *Szilvási Gyula*, Erzsébet-kórházunknak a tudományos kutatómunka iránt nagy szenvedéllyel viselkedő főorvosa 1937 decemberében történt haláláig végzett és elért. *Csatkai* szerint „tudományos munkássága torzó maradt.” Ám véleményem szerint főként a biológiai és orvosi tudományok területén végzett tudományos kutatás igen ritkán fejeződik be véglegesen. Az ilyen kutatók rendszerint részletkérdéseket oldanak meg; megkezdik és továbbgombolyítják a problémák fonalának orsóra való sodrását, s ha életük sorsa kiüti kezükből a ¹⁴⁶fonalat és orsót, a munkát mások veszik át és végzik el a befejezésig, amennyiben azt valaha is be lehet

fejezni.

Szilvási Gyulát mély kutatói vágy hatotta át. Ez fokozódott benne még azokban az években, amikor a kolozsvári egyetemen befejezte orvosi tanulmányait és az ottani Egészségügyi Intézetben *Riegler Gusztáv*, a híres orvosprofesszor mellett tanársegéd volt. Itt sajátította el a tudományos kutatások módszereit, a problémák meglátását és az ezek megoldásához vezető utak felismerésének készségét. Gyakorló orvosi tevékenysége idején azonban nem sok lehetősége nyílt ahhoz, hogy kutatásokat végezhesen, mert nagyon elfoglalt, népszerű és keresett orvos volt. Sopronban 1912 óta működött mint a Munkásbiztosító orvosa, s ebben a hivatásában nagyon sok dolga akadt, főként az első világháború idején, amikor sok orvosnak kellett katonai szolgálatra bevonulnia.

Magam 1918 nyarán ismertem meg, amikor vasúton Sopronból Pozsony felé egy fülkében utaztunk. Az ő útjának célja Pozsony, az enyém Ruszt és a Fertő tó volt. Hamarosan megtudtuk egymásról, hogy mindketten a kolozsvári egyetemen végeztünk, s igen örült annak, hogy az első világháború kezdetéig magam a világhírű *Apáthy István* professzor gyakornoka voltam. Elmondotta, hogy a vérbajjal és a gonorrhoeával foglalkozik, meg akarja ismerni a kórokozó mikroorganizmusok részletes morfológiáját és a tőlük megbetegített szervek kórszövettani elváltozásait. Mindjárt megkért arra, hogy segítsen őt a vizsgálatokhoz szükséges műszerek, eszközök és anyagok jegyzékének összeállításában.

Ez meg is történt és *Szilvási* nagy energiával, saját költségén beszerezte a mikroszkópot, mikrotomot (finom borotvagép szövettani metszetek készítésére), festőüvegeket, festékeket, mikrotechnikai könyveket stb. Lakásának egy kis szobáját rendezte be laboratóriumnak. Megindulhatott a munka. Ám hamarosan befejeződött az első világháború s az események *Szilvásit* is magukkal ragadták.

Mint egészségügyi népbiztossal keveset találkoztam vele. Egy ízben, 1919 júniusában megkért arra, hogy menjek vele Nagycenkre, ahol a híres hársfásor fájáról szedette a hársvirágot. A fákhöz támasztott létrákon fiúk dolgoztak, a pázsiton pedig leányok válogatták és tisztították fehér lepedőkre a virágokat. A volt uradalmi épületek tisztára söpört padlásain pedig megmutatta azt a több mázsányi száradó, pompás illatú virágot, amelyet az öreg fákról leszedtek és addig ott felhalmoztak. Pedig a szedés még javában folyt.

– Ellátjuk a legkiválóbb hársfateával az egész Európát, – mondta széles jókedvvel.

Ekkor bámultam meg nagy akaraterejét, sok mindenre való gondolását és szárnyaló fantáziáját. Figyelme és gondossága még arra is kiterjedt, hogy a virágszedőket alaposan kioktassa az öreg fákat és ágaikat kímélő szedés módra.

Amidőn a soproni Erzsébet-kórházban átvette a bőrgyógyászati osztály vezetését, több lehetőség nyílt számára a tudományos kutatások terén. 1924-ben felvette a kapcsolatokat *Fehér Dániellel*, az Erdőmérnöki Főiskola Növénytani Intézetének vezetőjével, aki nagyobb munkalehetőséget nyújtott számára. Eleinte együtt dolgoztak a vérbaj kórokozójának (akkor még *Spirochaeta pallida* néven szerepelt) vizsgálatával, majd a *Szilvásitól* készített új élvefestő anyaggal, amelyet összeállítója *spirsil*-nek nevezett el (*Spirochaeta* négy első betűje- és az ő latinosan írt nevének első három betűjéből összetéve). A vörös színű *spirsil* kiváló élvefestő („*vitális*-festék”) anyag volt, amely ugyanakkor igen gyorsan festett. Hatását sok apró vízi állatkán magam is kipróbáltam.^{2(215) 3(216)} A jó élvefestő anyag igen kevés, a legtöbb csak egyes szerveket fest meg az élőlény, vagy élő sejt elpusztulása nélkül. A *spirsil* azonban jól és élesen festette a protoplazmát, sejtmagot, baktériumokat és a többsejtű állatkák legtöbb szervét. Tehát általános élvefestő anyagnak bizonyult, amelyet jól lehetett használni nemcsak a bakteriológiában, ¹⁴⁷hanem a növénytani sejt- és szövettanban is. *Szilvási* csaknem két évi kísérletezés után állította elő, s első ízben 1924-ben a

müncheni orvoskongresszuson ismertette. A festék receptjét nekünk sem mondta el, így ma sem tudjuk pontosan, milyen vegyszerekből állott.

A vérbaj kórokozójának vizsgálatával párhuzamosan kezdte meg a *gonorrhoeá*-t előidéző *Gonococcus neisseri* (ma *Neisseria gonorrhoeae*-nak nevezik) igen alapos kutatását. Külön mesterséges táptalajokat próbált ki ennek a mikroorganizmusnak tiszta tenyésztésére. Vizsgálta különböző megjelenési formáit és alaposan elemezte a természetes környezetben (a gonorrhoeások váladékában) és a mesterséges táptalajon tenyészők alakváltozásait. Sok ezer mikroszkópi készítmény előállítására és átvizsgálására kellett ehhez a nagy munkához. Természetesen felhasználta saját vítválós festékét, a spirált is és kimutatta az élvefestési módszer előnyeit a mikroba vizsgálatánál. Számos dolgozatot írt idevágó kutatásainak eredményeiről, amelyek hazai és külföldi szaklapokban jelentek meg (lásd ez ismertetés végén értekezéseinek felsorolását!). Vizsgálatainak eredményeit *Zollschán József dr.*-ral közösen megírt könyv alakjában adta ki 1935-ben.

Mint vérbeli orvos tudományos kutatásait és azok eredményeit a gyakorlati gyógyítás szolgálatába állította. Miután megismerte a *Gonococcus* életét, különböző megjelenési formáit a természetes és mesterséges környezetben, megpróbálta a betegségnek oltás útján való (szérumtherápiás) gyógyítását. Hosszú gyakorlata alapján ugyanis látta az addig használatos *chemotherápiás* és *vaccinás* gyógyító módszerekkel való sokszor eredménytelen küzdelmeket. Mindkét módszert a tőle megszokott erős szavakkal barbárnak és bizonytalannak ítélte.

Ezért fordult új irányba. Gyógyító szérumát természetesen maga állította elő. Idevágó kísérletei életének legizgalmasabb esztendői voltak. Sokszor gyalog, legtöbb esetben gépkocsin jött ki hozzánk az Erdőmérnöki Főiskola Növénytan Intézetébe, rendszerint késő este, hogy beszámoljon beoltott betegeinek állapotáról. Ahogy az ilyen kísérleteknél előfordulni szokott, voltak sikerei, de csalódásai is, főként az egyes betegeknél fellépett szérumbetegségek miatt.

Kitartó kísérletekkel állandóan javította oltóanyagát, kikísérletezte a betegség kezdeti és előrehaladottabb állapotának kezeléséhez szükséges adagokat. Mivel nagyon szerette betegeit és féltette őket, renkívül óvatossággal járt el a kezelésben. Oltásainak merész megkezdése előtt hosszasan tanulmányozta a szervezetbe bejuttatott oltóanyagoktól származó szérumbetegségek tüneteit is. Tanulmányt írt arról, hogy elkerülhetők-e a szérumbetegségek, ha előbb a beteg vérével, ill. annak egy cseppjével mikroszkópi tárgylemezen összehozzuk a szérum egy cseppjét és a hatást mikroszkóp alatt vizsgáljuk.

Bár ezen a téren határozott sikerei voltak, még külföldről és az ország különböző helyeiről jött betegek is gyógyultak el a kórházban, egyedül mégsem tudott megbirkózni a betegségnek oltás útján történő gyógyításával. Kiterjedt klinikai vizsgálatok és kísérletek kellett volna a probléma eldöntéséhez. Ehhez pedig nem talált sem lehetőséget, sem megértést. A szérumtherápiás kezelésben elért eredményei nagy haladást jelentettek ugyan, de eljárása, főként szérumának tökéletlensége miatt, elterjedni nem tudott. A hazai klinikák kipróbálták ugyan, de mindenütt csak félsikerről számoltak be.

A Szilvási-féle szérumot többek között kipróbálta *Farchy Leon dr.* temesvári bőrgyógyász is, aki a soproni Erzsébet-kórházban kereste fel *Szilvási* (1930) és a gyógyítási módot a helyszínen tanulmányozta. A következő évben már be is számolt eredményeiről a Bőrgyógyászati, Urológiai és Venerológiai Szemle 1931. júniusi és júliusi számában, „A gonorrhoea gyógyítása Szilvási-féle szérummal” című értekezésében. Egyelőre 25 esetről ad hírt, amelyek között számos gyógyulás volt, de néhány sikertelen eset is akadt. Ezek ellenére az eredményekkel nagyon meg volt elégedve. Megállapítja, „hogy a gonorrhoea gyógyításánál a Szilvási-féle szérum úttörést jelent.”

Ez az eset is mutatja, hogy a Szilvási-féle szérumtherápiás módszer a szakorvosok körében annak idején nagy érdeklődést váltott ki még külföldön is.

Akkor nem gondolta volna, hogy néhány év múlva megjelenik a *penicillin*, amely a szakorvos kezében olyan hatásos gyógyszerre válik a neki sok gondot, örömet és keserőséget okozott betegség ellen, hogy azt szinte egy csapásra megszünteti, [148](#)valósággal kiirtja az ember betegségeinek sorából.

Még folytak Szilvási idevágó kutatásai, amikor (1934-ben) azzal lepett meg bennünket, hogy kora reggelenként a vágóhídra jár, ahonnan a frissen levágott állatok belső szerveiből anyagot visz kórházi osztályára. Az a kérdés izgatta, vannak-e ezeknek a szerveknek sejtjeiben *baktériumok*. Mutatott is nekünk olyan szövetdarabkákat, amelyeknek sejtjeiben jól festett, baktériumokhoz hasonló képletek voltak láthatók. Ő is tudta, hogy ezeket a sejtképleteket már a századforduló óta ismerjük, s főként a magasabbrendű állatok bizonyos szerveinek sejtjeiben élvefestéssel és egyéb speciális módszerekkel is kimutatták. Ezeket a protoplazmaképleteket *mitochondrionoknak* nevezik. Valóban baktériumalakúak, s az élő sejtben lassan ide-oda mozognak. Szilvási óvatosan kijelentette, hogy ő azt hiszi ezek és a hozzájuk hasonló sejtképletek baktériumok lesznek.

Erről az érdekes biológiai kérdésről egyébként tudnunk kell, hogy már régebben is bizonyítani igyekeztek a mitochondrionok baktérium mivoltát. Ezek a „baktériumok” az állati és növényi sejtekben „sejtenbeli symbiosis”-ben (*endosymbiosis*) élnek. Főként Altmann (1893) hirdette, [4\(217\)](#) hogy a magasabbrendű állatok sejtjeiben töle megfigyelt szemcsék (granula) a baktériumokkal egyforma szervezeti fokozaton álló elemi szervezetek, amelyek a gazdasejtekkel benső kapcsolatban vannak. Meves (1918), a mitochondrionok kiváló kutatója is lehetőséget tartotta, hogy azok megfelelően alkalmazkodott szimbiotikus baktériumok. [5\(218\)](#) Portier (1918) a szimbiontákról írott könyvében már annyira híve ennek az elméletnek, hogy a magasabbrendű élőlények életét el sem tudja képzelni a sejtenbeli „baktériumok” nélkül. [6\(219\)](#) Ezeket a megállapításokat azonban kereken visszautasították s Portier vizsgálatait és eredményeit a fantázia túlzásainak minősítették.

Később (1927) azonban Wallin (egy amerikai anatómus) saját kutatásai alapján külön könyvben bizonyította ezeknek az állításoknak igazságát. [7\(220\)](#)

Nem tudom, Szilvási ismerte-e ezeket a megállapításokat. Biztos, hogy hallott róluk, de nem emlékszem, hogy előttünk említést tett volna erről, bár mi felhívtuk figyelmét egy-két adatra. Ő csakis arra törekedett, hogy az élő állati- és növényi sejtekben lévő „baktériumokat” megvizsgálja és azok szerepét megállapítsa.

Ma már tudjuk, hogy a mitochondrionok és a hozzájuk hasonló igen kicsiny sejtképletek fontos szerepet visznek a sejt életében. Bennük a sejt életéhez szükséges anyagcserét szabályozó fermentumok, enzimek vannak elhelyezve.

Szilvási idevágó kutatásai alatt jutott arra a gondolatra, hogy mielőtt az állati és emberi szervekkel való sejtteni vizsgálatait folytatná, ebből a szempontból megvizsgálja a magasabbrendű növényvilágot is. Akkor már számos eset volt ismeretes arról, hogy élő mikroorganizmusok hasznos együttélésében (*symbiosis*) élnek magasabbrendű növényekkel: pl. a levegő nitrogénjét megkötő *Rhizobiumok* (akkor még *Bacillus radicola*) a pillangós növények (lucerna, lóhere, búkköny stb.) gyökereiben képződött gumócskákban. Ilyen eset az is, hogy pl. az égerfa gyökérgumóiban *sugárgombák* élnek.

Szilvási úgy végezte idevágó kutatásait, hogy magvak, gyümölcsök belsejéből, melyeknek felületét a legalaposabban csíráltatította, szintén gondosan fertőtlenített eszközökkel sejtes anyagot vett ki, amelyet

gondosan fertőtlenített táptalajokra kent. Az ilyen tenyészetekből minden esetben *élő erjesztőgombák* fejlődtek ki és szaporodtak el. Ez a tapasztalata élénk visszhangot és ellentmondást idézett elő, bár eredményeit még nem közölte, csupán barátai, orvos- és biológus társai körében ismertette 1936. január 14-én „A bakteriológia új útjai” c. előadásában. Eddig ugyanis az volt az általánosan elfogadott nézet, hogy élesztőgombák, **149**gombák, ill. azok spórái, továbbá a gyümölcsök cukortartalmát erjesztő csírák csakis a gyümölcsök felszínén találhatók, mint. pl. a szőlőbogyó felszínén a mustot erjesztő *Saccharomyces ellipsoideus*.

A soproni Erzsébet-kórház külön új épületben elhelyezett, jól felszerelt bőrgyógyászati osztályán nagyarányú kutatásokkal *Szilvási* mindenféle növényből és azok legkülönbözőbb szerveiből különítette el a baktériumokat. A legtökéletesebb sterilítást igyekezett elérni, nehogy tenyészei a levegőből, vagy a bevitt vízzel fertőződjenek. Oltószekrényt munka előtt alaposan fertőtlenítette, s a felhasznált vizekről előzőleg megállapította, vannak-e bennük baktériumcsírák. Üvegedényeit saját tervei szerint készítette el kutatásainak céljára.

Haláláig összesen 136 növényt vizsgált meg kezdve a *zsurlóktól* és *páfrányoktól* a *fenyőféléken* át a *legmagasabbrendű* növényekig. Vett mintát a vizsgált növény leveléből, fiatal hajtásaiból, virágjából, a termés húsából, magjaiból és gyökeréből. Mikroszkópi vizsgálatokkal hozzávetőleg megállapította a kitenyészített mikroorganizmusok rendszertani hovatartozását. Így azt figyelte, hogy a növények különböző szerveiből *Coccus*-ok, nem spóráképző baktériumok, spóráképző *Bacillusok* és *Clostridiumok*, *Azotobacter*-hez hasonló alakok, végül élesztőgombák (*Saccharomyceták*) és az ezekhez hasonló formák jöttek-e elő. Ámde tervbe vette és előkészítette a kitenyészített mikroorganizmusok teljes faji meghatározását is.

Az így kitenyészített mikroszervezeteket külön üvegedényekben, próbacsövekben tartotta. Gyakran behozta hozzánk az Erdőmérnöki Főiskola Növénytani Intézetébe, ahol megmutatta a tenyészeteket s azokat mikroszkóp alatt mi is megnéztük. Csodálatos volt az állandóan szaporodó gyűjteménye. A fehér színű vagy szintelen baktériumtenyészetek mellett a legfinomabb színskála minden színét mutatták a tenyészetek, mert a különböző növények szerveiből nyert mikroorganizmusok jórészt *színképző* fajok voltak.

Természetesen nagyon érdekelte az a kérdés is, hogy mi az élettani szerepük az élő növényi sejtekből és szervekből kitenyészített mikroorganizmusoknak. Kétségtelen, hogy megélnék a sejtekben és szövetekben (állította), tehát ezekkel *harmonikus együttműködésben* (sejtenbeli szimbiózisban) kell lenniök. A kérdésre nagy óvatossággal igyekezett feleletet adni. Azt tartotta, mások vizsgálatai alapján is, hogy saját életműködéseiknek megfelelően a vitaminok képzésében van szerepük és ezekkel látnák el a növényi sejteket. Az *Azotobacter*-hez hasonló alakokról azt gondolta, hogy talán azok is képesek a szabad nitrogén megkötésére. A húsos és cukortartalmú gyümölcsökből kitenyészített erjesztőgombákról pedig azt vélte, hogy azok az alkoholos erjesztésben visznek szerepet. Meg is kezdte a részletkérdés megvizsgálását úgy, hogy előzőleg pasztörizált mustokba különböző növényekből (pl. narancs, szentjánoskenyér, fenyő, barack stb.) *kitenyészített* erjesztőgombákat tett, amelyek elszaporodva valóban elvégezték az alkoholos erjesztést. E kísérleteit magam is gyakran láttam és sajátos ízű „borait” meg is kóstoltam. Erjesztőgomba-tenyészeivel dohos, romlott, penészes dohányt megjavított és élvezhetővé tett.

Még egy súlyos probléma állott előtte, nevezetesen az, hogy a mikroorganizmusok *hogyan jutnak be a növényekbe* és azok sejtjeibe. Szerinte meglehetnek már az átörökítő szervekben (magvak), de lehetséges a kívülről való fertőzés is, hiszen a magasabbrendű növények leveleinek szájnnyílásai, lenticellái nyitott helyek a levegő felé. Virágzás alkalmával is lehetséges a kívülről való fertőzés. Végül feltehető, hogy a

baktériumok aktíve hatolnak be az egészen fiatal csiranövényekbe, ahogyan például a *Rhizobiumok* a fiatal gyökérsejtek falán keresztül befurakodnak. *Szilvási* azonban ezekre a lehetőségekre igen óvatosan mutat rá és hangoztatja, hogy a kérdést csakis szabatos anatómiai vizsgálatokkal lehet eldönteni. Hiszen ő maga sem biztos afelől, hogy a kitenyésztett mikroorganizmusok a sejteken belül, vagy a sejtek közötti üregekben tartják fenn életüket. Azt is hangoztatja, hogy a problémát későbbi kutatásoknak kell megoldaniuk.

Szilvási rendkívül érdekes és meglepő kutatásainak eredményeit vázlatosan foglalta össze. Értekezésének részletes megírásában megakadályozta a halál (1937). Kísérleteit segítőtársa, *Kepes Márton dr.* folytatta, ellenőrizte és befejezte. Az eredményekről rövid értekezést írt úgy, hogy saját nevét meg sem említette. Az eredmények abban a rövid dolgozatban vannak, amelyet néhai *Fehér Dániel* 1942-ben 150 német nyelven adott ki a Főiskola (akkor Műegyetem Erdőmérnöki Kara) Növénytan Intézetének Közleményeiben (lásd *Szilvási* dolgozatainak jegyzékében az utolsó értekezést!). E dolgozat legfőbb értéke az a hosszú táblázat, amelyben a különböző növényekből kimutatott mikroorganizmusok fel vannak sorolva.

Fehér ehhez a dolgozathoz 1941 novemberében rövid bevezetést is írt, amelyben a „zseniális orvos és természetkutató” érdemeit méltatja. Így akarta elhelyezni a kedvelt és hűséges munkatárs frissen behavazott sírjára a késői elismerés koszorúját: „...den Kranz der späten Anerkennung, die ihm in seinem tragisch bewegten Leben so oft und so bitter verweigert wurde.”

Érdekes, hogy *Szilvási* idevágó eredményeit legelőször soproni természetkutatók erősítették meg.

Haracsi Lajos az Erdőmérnöki Főiskolán a levéltetvek biológiáját és embrionális fejlődését vizsgálva (1938) többek között megállapította,⁸⁽²²¹⁾ hogy a levéltetvek szervezetében nemcsak az ún. mycetomában élnek apró egysejtűek, hanem a nyálmirigy egyes sejtjeiben is. Így pl. a *Prociphilus bumeliae* Schrk. nevű állatka nyálmirigyében a plazmában apró, gömb- és hólyagalakú mikroorganizmusok fordulnak elő. Ezeket az erjesztőgombához közel álló *Exoascus*-fajoknak véli, s ugyancsak a levéltetvek szimbiontáinak tartja, amelyek a cukrok és egyéb tápanyagok emésztésében segítik a gazdaállatkát. Tehát ő is élő mikrobákat mutatott ki különleges feladatot végző élő állati sejtekben és sejthalmazokban.

A másik soproni kutató, néhai *Romwalter Alfréd* volt, a kiváló főiskolai professzor, aki *Király Sándorral* végzett kutatásai során kimutatta,⁹⁽²²²⁾ hogy az egres bogyójának belsejében tömegesen élnek erjesztőgombák, amelyek a bogyók felszínét fertőtlenítő hypochlorit híg oldatában eltérve az egres cukortartalmának szeszes erjedését idézték elő. Más gyümölcsöt (ribiszke, szőlő) is megvizsgáltak és mindegyikben más élesztőgombákat és baktériumokat találtak. Ezek tenyésztetei különböző színű telepeket alkottak. A színeket valószínűleg színképző (chromogen) baktériumok idézték elő.

Mindezek a más módszerrel elért eredmények tehát teljesen megegyeznek *Szilvási* megállapításaival. *Romwalter* és *Király* értekezésében nagyon szép és kartársi cselekedetként rámutatott *Szilvási* érdemeire és hangoztatta, hogy a felfedezés alapeszméje, továbbá maga a felfedezés is *Szilvási*tól származik és a jelenségek felismerésében övé az elsőség.

Értekezésük az egész tudományos világon elterjedt, előkelő szaklapban jelent meg és a kutatók arról csakhamar tudomást szereztek. Nyomdokaikon sokan dolgoztak, megemlítve *Szilvási* nevét és eredményeit. *Schanderl H.* német mikrobiológus már 1939-ben megemlékezik *Szilvási* eredményeiről,¹⁰⁽²²³⁾ mégpedig *Romwalter* és *Király* fentebb említett értekezése alapján. Megemlíti, hogy ő is foglalkozott a kérdéssel és más úton jutott a magyar kutatók eredményeivel megegyező álláspontra. 1940-ben pedig ezeket írja:¹¹⁽²²⁴⁾ „Es steht unerschütterlich fest, dass man absolut sicher Bakterien aus dem Innern von Pflanzen isolieren kann. Damit steht zugleich fest, dass die entsprechenden Angaben von SZILVASI,

ROMWALTER, KIRÁLY, HENNIG, WILLFORTH und mir stimmen.”

Schanderl számos későbbi értekezésében és könyvében ma is hangoztatja azt, baktériumok és élesztősejtek élnek. Biztosnak tartja, hogy a mitochondrionok sem egyebek mint baktériumok, vagy a környezetből kiszabadulva azokká alakulhatnak át.¹²⁽²²⁵⁾ Véleményét ma is fenntartja, bár igen sok ellenféllel kell megküzdenie, akik jórészt saját kutatásaik alapján, ¹⁵¹másrészt Schanderl kísérleteinek megismétlésével nem tartják lehetségesnek azt, hogy az állati és növényi szervezetek élő, egészséges sejtjeiben baktériumok élhessenek. Ők a használt módszerben keresik a hibát.

A kérdés még ma sem dőlt el teljesen. A sokszor nagyon éles tudományos vita tovább folyik.

Mindenesetre Szilvási valóban úttörő munkássága nemcsak érdemes eredményekhez vezetett, hanem további kutatásokra ösztönzött és ösztönöz ma is. Ez pedig minden tekintetben maradandóvá és tudományos értékűvé teszi nehéz körülmények között végzett kutatásainak eredményeit.

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK / Varga Lajos: Dr. Szilvási Gyula tudományos kutatásairól / Szilvási Gyula tudományos értekezései

Szilvási Gyula tudományos értekezései

1. Szilvási–Fehér: Beiträge zur Morphologie der Spirocheta pallida. – Centralbl. f. Bakteriologie, 95. Bd., 1925., 436.
2. Fehér–Szilvási: Egy új festőanyag alkalmazása a bakteriológiában és a szövettanban. – Die Anwendung einer neuen Färbemethode in der Bakteriologie und Histologie. – Botanikai Közlemények, XXII. köt., 1924/25. 34.
3. Fehér–Szilvási: Über einen neuen Farbstoff in der Bakteriologie und Histologie. – Zeitschr. f. wiss. Mikroskopie, 42. Bd., 1925., 166.
4. Szilvási: Elkerülhetők-e a szerumbetegségek? – Gyógyászat, 71. évf., 1930.
5. Szilvási: Können Serumkrankheiten vermieden werden? Vorläufige Mitteilung. – Wiener Medizinische Wochenschrift, Nr. 24., 1931.
6. Szilvási: Újabb nézőpontok az anaphylaxiás jelenségek köréből. – Gyógyászat, 1931., 14. sz.
7. Szilvási: A Gonococcus Neisseri alaki formájáról. – Bőrgyógyászati, Urológiai és Venerológiai Szemle, 1931. okt. sz.
8. Szilvási: A Gonococcus táptalaja. I. – Bőrgyógyászati, Urológiai és Venerológiai Szemle, 1931., 12. sz.
9. Szilvási: A gonorrhoea serumkezelése. – Gyógyászat, 71. évf., 1931.
10. Szilvási: A Gonococcus kitenyésztése. II. – Bőrgyógyászati, Urológiai és Venerológiai Szemle, 1932., 2. sz.
11. Szilvási: Újabb megállapítások a különböző Gonococcus-formákról. – Bőrgyógyászati, Urológiai és Venerológiai Szemle, 1932., 5–6. sz.

12. *Szilvási*: Über die Gestaltungsformen des Neisserschen Gonokokkus. – Dermatologische Wochenschrift, 94. Bd., Nr. 6., 1932.
 13. *Szilvási*: Die Züchtung der Gonokokken. – Dermatologische Wochenschrift, 94. Bd., Nr. 7., 1932.
 14. *Szilvási*: Der Nährboden des Gonokokkus. – Dermatologische Wochenschrift, 94. Bd., Nr. 7., 1932.
 15. *Szilvási*: Neuere Feststellungen über die verschiedenen Gonokokkenformen. – Dermatologische Wochenschrift, 95. Bd., Nr. 34., 1932.
 16. *Szilvási*: Neue Daten über die Biologie und Morphologie der Gonokokken. – Dermatologische Wochenschrift, 96. Bd., Nr. 9., 1933.
 17. *Szilvási*: Das vitale Bild der Gonokokken und die Vorteile der vitalen Untersuchungsmethoden. – Wiener Medizinische Wochenschrift, 1933., Nr. 51.
 18. *Szilvási*: Die morphologischen und biologischen Veränderungen der Gonokokken im Sekrete der Gonorrhoeiker. – Wiener Medizinische Wochenschrift, Nr. 25., 1934.
 19. *Szilvási Gyula és Zollschan József*: A Gonococcus mesterséges táptalajon és az emberi szervezetben (Újabb lehetőségek a terápiában). – Budapest, 1935. Merkantil Nyomda, 118 old.
 20. *Szilvási*: Untersuchungen über das Vorkommen von Mikroorganismen zen. – Mitteilungen a. d. Bot. Inst. d. k. ung. Univ. f. tech. u. wirtschaftl. Wiss. Sopron (Ungarn). in den lebenden Geweben der Pflanzen. – Mitteilungen a. d. Bot. Inst. d. k. ung. Univ. f. techn. u. wirtschaftl. Wiss. Sopron (Ungarn). Heft 7., 1942. 21 old.
- Megjegyzés*: A spiril ismertetését *Szilvási* közölte még: Klinische Wochenschrift, 1924., 3. Jhrg., Nr. 26. – Archiv f. Dermatologie und Syphilis, 145. Bd., 1925., 265. – Wiener Klinische Wochenschrift, 1924., Nr. 19.

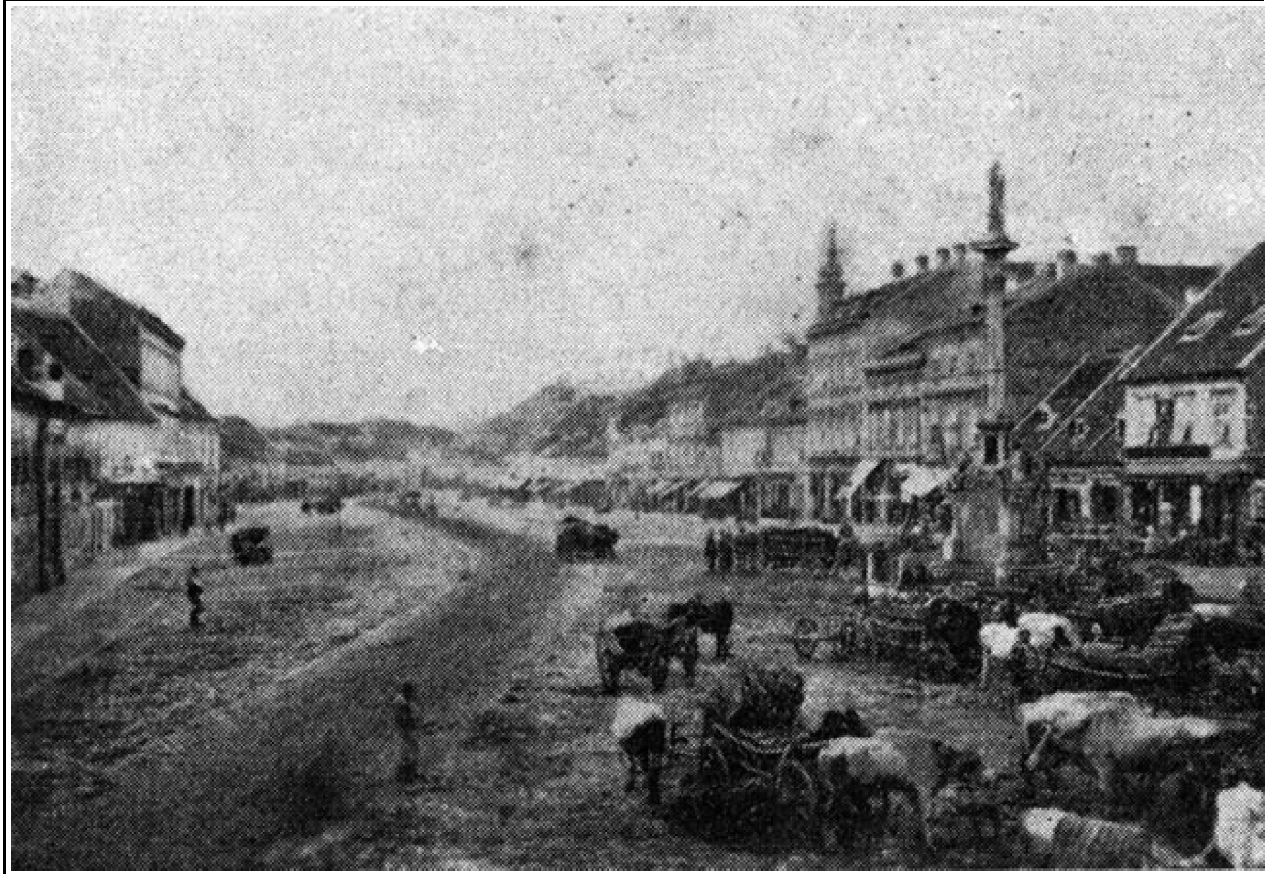
1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK / Varga L.: Über die wissenschaftliche Tätigkeit von J. Szilvási (1881–1937)

152 Varga L.: Über die wissenschaftliche Tätigkeit von J. Szilvási (1881–1937)

Dr. Julius Szilvási war Facharzt für Haut- und Geschlechtskrankheiten in dem Elisabeth-Spital zu Sopron und leitete hier als Chefarzt die dermatologische Abteilung. Er begann seine Forschungstätigkeit mit der Herstellung eines neuen vitalen Färbemittels, mit dem er die *Treponema (Spirochaeta) pallida* im Blute rasch und schön rot nachweisen konnte. Das Färbemittel wurde „Spirsil“ genannt und wurde in der bakteriologischen Diagnostik, sowie zur vitalen Färbung vielfach verwendet. Lange Zeit beschäftigte er sich mit der Morphologie und Biologie der Gonokokken (*Neisseria gonorrhoeae*), worüber er zahlreiche Abhandlungen veröffentlichte. Die Ergebnisse sind in einem Buche, das er mit seinem Mitarbeiter *Dr. Zollschan* verfasste, zusammengestellt (1935). Jahre hindurch machte er ausgedehnte Versuche über die serotherapeutische Behandlung der *Gonorrhoea*, wobei gute Fortschritte und auch Erfolge erzielt werden konnten.

Vom Jahre 1933 widmete er seine Tätigkeit der Erforschung des Problems über das Vorkommen von

Bakterien und *Hefen* in den *lebenden* Zellen und Geweben der Tiere und Pflanzen. Bis zu seinem – leider zu früh erfolgtem – Tode hat er insgesamt 136 Pflanzen-Arten untersucht, die zu den verschiedensten Pflanzenfamilien von den *Equisetales* und *Filicales* über die *Coniferae* bis an den höchsten Pflanzenfamilien gehörten. Er untersuchte das Blatt, junge Triebe, Blüte, Früchte, Wurzel der Pflanzen und überall fand er entweder Kokken und Bakterien, oder Saccharomyceten, sporenbildende Mikroben, *Azotobacter*-ähnliche Formen, die er dann in reinen Kulturen aufgehoben hatte. Nach seinem Tode wurden die Befunde von *Schanderl*, *Romwalter* und *Király* u. a. bestätigt. Heutzutage ist es *Schanderl*, der auf diesem interessanten Gebiete arbeitet. Das Problem ist noch immer nicht gelöst und vielfach umstritten. Allein es gehört dem ehemaligen Soproner Arzt das Verdienst durch seine mühelosen Untersuchungen auf diesem Gebiete den Weg gezeigt zu haben.

A Lenin körút (Várkerület) 1870 körül

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / AZ OLVASÓ KÉRDEZ – AZ OLVASÓ KÖZÖL

153 **AZ OLVASÓ KÉRDEZ – AZ OLVASÓ KÖZÖL**

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / AZ OLVASÓ KÉRDEZ – AZ OLVASÓ KÖZÖL / 12. Az 1689-ből származó soproni tabulatúrák-könyv németországi sikere.

12. Az 1689-ből származó soproni tabulatúrák-könyv németországi sikere.

A wiesbadeni szabadegyetem előadássorozatának keretében dr. Haacke Walter zeneigazgató és neves cembalóművész előadásában 1957. február 27-én először hangzott fel Németországban a soproni Wohlmuth János 1689-ben Stark János számára összeállított virginálkönyvének néhány kis darabja. A hangverseny a »Renaissance, a barokk és a rokokó cembalo- és clavichord-zeneje« c. sorozat keretében Wiesbadenben a nassaui könyvtár nagytermében zajlott le.

A virginálkönyv darabjai közül a »Werde munter, mein Gemüte«, a »Hirtenstückl« és az »Ungarischer Tanz« kerültek előadásra. A bemutatott kis művek kéziratos másolatban álltak az előadó rendelkezésére. Dr. Haacke bevezetőjében röviden ismertette a bemutatott műveket, amelyek a német közönségnél szíves fogadtatásra találtak. A soproni virginálkönyv részletein kívül magyar művekként műsoron szerepeltek még Lublini János (XVI. sz.) Hajdutánca, valamint a lőcsei tabulatúra-könyvből (1670. körül) négy tánc. (Chorea ex A, Chorea ex C, Chorea ex D, Chorea ex E.) Ezenkívül több a Habsburg-házzal kapcsolatban állott neves XVII. és XVIII. századi komponista műve is bemutatásra került.

A wiesbadeni lapok hosszabb cikkekben méltatták a hangversenyt, kiemelve dr. Haacke kiváló és stílusú előadását. Az előadó azt tervezi, hogy az elkövetkező cembalo-, ill. clavichord-hangversenyein több más darabot is bemutat a soproni virginálkönyvből.

Schwarz József

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / AZ OLVASÓ KÉRDEZ – AZ OLVASÓ KÖZÖL / 13. Ismeretesek-e Grill Ferenc zeneszerző soproni adatai?

13. Ismereteseke-e Grill Ferenc zeneszerző soproni adatai?

Klein Rudolf Bécsből egy tudományos munkájához az Orsz. Széchenyi Könyvtártól kért életrajzi és bibliográfiai adatokat Grill Ferenc zeneszerzőről, akiről annyit tud, hogy Haydn-tanítvány volt, egy magyar nemes szolgálatában állott és 1795-ben halt meg Sopronban. Sajnos, a lexikonokban (Riemann, Schilling, Fétis, Gerber, Eitner, Szabolcsi) található anyagon kívül nem sikerült felfedeznünk semmit. Csatkai Endre 1929-ben megjelent munkája »A soproni Zeneegyesület történetének vázlata« jegyzeteiben megemlíti, hogy Grillre nem talált adatot Sopronban és úgy vélekedik, hogy oldenburgi lehetett, ahogy a Fétis lexikon is említi. Mint érdekességet megírjuk, hogy az Orsz. Széchenyi Könyvtár zeneműtárában találtunk egy zeneművet ilyen címlappal: »Caprice pour le Forte-piano composé et dédié á Madame La Comtesse de Szluha née Barone de Siska par F. Grill á Vienne chez Hoffmeister. Talán a soproni múlt kutatói közt akad, akinek volna adata a fenti kérdésekre?

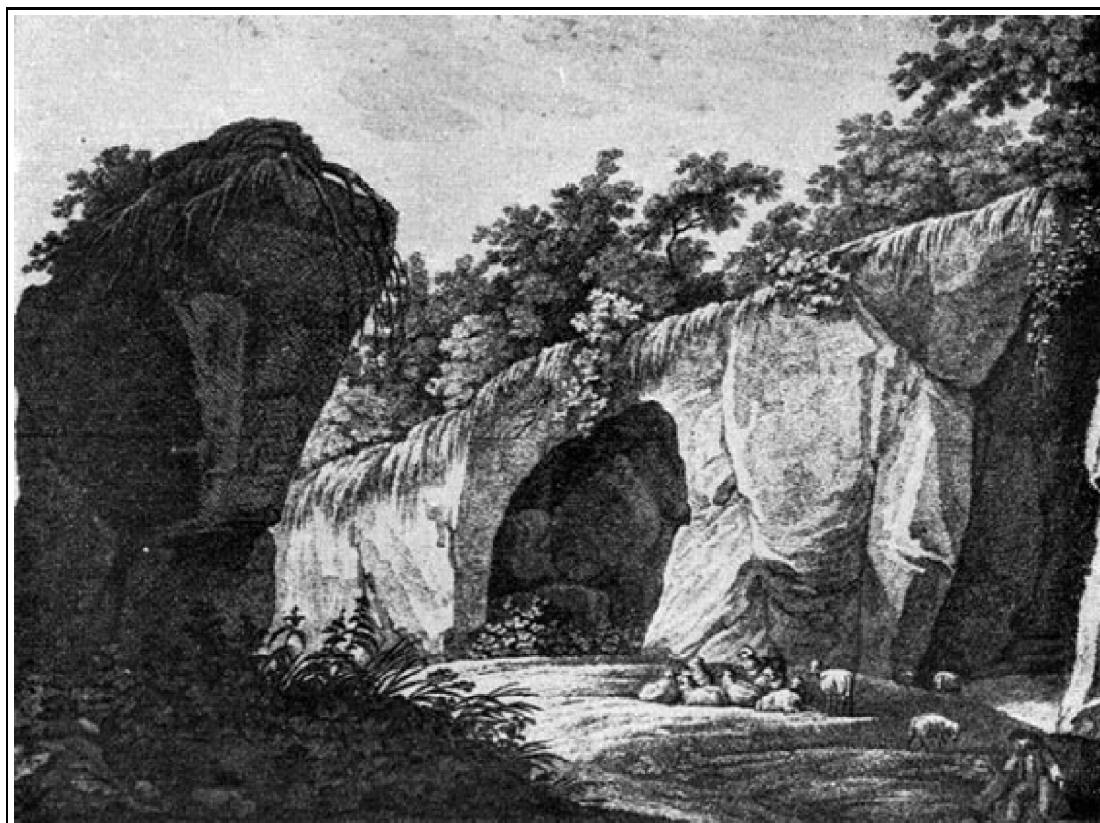
Török Bálint

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / AZ OLVASÓ KÉRDEZ – AZ OLVASÓ KÖZÖL / 14. Sopronban élt-e Grill Ferenc zeneszerző?

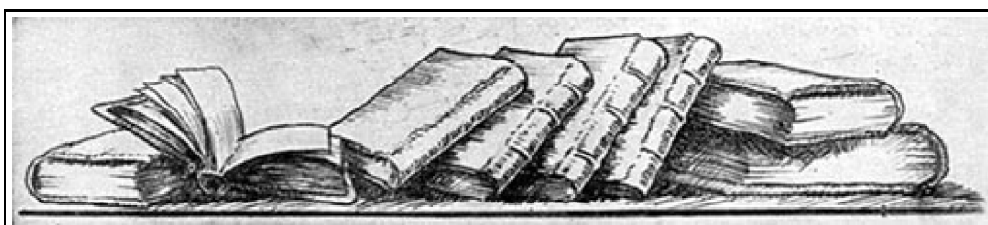
14. Sopronban élt-e Grill Ferenc zeneszerző?

1929 után sem sikerült Grill Ferenc nevével soproni vonatkozásban találkoznom. A fenti kérdés megérkeztekor megkértem mindkét egyházunk vezetőit, hogy a halálozási anyakönyvben 1790–1800 közt nézzenek utána, itt halt-e meg Grill, de mind a katolikus, mind az evangélikus egyházi hivataloktól nemleges válasz érkezett. A Török Bálint közölte adat [154](#) Grillnek a Szluha grófi családdal való kapcsolatairól azonban valószínűsíti a feltevést, hogy a kérdéses zeneszerző városunkban is élt. A források említette ismeretlen nemesi család lehetett a Szluháéké. Azok tényleg Sopronban laktak. A mai járási székház helyén két ház emelkedett régente, a Kossow-házhoz közelebb eső (Ainfalt-ház) többek birtoka volt, ezektől 1766-ban több részt megvesz Szluha György és 1772-ig szerepel a telekkönyvben. 1773. április 5-én megvásárolja a Szt. György utca 22-es számú kétemeletes házat, amelyben 1800/1. Révay Miklós is bérelt szállást. 1784-ben valószínűleg fia, Alajos a birtokos. 1803-ban Szluha hitelezői eladják a házat Benedek András orvosnak. A hitelezők sorában csodálkozva olvassuk Szluháné Siska Klementin bárónő nevét is. Neje volt-e, vagy másféle rokona, megállapítani nem tudjuk, Nagy Iván genealógiája is cserben hagy. Már most Szluha György házában valóban volt zenemester, az 1771-es tanácsjegyzőkönyv érdekes bepillantást enged a »zenebarát« gróf viszonyába udvari zenészéhez. Ugyanis Pahl Antal (seiner condition ein Musicus) zenész bizonylatot kér a tanácstól, hogy bár ikladi Szluha György öméltósága őt tolvajlással vádolva feljelentette a városi bíróságnál, sőt elfogatta és bírói kihallgatásra vitette, mégis ártatlansága kiderült, börtönéből szabadon bocsátották. A tanács készséggel ki is adta a bizonylatot (Tjk. 1771. XII. 2, 453. lap). Ebből csak az következik persze, hogy az idősebb Szluha gróf házában lehetett alkalmazása Grillnek is (más kérdés, hogy kedve telhetett-e benne) és hogy a kotta ajánlása alapján Grillnek kapcsolata volt a család soproni lakása idején vele.

Csatkai Endre

Kőfejtő a Szárhalom közelében
(Stark János rajza után Ponheimer Károly rajzmetszete, 1800 körül)

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC

155 **SOPRONI KÖNYVESPOLC**

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Zoltán, Kárpáti: Die Florengrenzen in der Umgebung von Sopron und der Florendistrikt Laitaicum. Acta Botanica. Tom. II. Fasc. 3–4. p. 281–307.

Zoltán, Kárpáti: *Die Florengrenzen in der Umgebung von Sopron und der Florendistrikt Laitaicum*. Acta Botanica. Tom. II. Fasc. 3–4. p. 281–307.

Sopron környékének növényföldrajzi jelentőségét az itt összefutó flórahatárok képezik. Már *Gombocz Endre* (1906) kiemeli a várostól nyugatra elterülő hegyeket borító fenyvesek, bükkösök, gyertyános-tölgyesek nyíres-csarabosok és a Soprontól keletre emelkedő dombok cseres, molyhostölgyes, sztyeprétes lejtői között fennálló különbségeket, bár a két különálló terület pontos elhatárolásával adós marad. *Jávorka Sándor* (1925) *Gáyer Gyula* nyomán további elhatárolást látván szükségesnek, bevezeti az átmeneti flórasávnak, azaz *Praenoricum*-nak fogalmát vidékünkön, de ennek határát ő sem jelöli meg. Csak később, *Boros és Kárpáti Z.* kutatásai nyomán *Soó Rezső* (1933) határolja el a Soprontól nyugatra eső területet *Noricum*ként, *Praenoricum* alatt csupán egy keskeny sávot és az észak felé kiszélesedő Lajta-hegységet ért, a Fertő tónál pedig az *Arrabonicum* határt vonja meg. *Soó* 1941-ben megjelent dolgozatában Sopron környékéről ugyancsak 3 flóravideket említ: a *Noricumot*, *Praenoricumot* és *Arrabonicumot*. *Soó-Jávorka* (1951) a legújabb kutatások figyelembevételével újabb felfogást tükröz: a *Noricumot* a határhoz közvetlenül csatlakozó Rák-patak völgyére korlátozza (Hidegvíz-völgy); a soproni hegység többi részét a *Praenoricumba* sorolja s a Szárhalmi erdőt tartozékaival *Boros Ádám* és legfőként *Kárpáti Zoltán* után – új, önálló flórajárásként *Laitaicum* néven különíti el. Az *Arrabonicum* Fertő melléki határát meghagyja. *Kárpáti Zoltán* több mint háromévtizedes kutatásainak szintézisét adó, jelen sorokban ismertetett tanulmánya azért jelentős és alapvető, mert saját tapasztalatai, ragyogó megfigyelései és világos okfejtése által kritikailag értékeli az előtte járók munkáit s a valóságnak, a tényleges areálgeográfiai viszonyoknak sokkal inkább megfelelő, egészen új növényföldrajzi felosztást nyújt. *Alapvető feljegésében a Noricum értékelése, mely szerint az egyáltalában nem szűkíthető le a Rák-patak völgyére, hanem az egész soproni hegységet magában foglalja. Alapvető feljegésében az eddig csak solum nomenként szereplő Laitaicum geobotanikai jellemzése és exakt elhatárolása mind a Noricum, mind a Praenoricum felé. Végül alapvető az eddig legtöbb vitára okot adó Praenoricum határának megvonása, melyet a szerző a Harkai-csúcs – Kőhegy-Újhegy-Köveshegy vonalán jelöl ki. Kárpáti Zoltán érdeme, hogy észreveszi a Harkai-csúcs növényföldrajzi kettősségét s a Praenoricum területét csak ettől délre jelöli be megállapításait híven tükröző, szemléletes térképébe. Kárpáti Zoltán mintaszerű dolgozatainak jelentsége tehát elsősorban abban van, hogy teljes alapossággal és megbízhatósággal megállapítja Sopron környékének florisztikai tagozódását. E szerint „a várostól nyugatra a keletalpesi flóratartomány (*Noricum*) helyezkedik el, a város környékének többi része a magyar flóratartományba (*Pannonicum*) tartozik. A területnek ez a része a Dunántúl (*Transdanubicum*) flóravideke. A várostól északnyugatra, északra és északkeletre a *Laitaicum* flórajárás terül el, amely a város déli határától délkeletre határolódik el a *Praenoricum*-tól. A Fertő partja már az Alföld (*Eupannonicum*) kisalföldi flórajárásához: az *Arrabonicum*-hoz tartozik, míg a határon túl nyugatra a Bécsi medence síkja (*Vindobonicum*), a Lajta-hegység északi pereménél pedig a Kárpátok flóratartományába (*Carpaticum*) sorolandó északkárpáti (*Eucarpaticum*) flóravidekének kárpáti flórajárása (*Posonicum*) kezdődik.”*

156A tanulmány azonban nemcsak nagyszabású szintézis, hanem az egyes területek kitűnő analízise is, melynek során a szerző florisztikai és geobotanikai tudásának legjavát nyújtja. Nagyszerűen világítja meg, hogy a *Noricum*-hoz tartozó egész soproni hegyvidék részint a Rozáliával és a Wechsellel azonos geológiai felépítettsége révén, részint a *Pannonicumot* jellemző fajoknak teljes hiánya, valamint az európai flóraelemeknek túlnyomó többsége, illetve a táj képében domináló szerepet játszó volta révén máshová, mint a *Noricum*-ba nem is sorozható, ha kelet felé a terület egyre szegényebb is lesz. Nem kevésbé sikerült a *Laitaicum* jellemzése is, melyet geológiailag a lajtamészko, geobotanikailag a pannon jellegű flóra s

néhány olyan mészkedvelő hegyvidéki faj karakterizál, melyek a Keleti Alpokon kívül csak a Kárpátok legnyugatibb mészhegyein fordulnak elő. (*Rhamnus saxatilis*, *Globularia cordifolia*.) A *Laitaicum* elemzésének fontosságát az a körülmény húzza alá, hogy szakirodalmunkban most történik meg ez először s éppen felfedezője és leghivatottabbja részéről. Példaszerű ezzel kapcsolatban az az okfejtés, mellyel a *Laitaicum*-nak a *Vindobonicum*-mal és a *Posonicum*-mal való viszonyát közelíti meg. Ebben a vonatkozásban az osztrák és csehszlovák botanikus kollégák is sok igen értékes, eredeti és gondolatébresztő megállapítást kapnak.

Végezetül meg kell emlékezni a dolgozatban közölt flóraelem-spektrumról is, miután én nemrég a Soproni Szemle IX. évf-ban részletes megvilágításban szoltam erről a kérdéstről. A két, egymástól teljesen függetlenül készült flóraelem-táblázat lényegében azonos végeredményhez jut el. A két táblázat összevetéséből támadó különbségek csak abból erednek, hogy a kritikus fajok fajsámát más megfontolások alapján állapítottuk meg és főként, hogy a flórahatarok megvonásánál részmről a most ismertetett elhatárolás nem volt még ismert, s így a számított értékek változóak. Miután azonban a szerző német nyelvű dolgozatában – részletesen értékelve dolgozatomat – erre is kitér, félreértés nem adódhat.

A munka szakemberek számára érdekfeszítően izgalmas, rendkívül alapos, értékes, mintaszerű, melyet legújabb növényföldrajzi irodalmunk legnagyobb értékeként és mesterműveként üdvözlünk.

Csapody István

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Az Erdőmérnöki Főiskola közleményei.

Az Erdőmérnöki Főiskola közleményei.

1956. 1. füzet.

**Szerkesztőbizottság: Pallay Nándor dr., Botvay Károly dr., Adamovich László
Mezőgazdasági Kiadó. 1956.**

Folyóiratunk előző számában hírt adtunk arról, hogy az Erdőmérnöki Főiskola közleményeinek múlt évi száma ez év első negyedében megjelent. Örömmel látjuk, hogy ez a szerencsés kezdeményezés nem akadt el, hanem a periodika újabb termése, immár külső formájában is méltóbb kifejezője a közel másfélszázados felsőoktatási intézmény megszokott színvonalának. A kiadvány papírja jó, kiállítása gondos, mellékletei ízlésesek. Csupán fényképeivel nem lehetünk még megelégedve, nyomdatechnikánk mai állása mellett igényes közönségünk egy külföldre is kikerülő cserenyomtatványtól sokkal többet vár. S talán terjedelme is nagyobb lehetne 132 számozott oldalnál, különösen ha számbavesszük, hogy a kötet végéhez csatolt 6 oldal intézeti közlemény és a 12 oldalt kitevő idegen nyelvű kivonat, összesen tehát 18 oldal, az eredeti terjedelmet 114 oldalra szűkíti le.

Ami a Közlemények tartalmi részét illeti, csak jót mondhatunk. Minden tanulmány a biológiai és a haladó szemléletű erdőművelő érdeklődésének középpontjában áll. Feltűnő – bár nem fogyatékos jellemvonása –, hogy műszaki közleménnyel ezúttal véletlenül sem találkozunk, *Botvay Károly*, *Haracsi Lajos*, *Jablánczy Sándor*, *Győrfi János*, *Pagony Hubert*, továbbá a munkatársként közreműködő *Baranyai József* és *Henczel János* mind a biológiai tudományok munkásai.

Haracsi Lajos a boróka (*Juniperus communis*) erdőgazdasági jelentőségéről ír. Írása azonfelül, hogy

gyakorlatias világos és útmutató jellegű, egyike a legjobbaknak, melyet eddig erről a kérdésről hazai és külföldi szakirodalomban olvastunk. A szerző 157-¹⁵⁷ekben a tanulmányában mint erdőművelő mutatkozik be elsősorban, *Igmándy Zoltánnal* közösen megírt csertapló-cikke (*Fomes obliquus*) a szisztematikus gyűjtőt és élesszemű megfigyelőt dicséri.

Botvay Károly professzor a tőle megszokott alaposággal az alföldi homoki akácosok termőképességének becslését az eddigi 5 órás kapilláris vízelmelkedés helyett a 2 órás kapilláris vízeleléssel hozza kapcsolatba s miután a vízelelés teljes tartamára elosztott 7 időpontban 28 átlagpróba kapilláris vízelelését meghatározta, 0,60-as korrelációs tényezővel kiszámolta, hogy a 2 órás vízelelés adatai állanak az akác termőhelyi viszonyaival a legszorosabb kapcsolatban.

Úttörőnek értékeljük *Jablánczy Sándor* professzornak munkatársaival írott tanulmányát is a szentgyörgyvölgyi (Zala megye) paraszterdők szálaló-gazdálkodásáról. A szerzők kimutatják, hogy az egykori paraszterdőkben a szálalás ősrégi időktől napjainkig folyik és, hogy ezt a szálalást korszerű módon folytatni kell. Amikor szomorúan tapasztaljuk, hogy a szálalóerdő és a szálalás gondolatával szakköreink jelentős része idegenül áll szemben, a cikket a benne foglalt okos és korszerű, a magyar erdő jövőjének fejlődésének útját kijelölő, bizonyító erejű megállapításokkal egyetemben különösen erdőrendezőink figyelmébe ajánljuk.

Győrfi János az erdészetileg fontos téli araszolólepkék élősködő darazsait foglalja össze rövid enumerációban. Belőle erdészek és entomológusok egyaránt meríthetnek. A sort *Pagony Hubert* aspiráns a nyáridugványok átgesztesedéséről szóló értekezése zárja be, táblázatokkal és grafikonokkal gazdagon felszerelve. Értekezése voltaképpen az előző év közleménykötetben megjelent publikáció szerves folytatása, melyben éveken át tartó kísérleteinek részleteredményeiről ad számot.

Kovács Gábor

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Szántó Imre (szerk.): A helytörténeti kutatások módszere és feladatai az oktató-nevelő munkában. Bp., Tankönyvkiadó Vállalat 1956., 171 lap.

Szántó Imre (szerk.): A helytörténeti kutatások módszere és feladatai az oktató-nevelő munkában. Bp., Tankönyvkiadó Vállalat 1956., 171 lap.

Folyóiratunk új évfolyamának első kettős számában (SSZ IX., 1:12) hírt adtunk arról, hogy a Magyar Történelmi Társulat külön bizottságot küldött ki a helytörténetírás kérdéseinek megvizsgálására. E bizottság 1954-ben javaslatot dolgozott ki, amelyet a Társulatnak még ez év decemberében Debrecenben tartott vándorgyűlésén vitattak meg. A javaslat és a vita anyagának felhasználásával készült a most megjelent könyv.

A könyv hét részre oszlik. Három része a helytörténetírás jelentőségéről, feladatairól, múlt és jelen helyzetéről, a helytörténeti kutatás feltételeinek biztosításáról szól (*Szántó Imre*), negyedik és leghosszabb része a helytörténet forrásaival foglalkozik (*Balogh György, Soós Imre, Bakó Ferenc, Szántó Imre, Eperjessy Kálmán*), ötödik része a forrásanyag feldolgozását tárgyalja (*Eperjessy Kálmán, Szántó Imre*), a hatodik a helytörténeti adatok felhasználását a történelem tanításában (*Annási Ferenc*), a hetedik pedig a helytörténeti adatok felhasználását a tanításon kívül (szakkörök stb., *Molnár József, Bakó Ferenc*).

E hét rész tulajdonképpen két, egymástól lényegében független kérdéscsoportot ölel fel: a helytörténetírás problematikáját és a helytörténet eredményeinek felhasználási módját az oktatásban. E két kérdéscsoport a könyben is csak úgy függ össze, hogy a szerzők a helytörténetírás művelésében elsősorban vidéki városok és a falvak történelemszakos pedagógusaira számítanak, „akik a maguk szerény tehetségével és szorgalmával hozzá tudnak járulni a helytörténeti kutatásokhoz és azok eredményeinek népszerűsítéséhez.”

Igazat adhatunk a könyvnek, hogy a két kérdéscsoportot nem szabad összekeverni. Vitathatatlan a helytörténeti adatok felhasználásának nagy pedagógiai haszna az oktató-nevelő munkában, azonban nemcsak a történelem tanításában, ahogy könyvünk véli. Hiszen ilyen lehetőséget rejt magában a magyar irodalom helyi hagyományainak, illetve a helyi irodalom egyes jelenségeinek felhasználása (vö. Busa Margit stb.: A magyar irodalom helyi hagyományai. Bp., 1955.) az irodalomtörténeti [158](#) oktatásban, helyi nyelvmlékek, földrajzi nevek magyarázata a nyelvtanításban (vö. Benkő-Kálmán: Magyar nyelvtan a gimnáziumok I–IV. osztálya számára. Bp., 1951-től) stb. Természetesen csak arról lehet szó, hogy az országos fejlődést helyi adatokkal is illusztráljuk. A könyv két utolsó része ehhez hasznos szempontokkal és tanácsokkal szolgál. Vitathatónak tartom azonban a könyvnek azt a tételét, hogy a helytörténeti kutatások csak a hazafias nevelés érdekében használhatók fel, hiszen az oktatás általános emberi értékekkel is megismerteti a tanulót. A soproni Szentháromság-szobor pl. felhasználható a barokk stílusjegyeinek, a műemlékvédelem fontosságának illusztrálására stb.

Igazat adhatunk a könyvnek abban is, hogy helytörténetírásunkban még mindig kísért a dilettantizmus és a provincializmus veszélye, hogy vidéki pedagógusainknak a helytörténeti kutatásokba való fokozottabb bekapcsolásával helytörténetírásunk eredményeit és színvonalát is emelhetnők. Pedagógusainknak feltűnő távolmaradása a legszélesebb értelemben vett helytörténeti kutatásoktól véleményem szerint nem „szerény” tehetségükkel, hanem nagy megterhelésükkel magyarázható. Ezen semmiféle útmutató sem segíthet, csak olyan intézkedés, amely a pedagógus szakjának önálló művelését, a kutatómunkát lehetővé teszi, és az eredményes oktató-nevelő munka szerves részeként értékeli. A soproni helytörténetírás a múltban nem egy kiváló művelőjét a soproni tanárságtól kapta. A tanárság számára ma is biztosítani kell ennek anyagi és tárgyi feltételeit.

A kezdő helytörténész számára jó áttekintést és bevezetőt ad a könyv negyedik része, amely az írott és a szóbeli forrásokra tér ki. Bevezet a helytörténeti irodalom elméletének és gyakorlatának irodalmába, tájékoztat a levéltárak helytörténeti anyagának jellegéről, a népi műveltség körébe tartozó anyag gyűjtéséről, a térképek forrásértékéről stb. A dolog természetéből adódik, hogy a forrásanyag feldolgozásával foglalkozó ötödik rész általánosít leginkább. Az a benyomásunk, hogy ez a rész túlságosan leegyszerűsíti azt a sokrétű feladatot, amelyet a helytörténetírónak meg kell oldania. A rész szerzője kiemeli ugyan, hogy csak lehetséges szempontokat és témaköröket jelöl meg (egy-egy monográfia végleges kereteit a rendelkezésre álló forrásanyag szabja meg), mégis itt nem ártott volna, ha a szerző egy-egy témakör bővebb kifejtésével a kezdő kutatót problémaérzékenységre neveli. Amit pl. a városkép kutatásáról mond, túlságosan általános és sematikus ahhoz, hogy a kezdő kutató megláthassa, milyen kérdések is tartoznak ide. Utalni lehetett volna pl. a Budapesti Építőipari Műszaki Egyetem Városépítési Tanszéke által kiadott Településtudományi Közleményekre, a Népművelési Minisztérium Múzeumi Főosztálya, ill. a Városépítési Tervező Vállalat által végrehajtott városképi vizsgálatokra, Magyarország Műemléki Topográfiaja egyes köteteire stb.

Egészében hasznos, eszmekeltő a könyv. Ha helyenként nyers vázlatnak hat, ez azzal is összefügg, hogy sokszor töretlen úton jár. Az itt tárgyalt kérdésekkel kapcsolatban azonban fel kell vetni, nem kellene-e az egyetemi, főiskolai oktatásban is jobban számolni azzal, hogy történelemtanáraink mint helytörténészek is

megállják a helyüket.

Mollay Károly

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / Sopron bibliográfiája 1955-ben (Folytatás.)

**159 Sopron bibliográfiája
1955-ben
(Folytatás.)**

Gyulay Zoltán: A magyarországi bányamérnökképzés 220. évfordulójára. Bányászati Lapok. 1955. 12. szám.

Hatvany Lajos: Így élt Petőfi. I. kötet. Bp. 1955. Akadémiai Kiadó. 8.° (423–480. lap soproni katonáskodásáról szól.)

Hegedüs Géza: Ezerszínű Magyarország. Bp. 1955. Ifjúsági könyvkiadó. (Sopronról 158–165. lap.)

Horváth Zoltán: Széki János. SSZ 1955–IX. A 159.

Istantanee di citta Ungheresi. Esportatore. 1955. III. Sopronról néhány sor a 6. lapon, két kép.

Jandek Gusztáv: Wohlmuth János 1689. évi un. Stark-féle virginálkönyve. SSZ 1955–IX. 86. lap.

Jelenits István: Jegyzetek Pap Károly írói nyelvéről. M. Nyelvőr. 1955–LXXIX. 435–436. lap.

Károlyi Antal, Perényi Imre, Tóth Kálmán, Vargha László: A magyar falu építészete. Bp. 1955. Műszaki kiadó. 197. lap. (Bősárkány, Fertőd-Süttör, Fertőszéplak, Gyalóka, Kapuvár, Pinnye, Szakony, Völcsej.)

Kleinné N. Zsuzsa: Küzdelem a Dunántúlon az ellenforradalom hatalomrajutása ellen (1919 augusztus–december). Századok. 1955. 211–240. lap. (Sopronról a 223. lapon.)

Kovalovszky Miklós: Gombocz Zoltán. M. Nyelv. 1955. 405–421.

Kubinszky Mihály: 80 éves a Győr-Sopron-Ebenfurti Vasút. SSZ 1955–IX. A 129. lap.

László Zsigmond: Goldmark Károly. Új Zenei Szemle. 1955. februári szám.

Litschauer Franz: Im nördlichen Burgenland. Eine Wanderfahrt in die Haydnstadt.

Volk und Heimat. 1955. 17. szám (A Fertőről).

Leitner József: Heimler Károly és a Soproni Városszépítő Egyesület. SSZ 1955–IX. 13. lap.

Major Jenő: A középkori magyar városkép problémájához. Településtud. Közlemények. 1955. 3. szám.

54–57. lap.

Major Jenő: Az Ödenburg név keletkezésének háttere. SSZ 1955–IX. 68–74. lap.

Major László: Idegenforgalmi kiállítás Sopronban. Idegenforgalmi Tájékoztató. 1955. VI. szám.

Magyar Dolgozók Pártja Városi Pártvégrehajtó Bizottság: Sopron tíz éve. Győr 1955. Győr-Sopronmegyi Nyomda. Kis 8.° 24 lap.

Mollay Károly: A régi és az új Soproni Szemle. SSZ 1955–IX. 5. lap.

Mollay Károly: Az Ödenburg név keletkezéséhez. SSZ 1955–IX. 5. lap.

Mollay Károly: Harka nevééről. SSZ 1955–IX. 138. lap.

Mollay Károly: Zsirai Miklós. SSZ 1955–IX. A 161. lap.

Molnár Géza: Főiskolánk történetéből. SEDL 1955–III/IV. 3., 15., 16., 17., 18. szám.

Németh Sámuel: A soproni líceum tanulóinak külföldi tanulmányai. SSZ 1955–IX. 99–117. lap.

Nováki Gyula: A soproni Liszt Ferenc Múzeum tíz éve a felszabadulás után. A sopronkörnyéki régészeti kutatások tíz éve. SSZ 1955–IX. A 143.

Nováki Gyula: A soproni Várhely ásatásának története. SSZ 1955–IX. 131. lap

Nováki Gyula: Hillebrand Jenő. SSZ 1955–IX. 152. lap.

Nováki Gyula: Újabb adat a sopronkörnyéki őskori vaskohászatra. SSZ 1955–IX. 136.

Petz Aladár: Frankenburg Adolf győri elődei. SSZ 1955–IX. A 116–118. lap.

Prahács Margit: Kiadatlan és ismeretlen Liszt-levelek a Zeneművészeti Főiskola levéltárában. Zenetudományi Tanulmányok. III. Bp. 1955. Akadémiai kiadó. (131. lap. Liszt levele 1846. VIII. 6-ról, mikor Sopron megye táblabírónak választotta meg.)

Radocsay Dénes: A középkori Magyarország táblaképei. Bp. 1955. Akadémiai Kiadó. (534 lap + 239 képes tábla. Sopronról, Balfról, Fertőmeggyesről, Fertőrákosról, 160Fraknóról, Kelénpatáról, Peresznyéről és Szentmargitbányáról is megemlékezik.)

Ráth-Végh István: Magyar kuriózumok. Bp. 1955. Ifjúsági kiadó. (Sebestyén Gábor soproni anagrammkészítőről. 138–143. lap.)

Rátz, August: Ruster Bürger-Chroniken und Handschriften und ihre Verfasser. Burgenländische Heimatblätter. 1955. 63–76. (A Sopronban is élő Conrad és Gabriel családokról is szól.)

Roller Kálmán: Az Erdőmérnöki Főiskola tíz éve. SSZ 1955–IX. A 131. lap.

Sági Károly: Adatok a pannóniai civitasok területének és etnikumának kérdéséhez. SSZ 1955–IX. A 43. lap.

Schmidt, Leopold: Der weinachtliche Sohlehdorn im Burgenland. Bayerisches Jahrbuch f. Volkskunde.

1955. 180–186.

Schmidt, Leopold, Riedl Norbert: Die Johann R. Bunker-Sammlung zur Sachvolkskunde des mittleren Burgenlandes. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Heft VI. Eisenstadt 1955. 36 lap + 15 tábla.

Sedlmayr Kurt: A répa nemesítése. Élet és tudomány. 1955. 423–425. lap.

Sébor János: Akik megmentették a soproni egyetem értékeit. Győr-Sopronmegyei Hírlap. 1955. III. 26.

Solymár István: A Balatoni Múzeum tanulságos kiállítása. Népművelés. 1955. X. 628–631. (A soproni Liszt Ferenc Múzeum említése a 630. lapon.)

Sólyom Jenő: Egy evangélikus lelkész Bartók-könyvéről. Evangélikus élet. 1955. IX. 25. (Altdörfer Keresztélyről is megemlékezik.)

Storno Miksa: Az Új utca 16. számú ház helyreállítása. SSZ 1955–IX. 139. lap.

Strauss József: Ifjúsági mozgalmak és szervezetek egyetemünk történetében és szerepük egyetemünk oktató-nevelő munkájában. SEDL 1955. nov. 30. dec. kettős szám.

Szegedi Emil: A Soproni Fotóklub művészi fényképkiallítása. Fotó. 1955. 6. szám.

Szemző Piroška: Nagy magyar elbeszélők. Bp. 1955. Orsz. Széchenyi könyvtár. (114–125. lap Pap Károly soproni íróról szól.)

Szőke Béla: IX. századi sírok Sopronkőhidán. SSZ 1955–IX. A 55. lap.

Takáts Endre: Sopron megyei jobbágylevelek a 18. századból. SSZ 1955–IX. 18–32. lap.

Thier László: Adalék a dóri fazekascéh történetéhez. SSZ 1955–IX. 143. lap.

Thomas, Edit: Bruchstücke einer frühchristlichen Marmortischplatte mit Reliefverzierung aus Csopak. Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae. Tom. III. Fasc. 3. (A fertőféhéregyházi ókeresztény oltártöredéket is említi.)

Valkó Arisztid: Fertőd (Eszterháza, Süttör, Győr-Sopron megye) mesterei, művészei 1720–1768 között. Művészettörténeti Értesítő 1955. 1. szám. 127–133. (Említi a soproni Sedlmayer aranyozót is.)

Varga Lajos: Fehér Dániel. SSZ 1955–IX. A 152. lap.

Vendel Miklós: Romwalter Alfréd. SSZ 1955–IX. 148. lap.

Verbényi László: Adalék az idegen nyelvi oktatás terjedésére Sopronban. SSZ 1955–IX. 142. lap.

Verbényi László: Pestalozzi tanítványa Sopronban. SSZ 1955–IX. A 128. lap.

Vörös Károly: Az 1826. évi kapuvári parasztmozgalom. SSZ 1955–IX. A 80. lap.

Wagner, Hans: Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. I. Band. Die Urkunden von 808 bis 1270. Graz–Köln, 1955. 40. XXX +

482. lap + 1 térkép.

Zilahy József: Emlékezzünk! SEDL 1955. 6. szám. (Ferenczy János emh. meggyilkolása 1945-ben.)

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / HIRDETÉS

HIRDETÉS

VÁROSUNK LAKOSSÁGÁNAK MINDEN IGÉNYÉT KIELÉGÍTIK
AZ
IPARCIKK KISKERESKEDELMI VÁLLALAT SZAKÜZLETEI

KÖZKEDVELT A
SOPRONI SÖRGYÁR
KÉSZÍTMÉNYE
A KIVÁLÓ
VILÁGOS
BARNA
KINIZSI
SÖR

SOPRONI HÚSIPARI VÁLLALAT

SOPRON

TELEFONSZÁMOK: 191, 192, 193, 627 ÉS AZ ÜZLET: 699

A SOPRONI HÚSIPARI VÁLLALAT DOLGOZÓI
jóminőségű hentesáruk készítésével járulnak hozzá
AZ ÉLELMISZERIPAR FEJLŐDÉSÉHEZ

Hátulsó utca 2–4. szám alatt megnyílt a HÚSIPAR HÚSÜZLETE, ahol naponta friss hentesáru kapható
bőséges választékban

A SOPRONI SZÁLLODA ÉS VENDÉGLÁTÓ VÁLLALAT

Figyelmes kiszolgálással és jó ellátással, szeretettel várja *kedves vendégeit*.

Üzemei:

PANNÓNIA SZÁLLÓ ÉS ÉTTEREM:

178

80 szobával, központi fűtéssel a város reprezentatív vendéglátó üzeme

TURISTA SZÁLLÓ ÉS ÉTTEREM:

a Lővérek gyönyörű fenyőerdői között fekvő erdei szállójával és éttermével közkedvelt üdülő- és kirándulóhely

KERTVÁROSI VENDÉGLŐ:

a kertváros kedvelt kirándulóhelye, árnyas kerthelyiséggel

ALPESI VENDÉGLŐ:

a Lővérek kedvelt nyári vendéglátóüzeme

DEÁK ÉTTEREM:

a város legszebb helyén, tágas kerthelyiséggel, elsőrendű tánczenével

GAMBRINUS ÉTTEREM:

a patinás belvárosban, elsőrendű konyhával

VÁRKAPU ESPRESSÓ:

I. osztályú táncos szórakozóhely a város főutcáján

GYÖNGYVIRÁG – CIKLÁMEN – PETTYES

cukrászda, elsőrangú cukrászsüteményeivel, fagylaltkülönlegességeivel és minőségi eszpresszókávéval

Büfék és italboltok a város legkülönbözőbb helyein és a strandokon

LÁTOGASSA MEG ÜZEMEINKET!

GYŐR-SOPRON MEGYE TANÁCSÁNAK IDEGENFORGALMI HIVATALA, SOPRON
KEZELÉSÉBEN

IBUSZ

MÁV HIV. MENETJEGYIRODA FIÓKJA

MINDENFÉLE UTAZÁSI ÜGYBEN KÉSZSÉGGEL ÁLL AZ UTAZÓKÖZÖNSÉG
RENDELKEZÉSÉRE!

SOPRON, ÓGABONA TÉR 8. SZ.
TELEFON: 55. SZ.

TISZTASÁG: félegészség

Saját egészsége érdekében látogassa a több káddal bővített hőlégfürdővel korszerűsített
VÁROSI FÜRDŐT

FÜRDŐVÁLLALAT

SOPRONI POSZTÓ- ÉS SZŐNYEGGYÁR

Sopron, Baross út 24.

GYAPJÚSZÖVETEK

TAKARÓK

MŰSZAKI SZÖVETEK

BÚTORSZÖVETEK

SZŐNYEGEK

SOPRONI PAMUTIPAR

SOPRON, SELMECI UTCA 15–17 SZÁM

TELEFON 298 SZÁM

PAMUTSZÖVŐGYÁR

SOPRONI RUHAGYÁR

SOPRON, RÁKÓCZI UTCA 6

Kiváló eredményeivel négyszer szerezte meg

AZ ÉLÜZEM CÍMET

38 „SZAKMA KIVÁLÓ DOLGOZÓJA”

kitüntetést nyert dolgozója van, műszaki és fizikai dolgozói közül 23 főt a

„KÖNNYŰIPAR KIVÁLÓ DOLGOZÓJA”

kitüntetéssel jutalmaztak

Kimagasló eredményt értek el az alábbi dolgozók:

SZABÓ JENŐ

GOMBÁS ANTAL

GULLNER ANTALNÉ

HÓDY JÁNOS

SZALAI MÁRIA

KRAMERHOFFER ANTAL

POKRÓCZ ERZSÉBET

TEKLER IMRÉNÉ

KALMÁR RÓZSI

PALOTAI MÁTYÁS

KLEPOCH ERNŐ

DÉNES JÓZSEFNÉ

Kisipari minőségű munka hozott és saját anyagból

SOPRONI SZABÓSZÖVETKEZET

Férfi és női méretes részlegek

*Lenin krt. 83. Telefon 659
Köztársaság utca 20. Telefon 661
Színház utca 29. Telefon 26
Majorköz 1. Telefon 663
Mátyás kir. utca 20. Telefon 146
Köztársaság utca 8. Telefon 349*

Átalakítás, vasalás, fordítás

MÉRTÉKUTÁNI OSZTÁLY:

LENIN KÖRÚT 71.

GUMIJAVÍTÁSI OSZTÁLY:

LENIN KÖRÚT 67.

SOPRONI CIPÉSZ SZÖVETKEZET

FIÓKOK:

KOSSUTH U. 2.
BÉKE ÚT 35.

JAVÍTÁSI ÁTVEVŐHELY: LENIN KÖRÚT 65. SZ.

A SOPRONI FODRÁSZ SZÖVETKEZET

KORSZERŰSÍTETT, HIGIÉNIKUS TERMEIBEN GONDOS ÉS FIGYELMES KISZOLGÁLÁS

SZÍJGYÁRTÓ ÜZEM

Lenin körút 90. sz.

TELEFON: 317

Lószerszámok, kézitáskák, bőröndök, bőrárak készítése, javítása

MOTORJAVÍTÓ ÜZEM

Botond utca 1. szám

Telefon: 524

Megbízható, gyors, biztos szerviz

**SOPRONI JÁRMŰGYÁRTÓ
SZÖVETKEZET**

*KÖZPONTI IRODA:
RÁKÓCZI UTCA 27.
TELEFONSZÁM: 319*

BOGNÁR-, KOVÁCSÜZEM
RÁKÓCZI UTCA 27.

Kézikocsi, szekér, fejsze, ekekészítés, javítás, lópatkolás

AUTÓKAROSSZÉRIA KÉSZÍTÉS

Soproni Háziipari Szövetkezet

Mértékutáni kötöttáru üzlete
Torna u. 1.
Telefon 43

Szolgáltató részlege
Lenin krt. 94.
Telefon 71

Női és férfi pulóverek
Kuligánok kötése gyapju és pamut fonalakból
Szemfelszedés – Himzés
Előnyomás
Nylonharisnya átkötés
Minőségi munkával!

OLVASD
TERJESZD
A
SOPRONI SZEMLÉT!

SOPRONI FÉSŰSFONALGYÁR

Gyártelep:
SOPRON, ÁGFALVI ÚT 4. SZÁM
TÁVBESZÉLŐ: 50

Budapesti Iroda:
BUDAPEST, v., SZENT ISTVÁN TÉR 16. SZ. – TÁVBESZÉLŐ: 328-722

CSEPEL AUTÓGYÁR ALKATRÉSZGYÁRA SOPRON

GYÁRTMÁNYAI:

„Csepel” 300
ELSŐ FUTÓMŰ
HÁTSÓ FUTÓMŰ
CSÖRLŐMŰ

„RÁBA” GÉPKOCSI
MOTOR
ELSŐ FUTÓMŰ
HÁTSÓ FUTÓMŰ
SEBESSÉGVÁLTÓMŰ

„Csepel” 130
ELSŐ FUTÓMŰ
HÁTSÓ FUTÓMŰ
CSÖRLŐMŰ

A szakma kiváló dolgozói:

CSABAI MIHÁLY
esztergályos

NAGY JENŐ
marós

KOCZÁN LÁSZLÓ
esztergályos

UDVARDI ALAJOS
esztergályos

SOPRONI
LAKATOSÁRUGYÁR

SOPRON, CSENGERI UTCA 30–32

Gyártmányai:
ZÁRAK, AJTÓK ÉS ABLAKPÁNTOK, ÉPÜLETVASALÁSOK, FÜSTCSÖVEK, SÜTŐK stb.

É. M.

SOPRONI ÉPÜLETASZTALOSIPARI VÁLLALAT

Hazánk legkorszerűbb épületasztalosipari nagyüzeme

Gyárt:

Mindenfajta ajtót, ablakot és egyéb felszereléseket

Gyártelep:

SOPRON, BAROSS ÚT

Telefon: 370, 471, 372

SOPRONI VAS- ÉS SZERELŐ KISIPARI SZÖVETKEZET

*vállal rádiójavítást,
gyermekkocsijavítást,
bádogos, vízszelési,
lakatos, esztergályos, géplakatos,
villanyszerelő, motortekercselő munkákat.*

SOPRON – ÓGABONA TÉR 16.

SOPRONI FÉMTÖMEGCIKK KISIPARI SZÖVETKEZET

VÁLLAL:

edényjavítást, mindennemű bádogosmunkát, nikkelezést, hegesztést, lakatos- és esztergályozási munkákat

KÖZPONTI TELEP:

SOPRON, RÁKÓCZI UTCA 39. SZÁM

A Soproni Élelmiszerkiskereskedelmi Vállalat

**FÜSZER
CSEMEGE
ÉDESSÉG
DOHÁNY
TEJ ÉS HÚS
BOLTJAI**

a város minden pontján egész nap a vásárlóközönség szolgálatára állnak

SOPRON ÉS VIDÉKE

KÖRZETI

FÖLDMŰVESSZÖVETKEZET

MEZŐGAZDASÁGI SZAKBOLTJA:

ÖTVÖS UTCA 3

A korszerű mezőgazdasági termeléssel kapcsolatos szerárak, kisgépek, védőszerek, műtrágya stb.

A szőlőgazdaság kellei, hordók, prések, szőlőzúók, permetezőgépek, burgonyazúók stb.

Soproni Tűgyár

SOPRON, CSEPEL UTCA 3

KÜLÖNFÉLE TÚÁRUK, KÁRPITOS DÍSZSZEG, CIPŐKARIKÁK, FÚZŐSZEMEK,
BŐRSZEGECSEK,
MEZŐGAZDASÁGI GÉPALKATRÉSZEK, KÉSÁRUK, KÜLÖNFÉLE KÉZISZERSZÁMOK
KÉSZÍTÉSE

KIVÁLÓ DOLGOZÓK A SOPRONI TŰGYÁRBAN:

VARGA IZABELLA

csomagoló

TAMICS LÁSZLÓ

csomagoló

CSISZÁR JÓZSEF

beállító lakatos

KRÁNIXFELD LAJOS

gépmunkás

POLÁK DEZSŐ

beállító lakatos

KOVÁCS GYÖRGY

gépmunkás

LÁSZLÓ JÓZSEF

beállító lakatos

TAMÁSI KÁROLY

galvanizáló

Soproni Építőipari és Épületkarbantartó Ktsz

Vállal:

kőműves

ács

tetőfedő

épületasztalos

**szobafestő
mázoló
címfestő
dukkozó
üvegező
üvegcsiszoló
kályhás
parkettás
MUNKÁKAT**

Központi telep és iroda: Kossuth Lajos utca 5 – Telefon: 318 és 327

Üveges részleg: Lenin körút 22 – Telefon: 326

Soproni Asztalos- és Faipari KSZ

Sopron, Vitnyédi u. 13 – Telefon: 704

**asztalos
kárpitós
festő, mázoló
javító
játék
iparművész**

RÉSZLEGEIVEL

a lakosság szükségleteinek kielégítésére a legmesszebbmenőkig rendelkezésre áll

Készít:

HÁLÓSZOBÁT, KOMBINÁLTSEKRENYT, REKAMIÉT, SEZLONT, KONYHABÚTORT
és mindennemű egyéb lakberendezési tárgyat, egyéni megrendelésre, elsőrendű minőségben és ízléses
kivitelen

Vállal:

CÍMTÁBLAFESTÉST, BÚTORMÁZOLÁST ÉS MINDENNEMŰ JAVÍTÁST

Játék és iparművészeti készítményei minden alkalomra nagy választékban kaphatók a Soproni
Kiskereskedelmi V. üzleteiben

FINOMMECHANIKAI JAVÍTÓ VÁLLALAT

Sopron, Mátyás király út 5 szám

**VÁLLALJA
RÁDIÓK, ÓRÁK
MÉRLEGEK**

**ÍRÓGÉPEK
SZÁMOLÓGÉPEK
FÉNYKÉPEZŐGÉPEK
MOTORKERÉKPÁROK
VASALÓK
ORVOSI MŰSZEREK
MÉRŐMŰSZEREK
ESERNYŐK STB
JAVÍTÁSÁT**

valamint
BOROTVÁK, OLLÓK, KÉSEK, STB. KÖSZÖRÜLÉSÉT

TAKARÉKOSKODJUNK A GÁZZAL,
akkor kisebb lesz a gázszámla és jobb lesz a gáznyomás!

*Felvilágosításért
és panasszal forduljunk*

A GÁZMŰHÖZ
Táncsics Mihály u. 12. Telefon 254

SOPRONI SZEMLÉ
Soproner (Ödenburger) Rundschau.
Herausgegeben von der Stadt Sopron. Redigiert von André Csatkai.
Lokalthistorische Quartalschrift.

1957. XI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM / HIRDETÉS / Aus dem Inhalt

Aus dem Inhalt

- Mollay, Karl:* Die Helene Kottannerin und ihr Tagebuch.
- Faller, Eugen:* Das Bergwerk Brennbach zur Pachtzeit des Wiener Bankhauses Fries und Co.
- Károlyi, Zoltán:* Der heutige Stand der Probleme des Neusiedler Sees und Hanság.
- Sági, Karl:* Symbolische Beerdigung auf dem späteisenzeitlichen Friedhof zu Sopron–Wienerberg.
- Csapody, Stefan:* Illustriertes Herbarium aus dem 18. Jh.

MUNKATÁRSAINKHOZ!

Kérjük munkatársainkat, hogy a szerkesztőség és a nyomda munkájának megkönnyítésére a következőket vegyék figyelembe:

1. Kéziratukat szabványos ívpapír (21x29) cm) egyik oldalára, írógéppel, kb. három ujjnyi margóval írják. A kéziratok terjedelme lehetőleg ne haladja meg a 20 gépelt oldalt.

2. A dőlt szedést a megfelelő szavak egyszeri aláhúzásával, a ritkított szedést szaggatott aláhúzással jelezzék. (A ritkítást csak szavaknál eszközöljük.)

3. A lapalji jegyzeteket külön lapra írják. A szükséges könyvészeti adatokat pontosan adják meg: könyveknél a megjelenés helyét és idejét is, folyóiratoknál az évfolyam és a lap számát, napilapoknál a megjelenés keltét. A kötetet vagy az évfolyamot római számmal, a lapokat arab számmal írják. A kettő közé vesszőt tegyenek. Használják a bibliográfiánkban bevezetett rövidítéseket (pl. SSZ = Soproni Szemle). További rövidítéseket a szükséghez képest alkalmazunk.

4. Ha alapelji jegyzet rövid (pl. SSZ VII. 39), akkor a szövegbe dolgozzuk bele és tegyük zárójelbe.

5. A nagyobb cikkekhez lehetőleg idegen nyelvű kivonatot is mellékeljünk!

OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyóirata, a Soproni Városi Tanács kiadásában negyedévenként, összesen évi 24 ív terjedelemben jelenik meg.

A folyóiratra a Soproni Szemle kiadóhivatalánál (Sopron, Tanácsháza) vagy a 285.930 számú csekk számlán lehet előfizetni. Előfizetési díj évi 48 forint, amely negyedévi részletekben is fizethető. Egyes szám ára 16 forint. Kettős szám ára 32 forint. Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

Magyarul: „A városból itt nagy nép, nők és férfiak szentségtartóval jöttek a nemes király elébe és természetes urukként fogadták.” Vö. Endlicher i. m. 49, 95.

2 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Házi i. m. II. 3:241. A királyt és kíséretét az Előkapu mellett álló első belvárosi házban (ma a tanácsháza van a helyén!) helyezték el (Házi i. m. I. 3:198–9).

3 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Csontos János: A bécsi udvari könyvtár hazai vonatkozású kéziratai. Magyar Könyvszemle IX. (1884), 184.

4 (Megjegyzés - Popup)

A név magyarázatára és Székeles Péterre vonatkozóan vö. Mollay Károly: Középkori soproni családnevek. Bp., 1938, 20.

5 (Megjegyzés - Popup)

Vö. például: A Pallas Nagy Lexikona X. Bp., 1895, 839; Révai Lexikon XII. Bp., 1915, 88. stb.

6 (Megjegyzés - Popup)

Geschichte der Stadt Wien. Herausgegeben vom Alterthumsvereine zu Wien. II. 1. Wien, 1900, 74–77. – Alice Wengraf ismert cikke (Ung. Rundschau III. 434–441) jórészt Uhlirz adataira támaszkodik, bár forrását nem jelöli meg.

7 (Megjegyzés - Popup)

Szerémi és Ernyey József: A Majthényiak és a Felvidék I. Bp., 1913, 229.

8 (Megjegyzés - Popup)

Zur Biographie der Helene Kottannerin. Monatsblatt des Vereines für Geschichte der Stadt Wien VII. 65–67. Vö. még Házi i. m. II. 3:IV; Mollay i. m. 22.

9 (Megjegyzés - Popup)

A visegrádi fellegrvár koronakamrája. Napkelet 1925, 343. Visegrád vára. Bp., 1932, 36–45; Die Burg Visegrád (Blenden- oder Plinfenburg). Der Burgwart 1938, 74–85. – Vö. még Dercsényi Dezső: Visegrád műemlékei. Bp., 1951; Héjj Miklós: Visegrád történeti műemlékei. Bp., 1954. – A közölt rajzok Lux Kálmán munkájából valók.

10 (Megjegyzés - Popup)

Henszlmann követi többek között Thirring Gusztáv (Budapest környéke. Bp., 1900, 213) is.

11 (Megjegyzés - Popup)

Németországhoz (*Alamania*) akkor Ausztria is tartozott.

12 (Megjegyzés - Popup)

A karmelita rend 1372-ben telepedett meg Magyarországon és Huendler Vid idejében Budán, Pécssett és Eperjesen volt kolostora.

13 (Megjegyzés - Popup)

Koller i. m. IV, 345. – Kortörténeti szempontból éppen ezért tanulságos Huendler Vid „Proverbia Germanica” című német nyelvű munkájának egyik részlete: *Ban das mer an sant wirt vnd der hymel an heyligen vnd der tewfel an sel, so wirt gefrannt dewsch vnd vngerenn, pfaffen vnd pawren.* „Ha majd a tengernek nem lesz fövénye, az égnek csillaga, az ördögnek (elkárhozott) lelke, akkor lesznek barátok a német és a magyar, a papok és a parasztok” (Koller i. m. IV., 296).

14 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Pukánszky Béla: A magyarországi német irodalom története. Bp., 1926, 00,00; ua.: Geschichte des deutschen Schrifttums in Ungarn. Münster i. W., 1931, 61, 79; ua. 1936-ban a W. Stammeler szerkesztette „Die dt. Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon” (Berlin, 1933–53.) második kötetében (Huendler címszó); Kosáry Domokos: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába I. Bp., 1951, 159 stb.

15 (Megjegyzés - Popup)

Ila Bálint: A Szentgyörgyi és Bazini grófok birtokainak alakulása. Turul XLI. (1927), 37–41.

16 (Megjegyzés - Popup)

Pellendorf, magyarul Beled falu a Moson megyei Barátudvar (ma: Mönchhof Burgenlandban) szomszédságában feküdt és az 1529. évi török hadjárat idején pusztult el. Vö. Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes I. Eisenstadt, 1954, 311. A levélben említett György Szentgyörgyi és Bazini Zsigmond gróf szolgálatában álló kisenemes lehetett.

17 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Házi i. m. I. 3:352; I. 4:2, 37, 40; II. 1:80, 281, 323.

18 (Megjegyzés - Popup)

A soproni inquilinusok összeírása 1430. május 1-e után, de 1431. november 11-e előtt keletkezett. Leistel János ugyan az első időpontban még polgármester (Házi i. m. II. 6:91), az összeírásban pedig már özvegye szerepel (i. m. II. 6:93); a második időpontban viszont a bordézsma-jegyzékben Leistel János helyén már fia, György fordul elő (i. m. II. 2:425).

19 (Megjegyzés - Popup)

A káptalanház két középkori telekre épült. Vö. Thirring Gusztáv: Sopron városa a 18. században. Sopron,

1939, 21.

20 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Szűcs Jenő: Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon. Bp., 1955.

21 (Megjegyzés - Popup)

* Munkám levéltári adatainak összegyűjtését Sümeghy Dezső, időközben elhunyt ny. vármegyei főlevéltáros végezte s nagy segítségemre volt Takáts Endre, a Soproni Állami Levéltár vezetője is. Szíves támogatásukat ezúton is köszönöm.

22 (Megjegyzés - Popup)

Wrbna Freudenthal Rudolf gróf (1761–1823) Bécsben kezdett jogi tanulmányainak elvégzése után, 1782-ben bányamérnök hallgatónak iratkozott be Selmechányán. Az abszolutórium megszerzése után 1784-ben hosszabb tanulmányutat tett az alsómagyarországi bányavárosokban s 1875-ben a Hofkammer für Münz- und Bergwesen titkára lett. 1787-ben bányatanácsossá, 1790-ben udvari tanácsossá nevezték ki a bécsi kamarához, melynek 1802-ben elnöke lett. – L. bővebben: dr. Constant v. Wurzbach: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. 188. 58. köt. p. 190–195. és Faller Gusztáv: A selmeci m. kir. bányász- és erdészakadémia évszázados fennállásának emlékkönyve. Selmec. 1871. p. 96.

23 (Megjegyzés - Popup)

L. részletesen Faller Jenő: Sopron szénjogi szerződése 1791-től 1948-ig, szénbányászatunk államosításáig – Soproni Szemle IX. (1955) évf. p. 49–67.

24 (Megjegyzés - Popup)

3 L. Soproni Állami Levéltár Acta Politico-Oeconomica. Fasc. XXV/2587. gróf Wrbna Rudolf átirata szóról szóra a következőket mondja: „Seine K. K. apostolische Maiestät haben die Verpachtung der schiffbaren Strecke der N. Ö. Schifffahrtskanals an das K. K. privilegierte Grosshandlungshaus Fries et Cie dergestelt anzuordnen geruhet, dass während der Dauer der Pachtzeit zugleich die Benützung aller jener Steinkohlen Gruben, welche der Kanalfond bisher theils eigenthümlich, theils pachtweise besitzt, an das gedachte Grosshandlungshaus für die Dauer der Kanalpachtung übertragen werden solle.”

„Da nun in Folge dieser Allerhöchsten Entschliessung auch die Benützung des von Einer Löbl. Stadt Oedenburg gepachteten Steinkohlenwerkes am Brennberge dem Gresshandlungshause Fries et Cie hat übertragen werden müssen, so gibt sich die Kanalbau Hof Comission die Ehre Einem löblichen und Wohlweisen Magistrat der Königlichen Freystadt Oedenburg hievon mit der Versicherung in die Kenntniss zu setzen, dass nachdem auf diese Art alle Verbindlichkeiten, des mit Einer Löblichen Stadt Oedenburg im Jahr 1793 abgeschlossenen Brennberger Pachtcontractes für die Dauer der Kanalpachtung an das Grosshandlungshaus Fries et Cie übergegangen sind, von Seite der K. K. allgemeinen Hefkammer, oder von demjenigen, den Seine Maistät eigens hiezu bestimmen dürften, darauf werde geschen werden dass nicht nur alle Contrakts-Verbindlichkeiten genau erfüllet, sondern auch insbesondere, dass der Steinkohlenbau am Brennberge so werdet geführt werden, wie es von Seite der Aerarial Administration bisher geschehen ist und der regelmässige und wirtschaftliche Betrieb des Bergbaues mit sich bringt.”

„Da übrighens das Personal der Brennbberger Oberbergverwaltung ganz unverändert bleibt, so dürfte Ein löblicher und wohlweiser Magistrat hierinnen genugsame Beruhigung dafür finden, dass alle bisher rücksichtlich des Brennbberges bestandenenen Verbindlichkeiten auch fortan auf des genauste werden erfüllet werden. Wien am 5-ten September 1822. R. gr. Wrbna.”

25 (Megjegyzés - Popup)

Stadion, Johann Filipp Karl Joseph gróf, osztrák államférfi, szül. 1763-ban, meghalt 1824-ben. A pozsonyi béke után (1805. dec. 26.) Ferenc császár kancellárrá és külügyminiszterré nevezte ki. Az 1809. évi francia háború az ő műve volt, melynek szerencsétlen kimenetele után lemondott és Metternichnek engedte át helyét. 1814-ben pénzügyminiszter lett s mint ilyen megalapította az Osztrák Nemzeti Bankot s új adórendszer vezetett be a monarchiában.

26 (Megjegyzés - Popup)

L. Valerie Else Riebe: Der Wiener-Neustädter Schifffahrtskanal. 1936. p. 41–43.

27 (Megjegyzés - Popup)

Fries Móric gróf (1777–1825) korának egyik tekintélyes pénzembere, híres műgyűjtő volt. Tizenhatezer kötetes könyvtára, nagyrészt díszkiadású művekből állt, mintegy 300 darabot számláló képgyűjteményében a legnagyobb mesterek, Raffael, Van Dyck, Rembrandt, Guido Reni, Dürer művei voltak találhatóak, szobrai közt Canova Theseusa szerepelt s pénz- és ásványgyűjteményének európai híre volt. Bukása után műkincseit részben Bécsben, részben Amsterdamban elárverezték s a befolyt összegből a Fries et Co bankház csődtömeggondnoksága összes adóságait visszafizette. Szökése után három évvel húnyt el koldusszegényen Svájcban. L. bővebben dr. Constant v. Wurzbach: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich Vierter Theil., 1858. p. 362.

28 (Megjegyzés - Popup)

L. bővebben Valerie Else Riebe idézett munkáját p. 43–46.

29 (Megjegyzés - Popup)

L. Soproni Állami Levéltár Politico-Oeconomica Fasc. XXV/5591. h-n. – Az udvari bizottság (Hofkemmission) 1818. nov. 26-án kelt leiratában közölte a városi tanáccsal, hogy dec. 1-től a szenet mindenki konvenciók pénzben tartozik fizetni, ugyanakkor a bánya a városnak járó illetékét ugyancsak konvenciók pénzben fizeti. A rendelkezést a város hirdetmény útján közölte a lakosokkal, a polgárok azonban nem vették tudomásul s a nov. 29-i közgyűlésen úgy határoztak, hogy az 1811. évi pátens és a Magyarországnak adott provizórium szerint a konvenciók pénz fizetésére nem kötelezhetők s a szenet papírpénzzel fizetik tovább is. – A közgyűlés döntését a városi tanács nov. 30-án kelt, 4416. számú levelében közölte a Csatornatársaság udvari bizottságával s a fölhozott indokok alapján kérte az intézkedés módosítását. Az udvari bizottság dec. 13-án kelt, 4416. számú levelében erre azt válaszolta, hogy a város határozatát közölte az udvari kamarával s míg az nem dönt ez ügyben, tudomásul veszi, hogy a polgárok egyelőre továbbra is papírpénzben (Wiener Wehrung) fizethetnek. A város az udvari bizottság döntését tudomásul vette s azt már dec. 14-én közhírré tette úgy, hogy a városiak továbbra is papírpénzzel fizettek.

30 (Megjegyzés - Popup)

L. u. o. Acta Politico-Oeconomica Fasc. XXV/2788.

31 (Megjegyzés - Popup)

L. u. o. Acta Politico-Oeconomica Fasc. XXV/2825.

32 (Megjegyzés - Popup)

A bányát ezt megelőzően 1801-ben térképezték utoljára. L. bővebben Faller Jenő: Brennbergbánya régi térképei. A Magyar Tudományos Akadémia Műszaki Tudományok Osztályának Közleményei. 1953. VIII. köt. 3–4. sz. p. 545–546.

33 (Megjegyzés - Popup)

L. u. o. p. 548–549.

34 (Megjegyzés - Popup)

Szlávik András 1816-ban már bányafőgondnok volt, 1825-ben halt meg. Állásában Buday Ferenc követte.

35 (Megjegyzés - Popup)

Heitl (Haitl, Haidl) József a brennbergi munkások 1822. évi összeírásakor mint fölvigyázó szerepel. 1827-ben még szolgálatban állt s szorgalmas, megbízható alkalmazottja volt a bányának.

36 (Megjegyzés - Popup)

Petrics (Petrisch) Jakab felőr (Hutmann) nevével 1808-ban találkozunk először Brennberg történetében. 1825-ben már nyugdíjban volt s családjával Ó-Brennbergen lakott. Nyugdíját azzal a föltétellel kapta a kincstártól, hogy nem avatkozik bele többet a bánya ügyeibe, annak ellenére a városnál állandóan intrikált a bánya ellen s besúgásaival s rosszakarató információival sok kellemetlenséget okozott a bányának. 1826-tól Sopron bányaszakértőjeként szerepel, halálának évét nem ismerjük.

37 (Megjegyzés - Popup)

Buday Ferenc bányagondnok, bányatörvényszéki helynök (Bergwalter, Berggerichts-Substitut.) 1819-ben Fischer János bányáirnok utódként jelenik meg Brennberg történetében, mint pénztári ellenőr, 1825-ben azonban, amikor Szlávik András bányafőgondnok meghalt, őt bízzák meg a bánya, egyelőre ideiglenes, majd 1826-tól végleges vezetésével. Életére vonatkozó adataink hiányosak, munkásságáról annál többet olvasunk Brennberg korabeli aktáiban. Abból, hogy az 1825-ben történt bányabejárás alkalmával jegyzőkönyvbe vette, hogy „tíz éves” brennbergi gyakorlattal rendelkezik, nyilvánvaló, hogy már 1815-ben a bányánál szolgált s alapos felkészültsége s öntudatos erélye vitték előre. Gondnoksága idejében mélyítették a Ferdinánd-aknát, az Új Teréz-aknát és a 32 m mély Rudolf-aknát, mely még az 1850-es években is üzemben volt. Egész szolgálata alatt lelkesen vitte előre a bánya ügyét, s korszerűsítette annak munkálatait. 1825. szept. 27-én, amikor a bánya akkori bérlője, a kincstár, illetve a Fries-Bankház képviselői először jelentek meg a bányánál, egy 38 x 48 cm méretű díszes, bőrkötésű emlékkönyvet, helyesen vendégkönyvet (aranybetűs fölirata „*A Brennbergi Szénbánya Emlékkönyve*”) készítettetett, mely számos történeti értékű bejegyzésével azóta bányászattörténetünk egyik becses dokumentuma, melyet ma a Soproni Állami Levéltár őriz. Budayt 1839-ben nyugdíjazták.

38 (Megjegyzés - Popup)

A szociális szempontból rendkívül érdekes följegyzést alantikban teljes egészében közlöm:

39 (Megjegyzés - Popup)

L. Faller Jenő 11. lábjegyzet alatt idézett munkája p. 551.

40 (Megjegyzés - Popup)

Az 1793. évi alapszerződés azt mondja: „Sollte die Gewerkschaft bestimmten jährlichen Zins vierzehn Tage nach geschehener Urgirung nicht bezahlen, oder *den Bau nicht regelmässig fortführen so solle die Stadt mit dem Bergbau allsogleich frei disponiren und denselben weiters exarendiren zu können berechtigt sein.*” L. Faller Jenő: Sopron szénjogi szerződései 1791-től 1946-ig, szénbányászatunk államosításáig. Soproni Szemle IX. (1955) évf. 1–2. sz. p. 54.

41 (Megjegyzés - Popup)

20 A bányaműszaki szempontból érdekes szakvélemény a következőket mondta: „Brennberger Steinkohlen Bergbau Bericht. – Auf Ansuchen des löblichen Oedenburger Stadt Magistrats ist der unterzeichnete, von der hoch Löblichen Fürst Eszterházyischen Domainen Direction sub No. 3758 auf den 11-ten und 13-ten d. M. nach Brennbürg zu kommen verordnet gewesen, um der dortigen Steinkohlen Bergbau zu Befahren und unterzusuchen, ob derselbe Regelmässig und Bergmännisch bearbeitet wird?”

„Berichtleger hat dem Löblichen Magistrat auf diese Frage in diesem Bericht zu überreichen, dass ehe bevor er in dem unterirdischen Bergbau eingefahren ist, schon vernommen hat, dass der Bergbau nicht regelmässig betreiben wird, allein bey der Befahrung der Grube hat er zwar einige Fehler befunden, dass aber diese Fehler dem löblichen Magistrat noch nichts gemacht haben, die kleinen Fehler können mit der Zeit gutgemacht werden, sondern über Taags bey der Abraumung könnte man ehenter (?) mutmassen, dass von den fallenden Flötz zu Zeiten etwas zurückgelassen wird, weil der Contract mit dem Canall schon so gemacht worden ist, dass die ein so grosses Quantum an Steinkohlen abgeben müssen, mithin wird vermutlich nur auf die Mächtigkeit meistens getrachtet, um die vielle Tügen zu Expediren.”

„Dahero wäre es sehr nützlich, wenn dass Löbliche Magistrat einen Bergbau Kündigen Mann zu Zeiten nach Brennbürg zu senden geruhete, welcher darauf gewiess Sorgen wird, dass nicht nur die Mächtigkeit wo man die Steinkohlen geschwind haben kann, sondern auch dass das fallende Fletz ausgehauet muss werden und derjenige Bergbau Besorger wird, nicht nur allein zum Nutzen dem Löblichen Magistrat seye, sondern kann auch zu Zeiten dem Bergbau einen guten Bergmännischen Raht geben.”

„Und um damit, dass Löbl. Magistrat und auch die Bürgerschaft mit reinem und guten Steinkohlen befördert wird, so hat der Berichtleger dem Vorsteher den Rath gegeben, um auf die Grund Herschaft eine Rücksicht zunehmen und dass nicht von den fallenden schmalen, sondern von dem reinen und doch mächtigen Flötz nach Oedenburg die Steinkohlen ausgehauet sollen werden. Signatum, Ritzing, den 14-ten July 825. Philipp Hanksz, Bergbau Controller.” – L. Soproni Állami Levéltár Acta Politico-Oeconomica Fasc. XXV./3532. r. r.

42 (Megjegyzés - Popup)

L. u. o. Acta Politico-Oeconomica Fasc. XXV/3532. g. g. jelzet. No. 2 do. Deputational Bericht den

Brennberger Steinkohlen Bergbau betreffend.

43 (Megjegyzés - Popup)

22 L. u. o. Acta Politico-Oeconomica. Fasc. XXV/3532. x. x. Kimutatás a bányabérlőknek 1793–1824. évek közt bányászat céljaira átadott földterületekről:

1. 1793. jan. 13-án kelt 153. számú tanács jegyzőkönyv szerint részben Brennbergben, 9 339 □ öl
részben az ún. Almes Riegel dűlőben	
2. 1796. febr. 1-én kelt 1073. sz. tan. jkv. szerint	275 □ öl
3. 1797. aug. 31-én kelt 1533. sz. tan. jkv. szerint	1 010 □ öl
4. 1801. okt. 14-én kelt 2199. sz. tan. jkv. szerint, föntiek betudásával a bérlőknek rendelkezésére állt	31 800 □ öl
5. 1803. márc 17-én kelt 689. sz. tan. jkv. szerint	1 272 □ öl
6. 1811. aug. 13-án kelt 2177/2375. sz. tan. jkv. szerint	625 □ öl
7. 1813. jún. 10-én kelt 1430/1804. sz. tan. jkv. szerint	1 8900 □ öl

44 (Megjegyzés - Popup)

23 A szóban lévő 1789. jan. 10-én kelt 1010. sz. helytartó tanácsi határozatot nem ismerjük. Ránkmaradt azonban az „alsómagyarországi”, selmeci főkamagrófi hivatal levéltárából a bécsi Cs. Kir. Pénz- és Bányaügyi Udvari Kamara 1800. jún. 13-án kelt 6634. sz. átírat, melyben Brennbergnek részben a bazini bányabírószáki kirendeltségtől, illetve a selmeci kerületi bányabírószáktól való nagy távolsága, részben megnövekedett munkáslétszáma miatt elrendeli a brennbergi bányabírószáki kirendeltség fölállítását. A rendelet szerint a brennbergi bányagondnokság Sopron- és Vas megyékre kiterjedő bányabírószáki jogkör kapott s „kisebb fegyelmi ügyekben” döntőleg járhatott el. – A hivatkozott rendelet szóról szóra a következő volt: „An das K. n. u. Oberstkammergrafenamt.”

„Hofkammerdekret. Wien den 13. Juni 1800 H. Z. 6634.” „Da man aus Veranlassung des Ansuchens der K. K. privilegierten Hauptgewerkschaft von 4-ten dieses ebenso billig als nothwendig gefunden hat, bey der Entfernung der Bössinger K. K. Berggerichts Substitution und des Schemnitzer K. K. Districtual Berggerichts und zur Handhabung der guten Ordnung und Bergwerks Disciplin mit Bestimmung der K. K. Hungarischen Hofkanzley zu gestatten, dass durch die hauptgewerkschaftliche Oberberg- und Bergverwaltung bey dem Brennberger Steinkohlen Bergwerk unweit Oedenburg bey nothwendiger Vermehrung des Berg Personals das Befugniss einer K. K. Berggerichts Substitution ausgeübet und gegen monatliche Einsendung des Substitution Protakolls an das K. K. Schemnitzer Districtual Berggericht in Bergrechts- und Berglehns Sachen, ohne Zeitverlust, Kosten und Weitläufigkeiten instruendo fürgegangen, in minderen disciplinar Fällen und Vergehen aber entscheidend eingeschritten, und die diesfällige Gerichtsbarkeit auf dem Oedenburger und benachbarten Eisenburger Komitat erstreckt werde; so ist das

K. K. Districtual Bergericht mit dem Beysatz von dieser Entschliessung zu verständigen dass dasselbe gedachter Brennberger Berggerichts Substitution und Oberberg- und Bergverwaltung die Berggerichts Instruction in Berglehens- Bergrecht- und disciplinar Angelegenheiten sammt den hierauf Bezug habenden Generalien und Nermalien zur Künftigen Richtschnur abschriftlich mittheilen solle. Von der K. K. Hofkammer im Münz- und Bergwesen.”

„Wien, den 13. Juni 1800. Aus dem K. n. u. Oberstkammergrafenamtes-Archive.” L. Fr. Anton Schmidt: Chronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze. XIX. Band II. Abth. p. 305.

45 (Megjegyzés - Popup)

Nyilván a horvátországi születésű Garapics (Garapitsch) Illés bányamérnökről van szó, ki 1792-ben iratkozott be a selmeci bányászati akadémiára s mint m. kir. udvari tanácsos halt meg Budán. L. Faller Gusztáv: A selmeci m. kir. bányász- és erdészakadémia évszázados fennállásának emlékkönyve. 1871. p. 104.

46 (Megjegyzés - Popup)

Ezek Bánfalva, Balf, Ágfalva, Medgyes, (Mörbisch, Burgenland) Kelénpaták (Klingenbach, Burgenland), Harka, a mai Magyarfalva, Kópháza és Lépesfalva (Loipersbach, Burgenland) voltak. L. bővebben Jenny Ilona: Sopron úrbéri falvainak viszonya a városhoz 1765-től 1863-ig. Pécs, 1930.

47 (Megjegyzés - Popup)

6 L. Soproni Állami Levéltár Acta Politico-Oeconomica. Fasc. XXV./3532. Az udvari kamara 1826. febr. 23-án kelt, 4674. számú leirata Sopron város tanácsához. Az udvari kamara 1825. szept. 1-én megkezdett szemléjével kapcsolatban egyébként följegyezhetjük, hogy az szept. 27-én nyert befejezést s ez alkalomból fektette föl Buday Ferenc bányagondnok „*A Brennbergi Szénbánya Emlékkönyve, 1825*” fölíratú 35 x 48 cm méretű díszes, bőrkötésű vendégkönyvet, mint azt annak első oldalán Buday megörökítette: „Bey der, von Hochlöblicher k. k. Allgemeinen-Hofkammer angeordneten und mit Beyziehung des Hauses Fries et Compag. als Canal- und Bergbau. Pachtgesellschaft am 27-ten September 1825. gepflogenen Comissionellen Untersuchung des K. K. Brennberger Steinkohlen Werkes äuszerten Hochdieselben den Wunsch zur Verewigung dieses vergnügten Tages Sich in das Werks-Buch einschreiben wollen; da aber bischer kein solches geführt wurde, so beeilte sich der Gefertigte, zur Errichtung eines Gruben Denckbuches den hier eingelegten Bogen zur hohen Namenszeichnung unterzubreiten. Franz Buday, prov. Bergverwalter & prov. Berggerichts-Substitut. Befahrung der K. K. Brennberger Steinkohlen Grube am 27. September 1825.”

Az udvari kamara, mint azt a Soproni Állami Levéltár anyagából tudjuk, rendszeresítette „Befahrung”-oknak nevezett bányajárásait s a megjelölt bizottság tagjai évről-évre bejegyezték nevüket a vendégkönyvbe. L. még a 16. jegyzetben mondottakat.

48 (Megjegyzés - Popup)

L. u. o.

49 (Megjegyzés - Popup)

L. u. o.

50 (Megjegyzés - Popup)

L. bővebben Valeria Else Riebe idézett munkáját. p. 46–48.

51 (Megjegyzés - Popup)

L. Soproni Állami Levéltár. Acta Politico-Oeconomica Fasc. XXV./3532. Jegyzőkönyv a Brennbergben 1826. júl. 5-én megtartott helyszíni szemléről.

52 (Megjegyzés - Popup)

L. u. o. r⁵–s.⁵

53 (Megjegyzés - Popup)

L. Soproni Állami Levéltár Acta Politico-Oeconomica: Fasc. XXV. 3748 d.

54 (Megjegyzés - Popup)

L. u. o. F. Buday 2554/1828. VI. 30-án kelt levelét, melyben panasolja, hogy a bányatelepre nem szállítanak húst s a bányászok húsert Bánfalvára, Réczénybe és Lépesfalvára kénytelenek járni.

55 (Megjegyzés - Popup)

L. Soproni Állami Levéltár Acta Politice-Oeconomica. Fasc. 35–32. V.⁴ – Az összeget 50 szakmányos vājār (Gedinghäuer), 8 urasági vājār és 15 napszámos, továbbá névszerint Feldmüller Mátyás, Buday Ferenc bányagondnok, Buday József gyakornok, Mayer Károly, Heitl József, Petrán József és Föhner János bárcairnok adták össze.

56 (Megjegyzés - Popup)

Mint előbb.

57 (Megjegyzés - Popup)

A félévi elszámolásokat l. részletesen Soproni Állami Levéltár. Acta Politico-Oeconomica. Fasc. XXV./2788. XXV./2532. és XXV./3748.

58 (Megjegyzés - Popup)

L. u. o. Acta Politico-Oeconomica. Fasc. XXV./7524.

59 (Megjegyzés - Popup)

Levél Sina Györgyhöz 1838. január 12-én: „Ich höre, oder lese vielmehr in den Zeitungen, dass Sie Ihr Eisenbahn Privilegium für die Strecke von Wien, über Baden? Neustadt (?), Oedenburg (??) nach Raab bereits erhalten haben. Ich hoffe dass Sie auf mich doch nicht ganz vergessen, und mir einige Stück Actien um den Emissions-Preis zukommen lassen werden.” (Majláth: Sz. I. L. II. 458.)

60 (Megjegyzés - Popup)

Kivonat a rendőri jelentésből: „Man meint bereits den Gr. Stephan Széchenyi den Sensal des Barons Sina, der nicht das Wohl des Landes, sondern den Gewinn des Sina und den eigenen vor Augen hat.” (B. Sz. L. Adatok 322. o.) Ezt főleg Széchenyinek a Lánchídra vonatkozó törekvéseire értették, de általánosságban is jellemző.

61 (Megjegyzés - Popup)

1842. V. 18. (illetve 1842. II. 6.): „Disputire mit Zsedényi... wegen Eisenbahn nach Triest ...” (Sz. N.) „Mit Vághy, Hógyészi, Eötvös und Bezerédy im Auftrag des Oedenburger Comitats bei E H Palatin ... um ihn auf die Triester Wiener Bahn über Ungarn aufmerksam zu machen.” (Sz. N.)

62 (Megjegyzés - Popup)

1843. XI. 1.: „Schönerer bei mir (wegen) Oedenburger Eisenbahn.” (Sz. N.)

63 (Megjegyzés - Popup)

1843. XI. 2.: „...Besucht mich Sina-, Ist ziemlich für Oedenburger Eisenbahn...” (Sz. N.)

64 (Megjegyzés - Popup)

1843. XI. 11.: „Bei Rothschild. Rede mit Goldschmidt über... Oedenburg Neustät(er) Eisenbahn.” (Sz. N.)

65 (Megjegyzés - Popup)

1844. I. 9.: „Eisenbahn Oedenburg wird nur dann, wenn wir 800 m(ille) fl(orina) bis 1 200 m(ille) unterschreiben.” (Sz. N.)

66 (Megjegyzés - Popup)

8 1843. XI. 13.: „Bei Metternich. Ich esse da. (Sitze neben der Talleyrand Metternich: „Setzen Sie mich auf die Liste der Subscribenten – der Oedenburg-Neustädter Bahn” – à Discretion). (Sz. N.)

1843. XI. 15.: „Metternich. – Er spricht lange mit mir. Ich, Apponyi war hier – Halten Sie sich an ihn-.” Er wird? 10 m(ille) C(onventions) M(ünzen) für Oedenburg(er) Eisenbahn unterschreiben.” (Viszonta szerint a kérdőjellel Széchenyi csodálkozásának adott kifejezést, hogy Metternich ennyit jegyez.) (Sz. N.)

67 (Megjegyzés - Popup)

1844. VI. 1.: „Bei Mérey und Lechner wegen Sopron Ujhelyi Vasut. Gervay schrieb wirklich im Namen von M(etternich). Sehr gute Versprechungen!” (Sz. N.)

68 (Megjegyzés - Popup)

Levél Procopius Lajoshoz 1844. VII. hó közepe táján: „Barátom! Mi az Isten irgalmáért történik sopronyi vaspályánkkal? Ma már péntek van... szombaton, vasárnap és kék hétfőn nem történik sok... Valóban aggódni kezdek! Kérem, ha lehet közöljön holnap néhány vigasztaló sort. Én mindig tartok attúl, hogy Mérey főz valamit.... Ich mache aber keinen Spass! Magam szemeimmel láttam a fejedelem aláírását...

most tehát ne huzzák vonják!! Jó estvét Széchenyi Istv.” (B. Sz. L. Adatok 466. o.)

69 (Megjegyzés - Popup)

1844. VI. 25.: „Tschurl nach Pesth mit Oedenb(urg) Eingabe. Wirkner sucht mich auf, wegen Sina ect. ect. Ich glaube er schmirt mich an. –

70 (Megjegyzés - Popup)

1844. VII. 17.: „Bei E(rz H(erzog) 2mal wegen Sina: Fait accompli” – Mérey ist nicht für Oed(enburger) Eisenbahn Wirkner bei mir. Wie Sina aus dem Schlamackel?... Es sollten drey Häuser zusammen halten.” (ti. hogyan lehetne Sinát a vasúti kellemetlen helyzetből kimenteni. (Sz. N.)

71 (Megjegyzés - Popup)

1844. XI. 4.: „Ich zum Kanzler unwohl. „Ma jött a Sopronyi Vasut resolutio... nagyon jó – a 80 évre magamra veszem a zevictiot – tüstént elküldöm. „In copia” ect. Ob er nicht gelogen hat? –” (Sz. N.)

72 (Megjegyzés - Popup)

14 1845. II. 19.: Sajátkezű levél Apponyi Györgytől Széchenyi Istvánhoz: „Mein verehrter Freund! Die Resolution über die Eisenbahn ist gekommen, morgen verhandeln wir sie im Rath und senden sie, praeferendissime nagy Ofen. Vivat!” (B. Sz. L. Adatok. 489.)

József főherceg nádor levele 1845. II. 22-én Széchenyihez: „Lieber Graf Széchenyi! Da ich weiss wie sehr Ihnen der Gegenstand der Oedenburger Bahn am Herz liegt, so benachrichtige ich Sie, dass mit der heutigen Post die von S. M. genehmigte Statuten der diesen Bahn in Antrag bringenden Gesellschaft herabgelangt und der Statthalterey zugleich der Auftrag geworden ist, im Sinne des Gesetzes mit der gedachten Gesellschaft den weiteren Vertrag abzuschliessen. Ich werde dafür sorgen, dass die nöthigen Anfertigungen an die Behörden alsogleich erfolgen. Ofen am 22-ten Februar. Joseph” (B. Sz. L. Adatok 490 o.)

1845. II. 22. „E(rz) H(erzog) schreibt mir eigenhändig... wegen der Conlusion der Oedenburger Bahn und dass Alles bereits angekommen sey. – Doch recht aimable.” (Sz. N.)

73 (Megjegyzés - Popup)

1845. III. 1.: „Mit Tschurl nach Ofen. Josy Ürményi laszt uns warten. Ich muss ihm Actien überlassen. Er spricht dann gegen mich mit dem Hofrath. (Ambrus, – der voller bösen Wille ist und ganz nach Central Bahn riecht! –) Wir schliessen den Contract mit der Statthalterey, Oedenb(urg) Neustädter Eisenbahn.” (Sz. N.)

74 (Megjegyzés - Popup)

1845. III. 7.: „L(uka) theilt mir mit, dass Noszlopi unsere Eisenbahn nicht vormerken lassen will. Hol ihn der Teufel...” (Sz. N.)

75 (Megjegyzés - Popup)

1845. III. 25.: „Gervay im Namen von Metternich wegen Oed(enburger) Eisenbahn. Tschurl kommt an. –”

(Sz. N.) (B. Gervay József Sebestyén tanácsos ezen a napon Metternich nevében megírta, hogy a Sopron–Bécsújhely-i vasút végső engedélyezésének ügyét elküldték a kancelláriához. Reméli, hogy a hó végéig megkapják a helytartótanácsból az engedélyező iratot, de közli, hogy a társaság elhamarkodottan tűzte ki a határnapot az alakuló gyűlésre, mert még nem volt kezében az engedély.)

76 (Megjegyzés - Popup)

1845. III. 30.: „Sitzung Eisenbahn. Ich Praeses.” (Sz. N.)

77 (Megjegyzés - Popup)

1845. IV. 8.: „Sitzung bei Sina... 2 Uhr Oedenburg) Neustädter Eisenbahn. Ich zum Praesidenten erwählt.” (Sz. N.)

78 (Megjegyzés - Popup)

1845. VIII. 16.: „Nach Oedenburg. Besuche Bauhof. – Besehen wir mehrere Gründe die man kaufen soll ect. Fahre nach Wien. (Sz. N.)

79 (Megjegyzés - Popup)

1845. VIII. 23.: „Fahren um 6 weg. – Sind 3 in Olmütz Starke Courben. Ich glaube nicht dass man mit einem langen Train je über 20(15) engl(ische) Meilen in einer Stunde fahren könne. –” (Sz. N.)

80 (Megjegyzés - Popup)

1845. X. 24.: „Bei Sina. (Nein wenn ich dem Hottentotten Land (Ungern) nur nichts gekauft hätte! Lauter Betrug!)” (Sz. N.)

81 (Megjegyzés - Popup)

Levél Rohonczy Ignáchoz 1846. VII. 13.: Titoktartás kérése mellett válaszolt Rohonczynek a Sopron–Varasdi vasút ügyében benyújtott kérelmét illetően. A kérdést a nádorral részletesen tárgyalta és felhívja a figyelmet, hogy a semmeringi vasút miatt a kérvény Bécsben zavart fog okozni. (Verlegenheit.) Az osztrák és a magyar érdekek itt keresztezik egymást. Ha akarják – írja Széchenyi – ám próbálják meg, de ő azt javasolja, hogy a végpontok változatlanul hagyásával a vonalat az ország felé beljebb, Kanizsa felé vezessék, hogy a párhuzamosság látszata csökkenjék. (Majláth: Sz. I. L. III. 372.)

82 (Megjegyzés - Popup)

24 1847. III. 3.: „Lunkányi–Rohonczy bei mir. – (Kleine Unterredung mit Oedenb(urger) Ausschuss...) (...Ich weiss nun, wie ich finanzielllement auf den Hund komme.

Oedenburg Eisenbahn verliere ich	30 000
Plattensee	10 000
Hausbau	80 000
Brücke	<u>120 000</u>

Wäre für mich doch ein harter, wenn auch nicht todes Stoss.”) (Sz. N.)

83 (Megjegyzés - Popup)

Levél Schedius Lajoshoz 1847. II. 23-án.: „Mein sehr Werther Freund... Ich gehe morgen nach Oedenburg um die dortigen Eisenbahnarbeiten, die ein bisschen stecken geblieben sind, wieder flott zu machen. In einigen Tagen komme ich zurück...” (B. Sz. L. Adatok 575. o.)

84 (Megjegyzés - Popup)

1847. II. 26.: „Fahre mit Lunkányi nach Oedenburg... Besehen Bahnhof. Prächtigt!” (Sz. N.)

85 (Megjegyzés - Popup)

1847. II. 27.: „27-ten Besehe ich die Bahn bis Mattersdorf. – Miserabel Viaducte... Einschnitte – Riesenartig... und mit stupidem Leichtainn ausgeführt. Es ist ein todes Kind! – Colossal römisches Werk! A la tête davon Eduard Tschurl! Mit „Turl”! Kahn das gehen? Conferenz wegen Eisenbahn. –” (Sz. N.)

86 (Megjegyzés - Popup)

1847. II. 28.: „Sitzung. Ich praesidire – Simon K. Commissairt. – Gehet ruhig ect. Wir kommen zu Allen Plenipo(tenz).” (Sz. N.)

87 (Megjegyzés - Popup)

Levél Tasner Antalhoz 1847. III. 4-én: „A soproni vasút sok álmatlan éjt okoz. 750 ezer fl. C. M. van szükség. – Tegnap volt ez iránt conferentia – ma megint lesz. – Nagyon nehezen mén a pénz kiteremtése.” (Majláth: Sz. I. L. III. 506.)

88 (Megjegyzés - Popup)

1847. III. 6.: „Bei Sina Oed(enburg) Neust(ädter) Conferenz. Er will nichts thun. Die Anleihe scheitert – wir bestimmen uns quasi fest zur Emission à 50 pr(ocentiger). Tschurl wird immer blässer. Sina sich zu ihn wendend: „Das ganze ist schlecht geführt gewesen.” – Jetzt trifft ihm beinahe der Schlag. – Er soll Protocol verfassen. Er lehnt Alles ab... (Diese Entreprise stinkt. Ist nicht zu retten. – Ich bezahle noch 10 m(ille) fl(orins) darauf. Verliere demnach 30 m(ille). Amen. – Und nebstbey Geschrey gegen mich, aber unverdient.) – (Sz. N.)

89 (Megjegyzés - Popup)

A soproni ev. főtanoda története a soproni ev. gyülekezet nevezetesebb eseményeivel együtt. A tanoda három százados emlékünnepe alkalmával kiadta Müllner Mátyás tanár. Sopronban 1857.”

90 (Megjegyzés - Popup)

„Negyedfélszázados főiskola Sopronban. Emlékfüzet a soproni evangélikus líceum 350 éves jubileumára.

Írta Payr Sándor Sopron, 1907.”

91 (Megjegyzés - Popup)

„Nota in usum Gymnasii Hungarici in ccnventu Ecclesiastico praelecta et communi sensu confirmata... VII. pont. – Egyetemes ev. levéltár I. a. 26. 11.

92 (Megjegyzés - Popup)

Fináczy: A Magyarországi Közoktatás története... I. 215. 1.

93 (Megjegyzés - Popup)

Országos levéltár. Helytart. Lvtr. Depart. Lit. Pol. 1777. Distr. Jauriensis Fons 2 P. 16.

94 (Megjegyzés - Popup)

Gamauf: Oedenb. Kirchengeschichte IV. 49. Soproni ev konvent levéltára.

95 (Megjegyzés - Popup)

Kis János: Emlékezései I. 68–69.

96 (Megjegyzés - Popup)

Hajnóczi: Pilgramus mortuus seu colloquium secundum. (kézirat) Egyet. ev. levéltár I. a. 14. 19.

97 (Megjegyzés - Popup)

Sopron város levéltára Lad XII. M. Fasc. VII. 307/73.

98 (Megjegyzés - Popup)

Gamauf: Oedenb. Kirchengeschichte. III. k. A lelkeszek életrajzai.

99 (Megjegyzés - Popup)

Oedenburgische Kirchenchronik. 117. 1. Annus 1717. Egy. ev levéltár.

100 (Megjegyzés - Popup)

Elszámolási könyv a beérkezett adományokról. Soproni ev. konvent levéltára. 715. II. 32.

101 (Megjegyzés - Popup)

Oedenb. Kirchenchronik. 102. 1. Annus 1717.

102 (Megjegyzés - Popup)

Oedenb. Kirchenchronik. 107. 1. Annus 1717.

103 (Megjegyzés - Popup)

Gamauf: Oedenb. Kircheng. III. 242.

104 (Megjegyzés - Popup)

Gamauf: Oedenb: Kirchengeschichte. III. Allgemeine Geschichte 39. 1. – 1717. június 16-án a következő tanulók kaptak első ízben kedvezményt: Németh Sámuel (Kőszeg), Czompó Zsigmond (Geresd), Paksy Ádám (Mesteri), Enesey György (Enese), Dobosy (Geschrey) György, majd helyette Gömbös Ádám, – Gergár Miklós (Tótkeresztur), ennek halála után Vörös Mihály (Nemesládony), Kozár István (Bezi), Hettyey Benedek (Hettye), Thurzó János (Radvány), Knopler Dávid (Trencsén), Fügh Zsigmond (Kőszeg), – Zámbo János (Görzsöny),...

105 (Megjegyzés - Popup)

Alumni Sempronienses, seu Colloquium I. inter duos Scholae Semproniensis A. C. alumnos: Pars III. 18. 1. Egyetemes ev. levéltár I. a. 11. 24.

106 (Megjegyzés - Popup)

Hajnóczi: Diarium Scholasticum: ...1741. A „Diarium” a legutóbbi háborúban elpusztult.

107 (Megjegyzés - Popup)

Gamauf: Oedenb. Kirchengsch. III. 242.

108 (Megjegyzés - Popup)

Hajnóczi: Diarium scholasticum: 1741. dec.

109 (Megjegyzés - Popup)

Gamauf: Oedenb. Kirchengsch. III. 242.

110 (Megjegyzés - Popup)

22 Hajnóczi: Diarium scholasticum: „1742. jan. 11. Distributa est alumnis pecunia 76 fl. Rh., quam sibi more solito, bis adeundi pyxidibus Evangelicorum aedes collegerunt: Cantus, qui ante in usu fuit, est intermissus atque abrogatus.”

„1742. jan. 29. Distributi sunt denuo inter alumnos fl. 18 ex strena collecta, reservatique sunt pro curatoribus exolvendis fl. 6. Residui dn. 49 conversi in alios communes usus.”

111 (Megjegyzés - Popup)

Egy. ev. levéltár I. a. 149.

112 (Megjegyzés - Popup)

Lipták: Geschichte des ev. Lyceums A. B. in Késmark. 79. 1.

113 (Megjegyzés - Popup)

Hajnóczi Desideria scholastica. Egyetemes ev. levéltár I. a. 12. 16.

114 (Megjegyzés - Popup)

Status scholarum Augustanae Confessionis addictorum publicarum earundemque appertinentium
Fundationum in Libera Regiaque Civitate Soproniensi 1766. – Soproni ev. konvent levéltár 1087. II. 34.

115 (Megjegyzés - Popup)

Egy. ev. levéltár I. a. 26. 12. „Leges et Statuta pia et salutaria a stipendiariis rite diligenterque
observanda.”

116 (Megjegyzés - Popup)

Hajnóczi: Generalia instituta. XXVII. Egyetemes ev. levéltár I. a. 12. 16.

117 (Megjegyzés - Popup)

A 26. sz. a. említett felterjesztésben találjuk a törvényeket is: Leges scholasticae scholae Augustanae
Confessionis Soproniensis. Soproni evang. konvent levéltára 1087. II. 34. (1766).

118 (Megjegyzés - Popup)

Egyetemes ev. levéltár: I. a. 27. 11.

119 (Megjegyzés - Popup)

Hajnóczi: Desideria scholastica XX. Egyetemes evang. levéltár: I. a. 12. 16.

120 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre: Soproni iparművészek a 18. század második felében. Sopronvármegye 1924. II. 16. U. a.
Műpártolás, műgyűjtés Sopronban. Magyar Művészet 1928. 578. lap. U. a. Néhány újabb adat a soproni
művészek történetéhez. Magyar Művészet 1929. Kolb Jenő: Régi játékkártyák és kártyafestők Sopronban.
SSz. 1938: 52–65.

121 (Megjegyzés - Popup)

Kolb Jenő: Régi játékkártyák. Hungária könyvek 6. 1939.

122 (Megjegyzés - Popup)

Kolb Jenő: Régi játékkártyák és kártyafestők Sopronban. SSZ. 1938: 57.

123 (Megjegyzés - Popup)

Paúr Iván, AÉ. 1886, 97. skk. – Bella Lajos. AÉ. 1889. 361. skk; AÉ. 1891. 57. skk.

124 (Megjegyzés - Popup)

Paúr Iván, i. h., 112. 1.

125 (Megjegyzés - Popup)

Paúr Iván, u. o.

126 (Megjegyzés - Popup)

Márton Lajos, Dolgozatok 1933–34, 109. 1.

127 (Megjegyzés - Popup)

Brelich Angelo, Diss. Pann. II. 10, 36. 1.

128 (Megjegyzés - Popup)

W. A. Jenny, Keltische Metallarbeiten. (1935), S. 50.

129 (Megjegyzés - Popup)

D. Sergejevski, PZ. 1936. Abb. 6.

130 (Megjegyzés - Popup)

Hunyady Ilona, Kelták a Kárpátmedencében. Diss. Pann. II. 18. 150. és 152. 1.

131 (Megjegyzés - Popup)

Wosinsky Mór, Tolnavármegye története az őskortól a honfoglalásig II., 542. 1., CXXVI. t. – Hampel József, AÉ. 1885, 30. 1.; Bp. Rég. IV. 1892, 71. 1.: Jelentés a MNM. 1905. évi állapotáról 224. 1., 15. sz., IX. t. – S. Ferri. Arte romana sul Danubio, p. 226. – Oroszlán Zoltán, AÉ. 1927, 107. 1. – Márton Lajos, A korai La Tène-kultúra Magyarországon. AH. XI, 1933, 27. 1. – Nagy Lajos, Bp. Tört. I. 246., 474. 1., XLVI. t., 3.

132 (Megjegyzés - Popup)

Márton Lajos, Dolgozatok 1933–34. 109. 1.

133 (Megjegyzés - Popup)

Wosinsky Mór, i. h., 576. 1.

134 (Megjegyzés - Popup)

Hunyady Ilona, i. h., 152. 1.

135 (Megjegyzés - Popup)

Pl.: Intercisa, 1949. évi ásatás. 1. sér. V. ö.: Intercisa (Dunapentele–Sztalinváros) története a római korban I, 43., 45. 1.

136 (Megjegyzés - Popup)

Paúr Iván, i. h., 112. 1. – Márton Lajos, i. h., 109. 1.

137 (Megjegyzés - Popup)

R. Forrer, Reallexicon, S. 398.

138 (Megjegyzés - Popup)

PWRE. XI/1, Sp. 171. f.

139 (Megjegyzés - Popup)

Intercisa stb. története, 47. 1.

140 (Megjegyzés - Popup)

R. Forrer, i. h., S. 398.

141 (Megjegyzés - Popup)

E. Espérandieu, Recueil général des basreliefs de la Gaule Romaine III, 1910, no. 2733.

142 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Szemle 1935. évf. 263–4. 1.

143 (Megjegyzés - Popup)

1654/1656. évi tanácsjegyzőkönyv 143. 1.

144 (Megjegyzés - Popup)

Házi, Sopron város története II. 1. 15. 1.

145 (Megjegyzés - Popup)

Urkundenbuch des Burgenlandes I. nr. 310.

146 (Megjegyzés - Popup)

Uo. nr. 349.

147 (Megjegyzés - Popup)

Uo. nr. 402.

148 (Megjegyzés - Popup)

Uo. nr. 406.

149 (Megjegyzés - Popup)

Uo. nr. 452.

150 (Megjegyzés - Popup)

Nagy Imre, Sopron megyei oklevéltár I. 132. 1.

151 (Megjegyzés - Popup)

Uo. I. 208. 1.

152 (Megjegyzés - Popup)

Házi, Sopron város húsellátása 1570-ben. Megjelent a Városi Szemle XXX. évf.-ban.

153 (Megjegyzés - Popup)

Sopron és környéke műemlékei. Budapest 1953.–120. o. Némi eltéréssel és Oedenburg felírással ez a városkép a Fabricius Péter császári matematikus és orvos által szerkesztett és Bécsben mejelent 1590. évre szóló naptár címlapján is látható. Közölve: Radio Wien, 1928. dec. 21. V. évf. 12. szám. Bilderbeilage 12/IV. Ravag-kiadás.

154 (Megjegyzés - Popup)

Sopron és környéke műemlékei. 120. old.

155 (Megjegyzés - Popup)

Sopron szab. kir. város Monografiája. Sopron. Litfas K. 1890.

156 (Megjegyzés - Popup)

* A HB. herba, Fl. flos rövidítése. A ? arra vonatkozik, hogy az ábrát és nevet a mai tud. névvel azonosítani nem tudtam.

157 (Megjegyzés - Popup)

Életrajzi adatait elsősorban Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái című forrásmunkából merítettem. XIV. köt. p. 37–38. v. ö. még: Dr. Bán Imre: A brennbergi kőszénbányászat 1759-től 1792-ig. Bány. és Koh. Lapok. LXIX. (1936) évf. p. 105–108. – Fináczy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. p. 250–275. – Dr. Pukánszky Béla: A magyarországi német irodalomtörténet. 1926. p. – Pallas Lexikon. II. Pótlék. 1904. p. 720. – Végül, dr. Constant von Wurzbach: Biographisches Lexicon 44. Theil. Wien. 1882. p. 13–14.

158 (Megjegyzés - Popup)

Ezek megjelenésük időrendjében a következők: 1. Specimen Juris Germanici de aditione hereditatis cui de modo adquirendi hereditatem ex legibus aevi medii succincta disquisito praemittitur. Francofurti et Lipsiae. 1759. – 2. Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et prowintias eidem adnexas. Tomus I. Vindobonae. 1777. Négy táblázattal. (Névtelenül) 2. Kiadás. 1806. 11. táblával. 3. Kiadás 1826. Pozsony 12. táblával, 4. Kiadás Pest 1828. öt táblával. – 3. Allegorische Ode über das Leben und den Tod, der grossen Theresia. Von einem Ungar. Pressburg. 1780. (Névtelenül) – 4. Ad. Inclytos Status et Ordines

Regni Hungariae fundamenta et motiva ex quibus Communitas civitatum Regalium Saxonicarum de Scepus ...in unicersis privilegiis libertatibus et praerogativis articulariter confirmari ac collective quarto statui ...jure postliminii adnumerari supplicant. Hely nélkül, 1790.

159 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Állami Levéltár. Fasc. XXXV. No. 11. Lit. T. Tersztyánszky sajátkezűleg írt keletnélküli, 3 oldalas levele a kir. udvari magyar kamarához.

160 (Megjegyzés - Popup)

L. Dr. Bán Imre: A brennbergi szénbányászat története 1759-től 1792-ig. Bány. és Koh. Lapok. LXIX. (1936) évf. p. 107.

161 (Megjegyzés - Popup)

L. u. ott. p. 104.

162 (Megjegyzés - Popup)

L. a 3. sz. jegyzetben idézett Tersztyánszky féle levelet.

163 (Megjegyzés - Popup)

L. u. ott.

164 (Megjegyzés - Popup)

L. Dr. Bán Imre idézett munkáját. p. 107–109.

165 (Megjegyzés - Popup)

L. u. ott. p. 110.

166 (Megjegyzés - Popup)

Valaha Veszprém-ben a magyar zene terén tevékenykedett. Lásd: Csatkai: A Bach-korszak soproni magyarja az ítélőszék előtt. Sopronvármegye. 1940. XII. 14.

167 (Megjegyzés - Popup)

Kovács Sándor: Az ev. Líceumi Magyar Társaság története. 1890. 75. lap.

168 (Megjegyzés - Popup)

U. a. 87. lap.

169 (Megjegyzés - Popup)

Dóczi Sopronban született 1845-ben. Fürst Ilona: Dóczi Lajos, mint német író. 5. lap.

170 (Megjegyzés - Popup)

U. a. 7. lap.

171 (Megjegyzés - Popup)

Szinnyey: Magyar írók Lexikonja szerint, Miskolcon született.

172 (Megjegyzés - Popup)

Nővilág 1860. V. 27. 348. lap.

173 (Megjegyzés - Popup)

U. o. 1860. IX. 2. és X. 14. 573. és 668. lap.

174 (Megjegyzés - Popup)

Vasárnapi Újság. 1862. 249. lap.

175 (Megjegyzés - Popup)

U. o. 1862. 263. lap.

176 (Megjegyzés - Popup)

U. o. 1862. évf. 286. lap.

177 (Megjegyzés - Popup)

12 U. o. 1862. évf. 257. lap.

178 (Megjegyzés - Popup)

U. o. 1870. évf. 1. szám.

179 (Megjegyzés - Popup)

Széchenyi György levelei Ebergényi Lászlóhoz. II. 785., 787. lap.

180 (Megjegyzés - Popup)

Komáromy: Gr. Esterházy Dániel levéltára. M. Könyvszemle. 1882–VII. 76–77. lap.

181 (Megjegyzés - Popup)

Kazinczy Ferenc levelezése. XV. 452. XVI. 508. lap.

182 (Megjegyzés - Popup)

Rinaldi János erdőmester volt, Dorner Keresztély fatelepvezető halála után ezt a tisztséget is magára vállalta. Andreas Kurcz: Administrations-Bericht des Bürgermeisters 1868. p. 20.

183 (Megjegyzés - Popup)

Fabó: Vitnyédy István levelei. I. kötet. Pest, 1871, 191.

184 (Megjegyzés - Popup)

Tanácsjegyzőkönyv, 1704, 75.

185 (Megjegyzés - Popup)

Tanácsjegyzőkönyv, 1716, 192.

186 (Megjegyzés - Popup)

Tanácsjegyzőkönyv, 1719, 148, 1720, 76.

187 (Megjegyzés - Popup)

Tanácsjegyzőkönyv, 1726. 329, 355.

188 (Megjegyzés - Popup)

Tanácsjegyzőkönyv, 1727, 280.

189 (Megjegyzés - Popup)

Tanácsjegyzőkönyv, 1736, 170.

190 (Megjegyzés - Popup)

Községi ülések jegyzőkönyve, Városi monográfia I. 360–61.

191 (Megjegyzés - Popup)

Tanácsjegyzőkönyv, 1738, 41, 61, 171. A községi ülések jegyzőkönyve, 102, 108.

192 (Megjegyzés - Popup)

Tanácsjegyzőkönyv, 1749, 103. 1769-ben még a két kávéházat is sokalja a tanács. Tanácsjegyzőkönyv, 1769, 205. 1778-ban Linde (Liedl) Mátyás kávé, nyilván Ferenc utóda elköltöznék és üzletét átadná Motschen (Möessel?) Lipótnak; beadványa szerint ez utóbbi apja már itt működött, amint láttuk is. Batthyány Tivadar adósságok fejében lefoglalta a berendezést, az átadás meghiúsult.

193 (Megjegyzés - Popup)

Lásd; a Debreceni Egyetem Néprajzi Intézetének gyűjteményében.

194 (Megjegyzés - Popup)

Domonkos Ottó szóbeli közlése.

195 (Megjegyzés - Popup)

Soproni E.: Kultúrsarok gondjai. Bp. 1940. (A szokást tavaszi örömnépnek, termékenység varázslásnak minősíti.) Erdélyben cserkabala vagy szerencsekerék néven ismeretes egy gyermekjáték, amely bizonyos fokig rokonságot mutat az itt talált szokással.

196 (Megjegyzés - Popup)

Az adatközlők: Hadarics István 76 éves (Fő utca 33.), Hadarics Lajosné 72 éves (Fő utca 32.), Hadarics József 81 éves (Gyári út 54.), Iváncsics András 73 éves (Fő utca 29.), Iváncsics Boldizsár 45 éves (Fő utca 24.), Iváncsics Józsefné 48 éves (Fő utca 24), Radics Mihályné 41 éves (Fő utca 32.). Ridinger Jánosné 78 éves (Petőfi utca) és Peszlen Györgyné 91 éves (Fő utca 14.). Kisebb közlésekkel mások is szolgáltak.

197 (Megjegyzés - Popup)

Soproni levéltár. Fasc. 1190. a, b.

198 (Megjegyzés - Popup)

Soproni levéltár. Fasc. X. 1142.

199 (Megjegyzés - Popup)

Soproni levéltár. Tjk. 1836/3693.

200 (Megjegyzés - Popup)

Soproni levéltár. Fasc. X. 1183. g. A következők írták alá a kérelmet: Regenbogen Károly, Schügerl János, Lacher József, Unger Sámuel, Lorenz Anna, Kirnbauer Fülöp, Bollmer Lajos, Mandl Franciska ? Erzsébet, Hofman Kristóf, Schaffer Antal, Lindl János, Neubauer János, Wagner Mihály, Rechling János, ifj. Rechling János, Drobnits Márton, Groger József, Strohmayer János.

201 (Megjegyzés - Popup)

Soproni levéltár. Fasc. X. 1183. h.

202 (Megjegyzés - Popup)

Soproni levéltár. Fasc. X. 1183. b. A Czuczor–Fogarasi nyelvszótár a köv. magyarázatát adja a bakonyás szónak: Erdélyben am. kisboltos, szatócs, félkézkalmár. (Greisler.)

203 (Megjegyzés - Popup)

Soproni levéltár. Fasc. X. 1183. d.

204 (Megjegyzés - Popup)

Soproni levéltár. Fasc. X. 1183. b.

205 (Megjegyzés - Popup)

Soproni levéltár. Fasc. X. 1183. b.

206 (Megjegyzés - Popup)

Soproni levéltár. Fasc. X. 1183. b.

207 (Megjegyzés - Popup)

Soproni levéltár. Tjk. 1848/4248.

208 (Megjegyzés - Popup)

Soproni levéltár. Fasc. X. 1183. a.

209 (Megjegyzés - Popup)

Soproni levéltár. Fac. X. 1158.

210 (Megjegyzés - Popup)

Serena domus Estorasiae Fulcra in Paulo Estoras et serena coniuge ad lumen verae fidei per D. Adalbertum traductus (! sic) ab ill. episcopalis gymnasii Soproniensis iuventute in scenam datam Anno 1702. mense Julio die 31. Musicam composuit D. Franciscus Rumpelnig, capellae Celsissimae magister.

211 (Megjegyzés - Popup)

Gróf Széchenyi György levelei báró Ebergényi Lászlóhoz. Bp. 1929. II. 594.

212 (Megjegyzés - Popup)

Kismartoni tanácsjegyzőkönyv, 1718, VI. 11. Soproni tanácsjegyzőkönyv. 1714. 50.

213 (Megjegyzés - Popup)

Pressburger Zeitung. 1795. dec. 11–13. Az igazgató az előadást hirdette, a lap pedig méltatta.

214 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre: Sopron egészségügye és népművelése az 1919-es Tanácsköztársaság idején. – Soproni Szemle, 1955. é., IX. évf., 3–4. sz., 105–113. o.

215 (Megjegyzés - Popup)

Varga Lajos: Untersuchungen über die Anwendung eines neuen Farbstoffes auf dem Gebiete der Vitalfärbung. – Zeitschr. f. wiss. Mikrosk. u. mikr. Technik, 1926., 43. Bd. 338–345.

216 (Megjegyzés - Popup)

Varga Lajos: Kísérletek egy új élvefestő anyaggal. – Állattani Közlem., XXIV. köt., 1927. 40–46.

217 (Megjegyzés - Popup)

Altmann, R.: Die Elementarorganismen und ihre Beziehung zu den Zellen. – Leipzig. 1893. Engelmann.

218 (Megjegyzés - Popup)

Meves, F.: Die Plastosomentheorie der Vererbung. – Arch. f. mikr. Anatomie, Abt. 2., 92. Bd. 1918.

219 (Megjegyzés - Popup)

Porter, P.: Les symbiotes. – Paris, 1918. Masson & Cie.

220 (Megjegyzés - Popup)

Wallin, I. E.: Symbioticism and the origin of species. – London. 1927. Bailliere, Tindall & Cox.

221 (Megjegyzés - Popup)

Haracsi Lajos: Adatok a levéltetvek biológiájához. – Beiträge zur Biologie der Blattläuse. – Erdészeti Kísérletek, Sopron XL. évf., 1938., 1–53.

222 (Megjegyzés - Popup)

Romwalter, A. – Király, A.: Hefearten und Bakterien in Früchten. – Arch. f. Mikrobiol., 10. Bd.; 1939., 87–91.

223 (Megjegyzés - Popup)

Schanderl, H.: Über die Bakteriensymbiose bei Leguminosen und Nichtleguminosen. – Die Gartenbauwissenschaft, 13. Bd., 1939., 406–440.

224 (Megjegyzés - Popup)

Schanderl, H.: Konsequenzen aus den neuesten Ergebnissen der pflanzlichen Symbioseforschung für die Pflanzenzüchtung. – Der Züchter, 12. Jhrg., 1940., 289–295.

225 (Megjegyzés - Popup)

Lásd pl. *Woll, E.:* Untersuchungen über die behauptete Transmutation von Chondriosomen der Hefe zu Bakterien. – Zentralbl. f. Bakteriol., Parasitenkde, Infektionskrankh. u. Hygiene. II. Abt., 109. Bd., 1956., 388–398.